

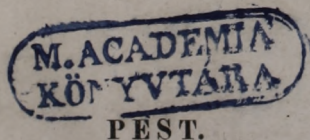
A KISFALUDY-TÁRSASÁG
ÉV LAP J A I.

ÚJ FOLYAM.

VII. KÖTET.

(18⁷¹/₇₂.)

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM NYOMDÁJÁBAN.

1872.

*fu. 435.
m.*

300858

TARTALOM.

Hivatalos közlemények.

18⁷¹/₇₂.

Lap

I. Jelentés Toldy Ferencz írói arany ünnepéről	3
II. Horváth Mihály megnyitó beszéde a XXII. közülésben 1871. nov. 12-dikén	23
III. Greguss Ágost üdvözlő beszéde Toldy Ferenczhez ugyan akkor	38
IV. Száz Károly költeménye Toldy Ferenczhez ugyanakkor	48
V. Pótlékok az arany ünnepéről szóló jelentéshez. 1—3	51
VI. Toldy Ferencz elnöki beszéde a XXIII. közülésben 1872. febr. 11-dikén	53
VII. Greguss Ágost titkári jelentése ugyanakkor	67
VIII. Jelentés az 1871-re kitűzött pályázatok eredményéről	73
IX. Pályadíjak melyeket a Társaság 1872. február 11-dikén hirdet	76
X. A XXIII. közülés tárgyai	77
A Társaság 1866. okt. 13-dikán helyben hagyott alapszabályai	78
A Társaság személyzete 1872. febr. 11-dikén	90
A Társaság elhunyt tagjai 1872. febr. 11-dikéig	93
A Társaság alapítói 1872. febr. 11-dikén	96
A Társaság kiadványai 1860-tól 1872. febr. 11-dikéig	103

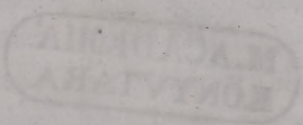
Irodalmi munkálatok.

+ Greguss Ágost. Kedves halott I.—V.	111
+ Szigligeti Ede. Szép Szabóné I.—XI.	115
Greguss Ágost. Mesterség és művészet	132
Vulcanu József. A román népköltészetéről. (Székkfoglaló.)	146
+ Erdélyi János. A menekültek	168
+ Erdélyi János. A haza árvái	169

	<i>Lap</i>
<i>Dux Adolf.</i> Darwinismus és szépiészet (Széki fogláló)	171
<i>Bartalus István.</i> Jelentés magyar népdallamok gyűjtéséről	196
<i>Gyulai Pál.</i> Emlékbeszéd b Eötvös József felett	212
<i>Jókai Mór.</i> Az én kortársaim	239
† <i>Lévay József.</i> Engesztelés	281
<i>Névy László.</i> A komédia elmélete. (Jutalmazott pályamunka.)	
Bevezetés	284
I. A komikum.	
1. §. A komikum meghatározása	291
2. §. A komikai tagadás lényege	295
3. §. Az alanyi munkásság a komikum létrehozásában. Szeszély. Tréfa	299
4. §. Elmésség és élez	307
5. §. Az ironia	312
6. §. A humor	325
7. §. Komikai jelenségek az objectiv világban	339
8. §. A komikum némely módosulásai	344
II. A komédia.	
9. §. A drámáról általában	350
10. §. A komédia meghatározása	354
11. §. A komikai jellem és a komédia cselekvénye	355
12. §. Komoly elem a komédiában	365
13. §. A komédia conceptiója	368
14. §. A komédia compositiója	370
15. §. Dialog. Monolog	382
16. §. A komédia stylje és nyelvezete. Vers és próza.	386
III. A komédia fajtái.	
17. §. Felosztás	394
18. §. Az idealistikus vigjáték	395
19. §. Az aristophanesi komédia	396
20. §. A romantikus regevigjáték	404
21. §. A realistikus vigjáték	407
22. §. A cselvigjáték	411
23. §. A jellemvigjáték	415
24. §. A történeti vigjáték	419
25. §. A bohózat	422

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

187^{1/2}.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK

1871

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

NY. JELZŐKÖNYV ÉS NY. JELZŐKÖNYV

I.

JELENTÉS

Toldy Ferencz irói arany ünnepéről

a Kisfaludy-Társaság rendkívüli XXII-dik közülésében
1871. nov. 12-én.

Néhány nappal a Kisfaludy-Társaságuak 1871. évi február 12-dikén megtartott rendes évi közülése után — mely alkalommal Greguss Ágost, titkári beszéde végén, Toldy Ferenczet, mint munkásságá ötvenedik évébe lépő író, röviden felköszöntötte volt — huszan a Társaság budapesti tagjai közül Ipolyi Arnold lakásán összegyülekezének tanakodni, miképen lenne Toldy Ferencz iróságának félszázados fordulója méltólag megünnepelendő. Szász Károly előadván Toldy Ferencz megtisztelésére vonatkozó indítványát, a megállapodás az lön, hogy a Kisfaludy-Társaság:

1. rendkívüli közüléssel ünnepli meg Toldy Ferencz ötven éves iróságát, hol is, üdvözlő beszéd és költemény kíséretében, arany tollat fognak az ünnepeltnek átnyújtani, az ünnepély elnökének Horváth Mihály választatván, az üdvözlő beszéd megírásával pedig Greguss Ágost, a költeményével Szász Károly bizatván meg;

2. Toldy arczképét a Kisfaludy-Társaság terme számára lefesteti;

3. az ünnepély emlékére egy arany s nagyobb számú ezüst és bronz érmet veret, az arany érmet az ünnepelt-

nek, a többit a legfőbb hazai közintézetek és tisztelői részére.

A tanácskozmány egyszersmind kijelenté, hogy a költségeket nem a Kisfaludy-Társaság pénztárából, hanem aláírás útján fedezi; minthogy pedig olyan férfi megtisztelése forog fen, ki nem csupán a Kisfaludy-Társaság dicsősége, hanem a kit az egész ország vall büszkén a magáénak, a Kisfaludy-Társaság tagjai az ünnepélyt is országossá ohajták tenni az által, hogy a benne való részvételre mindenkinek módot nyujtanak, kit őszinte tisztelete s szívének önkéntes sugallata erre ösztönöz, minélfogva az aláírást -- melyet a magok körében azonnal megnyitottak s mely legott több száz forintot eredményezett — elhatározzák kiterjeszteni Toldy Ferencz tisztelőire általában. Az adományok átvételével s az összes pénzkezeléssel a tanácskozmány Arany Lászlót bizá meg.

A Kisfaludy-Társaságnak 1871. évi marczius 1-jén Székács József korelnöklete alatt megtartott havi ülése a tanácskozmány fentebbi megállapodásait egyhangulekésedéssel magáévá tevén, végrehajtásukra teljhatalommal Greguss Ágost, Ipolyi Arnold és Szász Károly tagokból álló bizottságot küldé ki.

E bizottság legelső ténye vala, hogy marc. 6-kán Toldy Ferencz tisztelőihez szózatot intézett, melyben az ünnepélynek minél országosabbá s fényesebbé tétele véggett hozzájárulásukat kérte s melyet valamennyi hazai lap készséggel közlött. A bizottság haladéktalanul a kiszemelt művészekkel is érintkezésbe tevé magát, s rövid idő alatt már hirdetheté, hogy a ki tíz forinttal járul az ün-

nepély költségeihez, annak ezüst, a ki hárommal, annak bronz éremmel, az ünnepély történetét magában foglalandó emlékfüzettel pedig minden aláírónak fog kedveskedhetni.

Az arczkép elkészítésével Székely Bertalan pesti; az éremével Radnitzky Károly bécsi műtanár volt megbizva, s mindakettő jeles művet alkotott. Az olaj festmény életnagyságu mellkép, Toldy vonásait híven és nemesen tükröző. Az érem tallérnyi terjedelmű: színe Toldy középdomboru arczát mutatja jobb feléről, fön nevével: TOLDY FERENC, alant az évszámmal: MDCCCLXXI; viszáján babérkoszorú közepett ez a fölirat: -

ÍRÓI PÁLYÁJA
FÉL SZÁZ ÉVES
ÜNNEPÉRE
TISZTELŐI.

Az arany toll Laky Adolf pesti ötvös munkája s $13\frac{3}{4}$ arany súlya mellett sem nehézkes. Szárán e szavak olvashatók: „Toldy Ferencznek tisztelői 1871. nov. 12-dikén.“

Ugyanis erre a napra tűzé ki a bizottság az ünnepély megtartását.

S ez ünnepélyről igazán mondhatni, hogy országossá fejlődött, annál inkább, mert Toldy már megelőzőleg, az egész év folyama alatt, számos különféle megtisztelésben részesült. A haza több vidékén Toldy-körök alakultak s Toldy-ünnepélyeket tartottak, így Kolozsvártt, Pozsonyban, Sopronban. Az Athenaeum egy nyolcz éves diszkötetet adott „Toldy Ferencz félszázados iro-

dalmi munkásságáról,“ szerkesztve Greguss Ágost által, s 500 példányt belőle az ünnepelt rendelkezésére bocsátott. A M. Akademia igazgató tanácsába, az egyetem, 16 szavazat közül 15-tel, rectorának választotta s nemzeti jutalomban részesítéseért folyamodott. E kérelmet Pest városa hatósága is magáévá tette s azonfelül Toldy-alapítványképen ezer forinttal szaporította a magyar írók segélyegyletének tőkáját. Buda hatósága Toldy nevét adta az utcának, melyben a kitünő férfi szülőháza áll. Belső-Szolnok megye s más hatóságok jegyzőkönyvileg örökítették meg elismerésüket.

Magát a fővárosi ünnepély napját a hivatalos Budapesti Közlöny a király kéziratával nyitotta meg, mely Toldy Ferencznek, ötvenéves irodalmi tevékenysége elismerésül, a Lipót-rend lovagkeresztjét adományozza.

E fejedelmi kitüntetésen kívül még hozzájárultak az ünnepélyhez, közvetlenül megnyitása előtt, a magyar író-nők, De Gerando Ágostné gróf Teleki Emma, gróf Bethlen Miklósné Izidóra, gróf Vass Ottilia, Wohl Janka és Wohl Stephanie, fehér selyem vánkoson babérkoszorút hozva az ünnepeltnek; Szepesi Imre, kegyesrendi áldozár, akadémiai tag s egyetemi tanár, diszesen kiállított latin ódával s magyar „Üdvhangok“-kal tisztelkedve; Gévay Béla fényíró, Toldyról fölvev nagyszámú photographiáit ajánlva kiosztásul különösen akadémiai tagok közé; Joó János, 20 nagy üveg egri aszút küldve a lakomára; dr. Bene Rudolf, Kisfaludy Károly két sepia-festményével a Kisfaludy-Társaságnak, Horovitz Lipót könyvtáros, Toldy legelső könyve, a magyar Isokrates egy példányával a Magyar Akademiának kedveskedve; Ráth

JELENTÉS.

Már kiadó, mintegy 2000 kötetnyi s 2500 forin áru könyveit, nevezetesen Toldy Ferencz összegyűjtött munkáit, Eötvös Karthauziját, Horváth Mihálytól Magyarország függetlenségi harczának történetét, Tompa összes költeményeit és Vörösmarty összes műveit 50—50 példányban, továbbá Arany összes költeményeit, Csengery tanulmányait, Eötvös emlékbeszédeit, Gyulai költeményeit, ugyancsak tőle Vörösmarty életrajzát, Ipolyi, Kemény tanulmányait, Szabó Károly Magyar Vezéreit és Szász Károly kisebb műfordításait 25—25 példányban bocsátva a Kisfaludy-Társaság rendelkezése alá, hogy velök, Toldy-jutalom néven, a hazai gymnasiumok oly szegény sorsu növendékeit ajándékozza meg, kik főleg a magyar irodalom tanulmányában tűnnek ki.

S emelték még az ünnepélyt, emelték jelentőségét a távolból mintegy beléje hangzó üdvözetek, melyek a haza minden vidékéről, sőt a külföldről is, részint levelek, részint távsürgönyök alakjában, amazok az ünnepélyt megelőzőleg, az utóbbiak többnyire az ünnepély folyamában, egymás után érkezve, tanúskodtak a hő és általános kegyeletről, melylyel Toldy számtalan tisztelői, kik meg nem jelenhettek, e napot lélekben megünnepelték.

Levélben üdvözölték őt többek közt:

Agárdról Fabó András lelkész s magy. akad. tag;
Besztercebányáról a kath. főgymnasium;

Bécsből gr. Lónyay Menyhért miniszter s magy. akad. elnök, ki egyébiránt az ünnepélyen is megjelent; továbbá a bécsi egyetemi magyar klub közgyűlése, mely Toldyt egyszersmind disztagjának választotta; végre dr. Goldziher Ignác egyetemi magántanár;

Debreczenből a ref. főiskola összes tanárkara; Révész Bálint, a tiszántuli ref. egyházkerület püspöke; dr. Révész Imre lelkész s magy. akad. tag: Tóth Mihály főiskolai tanár;

Kalocsáról dr. Haynald Lajos kalocsai s bácsi érsek és magy. akad. tag;

Kassáról a kath. főgymnasium tanártestülete;

Kolozsvárról Szabó Károly muzeumi könyvtárnok s magy. akad. tag;

Lőcséről a m. kir. főreáltanoda tanári testülete;

Maros-Vásárhelyről Paal Gyula tanár a maga s a kath. gymn. tanuló ifjuság nevében;

Nagy-Szombatból Pór Antal tanár;

Nagy-Váradról a kath. főgymnasium tanártestülete;

Szegedről a belvárosi kaszinó-egyesület, ugyszintén a szabadelvű kör;

Temesvárról Kriesch Mihály tanár.

Üdvözlő távsürgönyök a következők érkeztek:

1. Bécsből:

Toldy Ferencz kir. tanácsos úrnak.

A bécsi egyetemi magyar társas kör a magyar irodalom kincstárnokának szívből jövő hazafias üdv- és szerencsekívánatait küldi. Éljen!

A társas kör.

2. Debreczenből:

Toldy Ferencz magyar írónak.

A debreczeni felsőbb tanuló ifjuság önképző társulata a magyar irodalomtörténet megalapítójának ötven éves írói emlékünnepele alkalmából legmelegebb üdvözlését nyilvánítja. A mai nemzeti ünnepélyen társulatunk is ott van szellemileg. Éljen ön, mint az ifjuság példányképe, az irodalom

bajnoka, a mostani ifjú lélekkel sokáig! Fogadja megemlékezésünket mint szelleme hódításának jelét.

Az önképző társulat.

3. Győrből:

Toldy Ferencznek.

Nagyságodnak, a nemzeti irodalomtörténet kincstárnokának, a Kisfaludy-Társaság egyetlen élő alapító tagjának, írói arany ünnepéye alkalmából hosszú életet, erőt, egészséget kíván

a győri főgymnasiaumi önképző kör
126 tagja.

4. Jász-Berényből:

Toldy Ferencznek.

Üdv veterán jelesünknek! A jövő Toldyja előtt dicsőség napja ez, midőn nemzetünk Toldyval ünnepel.

A „Jász-Kunság“ szerkesztője.

5. Kaposvárról:

Toldy Ferencz úrnak.

Egy ország ünnepli e napon irodalmában nevedet. Mi nek kívánom, hogy élj? midőn örökre élsz!

Kisfaludy Atala.

6, Ugyanonnán:

Toldy Ferencz úrnak, félszázados ünnepéjére.

A kaposvári kaszinó-egylet öntudatos örömmel üdvözli e napot, mely Magyarország irodalmi történetéhez annyi emléket fűz, s egy zöld levelet küld a babérkoszorúhoz, mely önnek homlokát, kortársai között, legméltóbban ékesíti.

A kaposvári kaszinó-egyesület,

7. Ugyanonnan :

Toldy Ferencznek.

A kaposvári gymnasiumi tanártestület boldog hosszú életet kíván nagyságodnak írói örömunnepe alkalmával a nemzeti műveltség érdekében.

A tanárkar.

8. Karlóczról :

Doctori Toldy rectori universitatis.

Frui litteris et valido tibi Hungaria donet, Deusque integra cum mente senectam degere, nec studio tuo carentem !

— Dicimus integro

Sicci mane, die, dicimus avidi

Quum sol Danubio subest.

Stephanus Lazics,

Paulus Krecsarevics,

Milan Dimitrievics.

9. Konstantinápolyból :

Professor Toldy.

Dem Jubilar, als Kaempfer Ungarns für Wissenschaft, Literatur, Kunst, Freiheit und Recht, herzlichen Glückwunsch.

Dethier und Frau.

10. Maros-Vásárhelyről :

Toldy Ferencz úrnak.

Munkás eredményekben gazdag írói pályájának ötven éves jubilaemán hazafias örömet és üdvözetét fejezi ki az „Erdély“ szerkesztősége.

11. Miskolcraól :

Toldy Ferencznek.

Szegénység itt az írók sorsa rég ;

Rád nyájasabb szemmel nézett az ég :

Annit szereztél egy fél századon,

Hogy ime most adósod lett a hon,

S hirdeti, hogy derültebb már az út

A nemzet nyujt neked ma koszorút ;

Múzsám is együtt ünnepel veled
S koszorúdba tűz egy fris levelet.

Lévay József.

12. Pécsről:

Toldy Ferencz úrnak.

Tanoda, távolság testileg visszatartanak; lelkileg a
a hálás ünneplők körében zengem: irodalomtörténetünk kor-
szakot alkotott alapítója, a nemzetünk legbenső hálájára
méltó férfi, boldogan és boldogítva, dicsőségének babérait
még hosszú évek során viselje fenkelt homlokán!

Verböczy István.

13. Rác-Álmásról:

Toldy Ferencznek.

Körülmények által személyes megjelenésben aka-
dályozva, fogadja teljes tisztelettemmel hódolatteljes és leg-
őszintébb szerencsekívánatimat.

Rosty Pál.

14. Rima-Szombatból:

Toldy Ferencznek.

Gymnasiumunk önképző társulata is köszönetet mond
őnek eddigi irodalmi működéseért, a továbbihoz meg egész-
séget kíván.

Terray elnök.

15. Szabadkáról:

Greguss Ágost úrnak, a Kisfaludy-Társaság
első titkárának.

Toldy Ferencz úrnak, nemzeti művelődésünk fél száza-
don át koszorús harczosának, a tudomány szabadsága védő-
jének s nemzeti irodalomtörténetünk megalapítójának, le-
gyen szives a szabadkai gymnasiumi tanárkár hódoló tiszte-
letét a mai ünnepély alkalmából tolmácsolni.

A tanárkar megbízásából

Farkas Antal.

16. Szatmárról :

Toldy Ferencz egyetemi rector úrnak.

A nemzetnek nagyságod iránt ötven éves irói jubilaema alkalmából nyilvánuló tiszteletérzületével örömost egyesíti legforróbb szerencsekívánatait

a szatmári kath. főgymnasiumnak
tanártestülete és ifjusága.

17. Ugyanonnan :

Toldy nagyságának.

Ünnep hőse ! legyen szabad áldoznom neked ! Irodalom-történetünk, babérod legékesb levele, halhatatlanít. Tudósok közepett király, légy üdvözölve !

Tanítványod
Görög.

18. Ugyanonnan :

Toldy Ferencz egyetemi rector úrnak.

Itt a Szamos partján üdvözlik Toldyt a Múzsák
És mosolyogva reá fűznek örökre babért.

Gyurics Antal.

19. Szegedről :

Toldy Ferencz úrnak.

Magyar irodalmunkban szerzett örök érdemeitől Szeged város együtt ülő közönsége mélyen áthatottan nagyságodat félszázados irói ünnepélyén üdvözli, s hogy hazánk javára Isten még sokáig éltesse, őszintén kívánja.

Dáni Ferencz főispán.

20. Ugyanonnan :

A Toldy-ünnepélyt rendező bizottság elnökének.

A szegedi főgymnasium ifjusága tanáraival ez órában ünnepli Toldy Ferencz úr ő nagysága örvendetes jubilaemát,

óhajtva, hogy irodalomtörténetünk alapítója, halhatatlan érdemű bajnoka, nemzeti műveltségünk kiváló disze igen sokáig éljen!

Bolgár Mihály főgymnasiunai igazgató.

21. Székes-Fehérvárról:

Toldy Ferencz akadémiai tag úrnak.

A székesfehérvári Vörösmarty-kör legszivesebb szerencsekívánatait küldi a kiérdemlett dicsőítéshez, melyben a haza nagyságodat mai napon részesíti.

Ligethy József igazgató,
Boné Géza titkár.

22. Temesvárról:

Toldy Ferencz úrnak.

A magyar nemzeti irodalomnak szentelt életed ez emlékezetes napján, melyet a nemzet hálája, nevedhez kötve, magyar nemzeti ünneppé emel, fogadd az itteni kised magyarság egy részének szívből jövő ohaját: élj sokáig hazánk és nemzeti irodalmunk javára!

Bessenyei Ferencz főjegyző,
Kisfaludy Kálmán,
Kisfaludy Zsigmond,
Nagy Gyula,
Mikolay Mihály és
Fernbach József ügyvédjelöltek,
Kalmár Lajos főjegyző,
Plavsics Mátyás,
Frohmann Ödön,
Jeszenszky Béla,
Szathmáry Lajos,
Simonsics Géza,
Szülő Ernő,
ifj. Ormos Zsigmond és

Siprák Tamás ügyvédek,
 Mokry István szerkesztő,
 Pichler Lipót,
 Paulovics Miklós,
 Zolnay Antal és
 Gyika Imre megyei aljegyzők,
 Menczer Armin takarékpénztári igazgató,
 Bede Gyula ügyész,
 Petrovics Milos főmérnök,
 Új Kálmán előadó,
 Nagy Lajos esküdt.

23. Trencsénből:

Toldy Ferencz ő nagyságának.

A magyar irodalom legbuzgóbb bajnokának jubilaemára üdvkivánatainkat!

A trencsényi gymnasium tanártestülete nevében
 Franzen Alajos.

24. Turdosinból:

Toldy Ferencznek.

Üdv a mai nap hősenek! A szent érzelmek, melyek nagyságodnak félszázados ünnepén a haza szívében ma nyilvánulnak, édes hazánk határain élénk viszhangra találnak.

A trsztenai kir. gymnasium tanártestülete.

25. Ujvidékről:

Dr. Toldy Ferencz úrnak.

Az ujvidéki szerb főgymnasium tanári testülete őszinte tiszteletének jeléül üdvözli nagyságodat dicső írói pályája félszázados jubilaemán.

A tanári kar nevében
 Pusibrk Vazul igazgató.

26. Vácziról:

Toldy Ferencz jubilaumára.

Tisztelt hazafi! A váczi „Merkur“ kereskedelmi kör is, eltelve nagyságod halhatatlan érdemei iránti tisztelettel, legmélyebb üdvözlését s abbéli ohaját kívánja kifejezni, hogy Isten tartsa sokáig irodalmunk legönzettelebb bajnokát!

A „Merkur“ kereskedelmi kör.

27. Velenczéből:

Alla presidenza della Real Accademia.

Sottoscritti spediscono le loro congratulazioni pel giubileo letterario del benemerito scienziato ungherese signor Francesco dottore Toldy.

Commendatore Namias

in nome del Real Istituto Veneto di scienze e lettere,

Commendatore Scalucci

presidente dell'Ateneo Veneto,

Teodoro Nobile Toderini

direttore degli Archivi Veneti,

Giuseppe Valentinelli

bibliotecario della Marciana,

Nicolò nobile Barozzi

direttore del Museo,

Mircse János

történelmi okmányok buvára.

(Utólag értesülünk, hogy Óvári Lipót is küldött Nápolyból sürgönyt az ünnepélyre; de az meg nem érkezvén, szövegét nem közölhetjük.)

A kik pedig személyesen megjelentek az ünnepély színhelyén, oly válogatott és oly nagy közönséget képeztek, a minő a M. Akadémia disztermében még eddig sohasem gyűlt össze. Ott voltak a hölgyvilág lelkesei, az ifjuság java, a főváros, sőt az ország színe.

Ott voltak — hogy csak a főbbeket említsük — a kormány részéről gr. Lónyay Menyhért és dr. Pauler Tivadar miniszterek; a főrendek s a kir. curia részéről Mailáth György országbíró; a nemzeti muzeum részéről igazgatója Pulszky Ferencz; Pest megye részéről Beöthy Lajos első alispán; ott voltak a képviselőház, műegyetem, orvos-egylet s egyéb intézetek és társulatok számos tagjai; ott az Akademia, a városok, a tanodák s különféle testületek fényes küldöttségei. E küldöttségek — a mennyiben tudomást szerezhettünk rólok — következők voltak:

a M. Akademia részéről az elnökök és titkárok;

Buda város hatósága részéről Házmán Ferencz főpolgármester s orsz. képviselő, Andorffy Károly, Hofhauser Lajos, Mandl Ferencz városi képviselők, Peregriny Elek magy. akad. tag és városi tanácsnok, Ribáry József miniszteri tanácsos és városi képviselő, Rupp Zsigmond városi tanácsnok;

Pest város hatósága részéről Gyönyössy Alajos főpolgármester, Ballagi Mór és Batizfalvy Sámuel magy. akad. tagok, Csengey Endre főügyész, Gerlóczy Károly városi tanácsnok, Királyi Pál orsz. és városi képviselő, Sztupa György és Tavaszi Endre városi képviselők;

Debreczen város hatósága részéről Simonffy Imre főkapitány és Oláh Károly főjegyző;

az egyetem részéről az összes tanács (mely már előtte való nap is teljes számban tisztelkedett volt Toldynál);

a debreczeni ref. főiskola részéről Imre Sándor és Török József tanárok s magy. akad. tagok;

a kecskeméti ref. főiskola részéről Fehér Péter igazgató;

a nagykőrösi lyceum részéről Sánta Béla igazgató;

a nemzeti színház részéről b. Orczy Bódog igazgató, Feleki Miklós és Szerdahelyi Kálmán színházi tagok;

a m. történelmi társulat részéről Deák Farkas, Nagy Imre és dr. Pauler Gyula választmányi tagok;

a m. k. természettudományi társulat részéről Than Károly egyet. tanár s magy. akad. tag, b. Eötvös Lóránt tanár, Karlovszky Zsigmond, Lengyel Béla tanár és titkár, Petrovics Gyula titkár, Szily Kálmán tanár és magy. akad. tag;

az Athenaeum részéről Cséry Lajos elnök és Osterlamm Károly igazgató;

az első hazai takarékpénztár részéről Bertha Sándor legfőbb törvényszéki ülnök s magy. akad. tag;

a bécsi egyetemi klub részéről Liedemann Károly, Mandl Sámuel, Zsigmondy Jenő.

A teremnek az ünnepélyrendező Kisfaludy-Társaság, valamint a M. Akadémia tagjai, a küldöttségek és külön meghívott vendégek számára fentartott emelvényes részében három asztal volt fölállítva, egyik az elnökségnek, a középső Toldynak, a harmadik az előadóknak, s ez utóbbin voltak elhelyezve az ünnepeltnek átadandó tárgyak, ugymint az arany toll, az arany érem, a magyar írónők babérkoszorúja és Szepesi Imre ódája. Ugyanezen rész háttérében, izléssel rendezett redőzet közepett, alul eleven növényekkel szegélyezve, fön babérkoszorúval, Toldy olajfestményü mellképe függött.

A karzat egyik szárnyát a pesti kegyes tanítórendi

nagygymnasium ifjuságának énekkara, másikat a budapesti nemzeti dalkör foglalta el.

Délelőtt 11 órakor belépe az ünnepély elnöke, Horváth Mihály, s helyet foglalván az elnöki asztalnál, az ülést az alább egész terjedelmében olvasható beszéddel megnyitá. Beszéde végeztével pedig küldöttséget nevezte ki, a mely Toldy Ferenczet az ünneplők körébe vezesse.

A küldöttség tagjai, Zichy Antal kir. tanácsos, a M. Akademia s Kisfaludy-Társaság tagja s budapesti tanfelügyelő vezetése mellett, voltak:

Beöthy Lajos orsz. képviselő s pestmegyei első alispán;

Bertha Sándor legfőbb törvényszéki ülnök s magy. akad. tag;

Cséry Lajos orsz. képviselő s az Athenaeum elnöke;

Gyöngyössy Alajos pestvárosi főpolgármester;

Házmán Ferencz orsz. képviselő s budai főpolgármester;

Királyi Pál országos és pestvárosi képviselő;

Molnár Aladár közoktatási osztálytanácsos és magy. akad. tag;

Peregriny Elek budai tanácsnok s magy. akad. tag;

Simonffy Imre Debreczen városa főkapitánya;

Sztoczek József tanár, kir. tanácsos, magy. akad. tag, a műegyetem igazgatója s a m. k. természettudományi társulat elnöke;

Télly Iván egyet. tanár, magy. akad. tag s egyetemi dékán;

Vadnai Károly szerkesztő s a Kisfaludy-Társaság tagja.

Mig e küldöttség Toldy Ferencznél járt, a pesti kegyes tanítórendi nagygynasium ifjuságának énekkara Szepesi Imre „Üdvhangjait“ zengé a szerző személyes igazgatása alatt:

Nap hőse, lásd, körültekintve
 A szende Múzsák csarnokán,
 Mily ünnep és derült vidámság
 Mosolyg s repes minden falán:
 Tisztelni jött vegyült seregben
 Vén, ifju téged, nagy tudós!
 S hallatni fensőbb zengeményit,
 Melyekkel ő régtől adós.

Eloltva kincs utáni vágyat,
 Csak szépre, jóra tört eszed,
 A múzsakar nagyobb diszének
 Szentelve hű figyelmedet:
 Az ős idők szellemvilágát
 Körünkbe intvéd s hőseit,
 Varázsigéddel megteremtéd
 A kincses elme fényeit.

A honfi dalnok majd dicsóít
 Örök becsű sok művedért,
 Apollo már megadta birnod
 A legmagasztosb pályabért:
 Mily üdv, öröm nagy ötven évet
 Irói tisztben élni át!
 Az nem csekélyebb, mint elérni
 A halhatatlanok honát.

A küldöttség, a terem éljenharsogása közben, bevezetvén Toldy Ferenczet, Horváth Mihály ültéből föl-emelkedve a következő szavakat intézé hozzá:

„Üdvözöllek, nagyérdemű férfi, hazánk félszázados ünnepelt írója, ezen körben, melyben számos tisztelőidnek egy kis része gyűlhetett csak össze, hogy irántad szívélyes tiszteletét s benső őszinte háláját fejezze ki azon jótéteményekért, melyeket ötven éves írói pályádon örök ifjuságu géniusod s lángoló hazafuságod által sugallott virasztásaid s ernyedetlen munkásságod számára s belértékre egyaránt csodálandó gyümölcseivel reá oly bőségesen áradoztattál.

„De nem csak mi itt jelenlevők: velünk együtt az egész haza, az összes nemzet üli meg ezen ünnepet, velünk együtt mutatja be mai napon neked az igaz, őszinte tisztelet s hála adóját áldásdus tevékenységédért.

„Fogadd ezt tőlünk jó szívvél, s azon meggyőződéssel, hogy e tisztelet, e nagyrabecsülés, e hála nem csak hogy gyöngülni nem fog keblünkben soha; sőt miként — Istennek hála — szellemed mindig fiatal tüze s ernyedetlen ruganyossága nem szűnik halmozni hazád, nemzeted iránti érdemeidet: ugy e tisztelet s hála is szakadatlanul növekedni fog keblünkben. A kit pedig a nemzet már életében is ekként dicsóít: annak emléke is halhatatlan lesz keblében.

„Adja Isten, hogy a nemzet csak igen késő korra legyen kénytelen halasztani azon emléket, melylyel a műveidben tenmagad által emelt s különben minden márványnál s ércznél öröklőbb szellemi emléket külső jelvényben is érzékíteni.

„Még csak arra kérlek, tisztelt férfin, engedd meg kegyesen, daczára ismeretes szerénységednek, hogy ezen ünnepünket egyik társunk, reánk mindnyájunkra nézve

az által emelje még tanulságosabbá, irodalmunkra pedig, melyet te ötvenéves pályádon annyi jeles művekkel gyarapítál, még hasznosabbá, hogy főbb vonalaiban jellemezze irodalmi alkotásaidat.“

Ezután Greguss Ágost lépe a fölolvadó asztalhoz, s hosszabb beszéddel üdvözlé őt, mely alább szintén közölve van, s átnyújtá neki az arany tollat meg a többi emléktárgyat.

Erre Toldy Ferencz, fölállva, meghatottan, így szóla :
 „Mélyen tisztelt úri hölgyek, mélyen tisztelt uraim !
 Hijába keresek szavakat azon hálaérzés méltó kifejezésére, mely e mai megtiszteltetésemért keblemet eltölti. Ily férfiak kezéből annyi az, mint egy olympiai diadal, több egy capitóliumi koszorúnál. Ép azért ily jutalmat ki sem érdemelhettem.

„De önöket a Virág és Kazinczy tanítványa, a Kisfaludy és Vörösmarty munkatársa iránti rokonszenv vezette ; önök bennem a küzdelmek nemes korát dicsőítik, mint annak majdnem egyetlen maradványát. Ezzel hadd nyugtassam meg magát piruló öntudatomat.

„És hadd tegyek önök előtt fogadást, hogy, ha Isten életemet tovább nyújtandja, s ha oly ótium boldogítand, melyet eddig nem élveztem, teljes erővel igyekszem kiérdemelni azon jutalmat, melyet jelenleg csak előlegül bártorkodom tekinteni.“

Most Szász Károly lépe az olvasó asztalhoz, s költeményével köszönté föl Toldyt.

A költeményt, mely alább szintén olvasható, követé a nemzeti dalkör éneke, mely Bors Emil vezérlete alatt Erdélyi János versét hangoztatá :

Mi zengi túl a hérczeket?

Mi éli túl az életet?

A hir, a hir, a hir!

Elhangozván az ének, az ünnepély elnöke íme szavakkal rekeszté be az emlékezetes ülést:

„Programmunk ki van merítve; s midőn az ülést ezennel bezárom, fölkérem a tisztelt gyülekezetet, hogy mielőtt szétoszlanánk, mindnyájan egy szívvvel, lélekkel kiáltsuk: a kinek félszázados irói pályáját ünnepeljük, Toldy Ferencz sokáig és boldogul éljen!“

A mi egy szívvvel, lélekkel megtörténvén, a közönség emelkedett hangulatban szétoszlék.

Délután még százötven teritékü lakoma következett Frohner vendéglőjében, este pedig az ifjuság ötszáz faklya világánál tisztelgett az ünnepelt lakása előtt.

II.

HORVÁTH MIHÁLY

a Toldy-ünnepély elnöke

megnyitó beszéde.

Tisztelt gyülekezet!

A szétosztott program elégé tudatja mai ünnepélyünk tárgyát s célját. Összegyülekeztünk, hogy egy kitűnő hazafit, ki az írói pályán gazdag s mély elméje hatalmával, lángoló hazafisága soha sem ernyedő buzgalmával, hosszú ötven éven keresztül nagy sikerrel működék, s folyton ifju tüzzel hat és működik, nagy érdemeihez méltólag megünnepeljünk, fáradhatlan tevékenységeért, lankadatlan buzgalmaért, áldozatteljes kitartásaért neki az őszinte köszönet, a hála, tisztelet és csodálás érzelmeivel adózzunk.

Ezen ünnepély azonban, melyre e diszes falak közé összegyülekeztünk, nem csak e kis körnek ünnepe. Miniket megelőzőleg megtartotta azt már a hazának több, miveltségére, hazafias érzelmeire legkitűnőbb városa, úgy hogy azt most, midőn a Kisfaludy-Társaság kezdeményező indítványára, abban itt a haza több városának és legfelső tudományos és irodalmi intézeteinek nagy számu tagjai küldöttségileg is részt vesznek, méltán mondhatjuk irodalmunk nemzeti ünnepélyének.

Hajdan, midőn a polgári társaságokban a fejedelem volt minden, tőle eredt minden disz, minden megtiszteltetés, minden jutalom, a fejedelmek szoktak volt ily ünnepélyeket rendezni: ők koszorúzták meg a költőt vagy más író, kinek lángelméje s halhatatlan művei, gyujtó s világító fáklyaként hatva, a tudomány derítő fényét s a szebb, fenköltebb érzelmek nemesbitő melegét áraszták a nép tömegébe.

Mai napság, az ujkori társadalomban, mely jogegyenlőségen és szabadelvűségen alapszik, melynek jelszava ugy a szellemi, mint az anyagi téren a munka, a köz műveltség s haladás a nép minden rétegében, azon szerepet, melyet a kitünő, érdemes írók megtisztelésében s jutalmazásában a fejedelmek játszottak, maga a nép, a nemzet vette át. Mai napság maga a nemzet, mely az írók szellemi munkáiból arat legtöbb hasznot, merit legnemesb élvezet, nyer haladásában leghatékonyabb ösztönt s anyagot, ő maga tiszteli meg magát azon cselekménnyel, hogy érdemes íróit megünnepelje, irántok háláját, munkásságuk iránt elismerését, nagyrabecsülését kifejezze, s az utókornak is hirdesse, hogy a hazának érdemdus polgárai, a köz jónak magasztalásra, jutalomra méltó munkásai voltak a magok körében.

És kit is illetve meg inkább ilyféle tiszteletadás a nemzet részéről? mint azon szellemi munkásokat, kik anyagi jóllét, kincsek, érmek, méltóságok helyett az eszmét, tudományt, az igazságot keresik, kik az értelem fölvilágosítását, a nemesebb érzelmek fölbresztését s ápolását, a köz műveltség előmozdítását tüzték ki életök föladatává.

És kit illetne meg inkább ily megtisztelő szerep? mint magát a népet, a nemzetet, mely az írók által terjesztett világ fényénél s az általok kimutatott emberies irányban mind képesebbé válik elérni vég céljait, szépiíteni, kellemben s erényben gazdagítani az életet, szóval minél tökéletesebben megfelelni emberi s polgári rendeltetésének.

S valóban e szerepet a fejedelmeknél sokkal szebb s maradandóbb módon gyakorolták is mindenha egy vagy más alakban, hagyományok- és legendákban tanusítva elismerésöket, hálájokat és csodálásukat szellemi s erkölcsi jótevőik iránt. Mert vajon mi egyéb lényegére nézve az, mit legendának nevezünk? mint népszerű apotheosisa, megdicsőítése azon, erkölcsi tulajdonságaik, szellemi munkásságuk által kitűnő egyéneknek, kiket hatásuk, műveik a nép jótevőivé avattak. Boldogok, kik ily kétségbevonhatlan tanuságát érdemelték ki erkölcsi nagyságuknak az utódoktól, hogy legendában örökítsék meg emlékezetöket!

De még boldogabbak azok, kiket az elismerés és tisztelet, kiket a népszerű megdicsőítés még életökben ér. Csak az sajnálatos, hogy a kegyelet e méltányló nyilvánulása még a legnemesebbek közül is oly keveseknek jut életökben. Mert fájdalom, az emberi szenvedélyek s érdekek oly gyakran teszik, legalább ideiglen, még a nemzeteket is oly elfogultakká sigasztalanakká nagy embereik iránt — kik természetesen erkölcsi nagyságuk mellett sem lehetnek minden gyarlóságtól mentek — hogy e miatt inkább gáncsoltatnak, mintsem magasztaltatnának azon sok jóért s nagyért, a mit ha-

tásuknak köszönhetünk. De hiszen igaz, a csatatéren is a legbátrabbak, a vezérek vonják magokra az ellenség legdühösebb haragját. Csak midőn soraiban többé nem látja, eszmél a nagy tömeg; csak midőn erejének hatását többé nem érzi s a szenvedély a siron tul nem kísérheti, ismeri el mindenki, mily kincset birt s vesztett el benne. Csak ekkor kezd emlékről, szoborról gondoskodni, hogy emlékezetét megörökítse: mintha örök becsü művei nem volnának maradandóbb emlék minden ércz szobornál.

Nem az emlékeket akarom kárhozatni, melyeket a kegyelet s hálás elismerés állit elhunyt nagyainknak; hanem ezeket óhajtanám méltányosabb elismerésben, kellőbb tiszteletben s dicsőítésben részesülve látnom még életök folytában. Mert szép ugyan a kegyelet az elhunyt nagyok iránt, s a nemzet, mely irántok elismerését s hódolatát emlékekkel tanusítja, csak magát tiszteli meg bennök, maga iránt teljesíti kötelességét leginkább; de még szebb és méltóbb a nemzethez — mert elfogulatlanságot tanusit s igazságot szolgáltat — ha élő nagyai iránt is minden alkalommal nyilvánítja érdemeik méltánylását s tisztelő elismerését.

Ezt teszszük ma mi is, tisztelt gyülekezet. Mai ünnepünk is megdicsőítése egy férfinak, ki ötven év óta, ernyedetlenül, semmi magán és semmi köz viszontagságban nem lankadó hévvel, s mind maiglan az örök ifjuságu lélek rugalmas erejével és buzgalmával áll őrt nemzeti irodalmunk terén, mint annak egyik leggondosabb vezére s leghivebb munkása.

És mennyi fáradalom és virasztás, mennyi áldozat

s önmegadás csatlakozik e közmunkási s vezéri szerephez egyaránt! Mert ne higyétek, hogy az írói pálya, melyet mai napság köz tisztelet és becsület kísér, ötven év előtt is, midőn ünnepeltünk e pályára lépett, hasonló volt a maihoz. Ne higyétek, hogy a szellemi munkát már akkor is arányos díj s elismerés, az írói érdemet kellő méltánylás jutalmazta.

Az írói pálya akkoron, midőn ünnepeltünk arra lépett, a század harmadik, sőt némileg még negyedik tizedében is, tövissel teljes pálya volt, melyen vajmi kevés virág nyiladozott a pályafutó számára. Pedig a magyar írónak még sokkal nagyobb, fontosabb föladatai voltak a nemzeti életben, mint mai napság. E föladata, az akkori, jobbára tudatlan, vagy tespedő, vagy elnemzetietlenülül közönségben, a magyar nyelv és a magyar irodalom terjesztése volt, s mind a kettő nem mint vég cél, hanem mint eszköz a veszélyben forgó nemzetiség s az enyészetnek indult magyar állam föntartására.

A kik e század huszas éveiben, sőt általában a Magyar Akademia megnyílása előtt, s még azután is, szinte 48-ig működtek az írói pályán, kicsik és nagyok, mind megannyian erre törekedtek. E nagy köz cél tette a magyar írókat, az erőseket és gyöngéket, testvérekké. A ki föllépett, ha csak gyarló kísérletekkel is, tárt karokkal fogadtatott: mert hiszen vele is szaporodott legalább a nemzetiség mellett küzdők kis tábora. E tábornak pedig mindenekelőtt szaporodásra volt szüksége, igen kevesen, s ezek is nem áldozat nélkül levén hajlandók oly pályára lépni, melyen nem csak dicsőség s anyagi jutalom, de még elismerés sem várta a pályafutót. E kis tábornak

Bécsből folyton gyanus szemmel kísérték; a nagyok s a német és németes elemek, mint ábrándozók hadára, szánalommal tekintének tagjaira; a középrend észre sem vette, vagy mint jogosulatlan ambícióban szenvedő hiúkat lenézte, megvetette őket. A ki azonfölül még az ujitó hírében is állott, arra mint nyelvrontóra, ártalmas egyéniségre, sőt hazaárulóra, az utcán is ujjal mutatnak. Ennyi megvetés, guny és szidalmak levén az írók jatalma: a ki irodalmunk szeretetét szent vallásként fogadta keblébe, csak társai elismeréséből s méltánylásából, csak a kis táborban már tekintélyekké s vezérekké lett jelesek buzdításából merithetett erőt és kitartást; ezekben nyert vigaszt és kárpótlást a szánalom, a guny s mellőzés ellenében. Mint az első keresztyének rejtekeikben: ugy a magyar írók a profanum vulgust kizáró összejöveleikben bátorították, erősítették egymást azon büszke önérzetben, hogy végre is ők fogják a nemzetet mindaddig életben tartani, míg megjő politikai föltámadása. S e büszke önérzet annál csodálatra méltóbb volt kitartásban, mivel bár ők magok hitték ugyan e föltámadás bekövetkezését, de e hitet önmagok sem tudták igazolni a nemzeti enyészetnek indult állapotok között.

És e szívet, lelket gyötrő kételyekben, a tudatlan, tespedő, vagy elnémetesedett közönség részvégtlensége miatt jobbára még szegénységgel, nélkülözésekkel is küzdve, egyedül a hazafiság lángoló szent érzelme által lelkesítve, idomiták, terjeszték ők az elhanyagolt nemzeti nyelvet, mivelék, gazdagíták, emelék virágzatra a nemzeti irodalmat. És ennyi akadálylyal küzdve, ennyi áldozattal működve a magyar írók ezen lelkes kis tábora,

mig mondhatni szive vérével mentette meg az enyészetnek indult nemzetiséget, egyszersmind a politikai életnek hatalmas lökést adva, sietteté a nemzeti föltámadás napjának fölkelését.

E lelkes, hazafias kis tábornak, mely oly nehéz küzdelmeket állott ki s végre is oly dicső diadalt aratott, egyik fő tagja volt Toldy Ferencz, ünnepelt honfőtársunk. Már hevesen folyt a küzdelem, midőn ő ötven évvel ezelőtt e táborban felesküdt, s annak nem sokára legtevékenyebb előharczosa, majd egyik vezére is lett. E lelkes kis tábor tagjai, fájdalom, már valamennyien elhunytanak a hosszú harc alatt; csak ő, Toldy Ferenczünk áll még egymaga fön, mint egyetlen utolsó vezére s köz harczosa egyszersmind ama hazafias tábornak, mint egyetlen élő emléke ama küzdelmes kornak. Csak neki engedtetett a sors által látni az ígért földét, megérnie azon föltámadást, melynek reménye őt és társait, annyi akadály közt is, a süker oly bizonytalansága daczára is, ernyedetlen kitartásra lelkesité a hosszú, nehéz küzdelemben.

És miután az oldala mellett elhullott társainak egytől egyig valamennyinek emléket emelt irataiban, ő, annyiak közt még egyetlen élő társ, Istennek hála, fél század mulva is folyton fiatal tüzzel, nem lankadó buzgalommal hat, buzdit, működik tollal és szóval az ötven éves pályán.

És mily bámulatos nagyságu mind kül-, mind belterjében ezen így leélt ötven év munkásságának eredménye. Eddigelé kiadott, vagy még kiadásra váró munkáinak pusztá czim szerinti elsorolása, száraz könyvészeti

jegyzéke maga egy 116 lapnyi könyvet alkot, melyet nem rég adott ki egy tisztelője.

De e csodálatos munkásság, e dugszdag szelleml termelés külső, szám szerinti nagyságánál még nagyobb annak belterje. Mert a ki irodalmunknak e század folytában nyert örvendetes fejlődését, gyarapodását megismerni, sőt, mi több, a ki azon élénk, minden tekintetben gyors haladásnak indult életet, mely e fél század alatt folyton emelkedve, mai napság örömmel s büszkeséggel tölti el a hazafias kebleket, behatóbban tanulmányozni akarja: az Toldy Ferencz iratait nem fogja nélkülözhetni. Az ő élénk, fogékony lelkében a nemzeti élet minden kérdése viszhangot keltett; s alig volt köztök egy is, melynek fölvilágosításához, megfejtéséhez ő is nem járult volna irataiban egynémely becses adalékkal. Bár mindenha kiválólag az irodalom s annak fölvirágoztatása volt is a fő czél, melyre szellemének legnemesebb erőit fordítá; de sokoldalú, hazafias lelke hévvel ölelt föl mindent, mi csak a nemzeti életben felmerült, jóllétére, haladására vonatkozott, örömet vagy bút, aggályt vagy szenvedést hozott reánk: és mindezt hiven tükrözik vissza iratai.

De ezen bámulatos szelleml munkás tüzetesebb jellemzése egy nálamnál hivatottabb társamra vár. Nekem csak átalában szabad néhány szót mondanom arról, mi különösen a történelem körébe vág.

Nemzetünk néhány év mulva ezredéves életét tölti be e hazában. E hosszú élet- s működésnek minden irányban s minden lépten-nyomon észleljük eredményeit. Látnunk például itt a politikai téren egy, bár mostani tisz-

tultabb fogalmaink, szélesebb látkörünk s mélyebb belátásunk szerint több részben hiányos, de a kornak s a viszonyok fejlettségi fokának teljesen megfelelő, dicső polgári alkotmányt, melynek védfalai közt a szabadságot még akkor is nagy mértékben élvezte nemzetünk, midőn csaknem mindenütt az abszolút hatalom önkénye uralkodék. Látjuk amott, a még fényesebb hadi pályán, miként védte meg nemzetünk századokon keresztül, legjobb fiai vérenek hullásával, az európai civilizatiót egy barbár nép ellen, mely százezernyi hadakkal árasztá el hazánk virányait.

De mind erről s a nemzeti élet egyéb oldalairól sem lehet itt most föladatomban hosszabban szólanom. Csak egyet emelek ki röviden, mely mai ünnepünkkel szoros kapcsolatban áll: nemzetünk szellemi munkásságának virágos kertjét, az irodalmat. Ez ugyan egy részről a függetlenség és szabad alkotmányosság fentartásáért, más részről a beözönlött barbár népek által fenyegetett nemzeti lételért vívott százados harczok zajában nem lehetett gyümölcsseiben oly dus, mint más boldogabb, viszontagságoktól kevésbbé zaklatott népeké. De eleink e szellemi tért sem hagyták soha egészen miveletlenül. Itt is látunk némi tevékenységet, melynek gyümölcsei az irodalom külön szakáiban, a kor miveltségének aránya szerint, képesek voltak szellemi tápot nyújtani az akkori élő nemzedéknek, s előkészíteni a talajt, melyben lassankint kifejlett irodalmunk jelenkori virágzata.

Mert ne higyük, t. gyülekezet, hogy irodalmunk, melynek mai napság örvendünk, egyedül az egy pár utolsó nemzedék törekvésének műve. Az irodalom, mi-

ként a közmíveltség átalában, minden népnél csak a századokon át elnyuló nemzeti élet eredménye. A mythos szerint Pallas Athene teljes bevégeztségében lépett ugyan elő Zeus agyából; de az életben, miként minden nemesebb fejleménynek, úgy az irodalomnak gyökérszálai is a letűnt nemzedékek korába nyulnak le, onnan táplálkoznak századokon keresztül. Az ifjabb nemzedékek az irodalom terén is csak elődeik vállára állva, csak az ő vívmányaik alapján vergődhettek magasabbra, fejlődhetek szebb virágzatra. S bizonyára, azon szép fejlemény, melynek a jelen korban örvendünk, több század szellemi munkásságának alapján nőtt azzá, a mi, szintugy mint mai irodalmunk is alapjául fog szolgálni a jövő nemzedékek még szebb és dusabb irodalmának.

Koránsem közönyös dolog tehát reánk nézve tudnunk, miként gondolkodtak s vélekedtek, mit szóltak s irtak elődeink. És mégis e tekintetben fölötte nagy hiány volt irodalmunkban mind a legujabb korig, hogy nem ismertük eléggé azon szellemi kincset, mely elődeinktől örökségül szállott reánk. Nem birtuk nemzeti irodalmunk történetét.

Voltak ugyan már e részben is téve némi kísérletek, melyeknek utmutatása szerint némi hézagos ismeretét nyerhettük nemzetünknek a letűnt századok alatt folytatott irodalmi tevékenységéről. De e kísérletek oly kezdetlegesek, hogy a nemzeti irodalom történetének nagyobb részét sem ismerhettük meg belőlök; annál kevésbbé tárták föl előttünk azon okszerű szerves fejlődést, melyben irodalmunk korról korra gyarapodott.

Pedig valamint a történelem átalában, úgy az irodalom története is csak úgy felel meg hivatásának, ha az életet hiven, tehát okszerű, szerves fejlődésében tünteti elénk.

Ily irodalmi történetet alkotott nemzetünk számára e nap ünnepeltje, Toldy Ferencz. Ha az ő ötven éves, csodálatra méltó, sokoldalu szellemi termelésének gazdagságát nem tekintve, egyedül e művét, a magyar nemzeti irodalom történetét s arra vonatkozó számos kisebb nagyobb munkáit vesszük is csak figyelembe: úgy fogjuk találni, hogy nemzeti iróink összes körében nincs egy is, ki annyira méltó volna, mint ő, a jelen nemzedék hálás tiszteletére: mert a jövőt tekintve, ő maga biztosítá halhatatlanságát, műveiben ő maga alkotta meg érczénél tartósabb emléket.

Neki azonban még sok más érdemei is vannak a mi hálás elismerésünkre. Ő nem csak irodalmunk történetének alkotója, ki nekünk föltárta nemzetünk eddigelé nagy részben ismeretlen szellemi kincseit, ki velünk megismertette a tollnak és gondolatnak az utódok számára működő régi hőseit: irodalmunknak egyik vezére is volt ötven éves pályáján, s mint ilyen annak legbuzgóbb előmozdítója, leggondosabb ápolója.

Hány fiatalabb iró dicsekhetik, vagy kénytelen magának bevallani, hogy tőle nyerte az ösztönt fellépni az irodalmi pályán, hogy az ő tanácsai, buzdításai által inditva, kezdte követni az irányt, melyben azóta hasznos munkásává lett irodalmunknak!

És magok legvirágzóbb irodalmi intézeteink is, a Kisfaludy-Társaság, sőt maga a Tudományos Akadémia is, nem neki köszönhetik-e vagy lételőket vagy legalább

gyorsabb megszilárdulásukat a kezdet nehézségei között? A Kisfaludy-Társaság különösen, melyet nagy hazai költőnk, Kisfaludy Károly barátjai 1836-ban, elhunyt barátjuk emlékének megörökítésére alapítottak, egyenesen Toldy Ferencz indítványára nyert létet. S ő, az indítványozó, volt annak legbuzgóbb megalkotója is, miként annak kezdettől fogva maiglan vezére, elnöke.

Nem kisebb az ő érdeme az Akadémia iránt, melynek mindjárt megalakultakor jegyzőjévé lett. Az ő törekvései terelték azt néhány elfogult idősebb tag avult fogalmai ellenére jobb irányba, kivált mióta annak 1835-ben titkárává neveztetett. És midőn az Akadémia két elnöke, bár mind a kettő hazánknak első rangu kitünősége, de az egyik magas hivatalok, a másik nagy nemzeti vállalatok által elfoglalva, Pesttől jobbára távol lévén, az Akadémia ügyeit nem gondoizhaták, munkálkodásait figyelemmel nem kísérheték: vajon nem a titkár Toldy Ferencz volt-e annak ugyszólván mindene, ki a helyettes elnökök s igazgatótanácsi tagok mellett voltaképen elnökölt, administrált, irt és tett? Akademiánknak még azon időből fenmaradt kevés tagjai magok is kénytelenek bevallani, hogy még a tagok nagyobb, mondhatni kétharmad része is, a mit tettek, az ő buzditásaira, kéréseire, eszmeadásaira tették az eláradt indolentiában. Mit tett ő az Akademiáért és benne 1848-ban, mily ovatosan vezette ügyeit, hogy a fékevesztett politikai szenvedélyek forrongásában hazai tudományosságunk e szentélye a kor lázas üzelmeitől távol maradjon, és miként mentette meg azt 49-ben, saját veszélyeztetésével, a veszedelemtől: csak ő maga s az Akade-

mia boldogult elnöke gr. Teleki József tudta voltaképen, ki azóta őt barátságával tisztelte meg.

De mit ért volna megmenteni magát az Akademiát, ha benne egyszersmind irodalmunkat nem menti meg? Őt azonban szerencsére még azon iszonyu csapás sem verte le, mely egyébiránt gyökerében megrázkódtatta a nemzet életfáját. Ha sajtott is a hazaszeretettől áthatott érzékeny sziv a nemzeti veszély miatt: szelleme, csodálatos ruganyosságában, mindjárt a körülményekhez képest kezd vala működni s hatni másokra is, mihelyt a vihar átjajlott, nehogy a kétségbeesésnek apathiája, mely a lebilincselte nemzetet politikai életében megszállotta, az irodalom terén is elhatalmazva, a virágzásnak indult kertet ápoló munkások hiánya miatt aszály fonyaszsa. Ő szedte össze a vihar pusztításaiból megmaradt keveseket, s mivel az Akademia szintugy, mint a Kisfaludy-Társaság megvonulva szünetelt: őket jobbára saját lakásán, ugyszólva rejtekben összegyűjtve, indította meg velök a társas működést. Ő kiáltá a nemzet fülébe az ekként megkezdett közös munka egyik első eredményének, a magyar Euripidesnek előszavában, melyet a kor viszonyai tulajdonképen a nemzethez intézett kiáltvány magaslatára emeltek, Claudian eme szavait: „Minden más felsőbbség ingatag, csak a szellemi biztos és maradandó. Ebben nemzetünk jövője és semmi egyébben.“ E jeligét hirdette ő akkor, midőn a nemzet majdnem ezredéves életének vívmányai veszendőbe menni látszának, minden alkalommal, számtalan változatokban szóval, és tollal.

És a szerencsésen választott néhány szónyi jelige ama válságos viszonyokban, midőn minden, még maga

a nemzeti lét is kérdésbe vonatott, a terrorismus pedig a hazafiak nyelvét elnémitá, gyújtó szikraként repülte át az országot, vigasztalást, biztatást öntött a keblekbe, tetterőre ébreszté a félemlítés által megdermesztett akaratot. „Ön ragadott ki a kétségbeesésből!“ mondák neki sokan. „Tegyünk tehát! Kezden ön valamit!“ S ő meginditá az „Uj Magyar Muzeumot.“ És ekként, midőn az erőszak az életben megszakasztotta a jogfolytonosság gyakorlatát, ő legalább az irodalomban igyekezett fentartani a nemzet szellem-életének s haladásának folytonosságát.

De ő még ezzel sem elégedett meg. Ő nem csak tollal, hanem élő szóval is akart hatni, s nem csak a társas téren, az irodalomban, hanem a tanszéken is. Élénk emlékezetben tartván, mily nagy volt egykoron, a nemzeti tespedés korában, egyik lelkes tanárának, a jeles Horvát Istvánnak hatása épen e téren: magántanárrá nevezette ki magát az egyetemnél. S hogy mennyire találkozott e föllépése is a köz óhajjással, tanusitá a tanulóknak közé vegyült papok, tanárok és más élemedett férfiak egész serege, kik hallgatóivá lettek. Előadásai a széptan körében forogtak, melynek szabályaira a klasszikai, a modern s a magyar irodalomból választá a példányokat. Ekkor adta elő az ujkori magyar költészet történetét is. Tárgyainak czimeit oly ügyesen tudta megválasztani, hogy az őt őrszemmél kíséző importált tanárok s a zsarnok rendőrség nem is gyanította, a hazafiságnak s nemzeti érzelemnek mily gyújtó szelleme lengi át az előadást, még ha Aristoteles retorikájáról, vagy Tacitusról, vagy a Nibelungenről szólott is.

De azt veszem észre, hogy akaratlanul is beleereszkedtem már némileg ünnepeltünk írói pályájának jellemzésébe: e feladat pedig egy avatottabb társamra, Greguss Ágostra vár. Mielőtt azonban tisztelt társamat feladatának teljesítésére fölhivnám: illő, hogy magát dícsőített társunkat is meghívjuk s tisztelhegyük körünkben. Kérem tehát Zichy Antal, Beöthy Lajos, Bertha Sándor, Cséry Lajos, Gyöngyösy Alajos, Házmán Ferencz, Királyi Pál, Molnár Aladár, Peregriny Elek, Simonffy Imre, Sztoczek József, Télfy Iván és Vadnai Károly urakat, sziveskedjenek mai ünnepünk tárgyát, Toldy Ferenczet körünkbe vezetni.

III.

GREGUSS ÁGOST

üdvözlő beszéde

Toldy Ferenczhez.

Üdvözöllek én is, halhatatlan érdemü férfi, üdvözöllek mindazokkal egyetemben, kik ime közvetlenül környezetünk s mint második ivadék pillantunk föl amaz irodalom-alkotó nagy ivadékhoz, melynek te, még fiatalon, disze voltál; és üdvözöllek mindazokkal egyetemben, kik már mint harmadik ivadék, tágabb körben terjedve szét körülünk, alig várják, hogy szintén a sorompóba léphessenek s a nemzeti munkát mind fényesebb megfényesebb sikerrel folytathassák.

Boldogok mi, a ti uttörő munkátok első örökösei! mert nekünk csak tovább kellett haladnunk az ösvényen, melynek fő akadályait ti elgördítettétek, nekünk csak követnünk kellett buzdító példátokat, mely vezéresillagul ragyogott előttünk. És boldogabbak még a mi örököseink! mert ők immár kész pályát találnak, melyet ti nyitottatok, ők virágzó területeket vesznek át, melyeket ti jobbadán gazos ugarképen hódítottatok meg, ők háborítlanul elfoglalják ama szellemi kincstárt, melyet ti alapítottatok s nekik csak őrizniök s gyarapítaniok kell.

Az új nemzedék nem tudja többé, mily elháríthatatlan akadályokat háritottatok el ti, hogy számára pályát nyissatok, nem tudja, mily kemény tusákat vívtatok, míg azt az ugart megszereztétek, mely most nagyobbára termékeny föld, nem tudja, mily kínos erkölcsi és anyagi nélkülözések árán gyűjtöttétek azt a kincstárt, mely most a nemzet büszkesége. Mi, a ti legközelebb utóditok, ha gyermeki szemmel is, még bepillanthattunk szenvedéseitek és harczaitok szentélyébe, sőt keserűségtek poharából némi osztályrészünk is jutott: azért mi képesebbek vagyunk méltányolni a titáni erőt, melyet kifejtettetek, s a végzett munka becsét, melyet ránk hagytatok.

Tisztelt elnökünk imént kimutatta, mily kietlen korszak volt az, melyben ti fölléptetek: a napoleoni háborúk, az országos csőd, a szent szövetség, az európai lethargia korszaka. Hazánk politikailag megsibbadva, vagyonilag kimerülve, nemzeti közügyeket nem ismerve; a magyar, a mennyiben magyarnak maradt, nevetlenül tenyészve, a mennyiben művelődött, magyarságából kivetkezve; s a kik a nemzetiséget a műveltséggel egyeztetni iparkodtak, a nemzeti műveltség és művelt nemzetiség apostolai, mintegy idegenek a társadalomban, melynek magok is szülöttei voltak, idegenek, mert az a társadalom az idegent nézte honosnak, vagy inkább honosítandónak, idegen szokások beoltását híven a haladás legbiztosb zálogának, a mint hogy akkor az előbbre haladt osztályok közlekedésében, Erdély kivételével, hazaszerte a német nyelv, az iskolában a latin uralkodott, s a higogadt többség a magyar irodalmat, teljes jóhiszeműség-

gel és minden roszakarat nélkül, csak vérmes ábrándozók jámbor óhajának tekintette. Iróink voltak közönség nélkül, tudósaink akadémia nélkül, színészeink színház nélkül, s a dicsők, a kik mindezt meg akarták teremteni, a kik az önmagától elidegenült magyart saját magának vissza akarták adni, elismerés helyett gunnyal, támogatás helyett közönnyel találkoztak. Oh sivár évtizedek, midőn Kőlcsey

Szerte nézett s nem lelé
Honját e hazában!

midőn Vörösmarty a szívszakgató panaszra fakadt, hogy ebben a hazában

Jár számkivetetten az árva fiu,
Dalt zengedez, és dala oly szomorú!

midőn Bajza a kétségbeesés itéletét mondta ki ugyanerre a hazára:

Multadban nincs öröm,
Jövődben nincs remény!

E korban, mely csak elcsüggesztésre látszott alkalmasnak, ti lankadatlan bátorsággal küzdöttetek, a romlásnak indult magyar szívébe ismét belecsepegtettétek a hajdani erőt, a vesztébe rohanót visszarántottátok a gyalázatos enyészet széléről, mint uj argonauták kiszálltatok a fenyegető tengerre, örvények és sziklák, viharok és szirének, szörnyetegek és fegyveresek közül meghoztátok nekünk irodalmunk arany gyapját, és letetek e hazának második, szellemi meghódítói.

Te is, ünnepelt társunk, e hódító sereg katonája

vagy, e hódító seregé, melyben a közvitézek megannyi vezérek voltak; te is ama férfiak közül való vagy, kiket a szabályzó középszerűség ábrándozóknak híresztelt, mert bizonyos küldetést éreztek magokban, melyet ellenállhatatlanul teljesíteniök kellett, mert bizonyos eszme igézete alatt állottak, mely őket végkép elfoglalta s egész életöknek tengelye lett.

A tömeg nem bírván hozzá fölemelkedni, az eszmét könnyen rögeszmének nézi, s a ki a lelketlenség korszakában lelkes, legyen kész reá, hogy hóbortosnak fogják tartani. De az emberiség legnagyobb jóltevői rendszeren ily rögeszmék hivei. Az volt a görög világban Sokrates, az erkölcsiség hóbortosa, az volt a keresztyén vallás megalapítója, a felebaráti szeretet phantastája, az volt a föld keringésének fanatikusa, Galilei, azok voltak a gőz bolondjai, azok mind, kiket életökben kaczagnak vagy üldöznek, holtuk után bálványoznak. Ilyen rögeszmékre gondolt az író mondván: „Mi a bolondság? Egyetlen ember bölcsesége. Mi a bölcsesség? Valamennyinek bolondsága.“ S az emberiség lusta nagy teste csak úgy mozdul egyet-egyed előre, hogy a mi eleinte az egyetlen bölcsesége, lassankint valamennyinek lelkébe szivárogo. Üdvöz legyetek, ti bölcs fanatikusok! Ti vagytok fényeink, kik a sötétség utjain átkalauzoltok. Ha fajok kiveszne, minden haladásnak vége szakadna.

Te is egy eszme hívének esküdtél, egy eszmét fogadtál mint küldetésed hitágazatát, melynek minden erődet szentelted s melynek elismertetését pályád czéljául tüzted, egy eszmét, melyet az akkori világ közvéleménye habozás nélkül szintén a rögeszmék közé sorozott:

azt az eszmét, hogy a magyar a szellemi téren is mindenha működött, s hogy ennél fogva magyar irodalom is volt, és van, és lesz.

Ötven évi munkád csak arra szolgált, hogy ezt az eszmét bizonyítsa; s fényes elégtételedd, hogy most már a Tamások is elhiszik, kénytelenek elhinni hazánkon belül szintugy, mint a jóakaratlan külföldön, mert hiszen megtestesítve áll előttök, megtestesítve a te gyűjteményeidben, a te iróidban, a te történelmedben.

Első valál, ki Klió vezérkezén
 Balúl ismert, nem ismert nemzetednek
 Bejártad összes dalhonát,
 S a kor mohától eltakart nyomait
 Fölfedted eltűnt szelleméletünknek,
 S kik énekökkel tarták a magyart,
 Nevöknek visszaadtad zengzetét.

De nem csak nemzetednek összes dalhonát jártad be, nem csak azok nevét tetted újra zengzetessé, kik énekökkel tarták a magyart: a próza mestereit is fölkeres- ted, fölkutattad, föl minden tudomány minden magyar mivelőjét, leszálltál a szerény fordítókhöz, le az íródeák- kokhoz, a másolókhöz, és száraz okmányok, szellemtelen jegyzékek chaoszában szintannyi gonddal nyomoztad a nemzet lelki életét, mint a kiváló elmék ragyogó szüle- ményeiben. És nem sejtett Amerikákat fedeztél föl nekünk, és kincseket hoztál napfényre a rég mult idők romjai alól, és kincseket mutattál be a közelebb száza- dokból, mely kincsekben a feledékeny magyar örvendő ámulással ismert édes tulajdonára. S irodalmunk mütá- rát gazdagon fölszerelvén, annak igazán te lettél első

rendezője, s te szemelted ki belőle a legértékesebb darabokat, hogy majd egyenkint, majd csoportosan világ elé bocsássad. Világ elé, mondom készakarva: mert arról, hogy irodalmunk nem ujdon csinált mesterséges virág, hanem mély gyökerű, eleven növény, más szóval irodalmunk jogfolytonosságáról nem csak a hazát, hanem a külföldet is meg kellett győznöd. Irodalmi multunkkal és jelenünkkel ennél fogva legelőször a külföldet ismerteted meg, oly időben, midőn irodalmunk, és különösen költészetünk története még magyarul sem volt megírva. Ezt is neked kellett megírnod; de mielőtt megírnád, egymás után adogattad kezünkbe régibb és újabb íróinkat s a névtelen nyelvemlékeket, mintegy óriási példatárt a majdani történethez. Ebbeli csoda munkásságodnak, ugyszólván kifogyhatatlanságodnak a magyar irodalomban, de a világ akármely irodalmában sem ismerem párját. Az írók száma, kiknek műveit összegyűjtötted, szerkesztetted s közrebocsátottad,akkora, hogy ha csak a nevezetesebbekre gondolunk is, egész sereg tódul felénk. S minő fényes sereg! Ott Zrinyi és Gyöngyösi, Esterházy és Mikes, Faludi és Dayka, Kármán és Csokonai, kit halottaiból támasztottál föl; ott, a kikkel már együtt éltél, a vezér Kazinczy és Kölcsey, Kis és Berzsenyi, Virág és Verseghy, a két Kisfaludy, Czuczor, Bajza, Vörösmarty. S végül mindezeknek, és valamennyi többinek, a magyar költők, tudósok, országglók összességének egy koszorúba füzése, midőn — ismét első és páratlan — megírod a magyar szellemi munka történetét!

Bebizonyítottad tehát irodalmunknak multját és jelenét, s megmutattad, hogy az méltó a buvár figyelmére;

de még ezzel be nem érted: megtettél mindent — és pedig buzgóbban, ernyedetlenebbül, több oldalon, mint bárki más — hogy irodalmunknak jövőjét is biztosítsad.

Mult és jelen a jövőnek alapja s így záloga is lévén, már irodalmunk multjának és jelenének földerítése által annyi biztosítást nyújtottál jövőjére, mint előtted senki; s még azon felül hogyan sokszoroztad e biztosításokat! A szerkesztő, a szótárkészítő száz felé figyelő foglalkodásától az oknyomozó történész, a műbíró egyetlen tárgyra irányzott taglalásaig, a könyvészeti jegyezgetés gépi szorgalmától a költői és szónoki hevület éleslátásáig nincs az írásnak faja, melyet nem miveltél volna; s a mellett még ráértél Kazinczyval és társaival, és az ország nagyjaival, akademia, mint irodalmi fő intézet létesítésén fáradni s a létesültet magas czéljai felé vezérelni, Kisfaludy Károlylyal a nemzeti szinügynek utjaít egyengetni, az ő emlékére a széptudománynak külön csarnokot, ezt a Kisfaludy-Társaságot felállítani, az Auróra jeleseivel a finomabb izlést s olvasási kedvet meghonosítani, Bajzával és Vörösmartyval leghatályosabb hetilapunkat megalapítani, a fiatalabb erőket buzdítani s bevezetni az irodalom szolgálatába, könyvtárakat rendezni a közönség, de kivált az ifjuság használatára, és oktatni ez ifjuságot, a jövő reményét, s előkészíteni a jövőre. Így gondoskodtál hosszú pályádon mind a mai napig arról, hogy irodalmunknak jövője is biztosítva legyen.

A magasabb eszme pedig, mely egész működésedet átlengi s irodalmunk multja és jövője bizonyosságát is diadalmasan sugároztatja, nem egyéb, mint ama régi balhit czáfolata, melynek hálói a te legelső lépteidet is

akadályozták s mely még mostanság sem oszlott el végképen, ama balhit czáfolata, mely szerint nemzeti sajátságaink megőrzése az európai műveltséggel össze nem egyeztethető s vagy magyarságunkról vagy a nyugati népekkel párhuzamos haladásunkról le kell mondanunk. Igaz, hogy e kettőnek egyeztetését kívülről a mállasztó világpolgárság, belülről az ősi nyersség tetemesen nehezíti: mert a világpolgárság szeret a műveltség köpenyével takarózni, a nyersség meg nemzeti erőnek híreszteli magát, s a fokost is csak azért látszik forgatni, mert nemzeti fegyvernek tekinti; de éppen oly nagy példák, minőt a te életed nyujt, minden kétséget kizárólag tanuskodnak a művelt nemzetiség, a nemzeti műveltség tettleges kapcsolatáról, tanuskodnak arról, hogy e kapcsolat fölbonthatatlanságának biztosítása végett a nemzetnek csak folytatnia kell azt a szellemi munkáját, melynek történetét te megirtad.

Megirtad, mondom immár másodszor: pedig meg nem irtad, hanem irod fél század óta, s reméljük, fogod még írni sokáig, jóllehet be sem fejezve. Mert a te dologdról is elmondhatni Goethével, hogy voltaképp sohasem készül el. Minél többet tud valaki, annál igazabban mondhatja, mint az ókori bölcs, hogy nem tud semmit, mert annál inkább fölismeri, mi sok van még elzárva előtte, mennyit borít be még az Isis fátyola; s minél többet tesz valaki, annál világosabban győződik meg a még tennivalóról. Minél feljebb hágunk, a láthatár annál szélesebb lesz, de annál beláthatlanabb is, annál elérhetlenebb; minél mélyebbre bocsátkozunk, annál több meg több változatigényli figyelmünket. Azért nem hely-

telenül mérhetjük dicsőségedet a szerint is, a mit be nem végeztél, a be nem végzett részek is a bevégzettek töméntelenségét hirdetvén. A jóra való ember többnyire halommal hagy maga után, nem romokat, hanem építő köveket s félkész házakat: hát a te alkotásodban, ki egész várost alapítottál, hogyne volnának itt-ott ki nem épült utcák!

Ime, iparkodtam fölmutatni az eszmét, melynek irodalmunkban, társadalmunkban képviselője vagy s melynek hű és hosszú szolgálataért ez alkalommal ünneplünk. Föl kellene immár mutatnom életedet is, melyet ez eszmének szenteltél, egyenkint elsorolnom tetteidet, melyekben azt valósítottad, hogy végre, szabatos befejezéssel, ritka érdemeidet magasztaljam. De ha életedet és tetteidet leírnám előtted, az ügyetlen drámaköltőhöz lennék hasonló, ki személyeinek olyast beszéltet el, a mit ők magok legjobban tudnak; ha pedig magasztalnálak, a szembedicsérés izléstelenségét követném el: kétszeres vétek a Kisfaludy-Társaságban, mint az izlés iskolájában. Sőt gyöngédtelen is volnék irántad, mert szerénységedet bántanám; és merőben fölös dolgot is mivelnék: hiszen maga a tény, hogy itt kegyeletes elismeréssel köréd sereglettünk, a legékesebben szóló magasztalás.

Fogadd hát elismerésünket! Ember nem részesülhet embertársaitól szebb jutalomban, mint az elismerés, csak legyen őszinte és kiérdemlett. Ilyen az, melyben te részesülsz; s annál becsesebbnek tekintheted, mert az összes nemzet nyilvánítja s a fejdelem kegye, épen ma, tetézi.

Megjelentek hatóságok, tanintézetek, egyesületek diszes küldöttségei is a fővárosból és távolról; megjelentek — már ünnepélyünk folyamában — az üdvözlő távsürgönyök külföldről és a hazából; megjelent egy hazai kiadó, nemes ajánlatával, két ezer kötetnyi jeles könyveket bocsátva a Kisfaludy-Társaság rendelkezése alá, hogy azokat Toldy-jutalom czime alatt a gymnasiumok derék tanulói közt kioszsza.

Megjelentek Magyarország irónói, hogy im ez eleven babékoszorúval áldozzanak az irói érdemnek.

A művészek is megjelentek, hogy a közös elismerést tolmácsolják. Költők és dalnokok zengik arany ünnepedet; a festész vászonra бүvölve hozta ide képedet; hogy ezentul a te Kisfaludy-Társaságod termét diszesítse; a photograph fény-, a vésnök ércz hasonmásod százait osztogatja tisztelőidnek; az ötvös munkásságod jelvényét készítette el, s engem érdemetlent ér a szerencse, hogy azt neked, legérdemesebbnek, átnyujtsam. E toll munkásságod, egyszersmind azonban diadalod jelvénye. In hoc signo venisti, vidisti, vicisti!

IV

SZÁSZ KÁROLY

költeménye

Toldy Ferenczhez.

Barátid s tisztelőid serge
Ha itt zaj nélkül üdvözel:
Mért kél viszhangja országszerte
S zeng éljen távol és közel?
Nagy bércz az ötven év, min állasz,
Számánál több még érdeme,
S nagy bérczről messze zeng a válasz,
Len bármi halk szó rezzene.

De mért ne mondjuk hangosan ki:
Mit tettél fél száz év során?
Hogy érdemet nem gyűjte senki
Ugy, mint te, dicső veterán!
E fél száz év alatt minden nap
Zöldebbé tette koszorúd',
S te ma is dolgozol, mint tegnap,
Bár fődre sűrke dér borúlt.

A mig a költők szent berkében
(Hol Idő pókhálót szöve)
Egy hárfa függ, melyen setéten
Borong a felejtés köde,

S mely régi búnk' s dicsünk' nem zengi,
 A sok közt lesz egy néma lant :
 Te nem pihensz, míg valamennyi,
 Fölkeltve, meg nem szólaland . . .

Míg már lakatlan csarnokokban
 Egy szellem jár-kei névtelen,
 Ajkán pecsét, fején átok van,
 Hogy nem tud róla a jelen ;
 Por lepte könyvét míg árny kézzel
 Forgatja, olvasatlanúl :
 Te nem nyugszol, hogy ne idézd fel
 Napfényre a mély árny alúl.

S míg a világtól elfeledten,
 Beomlott sírok mélyiben
 S özönvíz rakta rétegekben
 Egy elásott emlék pihen,
 Egy szó, mit alig ismerünk meg,
 Mint régen elszakadt rokont,
 Egy jel, ma idegen szívünknek :
 Leszállsz, hogy a mélyből kivond.

Te nem daloltál, mint a költő,
 Ki önszivébe nézni hagy ;
 De általad zeng annyi öltő,
 Ki századok tolmácsa vagy.
 Mint száz virágból, lágy himporban,
 Kész mézet szed a fürge méh,
 S ha éde ajkainkra csorran :
 Az érdem s áldás nem övé ?

Történetünk' így alkotád meg.
 Nem harcaink történetét,
 Min egy vészterhes felleg átmegy,
 Hogy vagy villámló, vagy setét ;

Te szellemünk történetének
 Buvára s alkotója lől :
 Költő, tudós, könyv, irat, ének,
 Mind hű tanúk munkád felől.

Nagy épület, mit már emeltél,
 Hogy szellemink benn' lakjanak :
 Alapja széles, orma fen kél,
 S még többre telnék az anyag.
 Mind több-több gyül a fal körébe,
 Melyet magasb- s magasbra raksz . . .
 Ki rakná föl, ki végzené be,
 Ha te kidölsz, ha te megaggsz ? !

A nagy műért, min ötven éve
 Hűn dolgozol, szivünk remeg ;
 De mosolyogva fen az égbe'
 Néznek le rá az istenek.
 S rád ím csodás kegyelmök árad,
 Hogy ki ne dőlj, hogy meg ne aggj ;
 Ki mindig fárad s el nem fárad :
 Öszfűrtü ifju, csak te vagy !

A sors-kegyeltnek mit kívánjunk,
 A kire ég ily kegygyel int ?
 Élj, örök ifju veteránunk !
 A mit kezdtél, végezd be mind !
 Bár kezeid csak másnak fonják,
 A koszorú legyen tied !
 Tetőzd be nagyaink Pantheonját
 S arany tollal írd rá neved' !

V.

P Ó T L É K O K

a Toldy Ferencz írói arany ünnepéről szóló jelentéshez.

1.

A jelentés az 5-dik lapon említi, hogy a Kisfaludy-Társaság ünnepét megelőzőleg a haza több vidékén Toldy-körök alakultak s Toldy-ünnepélyeket tartottak. Bővebb értesülés alapján ez általános kijelentéshez a következő részletes adatokat csatolhatjuk :

Toldy-kör alakult Kolozsvárt, különösen Erdély irodalomtörténetének művelésére, és Pozsonyban.

Toldy-ünnepélyt rendeztek pedig : a nevezett két Toldy-kör ; továbbá a debreczeni collegium, a jászberényi főgymnasium, a nagyszombati főgymnasium, a szatmárnémeti főgymnasium, a pesti királyi főgymnasium és a soproni collegium önképző egylete.

2.

Toldynak nemzeti jutalomban részesítésére vonatkozólag, melyről a jelentés a 6-dik lapon szól, hozzá tehetjük, hogy ez indítvány az egyetem bölcsészeti karának 1871. jul. 25-dikén tartott ülésében keletkezett. A bölcsészeti kar indítványát az egyetem tanácsa magáévá tévén, fölterjeszté a kormányhoz, a minisztertanács azonban szükségesnek látá napirendre térni fölötte,

minek következtében Pest városa hatósága karolá föl s vivé a képviselőház elé. A képviselőház a nemzeti jutalmat, mint 4000 frtos évdíjat, 1872. januárban egyhangúlag megszavazta.

3.

A Toldyhoz érkezett üdvözetek kiegészítéseül álljon itt az epigramm melyet, még 1871. februárban, Ponori Thewrewk Emil gymn. tanár intézett hozzá :

Egykor igazságost jelleme szavával a színész,
S rögtön Aristídest nézte a színköri nép.
Ritka egy élet, a mely félszázados érdemet alkot . . .
Még alig ejtem e szót, s a haza Toldyra néz.

VI.

TOLDY FERENCZ ELNÖKI BESZÉDE

a Kisfaludy-Társaság XXIII. közülésében 1872 febr. 11-én.

Tisztelt gyülekezet!

Ha végig tekintünk szellemi életünk története különböző időszakain, úgy találjuk, hogy irodalmunk, célzatosan vagy öntudatlanul, de egészben véve mindig szolgálatában állott egy rajta kívül fekvő czélnek, t. i. a kort mozgató fő eszmének, mely majd a vallás és egyház, majd az országos szabadság s a nemzetiség volt. Ez fejti meg azon nagy hatást, melyet az irodalom e nemzet életére mindenha gyakorolt; bár az, s tán épen ezért, tudományos és szépészeti tekintetben, nem érte el soha azon színvonalt, melyet, ha maga magának öncél, némely időszakokban, egyes írói magas képessége mellett, elérni szükségkép fogott volna.

E tény, melynek igazlétét máskor volt már alkalmam, és szintén e teremben, részletesen bebizonyítani, vajon nem hív-e fel bennünket most, midőn háromszáz éves veszélyeken túl érezhetjük magunkat, a felett elmélkedni: vajon mely szerep jutott ama nagy tényezőnek, az irodalomnak, a jelenben s a legközelebbi jövőben? vajon a tudományban a tudománynak magáért előmozdítása, a szépirodalomban csupán a szépnek ma-

gáért létesítése lehet-e egyedüli vagy legalább főbb feladatunk? vagy arra vagyunk-e a magyar állam s a magyar nemzetiség érdekében utalva? hogy teendőinket, mind az egyik, mind a másik téren, ne kirekesztőleg tudományos és szépészeti, hanem ama másik célra is tekintve határozzuk meg, mely az állam s a nemzet életével és megmaradásával benső kapcsolatban állván, nem kevésbé fontos amannál, sőt, mint létel kérdése, magát az irodalom létezését is magában foglalja.

Hogy e kérdésre, annak gyakorlati horderejét tekintve, szabatos és biztos feleletet adhassunk magunknak, állami és nemzeti állásunk mibenlétét kell meghatározni, csak így lehetővé a cél tiszta tudatával, s e célra nézve lehető üdvösen és gyümölcsözőleg művelnünk a tudományt úgy, mint a mely különösen ez intézetnek is feladata, a költészetet. Ez iránt pedig tisztában kell lennünk, szükségkép, és mielőbb! Mert, ha a nagy ébresztőnek, Széchenyi Istvánnak politikai téren igaza volt, midőn a nemzetet annak kiáltásával igyekezett álmából felrázni, hogy perczek drágák! úgy tán igazam van nekem is, ha az irodalom oly művelésére nézve, hogy az fentartó hatalmát egész mérvben gyakorolja nemzetünkre, ugyanezt bátorkodom kiáltani: Perczek drágák! s minden igyekvésünk, mely csupán személyes szellemi ösztöneinkre s jó kedvünkre hallgat, és nem önfentartásunkat tartja szem előtt, tervszerűleg, rendszeresen: elkéshetik, s nem lesz képes elfordítani tőlünk azon gyászidőt, melyben államunk széthullva, nemzetünk már csak mint nép fogná, idegen kegyelemből, tengetni — ki tudja meddig? — életét!

Uraim! nemzetünknek egyik jeles vonása kétségtelenül, hogy a veszély szívóssá, összetartóvá s összetartásában erőssé teszi. De ha jellemünk ez oldalára megnyugvással tekinthetünk is, ne pirúljunk minnen magunknak ama másik, ama válságossá válható árnyékol-dalát is bevallani nemzeti sajátságainknak, mely a szerencsében túlbizalmassá, s azért is gondatlanná teszen. Mert csupán e gondatlanságnak kivánom tulajdonítani azt, hogy elvesztve szemünk elől az önfentartást, mint minden egyébnek első feltételét, bármi fontos, de ehhez képest másodrendű kérdések felett élethalálharczot viselünk — egymással, nem csekély, bár még titkolt, kár-örömeire azoknak, kik ez állam felbomlását s ezer éves keresményünk öröklését sováran várják; csupán e gondatlanságnak tulajdonítom azt, hogy a magyar állam ótalma alatt nagyra nőtt népfelkezetek nyíltan conspirálhatnak az államalkotó és fentartó nemzet ellen, s ez azt észrevenni sem látszik! — Igen is, túl volnánk a háromszáz éves veszélyeken, túl, hála nemzetünk azon szerencsés ösztönének, mely válságos perczeiben, önmérséklés által, annyiszor révpartba vezette s mely az utolsó nagy fordulatnál sem hagyta el. A nemzet, e mérséklete díjául, elérte azt, a mivel negyedfél század óta nem bírt többé: kifelé európai állását, befelé független önkormányzatát. De túl vagyunk-e ezzel a jövőnek is minden, még pedig egészen másnemű, veszélyein is? Nem tartozik e helyre e külső veszélyekről szólanom; s bár az előre tekintő hazafi egy perczig sem feledkezhetik meg ezekről, ha keletre és éjszak-keletre néz: de bizodalommal megnyughatik addig, míg ez életviszonya-

ink felett magyar és hazáját szerető férfiú örökös, s a nemzeti haderő ily biztató mértékben fejlődik és növekszik; azonban fenyeget egy más veszély is, nyugatról, lassan és észrevétlenül, mely ellen sem önérzetes, éber és ovatos diplomacia, sem szabad alkotmány és hősiesség hadsereg nem óv meg: értem a világnak mai nap első nagyhatalmát: az európai műveltséget. Ez az, melyet minden szellemi erőnkkel meg kell hódítanunk, hogy olvasztó hatása ellen fel legyünk pánczélozva; ez az, melylyel, és nem mással, itthon is, annyi ellenséges elemek irányában, fentarthatjuk azon erkölcsi súlyt és felsőbbséget, melylyel, még inkább mint hősiségek által, hódították meg őseink e hazát, s melylyel azt, tíz század viszontagságain át, a nagy Árpád unokái megőrizték.

S ezzel visszaérkeztem oda, honnan eltávozni látszottam: első és legfőbb teendőnkhez, mely nem egyéb, mint azon erkölcsi súly és felsőbbség minél hathatósabb nevelése, melyet a középkor századaiban — midőn a történelem tanúsága szerint a hatalmasabb nemzetek erőszakkal és kegyetlenséggel uralkodtak a gyengébbek felett — a magyar, emberséggel és csodálatos ildommal erősítve meg hódítmányait, hódoltjai felett gyakorolt, mi által sikerült e sokféle néptől lakott és sok tartományra oszlott területen egy egységes és nagy államot, ezer évig tartandót, alkotni; és melyet a renaissance óta is, irodalmunk hathatósabb kifejtésével tartott fen, mint a milyet a haza bármily más ajkú népe kifejtett.

De akkor az európai kultúra sem volt az, mely ma: nem volt t. i. oly közös és egyetemes, mint ma, s míg a hátramaradottakkal, ezek elszigeteltségénél fogva, csak

jótékonyágát közlé, önállásukat, nemzetiségöket nem veszélyeztette. Mai nap, midön minden egykori válaszfalak, miket a különböző nyelvek s a physikai messzeségek képezének, lehullottak, s az egymástól távollakó népek bensőbb érintkezésben és kölcsön-hatásban élnek, mint egykor azonegy ország külön megyéi; mai nap, midön a századnak egyik, épen általunk folyásba hozott eszméje, a nemzetiségé, oly óriási erőre fejlett, hogy jogtalan túlcsapásaiban a historiai államokat válságos bonyodalmakba sodorni készül; s midön különösen két nagy nemzetiség köztünk természetes szövetségeseket találva, az egyik kultúrájával, a másik számával és fanatismusával tűzhelyeinkig nyomúlva, komoly aggodalmakat költ: mai nap, mondom, minden arra int, hogy amaz államalkotó és fentartó felsőbbség megőrzésére a legerősebb paizst főleg szellemi és irodalmi kultúránk lehető emelésében találhatjuk csak fel.

Nincs tehát, ismétlem, semmi, mi, a szabad magyar állam tovább-építésén kívül, nagyobb mérvben hívná fel munkásságunkat, mint az irodalom; s azért tán bocsánatra tarthatok számot, ha minden alkalmat felhasználok azon eszmék tisztázására, melyek irodalmunk művelése körül zsinórmértékül kell hogy szolgáljanak. Legyen tehát szabad ne csak azon körre szorítkoznom, mely e széptudományi intézetnek, szabályai által, kitűzve van, hanem összes irodalmunkra kiterjesztenem, bár futólag csak, figyelmemet.

Tekintve tehát tudományos irodalmunkat, egy ága van annak, melynek művelésére csakugyan magunk vagyunk első vonalban, részint épen kizárólag, hivatva:

s ez az, melyet nemzeti tudománynak nevezhetünk. Minden, mi e nemzet ismeretére tartozik, a múltban és jelenben : nyelve, műveltsége, története és hazája, képezi annak tárgyait ; s midőn azt műveljük, azt teszszük, mit másoktól csak részben és tökéletlenül lehet várnunk, sőt várnunk egyáltalában nem illik. E nemes kötelességet a magyar tudomány-akademia teljesíti is, szellemi és anyagi erőinek mértéke szerint, s e munkásságra mind biztosb reményekkel tekinthetünk, mióta a törvényhozás, áthatva maga is e feladatok nemzeti fontosságától, országosan nyújtja segédelmét a hazai történelem kútfői, az ország régészeti emlékei és természeti sajátságai felkutatására és megismertetésére ; míg viszont ez irodalmi anyaintézetünk a nemzeti nyelv története, rokonságai, törvényei vizsgálatára, az irodalmi emlékek közzétételére s az irodalomtörténet művelésére saját erejéből hozza meg áldozatait. S ki mondhatja azt, hogy midőn az akademia ezt teszi, a világtudomány gazdagításához is nem járul ?

De ezzel tudományos teendőink programja kimerítve még körán sincs. Nemzetünknek nem csak magát és hazáját kell ismernie, mi a nemzeti tudomány feladata : neki hagyományos felsőbbségének fentartása végett a világműveltség színvonala felé is kell ernyedetlenül törekednie, s az emberi tudás minden ágait meghonosítania, mire nézve ugyan mindnyájan egyet értünk, de tartok tőle, hogy csak kevesen gondolkodtunk azon határokról, melyek közt egy, száma, műveltségi foka és irodalmi eszközei szerint tán csak harmad rangú nemzet kénytelen tudományos tevékenységét őszpontosítani.

Az ó világban egy csekély számú nemzet, a görög, állhatott a műveltség élén: de a mily óriási mérvet vett fel az új világ tudománya, ennek öregbítése csak világhatalmú népek hivatása lehet; s bár a kis népek is járulhatnak koronkint egyes nagy gondolkodókkal és felfedezőkkal az emberiség szellemi kincse neveléséhez: a világcultúra megalkotói és elterjesztői a földgömbön, ma, csak amazok lehetnek. S valóban, ha a história s a tapasztalás kényszerít ez igazság elismerésére, csoda-e, ha kisebb népeket kétség fog el a felett, vajon fentartható lesz-e nemzetiségök és nyelvök, tehát egyéni életök, a mai cultúra olvasztó hatalma irányában? csoda-e, ha néha azon gondolat kísért, nem fogja-e a három nagy cultúrnemzet majd absorbeálni a többieket? Sőt vannak, kik azt kérdik: nem volna-e épen a humanismus érdekében kívánatos, hogy az összes világ három, vagy két, vagy végre egy nyelvet valljon, s így a lehető legmagasb műveltség egy és közös kincse, közös sajátja lehessen az összes emberiségnek?

Valóban nagy, s az ember keblét méltán emelő vég eredmény volna ez, melyet, a gondolat láncz-szemlein a végtelenségig menve, elméletben igen is construálhatnánk magunknak: mert mi volna az egyéb, mint egyszerűsmind az összes emberiség felszabadulása az előítélet, a butaság, az ezekkel járó rabság és inség alól, s megszüntetése azon kegyetlen visszaélésnek, melyet ember emberrel, néhány ezer a milliókkal űz? — volna tehát az emberiség szabadsága, jogegyenlősége, felvilágosodása és jólléte; azon igazi arany kor, melyet Csokonai a

való műveltségnek az egész emberi nemre elterjedése képétől felhevülve, oly lelkesen, oly melegen üdvözelt:

Emelkedj fel, lelkem! előre képzelem
Mint kiált fel szóval egyet az Értelem,
S azonnal a setét kárpitok ropognak,
A szívről az avúlt kérgek lepattognak,
Tárházát az áldott emberiség nyitja,
Édes fiainak sebeit gyógyítja;
A szeretet lelke a földet beteli,
S az ember az embert ismét megöleli.

Ismétlem, szép, lélekemelő kép, de milyen csak az elragadtatott költő képzelmeiben élhet. Mert épen az emberi nem lehető tökélye kívánja, követeli az emberi nem fajai és népei fenmaradását; mert valamint a legfelsőbb szépet a gazdag különféleség öszhangzata szüli, úgy a tudomány, gazdagságát az egymást kiegészítő külön-szerűségnek lehető —, kifejlését az ellentétek küzdelmének és kiegyenlítésének köszöni, melyeknek fő alapját épen a fajok és népek külön, sokszor ellentétes, saját-ságai teszik. Ne tartsunk tehát a kisebb népek ele-nyésztétől s egygyé olvadásától: ezeknek fenmaradása belső szüksége az emberiség lehető legmagasb, s min-denek felett ne egyoldalú kifejlésének; sőt legyünk meggyőződve, miszerint ha ma egy homogen emberi nem boritaná is el az egész földet, a föld és ég alj különbségei lassankint felbontanák elemeibe ez eddig soha sem létezett egységet; az egy világnyelv eleinte nyelvjárás-sokká hullana szét, míg ezek néhány század alatt mind-annyi külön nyelvekké képződnének, s velők együtt leg-

végre külön szellemű és nyelvű népek is fejlődnének ki. Nyugodjunk tehát meg, tisztelt gyülekezet, a természet intézetében, mely még a kultúra fáit sem engedi az égboltozatig felhatni; mely a kisebb népegyéneknek is saját létet és saját virágzást tett kilátásba, de melyet mai nap nem tétlen passivitás, hanem csak a világcultúra eredményeinek nemzeti egyéniségökbe felvétele, annak ezzel összeolvasztása által érhetnek el, de elérhetnek kétségtelenül.

A kisebb népek tehát első vonalban, irodalmok művelésére vannak mint létfentartóra utalva; de miután arra, hogy a világmíveltséget teljesen átültessek a magokéba, sem elég számú fővel és kézzel, sem elég anyagi erővel nem bírhatnak: a lehető az, mi után törekedniök kell, és kell nekünk is!

Se lehető miben áll? Abban, hogy a nemzet zöme, saját irodalmából, a tudás minden ágain, annyi tudományt meríthessen, a mennyi a szellemi és erkölcsi élet nemesítésére s a gyakorlati élet érdekei kielégítésére szükséges, a jelesebb képességeket pedig alkalmassá tegye arra, hogy a világmíveltség tárházához járulhassanak ama legfelső kiképzés végett, mely őket a világ és saját népek közt közvetítőkül avassa.

E határok daczára őszintén örvendek, midőn bármely téren önálló vizsgálókat látok közöttünk támadni, kik a világtudomány oltárára hozzák áldozataikat; de örömem csak akkor volna teljes, ha már bírnók nyelvünkön, minden téren, azon beavató munkákat, melyek a tudományos műveltségre törekvő rendek bizonyos fokú kiképzése múlhatatlan alapját teszik, mert akkor

nem volnánk kénytelenek a tanulni vágyót, még első szükségeiben is, minden lépten a külföld irodalmaira utalni. Ezért hadd fejezzem ki azon óhajtást, bár tartaná az önálló vizsgálatra és gondolkozásra hajlandó és ki is képzett magyar tudós, elsőbb teendőjének tudományszakát alampunkák által meghonosítani: mire különben is leginkább ő van hivatva. Ama magasabb fokon, megvallom, dicsősége int, ily tudósok neve kihat a hon határain is; de amazon a nemzeti műveltség alapvetése eszközöltetik, melyért nem ugyan a világ, de a haza nyújtandja, elismerése által, a legszebb — a polgári — érdemkoszorút.

Tisztelt gyülekezet! nem a fordítók, nem a compilátorok ügyét védem, midőn mindenek előtt alampunkákat sürgetek; de hazafiúi aggályaimat nem oszlatja el a legdicsőbb igyekvés sem, míg elkészítve nem látom a talajt, melyben annak magvai köztünk kikelhessenek. És nem is pusztá átültetőket óhajtok. A külföld legeredetibb szellemei nem tartják magokhoz illetlennek tan- és kézi könyveket nyújtani nemzetöknek: ép ezeknek köszönik a nagy nemzetek elterjedt tudományos műveltségöket, és azt, hogy nem csak ily munkák bírnak közönséggel: míg a mi legjobb értekezőink is, kiket tán a felfedező nevével is illethetünk, közönség nem léte felett panaszkodnak, melyet pedig megteremteni és nevelni nem iparkodtak soha.

Két irányra tartom tehát szükségesnek, múlhatatlannak, egyelőre szorítani tudományos működéseinket: a nemzeti tudomány elébbvitelére és a világműveltség meghonosítására. Ne engedjünk tehát első rendben

a világtudomány gazdagítására irányzott hajlamainknak; feleljünk meg mindenek előtt az oly égető első szükségünknek, pótoljuk műveltségünk hiányait... szem előtt tartva mindig — a mit csak ez úton eszközölhetünk — nemzetünk önfentartását!

S ezekkel megérkeztem valahára a minden irodalmak másik részéhez, ahhoz, mely a szép nevet viseli, mert a szépnek eszközével neveli az emberiséget. Vanak, tisztelt gyülekezet, de csak nálunk Magyarországon, kik a költészetben csupán az emberi nem gyermek és ifju kora irodalmát látják, kik azt csupán az időtöltés egy nemesebb fájának ismerik el, s az igaz műveltség delét akkor vélik majd felderíteni, midőn az ifju és a nő, költemények és regények helyett, csillagászati munkákat olvasni, színi előadások helyett természet- és vegytani kísérleteket fog szenvedélylyel szemlélgetni. De az ember nem csak értelemmel, hanem érzés és képzelemmel is van megajándékozva, ma úgy, mint évezredek előtt, s a legtökéletesb szellem az, mely minden erejét egyformán és összhangzatosan fejtette ki. Azért a legnagyobb korok egymás mellett látták virágzani a költészetet s a tudományt. Sophokles és Pindar kortársai voltak Sokrates és Plátó, Herodot és Thukydides; a világ legnagyobb tudományos lángesze Aristoteles nem csak matematikai és physikai, hanem széptani munkákat is adott a világnak; és Shakspere meg Verulámi Bácó egymás mellett virágoztak úgy, mint Goethe és Humboldt Sándor. Igen, más a naiv előkor, és más a tudományosan kifejlett korok költészete; de költészet mindkettő, s mindkettő nem csak tükre, hanem nevelője

is a maga korának, ha annak tudományától át van hatva; sőt nincs teremő lángész költészet nélkül. Mert a legnagyobb igazságok előbb a képzelem által sejtetnek, a legmeglepőbb találmányok a képzelem által fogantatnak: az értelemé a kifejtés és a szerkesztés. A költészet teremt, az értelem alkot. Így az erkölcsi világban is: költészet az, mely szüli a legnagyobb tetteket; költészet a honszerelem, mely csupán a hazának él; és költészet Zrínyi eltökélése, midőn menyegzői díszében a bizonyos halálba rohan.

Ne aludjék ki soha e szent láng nemzetem kebeléből! s a költészet ne szűnjék meg soha nevelni azt, erkölceit szelidíteni, gondolkodását az eszmény felé emelni. Folytassa köztünk nemes tisztét, melyet gyakorolt, midőn a legnyomasztóbb időkben ő tartotta a lelket e nemzetben; folytassa kultúrai hivatását ezentúl is: mit úgy teend, ha nem feleli, hogy a szép csak úgy szép, ha, irtózva a kerítő szerepétől, egyszersem igaz és jó. A medicisi Vénus azért oly szép, mert rajta a bájjal szemérem egyesül, úgy hogy a márvány maga pirúlni látszik. De elég e húrt érintenem. . . Folytassa mívelő hatását oly irodalmi alkotások által, melyek méltóvá tegyék azt, hogy minden ajkú hontársak élvezzék. S míg eredeti művei a nemzeti szellem legsajátabb és legmelegebb kifejezői lesznek, mint voltak eddig is: neveljük e tárházat a más mívelt nemzetek remekeivel is, hogy ezek is átmenvén vérünkbe s megtermékenyítvén költészetünket, a szív és elme kultúrájában a világ színvonálára emelkedjünk.

És itt örömmel constatólom azon buzgó és szeren-

esés igyekvéseket, melyek a világköltészet legszebb műveit, nyelvünk csodálatos erejével és szépségével, művészeti fordításokban meghonosítják. Bírjuk már, s különösen az epos nemében, tekintélyes sorát a világköltészet remekeinek, s nem csak a görög és római, hanem a német és svéd, a portugall és orosz, a finn és részben a perzsa költészetét; bírjuk — s itt immár főleg e széptudományi intézet munkásságára is veszem igénybe nemzetünk elismerését — a világdráma három nagyságát is, részben teljesen, részben megkezdve. Shakspere e társasági évben kiegészítve, tizennyolcz kötetben a közönség kezében van; Molière, Shakspere mellett az újvilág legnagyobb vigjátékköltője, erélyesen foly; a spanyol színpad jeles műveinek adása is megindult, s mindezek az eredeti nyelvekből dolgozva.

Egy más határozat, mely legujabbika Társaságunk intézkedéseinek, szoros kapcsolatban áll azon feladattal, melynek tudományosságunk érdekében megoldását az imént kívántam tudósainknak szívökre kötni: széptudományi intézetünk népszerű széptant fog adni, melylyel az öntudatos szépirodalmi érzés felköltésére és tisztázására kíván hatni, s mely munkára szerencsés volt e szak elismert avatottságu képviselőjét, saját titkárát, megnyerhetni.

Tisztelt gyülekezet! A Kisfaludy-Társaság, szem előtt tartva a szépirodalomban is azon nagy hivatást, melyet az irodalom általában betölteni tartozik, hogy a nemzet szellemi felsőbbségét e haza népei felett biztosítani segítse; szem előtt tartva azt, miszerint a szépirodalomnak külön hivatása most és a közel jövőben is

az, hogy a nemzeti szellemet erősítse, egyszersmind a szív és elme műveltségét lehetőleg fokozza, s bennünket méltókká segéljen tenni a világ művelt népei közé számtatnunk : híven oda fog törekedni ezentul is kiérdemelni azon részvétet, melynek újabb jeleit a titkári előadásban közlendő új alapítványokban hálával üdvözli. Míg e részvét erőt adand a nemzeti műveltség emelése körül folytatni munkásságunkat, rajtunk ugyan, tisztelt gyülekezet, múlni nem fog.

S ezzel meg van nyitva intézetünk huszonharmadik közlése.

VII.

GREGUSS ÁGOST TITKÁRI JELENTÉSE

a Kisfaludy-Társaság XXIII. közülésében 1872. február 11-én.

Tisztelt gyülekezet!

Lelkes mozzanatokban gazdag év az, melynek eseményeit elsorolandó vagyok. Csak elsorolandó, a legnagyobbakat meg csak épen érintendő : mert hisz ezek az összes közönség előtt is legismeretesebbek, sőt magasabb jelentőségre főleg az ő tettleges hozzájárulása által emelkedtek. Ilyen esemény volt Csokonai szobrának leleplezése okt. 11-kén Debreczenben, hol a Kisfaludy-Társaság számos küldöttje személyében megjelent; ilyen az irói arany ünnep, melyet a Társaság novemberben alkotója tiszteletére rendezett s az ország részvéte orszá-gossá tett; ilyenek ama tények, melyekkel ez alkalomból mind a legtekintélyesebb testületek, mind egyes honpolgárok a hazafiság, emberség és köz művelődés oltárán áldoztak.

Minthogy pedig valami nagy munka sikeres befejezése szintén a lelkesedés, a kielégített lelkesedés érzelmét szüli, bátran az év lelkes mozzanatai közé igthatjuk azt a tényt is, hogy Shakspere színművei magyarban immár teljeseek, elkészülvén a belőlök még hátra volt XII. és XIII-ik kötet, melynek tartalma : Sok hűhó

semmiért Arany Lászlótól, Perikles a korán elhunyt Lőrinczi Lehr Zsigmondtól, Cymbeline Rákosi Jenőtől, Minden jó ha jó a vége Győry Vilmostól.

Bevégzett munka uj munkához is uj erőt ad. Miért is bizton reméljük, hogy szintoly szerencsésen fogunk haladni Molière vigjátékaival, melyekből tavaly, a IV-dik kötetben, hármát adtunk ki, u. m. a Férjek iskoláját, a Nők iskoláját, és a Nők iskolájának bírálatát, mind Szász Károlytól; ez idén pedig, ugyancsak Szász Károlytól, ismét hármát bocsátottunk sajtó alá, t. i. a Pó-rul járt negédeseket, Sganarellet és a Kénytelen házasságot. Reméljük, szintoly szerencsésen fogunk haladni Cervantes Don Quijote-jával, melynek megjelenését, Győry Vilmos fordításában, kedvező kilátások mellett előkészítettük. Előkészítette továbbá a Társaság — hogy közönségünk rég érzett szükségének megfelelően — egy népszerű magyar széptan kiadását.

Buzdítva hat a Társaság nagyobb vállalkozásaira kétségtelenül az alapítók számának folytonos gyarapodása is, ez pedig a lefolyt évben oly örvendetes arányokat öltött, hogy e tényt hasonlóképen a fen érintettem lelkes mozzanatok közé kell jegyeznünk. Alapítóink sorába állottak ugyanis: Csengery Antal ur 200, a debreczeni kereskedő ifjak önképző egylete, Kónyi Maró ur és neje 100—100, Latinovics Illés és Paulay Ede urak 2—200, Pilaszánovics József ur és Pilta Jánosné asszony 100—100, Tisza Kálmánné, gr. Vay Károlyné s b. Wesselényi Józsefné gr. Mikó Anna asszonyok 2—200, gr. Zichy Géza ur 500 frttal. A nevezett hölgyek közül b. Wesselényi Józsefné asszony, megemlé-

kezve tisztelt elnökünknek egyik közülésben a haza leányaihoz intézett szózatáról, menyegzői ajándékképen tette alapítványát; s ugyancsak menyegzői ajándékkal lepték meg a Kisfaludy-Társaságot még Székács Gyuláné Jackson Edit és gr. Teleki Gézáné Muraty Irma asszonyok.

Pártolóinkról, fájdalom, nincs oly örvendetes tudósításom, mint alapítóinkról. Az 1871—3-dik évi folyamra még nem történt annyi előfizetés, mint a hatvanives vállalat virágzására kívánatos. Pedig a Társaság most is érdekes, becses, sőt kitünő művekkel igyekszik azt megtölteni. E folyamban eddig Molière IV-dik kötete s Balogh Zoltán verses regénye, Alpári jelent meg; sajtó alatt van Molière V-dik kötete, Racine Bajazetje Paulay Ede, Phaedrája Farkas Albert fordításában, s egy huszonöt éves költői pálya emlékfüzére, Tóth Kálmán válogatott verseinek gyűjteménye; nem sokára szintén sajtó alá megy Don Quijote, Laboulaye Abdallahja, Molière további folytatása, meg egyéb.

Többi kiadványaink még: a Magyar népköltési gyűjtemény I. és II-dik s az Évlapok V. és VI. kötete, mely utóbbi már tavalyi közülésünket is magában foglalja.

Novemberi meg mostani közülésünk tárgyai a folyó év első felében megjelenendő VII-dik kötet tartalmát fogják tenni, hozzájárulván az idén jutalmazott pályamunka, valamint nagy része az 1871-ki havi ülésekben tartott előadásoknak. Ez előadások közül mindenekelőtt azt a két költeményt említem föl, mely elhunyt társunk Erdélyi János hagyatékából, több mint huszévi lappangás után, tavalyi üléseinkben jutott nyilvános-

ságra : egyiknek czime „A menekültek,“ a másiké „A haza árvái;“ mindkettő 1850-ből származik. Tagok előadásai voltak : Bartalus Istvántól jelentése az országban tett népdallam-gyűjtő utjáról; Dalmady Győzőtől három költemény : „Nyáry Pál temetésén“, „A tűzhely,“ „Hugom menyegzőjére;“ Dux Adolftól „Darvinismus és szépészet“ ; Greguss Ágosttól egy költeménysor : „Kedves halott,“ s egy értekezés : „Mesterség és művészet;“ Győry Vilmostól Cervantes életének és műveinek ismertetése; Gyulai Páltól „Romhányi“ II-dik éneke, s értekezés a magyar népmysteriumokról s vizkeresztii játékokról; Hunfalvy Páltól látogatása Lönrott-nál; P. Szathmáry Károlytól „Regényirodalom és politika,“ „A rege elmélete;“ Szász Károlytól fordítások Burns és Heine költeményeiből; Szigligeti Edétől „Szép Szabóné,“ költői beszély; Toldy Ferencztől Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkáinak bemutatása; Vulcanu Józseftől a román népköltészet ismertetése. Vendégek előadásai : Dobó Lászlótól „Egy év után,“ költemény; Dux Lajostól fordítási mutatványok Goethe Faustjából, Farkas Alberttől Racine Phaedrájából; Hegedüs Istvántól Goethe „Westöstlicher Divan“-jának tanulmánya; Wohl Stephanietól „Őszi merengés.“

Mi van még jelenteni valóm a lefolyt esztendőről? Kötelességem még a Társaság uj tagjait a tisztelt gyülekezetnek bemutatni. Két érdemes férfi ez : egyik Lucanus koszorus fordítója, egyszersmind jeles prózairó, Bak-say Sándor; a másik nemzeti történetünknek és irodalmunknak a franczia közönség előtt oly rokonszenves és

alapos ismertetője, minő ott számunkra De Gérando Ágost óta nem termett, Sayous Ede.

S ezzel évi tudósításomat befejeztem volna; de mulasztással kellene magamat vádolnom, hahogy a vázolt év mellett meg nem emlékezném az egész tizedről is, melynek az legutolsó láncszemét képezi. Épen tiz esztendeje most, hogy a Kisfaludy-Társaság, 14 évi kénytelen szünet után, első közülését megtartotta, s akkori elnökünk — ki jelenben már csak lélekben honol közöttünk s kinek nemes képét néhány percz mulva Gyulai Pál társunk fogja önök elé rajzolni — kiemelve, hogy az újjászületett Kisfaludy-Társaság szintén „a nemzet szellemi újjászületésének nagy munkáján dolgozik,“ ez okból hathatósan ajánlotta azt a hazai közönség részvételébe. Minő mértékben nyilvánította részvételét a közönség, arról hadd szóljon az a tény, hogy alapítóink, 1862-ben 93-an, a mai napig 264-re szaporodtak, tehát szinte megháromszorozódtak; miképen teljesítette munkáját a Kisfaludy-Társaság, arról is hadd szóljon az egyszerű számtény, hogy föltámadása óta közrebocsátott könyvei 64 kötetet tesznek, és pedig tulyomó felökben oly műveket tartalmazva, mint Shakspeare, Molière, Calderon színjátékai, a Nibelungok és a Luziáda, Anyégin és a Frithiof-monda, Vachott Sándor költeményei, Pákh életképei, Madách tragédiája. Hozzátehetem, hogy pályázataink többnyire sikerültek s a Társaság tiz év alatt tiz művet jutalommal s ugyanannyit dicsérettel tüntetett ki. Ugyanez időszak derekán történt a Társaság üdvös átalakulása kizárólag szépirodalmi intézetből széptudományivá, mi a tagok

számának emelését is szükségessé tette, úgy, hogy a Társaságnak jelenleg 48 belső, 9 külső, tehát összesen 57 tagja van, míg 1862-ben 37 volt. Fájdalom, a le-tűnt évtizedben a fáradhatatlan halál is dúsan aratott közöttünk s 17 társunkat ragadta el. De legyen vi-gaszunk, hogy az élet még fáradhatlanabb, és remény-kedjünk, hogy veszteségeinket pótolni fogja; mi pedig, a kik ide vagyunk választva, iparkodjunk a Társaság ha-tását gyarapítani ugy egyenkint, erőnknek minél telje-sebb rá fordításával, mint az egész Társaság körének, közműveltségi haladásunk érdekében mulhatlanul szük-séges, további tágitásával: hogy a legközelebbi tized ne muljék el a Társaság újabb átalakulása nélkül, a mely őt arra képesítse, hogy a széptan és szépirodalom mive-lőin kívül valamennyi művészet jeleseit magába fogad-hassa, s fejlődjék ugyanazon teljes és magas testületté, a mi a francia Institutben a művészet akadémiaja.

VIII.

JELENTÉS

az 1871-re kitűzött pályázatok eredményéről.

I. Kivántatott ballada. Jutalma 20 arany. Összesen huszonhárom pályamű érkezett be, de csak négy olyan, mely komolyabb bírálat tárgya lehet; ezek: „A hollók,“ „Szücs Marcsa“, „Artur király gyónása“ és „Szendrői gróf.“ — A „Hollók“ különösen tárgya felfogásában tanusít szerencsés érzéket; kár, hogy több szóra van szüksége, hogy elmondhassa azt, a mit elmondani akar, mint dalba öntött tragédiájának arra, hogy türhető ballada legyen; ehhez járul egy érzékeny befejezés, mely a ballada keretén és belső szükségén tulló. — „Szücs Marcsának“ részletei igénylik a figyelmet, egyes színei, egyes fordulatai s egészében a sceneriának gazdagsága, melyhez képest a 14 strófás vers nem is épen mondható hosszúnak. Népies hangját jóformán kölcsönvett külsőségek képezik. — „Artur király gyónása,“ melyen bizonyos irodalmi routine észlelhető, általában nem is ballada, hanem elbeszélés, és mint ilyen is hosszabb és körülményesebb, mintsem anyaga kívánná. — A „Szendrői gróf“ szintén gyakorlott kéz munkája, de a rimelésnek több jog van adva a szöveg fölött, mint kívánnunk kell. Elismeréssel emelhetni ki a

biztosságot, melylyel az első stróphában festett alapszin mindvégig megtartva a hangulat egységét megóvja. Hibája a műnek, hogy a benyomást csak is eszközeitől, a relief borzadályosságától veszszük, mert a hős lelke és tettei közt az összefüggés, a tragikai kényszerűség földeritetlen marad előttünk. — A bíráló bizottság a négy közül egyiknek sem adott elsőbbséget, mind a négy a középszerűség ugyanazon színvonalán áll s a díjra egyik sem érdemes.

II. Kivántatott a komédia elmélete. Jutalom 50 arany. Két pályamű érkezett be, melyek közül az 1-ső számú s „Borura derü“ jeliségű pályamű általában véve jelesnek mondható. Tárgyát egészben véve felöleli s jól berendezve adja elő. Olvasottsága nagy, és helyes ítélettel választja meg azt, a mit a széptan legjelesebb íróitól átvesz; igyekszik behatolni a kérdések mélyébe s nem érinteni csak a felületet; általában, a ki e művet olvassa, irodalmunk jelen állásához képest nem megvetendő tájékozottságot nyerhet belőle a komikum és a komédia elmélete körül. A mű hiánya azonban, hogy nem igazán önálló vizsgálódás eredménye; sokat és helyesen idéz, de nem olvasztja saiat elmelkedései menetébe. Az irónia fejtegetése kielégítő, de a humoré kevésbé az. Aristophanesről eleget s jól beszél, de Molièrrel kevesebbet foglalkozik, mint kellene, pedig magából az egy Molièreből példákkal ki lehetne fejteni a komédia egész elméletét. Mily tere nyilnék a komédia elmélete írójának vizsgálni és fejtegetni, hogy mikép függ össze a helyzetek és jellemek komikuma s a költő mikép érvényesítheti azokat, mint hathat a helyzetekkel a jelle-

mekre és vizont. Ily fejtegetéseknek több haszna volna, mint a puszta elméletnek. E kifogások daczára is azonban kimondja a bizottság, hogy e pályamű irodalmunkban nyereség s szerencsés mellékdarabjául szolgál a Társaság által tavaly koszoruzott „Tragédia elméletének.“

A 2-dik számú pályamű sincs érdem nélkül, de jellesei távolról sem érik el az előbbit. Olvasottsága szűkebb körű, jóformán csak Carrière járszalagán vezeteti magát, s ha a humort talán jobban fejtegeti is, mint a másik, általában véve hézagos s a tárgy minden oldalára ki sem terjeszkedik, nem nevezetesen a komédia fajaira. Elmélkedései s fejtegetései meglehetősen rendszeretlenek és néhány jól irt lapot ismét zavarosabbak követnek. A bírálók így is méltánylatra érdemesítették.

Mindezt összevéve, a bizottság egy értelemmel abban állapotodott meg, hogy a komédia elméletére kitüzött 50 arany jutalom az 1-ső számú s „Borura derü“ jeligéjü pályaműnek adassék.

Pesten február 11-dikén 1872.

Tóth Kálmán

másod titkár.

IX.

PÁLYADIJAK,

melyeket a Kisfaludy-Társaság 1872-ik évi február 11-én hirdet.

I.

Kivántatik a drámai középjakok elmélete. Jutalma 50 arany.

II.

Kivántatik költői beszély. Jutalma 40 arany.

A pályamunkák idegen kézzel, tisztán és olvashatólag másolva, bekötve, lapozva, a szerző valódi nevét rejtő, lepecsételt, jelmondatos levél kíséretében, folyó 1872-dik évi december 31-éig a Társaság titkárához küldendők.

Megjegyzendő, hogy mind az I., mind a II. számú pályadíjért versenyző munkák közül csak az nyerhet jutalmat, mely nem csupán aránylag jobb a többinél, hanem a melynek önálló bece is van.

Kelt Pesten a Kisfaludy-Társaságnak 1872-dik évi január 31-dik napján tartott üléséből.

Greguss Ágoston
titkár.

X.

Az 1872. február 11-dikén tartott

XXIII. KÖZÜLÉS TÁRGYAI.

1. Toldy Ferencz másod elnök megnyitó beszéde.
 2. Greguss Ágost titkár jelentése a Társaság lefolyt évéről.
 3. Emlékbeszéd b. Eötvös József felett, Gyulai Pál tagtól.
 4. Az én kortársaim, Jókai Mór tagtól.
 5. Engesztelés, lyrai költemény, Lévay József tagtól.
 6. Tóth Kálmán másod titkár jelentése az 1871-ik évi két rendbeli pályázat eredményéről, s a jutalomra méltatott pályamunka jelíges levélkéjének felbontása, mikor is kitűnt, hogy annak szerzője Névy László, a pesti kereskedelmi akadémia rendes tanára. A figyelemre méltatott másik pályamunka szerzője, Babics Kálmán kaposvári gymnasiumi tanár, önként megnevezvén magát, az elnök az ő nevét is kihirdette.
 7. Az új jutalomkérdések kihirdetése.
 8. Elnöki zárszó.
-

A KISFALUDY-TÁRSASÁG

1866. okt. 13-kán jóváhagyott

ALAPSZABÁLYAI.

ELSŐ CZIKKELY.

A Társaság célja, s ennek valósítására szolgáló eszközök.

I. A Kisfaludy-Társaság Kisfaludy Károly emlékére fölállított magyar széptudományi intézet, melynek célja a magyar szépirodalom emelése, egy felsőbb irány megalapítása, a szólóművészeti formák tökéletesbítése s általában a műizlés nemesítése.

II. E cél valósítása végett a Társaság:

1. Figyelemmel kíséri a magyar szépirodalom fejlődését s megvitatja szükségait és hiányait;
2. Bölcsészeti, történelmi, különösen pedig bíráló dolgozatokat nyújt a szépészet és művészet köréből;
3. Jelentékeny széptudományi munkák és gyűjtemények megjelenését eszközli;
4. Jutalmakat hirdet széptani és szépirodalmi dolgozatokra;

5. Széptani s szépirodalmi nyilvános felolvasásokat rendez.

III. A munkálkodásaira szükséges anyagi eszközöket a XXXVII. szakaszban felsorolt bevételek szolgáltatják.

MÁSODIK CZIKKELY.

A Társaság szerkezete.

IV. A Társaság külső és belső tagokból áll. Belső tagjai száma ötvenre van határozva, kik is a magyar széptan, műbírálat és szépirodalom művelői közül választatnak s ugyancsak széptani, műbírálati és szépirodalmi közremunkálás által mozdítják elő a Társaság céljait. Külső tagjait, kiknek száma tízre van határozva, a Társaság azon írók közül választja, kik nem közvetlenül a magyar széptudományok és szépirodalom művelői, hanem magyar művek ismertetése vagy fordítása által a magyar szépirodalom hírét más irodalmakban növelték. A belső tagoknak magyar íróknak kell lenni, a külsők lehetnek idegenek is. Az idegen tagok választásának érvényessége az országos kormányshoz jóváhagyásától tételeztetik föl. Egyébiránt a Társaság belső vagy külső tagjaivá csak oly egyének választhatók meg, kik feddhetetlen jelleműek.

V. A tagoknak, belsőeknek és külsőknek egyaránt, joguk van a Társaság mindennemű üléseiben és tanácskozásaiban részt venni, előadásokat tartani s új tagokat ajánlani. Szavazati joggal a belső tagok vannak fölrüházva.

VI. A belső tagoktól elvárja a Társaság, hogy a széptan és szépirodalom bizonyos ágait, különösen a magyar irodalom terén, figyelemmel kísérik s időnkint ismertetik, három-évenként legalább egy-egy előadást tartanak, a Társaság által nekik bírálat végett átadott munkákról indokolt jelentést tesznek s általában a Társaság minden megbízásában pontosan eljárnak. Mindezt a külső tagoktól is szívesen veszi a Társaság.

VII. A Társaság tisztviselői: elnök, másod elnök, titkár, másod titkár, pénztárnok és ügyész. Az elnök, másod elnök, titkár és másod titkár a Társaság belső tagjai közül választandók, a pénztárnoknak és ügyésznek nem kell tagnak lenni. Az elnök s másod elnök választása az országos kormányzék által megerősítendő.

VIII. Az elnök a Társaság szellemi munkálkodása irányára ügyel, anyagi viszonyai fölött őrökdi, az ülésekben a tanácskozásokat vezeti s a Társaságot mind a hatóságok, mind a magánosok irányában képviseli.

IX. Az elnök teendőit távolléte vagy akadályoztatása esetében a másod elnök végzi.

X. A titkárt illeti az előadások, a társasági könyvkiadások elintézése, a jegyzőkönyv és az Évlapok szerkesztése; ő szerződik, a Társaság előleges vagy utólagos jóváhagyása mellett, a szerzőkkel, nyomdászokkal és könyvárusokkal; ő számol velök; ő szedi be a pártolók évi járandóságait s gondoskodik évi könyvilletményeikről. A bevett és kiadott pénzről évenként beszámol s a maradék összeget a Társaság pénztárába szolgáltatja be. Ugyanő szerkeszti a Társaság munkásságáról és állapotáról szóló évi jelentést, ő szerkeszti s teszi közzé a

Társaság mindennemű hirdetésait, ő viszi a levelezést s őrzi a Társaság könyv- és levéltárát.

XI. Terheiben osztozik a másod titkár, ki őt távolléte vagy máskénti gátoltatása esetében helyettesíti.

XII. A pénztárnok, az elnök közvetlen felügyelete alatt s a gazdasági bizottság ellenörködése mellett, kezeli a Társaság pénztárát s ennek állapotáról évenként számot ad.

XIII. A pénztárnok számadásait egy állandó gazdasági bizottság vizsgálja. Ezen bizottság számba veszi időnkint a Társaság vagyoni állapotát s megállapítja a Társaság évi költségvetését; hozzá utasítatik minden, a Társaság pénzügyét illető tárgy, s a Társaság ilyes ügyekben az ő véleményezése alapján határoz.

XIV. Az állandó gazdasági bizottságot három belső tag alkotja, kiknek egyike a bizottság elnöke.

XV. Az ügyész a Társaság jogait védi s a késedelmes adósság hátralékait hajtja be.

XVI. A pénztárnok és ügyész, ha nem is tagjai a Társaságnak, üléseibe hivatalosak; azonban csak tanácskozó szavazatuk van.

XVII. A tagok éltök napjára, a tisztviselők, valamint a gazdasági bizottság tagjai, három évre választatnak, mely idő letelte után újra megválaszthatók.

XVIII. A választások, úgy a tagoké, mint a tisztviselőké, a tagok ajánlatai alapján, titkos szavazás útján, a jelenlevő belső tagok általános többségével történnek. Ha a szavazatok egyenlő két részre oszlanak, az ügyet az elnök dönti el.

XIX. A belső taggá választottat a titkár levél útján értesíti megválasztásáról, s kérdést intéz hozzá, vállalkozik-e a Társaság czéljait tagi közremunkálása által előmozdítani? s hogy különösen a széptan vagy szépirodalom melyik ágát választja műköreül? Ha az egy hónap alatt bekérendő válaszlevél igenlő: az új tag meghivatik a Társaság üléseibe. Ha a válasz tagadó, vagy válasz nem is érkezik, a választás nem történetnek tekintendő.

XX. Az új belső tag, ajánlója által bevezettetvén, helyét a Társaság munkálkodási körébe vágó előadással foglalja el. Ha ezt megtette, kiadatik neki az elnök és titkár által aláírt s székfoglalása napjáról keltezett oklevél. Ha ellenben egy év alatt megválasztása után szék nem foglal s mulasztását nem igazolja, megválasztása megsemmisül.

XXI. Az újonnan választott külső tag mindjárt megválasztása után meghivatik a Társaság üléseibe, valamint azonnal megtiszteltetik az elnök és titkár által aláírt oklevéllel, s a Társaság örömmel veszi, ha székfoglalót is tart.

XXII. A Társaság tagjai a Társaság által kiadott munkálataikért tiszteletdíjat húznak. Különben a Társaság tagjainak fizetés nem jár; de a tisztviselők, az elnökök kivételével, a mennyiben a Társaság viszonyai engedik, évdíjat húznak.

HARMADIK CZIKKELY.

Ü l é s e k.

XXIII. A Társaság havonként rendszeren egy, szükség esetében több ülést is tart; ezenkívül tart évenként egy ünnepélyes közülést, még pedig mindenkor Kisfaludy Károly születése napján, február 5-kén.

XXIV. A havi ülések tárgyai :

1. A Társaság mindennemű ügyeinek elintézése ;
2. Eszmecsere magyar szépirodalmi jelenségek s általában széptani kérdések fölött ;
3. Széptani, irodalomtörténeti, bírálati előadások ;
4. Szépirodalmi művek, akár eredetiek, akár műfordítások fölolvasása ;

5. Jutalom-föladatok kitűzése, jelentések az ezekre érkezett munkákról, s e jelentések nyomán a pályamunkák sorsának eldöntése ;

6. Intézkedés a társasági munkálatok, tárgyalások s egyéb elfogadott munkák kiadása körül ;

7. Évenként tagválasztások ; három-évenként a tisztviselők megújítása, vagy ha valamely hely előbb megürül, ennek betöltése ; új tagok bevezetése és székfoglalása ; emlékbeszédek elhalt tagok fölött.

XXV. Az ülésekben nem-tagok munkái is fölolvashatók, a fölolvasónak azonban tagnak kell lenni.

XXVI. Hogy a havi ülés bármely végzése érvényes legyen, legalább hét belső tag jelenléte szükséges, köztök a titkáré vagy másod titkáré. Választó ülésben legalább 15 belső tag jelenléte kívántatik. Elnök vagy

másod elnök jelen nem létében a legrégibb tag mint korelnök vezeti az ülést.

XXVII. A társasági évet befejező közülés tárgyai, a szokott megnyitó és zárbeszédeken s a Társaság munkálkodásáról s pénzügyéről szóló évi jelentéseken, valamint a kiadott és kitűzött jutalmak hirdetésén kívül : széptani, irodalomtörténeti s költői művek fölolvastása ; elhunyt tagok emlékezetének megülése ; a pályamunkák bírálatának, valamint jelesb pályamunkáknak egészben vagy részben előterjesztése.

XXVIII. A Társaság ülései nyilvánosak ; az elnök azonban, valahányszor jónak látja, zárt ülést is tarthat.

NEGYESEDIK CZIKKELY.

J u t a l m a k.

XXIX. A jutalmak tárgyai :

1. A művészetek, kiválóan a szóló művészetek elméletét, történetét s ezzel kapcsolatos kérdéseket illető érdekes föladatok ;

2. A szóló művészetek bármely ágához tartozó művek ;

3. Ugyanazon körbeli jeles munkák műfordítása.

XXX. A pályamunkák, megbírálás végett, három tagnak adatnak ki, kik rólok ugy a föladat fölvilágosítására, mint a munkák jellemzésére szolgáló fejtegetést terjesztenek elő, melynek alapján a Társaság a pályázati ügyben határoz.

XXXI. A jutalom a bár csak viszonylag legjobb

munkának is kijár, ha csak a pályadíj hirdetésében világosan más nem volt kikötve.

XXXII. A pénztár kedvező állapotában bármely föladathoz másod jutalom is csatolható.

XXXIII. A jutalommal kitüntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak; a Társaság azonban fentartja magának, hogy azokat Évlapjaiba díjtalanul fölvehesse.

XXXIV. A pályamunkák kéziratái a Társaság levéltárában maradnak.

XXXV. Minden jutalomért a Társaság tagjai is víhatnak, ha csak a pályázati hirdetés őket egyenesen ki nem zárja.

ÖTÖDIK CZIKKELY.

N y o m t a t á s o k .

XXXVI. A Társaság közzétételei sorába tartoznak:

1. Hivatalos évi jelentései munkálkodásáról, a jutalmak ügyéről s pénztára állapotáról;
2. Évlapjai, melyek egy részben a Társaság alapszabályait és személyzetét, folyó eseményeit és működését könyvkiadványai, elhunyt tagjai és alapítói jegyzékét, más részben a tagok székfoglaló előadásait s egyéb ide szánt munkálatait, valamint jutalmazott pályamunkákat foglalnak magokban;
3. Magyar szépirodalmi folyóirat, a körülményekhez képest kisebb-nagyobb füzetekben;
4. Kisfaludy Károly munkái, valamint egyéb jeles széptani és szépirodalmi munkák, különösen ó- és ujkori remek művek jó fordítása is;

5. Szépirodalmi naptár, mely a naptári részeken kívül szépirodalmi műveket és könyvészetet, a Társaság alapszabályait és személyzetét, munkálkodása rövid áttekintését s alapítói jegyzékét foglalja magában.

HATODIK CZIKKELY.

A Társaság bevételei és kiadáai.

XXXVII. A Társaság pénzforrásai:

1. Az alaptőke kamatai;
2. Alapítványok és kamataik;
3. A pártolók évi adalékai;
4. Mindenféle adományok;
5. Széptani és szépirodalmi tárgyú nyilvános föl-olvasások jövedelme;
6. A Társaság által kiadott munkák jövedelme.

XXXVIII. Kiadásában a Társaság csak jövedelmeire szorítkozik s alaptőkéjéhez hozzá nem nyúl.

XXXIX. Minden alapítvány az alaptőkéhez esatolandó.

HETEDIK CZIKKELY.

A Társaság alapítói és pártolói.

XI. A Társaság alapítója lesz, a ki legalább száz forintot tesz le pénztárába, akár kész pénzben, akár biztos árkeletű kamatozó értékpapirokban, akár végre alapító levélben, úgy, hogy az összeg ötös kamatai fizet-
tetnek be évenként mindaddig, míg maga a tőke le nem

tétetik vagy az alapító hagyományából a Társaságnak ki nem adatik. Az alapított tőkét részben is le lehet tenni, s ez esetben a le nem tett tőkerész ötös kamatai fizetendőek.

XLI. A Társaság alapítóinak időnkint az Évlapokkal kedveskedik, hol nevüket megörökíti. Ezenkívül az alapítók részesülnek mindazon könyvilletményekben, melyek a pártolóknak járnak.

XLII. A Társaság pártolói három-három évre kötelezik magokat egy öt forintot meg nem haladó évi adalék befizetésére, a miért a Társaság számukra évenként legalább ötven ívnyi szépirodalmi tartalmú könyveket ad ki, melyeknek mintegy harmada komolyabb eredeti műveket s műfordításokat, két harmada pedig regényféle könnyebb olvasmányt foglal magában.

XLIII. A Társaság, ha jónak látja, valamely három éves pártolói folyam lejártával új folyam megindítását elhalaszthatja.

NYOLCZADIK CZIKKELY.

Az alapszabályok megváltoztatása s a Társaság feloszlása.

XLIV. A Társaság alapszabályainak netáni változtatását oly gyűlés határozhatja el, mely, legalább a belső tagok egy harmadának kívánatára, különösen e végből van összehívva. A megváltoztatott alapszabályok legfelső helybenhagyás végett ő felségének terjesztendőek fel.

XLV. A Társaság föloszlását oly gyűlés határozza el, mely, legalább a belső tagok négy ötödének kívánatára, különösen e végből van összehívva; a föloszlató végzés érvényességére pedig a jelenlevő tagok három negyedének többsége kívántatik. E végzés azonkívül felsőbb helybenhagyás alá bocsátandó.

XLVI. A föloszlott Társaság vagyona a Magyar Tudományos Akademiára száll, hogy azt, alapszabályai értelmében, széptudományi célokra fordítsa.

KILENCZEDIK CZIKKELY.

Pörök elintézése.

XLVII. Az egyleti viszonyokból netán eredő pörökben a Társaságot, a VIII. szakasz értelmében, elnöke képviseli. Az ily pörökben választott bíróság ítél, melyhez mindenik fél egy-egy tagot s a két tag együtt elnököt választ. Ha a felek egyike a fölszólítás után számítandó 14 napra a saját részéről választandó bírót meg nem nevezné vagy a választott bírák az elnök iránt megállapodásra nem jutnának, a hiányzó bírót, illetőleg elnököt, a pestvárosi törvényszék nevezi ki.

TIZEDIK CZIKKELY.

Az állami igazgatás felügyelete.

XLVIII. Az állami igazgatás részéről rendelt országfejedelmi biztosnak joga van a Társaság minden

ülésében jelen lehetni, minélfogva őt az ülések napjáról és órájáról jólevele értesíteni kell. Egyszersmind eléje kell terjeszteni, ha kívánja, a Társaság irományait és levelezéseit; sőt közbeszólására, magasb hatósági eldöntésig, ideiglen az ülés határozatai is felfüggesztendők.

A Kisfaludy-Társaság személyzete

1872-~~ik~~ évi február 11-kén.

Tisztviselők:

Elnök: Kemény Zsigmond báró.

Másod elnök: Toldy Ferencz.

Titkár: Greguss Ágost.

Másod titkár: Tóth Kálmán.

Ügyész: Hinka József.

Belső tagok:

Abonyi Lajos (Márton Fer.) (1867) N.-Abonyban.

Arany János (1848) Pesten.

Arany László (1867) Pesten.

Baksay Sándor (1872) Kún-Szent-Miklósön.

5. Bartalus István (1867) Pesten.

Dalmady Győző (1867) Pesten.

Degré Alajos (1867) Pesten.

Dobsa Lajos (1862) Pesten.

Dux Adolf (1867, 1870) Pesten.

10. Fábrián Gábor (1862) Aradon.

Frankenburg Adolf (1867) Sopronban.

Greguss Ágost (1860) Budán.

Győry Vilmos (1868) Orosházán.

- Gyulai Pál (1860) Pesten.
15. Henszlmann Imre (1843) Pesten.
Horváth Mihály (1868) Pesten.
Hunfalvy Pál (1842) Pesten.
Ipolyi-Stummer Arnold (1867) Pesten.
Jókai Mór (1860) Pesten.
20. Keleti Gusztáv (1867) Pesten.
Kemény Zsigmond b. (1860) Budán.
Kovács Pál (1837) Győrött.
Kríza János (1863) Kolozsvárt.
Lévay József (1862) Miskolczon.
25. Lukács Móricz (1842) Pesten.
Pálffy Albert (1864) Pesten.
Pulszky Ferencz (1847) Pesten.
Rákosi Jenő (1869) Pesten.
Salamon Ferencz (1860) Pesten.
30. Szabó István (1842) Sajó-Kazáron.
Szathmáry Károly P. (1869) Pesten.
Szász Béla (1868) Kolozsvárt.
Szász Károly (1860) Pesten.
Szeberényi Lajos (1867) Pozsonyban.
35. Szemere Miklós (1865) Lasztóczon.
Székács József (1838) Pesten.
Szigeti József (1865) Pesten.
Szigligeti Ede (1845) Pesten.
Szilády Áron (1867) K.-K.-Halason.
40. Szűcs Dániel (1848) Veszprémben.
Tárkányi Béla (1867) Egerben.
Toldy Ferencz Pesten.
Tolnai Lajos (1866) Maros-Vásárhelyt.

- Tóth Kálmán (1860) Pesten.
 45. Tóth Lőrincz (1841) Pesten.
 Vadnai Károly (1866) Pesten.
 Vajda János (1870) Pesten.
 48. Zichy Antal (1866) Pesten.

Külső tagok:

- Bowring János (1870) Londonban.
 Germanecz Károly (1867) B.-Csitáron.
 Hadzics Antal (1867) Ujvidéken.
 Jovanovics János (1867) Ujvidéken.
 5. Opitz Tódor (1867) Baselben.
 Patterson Artur (1869) Londonban.
 Sayous Ede (1872) Párisban.
 Stier Teofil (1867) Zerbstben.
 9. Vulcanu József (1871) Pesten.

Az évszám az illetőnek taggá választása idejét jelöli.
 A kinek neve mellett nincs évszám, a Társaság alkotói kö-
 zől való.

A Kisfaludy-Társaság elhunyt tagjai

1872. évi február 11-dikéig.

1838.

1. Kölcsey Ferencz aug. 24.

1841.

2. Csató Pál febr. 15.

1842.

3. Dessewffy Aurél gróf febr. 9.

1844.

4. Kisfaludy Sándor okt. 28.

1846.

5. Vajda Péter febr. 10.

6. Kis János febr. 19.

1847.

7. Schedius Lajos nov. 12.

1849.

8. Péczely József máj. 23.

1851.

9. Hazucha Ferencz (Kelmanfi László) apr. 21.

1852.

10. Helmecky Mihály decz. 1.

1853.

11. Garay János nov. 5.

1854.

12. Nagy Ignác márcz. 19.

1855.

13. Vörösmarty Mihály nov. 19.

1857.

14. Szenvey József jan. 22.

1858.

15. Bajza József márcz. 3.

16. Bártfay László máj. 12.

17. Szontagh Gusztáv jun. 7.

18. Császár Ferencz aug. 17.

1860.

19. Szenczy Imre febr. 2.

1861.

20. Szemere Pál márcz. 18.

21. Vachott Sándor april 9.

22. Sárosy Gyula (Lajos) nov. 16.

1864.

23. Kazinczy Gábor april 18.

24. Szalay László jul. 17.

25. Fáy András jul. 26.

26. Kuthy Lajos aug. 27.

27. Madách Imre okt. 5.

1865.

28. Jósika Miklós b. febr. 27.

1866.

29. Kiss Károly febr. 17.

30. Gaál József febr. 28.
31. Egressy Gábor jul. 30.
32. Zádor György aug. 17.
33. Czuczor Gergely szept. 9.
1867.
34. Pákh Albert febr. 10.
35. Bérczy Károly decz. 11.
1868.
36. Erdélyi János jan. 23.
37. Tompa Mihály jul. 30.
1869.
38. Greguss Gyula szept. 5.
1871.
39. Eötvös József b. febr. 2.
-

A Kisfaludy-Társaság alapítói

1872. évi február 11-kéig.

Adler Dávid.	Batthyány Kázmér
Almássy Edmund.	gróf (1860 előtt).
Almássy Pál.	Batthyány Lajos gfné.
Andrássy György gróf
(1860 előtt).	20. Baumgarten Ferd.
5. Andrássy György gróf-
né (1860 előtt).	Baumgarten Fülöp.
Apáthy István.	Baumgarten Ignác.
Autonovics Kálmánné.	Baumgarten Károly.
Ács Károly.	Bárányi Pál és Dénes.
Bajai kath. főgymna-
sium.	25. Báron Benedek (3000
frttal).
10. Balassa Antal báró.	Beniczky Ödönné szül.
Keglevich Stefania
grófnő.
Ballagi Mór (1860
előtt).	Beregszászy Pálné.
Balogh Péter (papi).	Berényi Ferencz gróf.
Barbás József.	Bethlen József grófné.
Barkassy Imre.	30. Bezerédj Istvánné.
15. Bartal György (idősb).	Boczkó Dániel.
Batthyány Fülöp her-
ceg (1860 előtt).	Bohus Jánosné szül.
Szögyény Antonia.
Batthyány Géza gróf.	Bolza István gróf.
	Buda Imre.

35. Budai népszínház.
 Burján Pál.
 Csabai kaszinó (Békés).
 Csanak József.
 Csapó Kálmán.
40. Csapó Vilmos (ifjabb).
 Csáky Albin gróf.
 Csáky Kálmán gróf.
 Csáky László gróf.
 Csengery Antal (200 fttal).
45. Csepely Sándor.
 Cséry Lajos.
 Czirbesz Gyula.
 Daray Imre (500 forinttal).
 Deák Ferencz.
50. Debreczeni h. h. felsőbb tanulók olvasó egylete.
 Debreczeni kereskedő ifjak önképző egylete.
 Debreczeni polgári kaszinó (1860 előtt).
 Dessewffy Aurél grófné (200 fttal).
 Dessewffy Emil gróf (200 frttal).
55. Deutsch Henrik.
- Deville János (300 frttal).
 Dienes Ferencz.
 Domokos László.
 Ebner Ede (200 forinttal).
60. Egressy Galambos Sámuel.
 Emich Gusztáv (idősb).
 Emich Gusztávné.
 Eördögh Józsefné s Szentiványi Farkasné.
 Eötvös Dénes báró.
65. Eötvös József báró (200 aranyval).
 Erdey Antal.
 Erdődy Kajetán gróf (1860 előtt).
 Fáy András (1860 előtt).
 Ferenczy Lajos.
70. Fiók Sándor (ifjabb).
 Fogarasi János (1860 előtt).
 Frank Antal.
 Frankl-Varga Margit.
 Fülöp Lajosné.
75. Garay Alajos.
 Gévay Antal (1860 előtt).

<p>Ghyczy Ferencz (200
frttal).
Ghyczy Kálmán.
Giczey Sámuel.
80. Gyene Gusztáv.
Gyene Károly.
Győri takarékpénztár.
Halász Gedeon.
Hamary Dánielné.
85. Hanvay Zoltán.
Harkányi Frigyes.
Heckenast Gusztáv.
Hertelendy-Karácsonyi
Mária.
Hollósy Károly (ifjabb).
90. Hontmegyei kaszinó.
Horvát Boldizsár.
Horváth Döme.
Horváth Lajos.
Horváth Mihály.
95. Hódmezővásárhelyi
kaszinó.
Ipolyi Arnold.
Iványos László.
Jaczkó Károly.
Jankai József.
100. Jóny Tivadar.
Justh József.
Kacskovics Ignác.
Kandó Kálmán.</p> | <p>Karácsonyi Guidó gróf.
105. Karczag Béla.
Kállay Ákosné.
Kármán Lajos.
Kecskeméti kaszinó.
Keglevich Béla gróf.
110. Kenessey Albert.
Kenessey Kálmán.
Kiss Andrásné szül.
Bernátffy Ida bárónő.
Kiss Károly (1860
előtt).
Kiss Lajosné (1860
előtt).
115. Kolozsváry Miklós.
Kovács Ede (beren-
czei).
Kovács Máttyás (1860
előtt).
Kozma Ferenczné sz.
Domokos Judit.
Kónyi Manó és neje.
120. Kralovánszky György
(500 frttal).
Kriek Mária.
Kubinyi Ferencz
(idősb).
Kún József.
Latinovics Illés (200
frttal).</p> |
|--|--|

<p>125. László Antal.
Lehoczky Tivadar.
Leiningen Erzsébet
grófnő.
Lethenyey Lajos.
Léber Ignác.</p> <p>130. Lévai Henrik.
Lévai kaszinó.
Lipcesey Tamás.
Lónyay Gábor.
Lónyay Menyhért gróf.</p> <p>135. Lukács Antal.
Lukács Györgyné s Tar
Sámuelné.
Lukács Móricz (1860
előtt tett alapítvá-
nyát 100 forintra
emelte).
Madas Károly.
Madách Imre.</p> <p>140. Mailáth György.
Majer Károly.
Majláth István.
Majthényi Izidor báró.
Mandl Mór.</p> <p>145. Markovics Albertné sz.
Rhédey Anna.
Markusovszky József.
Marosvásárhelyi Ka-</p> | <p>zinczy-alapítvány
(200 frttal).
Mándy Elek.
Márton Ferencz (Abo-
nyi Lajos).</p> <p>150. Micsky Zsigmond
(1860 előtt).
Mikó Imre gróf.
Miskolczi takarékpénz-
tár.
Nadányi Albertné
(200 frttal).
Nadányi Ferencz (200
frttal).</p> <p>155. Nagy Elek (káli).
Nagy Gedeon (tolcsvai).
Nagy Károly (1860
előtt).
Nagyváradai takaré-
pénztár.
Nádasdy Lipót gróf.</p> <p>160. Németh Lajos (kőhal-
mi).
Neuwelt Armin.
Névtelen (1860 előtt).
Névtelen (1860 előtt).
Névtelen (200 frttal).</p> <p>165. Nyirbátori kaszinó.
Nyiry-Csiky Róza.</p> |
|---|---|

<p>Okolicsányi Meny-
hértné.
Ordódy István Károly.
Pantocsek-Pereszlényi
Irma.
170. Paulay Ede (200 fo-
rinttal).
Peëcz Lipót.
Pesti kereskedő ifjak
társulata.
Pesti nemzeti színház.
Pesti színészek (1860
előtt).
175. Pesti takarékpénztár
(200 frttal, mely ado-
mányát csaknem éven-
kint megújítja).
Pécsi nemzeti kaszinó.
Pécsi takarékpénztár
(200 frttal).
Pfeffer János.
Pilaszanovics József.
180. Pilita Jánosné.
Podmaniczky Ármin
báró (1860 előtt).
Podmaniczky Ármin
báróné szül. Kegle-
vich Emma grófnő.
Podmaniczky Frigyes
báró (1860 előtt).</p> | <p>Pompéry János.
185. Prély István.
Ránolder János (200
frttal).
Reményi Ede.
Réthey Ferencz.
Rimaszombati kaszinó.
190. Rosti Pál.
Rottenbiller Lipót.
Ruttkay Márton.
Samarjay Károly.
Sárközy Kazmér (if-
jabb).
195. Schedius Lajos (idősb,
1860 előtt).
Sigray Fülöp gróf.
Somssich Pál.
Sopron vármegye
(1860 előtt).
Stein I. Nátán (1000
frttal).
200. Stráda Béla.
Szabó Dávid.
Szarvasi kaszinó.
Szatmári Károly.
Szász Geróné sz. Pap
Anna (50 arannyal).
205. Szeceksay Kornél.
Szelestey László.</p> |
|---|--|

- Szemere Pál (1860 előtt).
 Szentandrassy Lajos.
 Szentgyörgyi Albert.
210. Szentgyörgyi Otto.
 Szentiványi Károly (150 frttal).
 Széchenyi Gyula gróf.
 Széchenyi Ödön gróf (200 frttal).
 Szigethy Ábor.
215. Szinyey-Jekesfalussy Valéria.
 Szitányi Adolf.
 Szitányi Bernát.
 Szitányi Izidor.
 Szitányi Vilmos.
220. Szombathy Lajos.
 Szontagh Pál.
 Szontagh Tivadarné.
 Szőke Dániel.
 Szőke István.
225. Szőke János.
 Szőke Lajos.
 Szöllősy Jánosné (1860 előtt).
 Sztankovánszky Imre.
 Sztupa György.
230. Szűcs Lajosné.
- Teleki Domokos gróf (idősb).
 Teleki Sándor gróf.
 Tihanyi Ferencz.
 Tihanyi Ferenczné.
335. Tisza Kálmán.
 Tisza Kálmánné (200 frttal).
 Tisza László.
 Toldy Ferencz (1860 előtt).
 Tomori Anasztász.
240. Tóth Lőrincz.
 Tököly Péterné szül. Gyiókó Irma (200 frttal).
 Török Sándor.
 Trefort Ágoston (1860 előtt).
 Udvardy Cserna Géza.
245. Udvardy Cserna Vincze.
 Valics Antalné.
 Vay Károly grófné (200 frttal).
 Várady János.
 Veszprémi nemzeti kaszinó.
250. Véghelyi Imréné szül. Pázmándy Karolina.
 Vésztői kaszinó.

Vida Károly.	260. Wesselényi József bá-
Viola József (1860	róné szül. Mikó Anna
előtt).	grófnő (200 frttal).
Vojnics Márk.	Zichy Antal.
255. Vojnics Tivadarné.	Zichy Domokos gróf
Weisz Bernát Ferencz.	(1860 előtt).
Wenckheim Béla báró.	Zichy Géza gróf (500
Wenckheim Krisztina	frttal).
grófnő.	264. Zsivora György (200
Wenzel Gusztáv.	frttal).

Az 1860 előtt tett alapítványok 50, az 1860 után tették 100 frtosak. A nagyobb alapítványok külön meg vannak jegyezve.

A Kisfaludy-Társaság kiadványai

1860-tól 1872 február 11-dikéig.

1. Külföldi népdalok Greguss Ágosttól. 1861.
2. Bede Ádám. Regény Eliot Györgytől. Fordította Salamon Ferencz. 1861. Két kötet.
3. Az ember tragédiája Madách Imrétől. 1861.
4. Esmond Henrik. Regény Thackeraytól. Fordították Szász Károly és Szász Béla. 1862, 1863. Két kötet.
5. A századok legendájából. Hugo Viktortól. Fordította Szász Károly. 1862.
6. Molière vigjátékai. I—IV. kötet. 1863, 1869, 1871.
 - I. kötet: Tartuffe Kazinczy Gábor fordításában.
 - II. kötet: A Fösvény, Dandin György Kazinczy Gábor fordításában.
 - III. kötet: A Mizantrop Szász Károly, a Tudós nők Arany László fordításában.
 - IV. kötet: A Férjek iskolája, a Nők iskolája, a Nők iskolájának Bírálata, mind Szász Károly fordításában.
7. Antonia. Regény Sand Györgytől. Fordította Greguss Ágost. 1863.
8. A mi nótáink. Regény Abonyi Lajostól. 1864. Négy kötet.
9. A Luziáda Camoenstől. Fordította s bevezette Greguss Gyula. 1864.
10. Shakspeare munkái. I—XVIII. kötet. 1864—1872. Tomori Anasztáz költségén.

I. kötet: Othello Szász Károly, Sz. Iván-éji álom Arany János fordításában.

II. kötet: Julius Caesar Vörösmarty, a Téli rege Szász Károly fordításában.

III. kötet: Macbeth Szász Károly, a Velencei kalmár Ács Zsigmond fordításában.

IV. kötet: Coriolanus Petőfi Sándor, Titus Andronicus Lévay József fordításában.

V. kötet: Lear király Vörösmarty, a Két veronai ifju Arany László fordításában.

VI. kötet: Antonius és Kleopatra Szász Károly, Szeget szeggel Greguss Ágost fordításában.

VII. kötet: A Makranczos hölgy Lévay József, Tévedések játéka Arany László fordításában.

VIII. kötet: Hamlet dán királyfi Arany János, Felsült szerelmesek Rákosi Jenő fordításában.

IX. kötet: Athéni Timon Greguss Ágost, a Windsori vig nők Rákosi Jenő fordításában.

X. kötet: Troilus és Kreszida Fejes István, A hogy tetszik Rákosi Jenő fordításában.

XI. kötet: Romeo és Julia, a Vihar Szász Károly, Vizkereszt (A mit akartok) Lévay József fordításában.

XII. kötet: Sok hűhó semmiért Arany László, Perikles Lőrinczi Lehr Zsigmond fordításában.

XIII. kötet: Cymbeline Rákosi Jenő, Minden jó ha jó a vége Győry Vilmos fordításában.

XIV. kötet: János király Arany János, II. Rikárd király Szász Károly fordításában.

XV. kötet: IV. Henrik király, két rész, Lévay József fordításában.

XVI. kötet: V. Henrik Lévay József, VI. Henrik (első része) Lőrinczi Lehr Zsigmond fordításában.

XVII. kötet: VI. Henrik (második és harmadik része) Lőrinczi Lehr Zsigmond fordításában.

XVIII. kötet: III. Rikárd király Szigligeti Ede, VIII. Henrik király Szász Károly fordításában.

11. A balladáról. A Kisfaludy-Társaság által koszorúzott pályamű. Irta Greguss Ágost. 1865.

12. Bethlen Gábor ifjúsága. Történeti regény. Irta P. Szathmáry Károly. 1866. Két kötet.

13. Anyégin Eugen. Verses regény Puskintól. Fordította Bérczy Károly. 1866.

14. A hazai népköltészet tára. I, II. kötet. 1866, 1870.

I. kötet: Tót népdalok, fordították Szeberényi Lajos, Lehoczky Tivadar, Törs Kálmán, bevezette Szeberényi Lajos.

II. kötet: Magyar-orosz népdalok, fordította s bevezette Fincicky Mihály.

15. Losárdi Zsuzsána. Költői elbeszélés hat énekben. Epizód a Rákóczy-korból. 1867.

16. Két színmű. Irta Szász Károly. (Heródes, a Lelencz.) 1867.

17. A nyomorék. Rajzok a falusi életből. Irta Tolnai Lajos. 1867.

18. Phillis unokahugom. Beszély. Irta Gaskellné. Fordította Huszár Imre. 1867.

19. A Frithiof-monda. Tegnér Ezsaiástól. Fordította Gyóry Vilmos. Jutalmazott műfordítás. 1868.

20. Szibill története. Regény Feuillet Oktávtól. Fordította Concha Győző. 1868.

21. Vachott Sándor költeményei. Harmadik, teljes kiadás, Vachott Sándor emlékezetével Tóth Lőrincztől. 1869.

22. A Nibelungok, Szász Károly fordításában, bevezetéssel. 1869.

23. Thackeray víg elbeszélései. Fordította Balázs Sándor. Két kötet. 1869, 1870.

I. kötet: Gahagan őrnagy életéből, Rovena és Rebeka.

II. köte: Az angolok a Tuileriákban, Kukly úr beszédei, A mi utcánk, Birke és fiatal barátjai, Mrs Perkins bálja.

24. Pákh Albert humoros életképei, Gyulai Pál akadémiai emlékbeszédével. 1870.

25. Spanyol színműtár. I—III. füzet. 1870.

I. füzet : Az állhatatos fejedelem, Calderontól, fordították Greguss Gyula és Györy Vilmos.

II. füzet : Közönyt közönnyel, Moretotól, fordította Györy Vilmos.

III. füzet : Az élet álom, Calderontól, fordította Györy Vilmos.

26. Alpári. Költői regény hat könyvben. Irta Balogh Zoltán. 1871.

27. Magyar népköltési gyűjtemény. Szerkesztik Arany László és Gyulai Pál. Két kötet. 1872.

28. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. I—VI. kötet. 1868—1871.

I. kötet (186°/₂—186°/₃). Tartalma, a hivatalos közleményeken kívül :

Greguss Ágost. A népköltészet viszonyáról a műköltészethez. (Székközlő.)

Fáy András. Cicero két beszéde. (I. A. Lic. Archias költő mellett. II. M. Marcellus mellett.)

Erdélyi János. Aesthetikai tanulmányok.

Szász Károly. Lorántfi Zsuzsána szőnyegc.

Jókai Mór. Babel.

Madách Imre. Az aesthetika és társadalom viszonyos befolyása. (Székközlő.)

Fábián Gábor. Pár szó a milésiákról, s Appuleius regénye : Cupido és Psyche egybekelése. (Székközlő.)

Lévay József. A szép nyilvánulása. (Székközlő.)

Tóth Kálmán. Mit végzett az Isten Magyarországról. (Székközlő.)

II. kötet (186°/₄—186°/₅). Tartalma, hivatalos közleményeken kívül :

Greguss Ágost. Goethe Korinthusi arája.

Kemény Zsigmond. Vörösmarty emlékezete. (Székközlő.)

Székkács József. Új biblia.

Pálffy Albert. Radvánszky György Eperjesen. (Székközlő.)

Tóth Lőrincz. Fáy András emlékezete.

Lévay József. Kazinczy Gábor emlékezete.

Greguss Ágost. A balladáról. (Jutalmazott pályamű.)

Dömötör János. A ballada elmélete. (Megdicsért pályamű.)

III. kötet (186⁵/₆—186⁶/₇). Tartalma, a hivatalos közleményeken kívül:

Szász Károly. Shakspere kisebb költeményei. (Székfoglaló.)

Greguss Ágost. A torzképről.

Bárány Boldizsár. Bánk bán rostája. Közli Lipóczy György.

Bérczy Károly. Madách Imre emlékezete.

Szász Károly. Emlékezés apámra.

Gyulai Pál. Egy anya.

Szigligeti Ede. Gaal József emlékezete.

Zichy Antal. Fáy Gusztáv halála felett.

Szigligeti Ede. Egressy Gábor emlékezete.

Fábián Gábor. A szatiráról.

Jókai Mór. Jósika Miklós emlékezete.

Gyulai Pál. Az éji látogatás.

Vadnai Károly. A megunt nő. (Székfoglaló.)

Aigner Lajos. Az elégiáról. (Jutalmazott pályamunka.)

Arany László. Elfrida. (Jutalmazott rövid költői elbeszélés.)

IV. kötet (186⁷/₈—⁸/₉). Tartalma, a hivatalos közleményeken kívül:

Szász Károly. Egy új amerikai angol költő.

Bartalus István. A magyar egyházak zenéje a XVI. s XVII. században. (Székfoglaló.)

Arany László. Magyar népmeséinkről. (Székfoglaló.)

Szeberényi Lajos. A középkori mysteriumok s ezek nyomai a hazai népköltészetben. (Székfoglaló.)

Frankenburg Adolf. Töredékes észrevételek irodalmi viszonyainkról s a fordításokról. (Székfoglaló.)

Dalmady Győző. Lyrai költemények. (Székfoglaló.)

Szilády Áron. Rokonaink epikája. Kalevipoeg, Kalevala. (Székfoglaló.)

Zichy Antal. Bérczy Károly emlékezete.

Dalmady Győző. A szerelemről.

Dux Adolf. A színészet mint közügy, különös tekintettel a népszinműre. (Székfoglaló.)

Gyulai Pál. A népszerűségről. (Székfoglaló.)

Greguss Ágost. Szózat tudósainkhoz.

Arany László. A szökevények.

P. Szathmáry Károly. A beszély elmélete. (Jutalmazott értekezés.)

Zichy Antal. A szónoklatról. (Székfoglaló.)

Horváth Mihály. Miért meddő korunkban a művészet? s a történetírás miért termékenyebb remek művekben? (Székfoglaló.)

Abonyi Lajos. Egy név, mely tart mától holnapig. (Székfoglaló.)
Greguss Gyula. Határkérdések a szép- és a természettudomány között. (Székfoglaló.)

Györy Vilmos. Három svéd költő. (Székfoglaló.)

Keleti Gusztáv. A közképtárak mint művelődési tényezők. (Székfoglaló.)

Tárkányi Béla. Klopstock Messiásából. I. Bevezetés. A frigyeskü. II. A zsidó főtanácsban vád- és védbeszédek Jézus ügyében. (Székfoglaló.)

Lévay József. Emlékbeszéd Tompa Mihály felett.

Szász Károly. Öreg karszék.

Horváth Mihály. Zrinyi Ilona.

Dux Adolf. A bohózat elmélete. (Jutalmazott értekezés.)

Szász Károly. A gavallér politikusok. (Jutalmazott szatira.)

Komócsy József. A nyeglék. (Megdicsért szatira.)

V. kötet (1869/70). Tartalma, a hivatalos közleményeken kívül :

Degré Alajos. Emlékbeszéd egy elítélt fölött. (Székfoglaló.)

Szász Béla. A szabadelvűek. (Székfoglaló.)

Greguss Ágost. Greguss Gyuláról.

Dalmady Győző. Találkozás kis fiammal.

Rákosi Jenő. Szép Ilonka. (Székfoglaló.)

Torkos László. Esti órák. (Megdicsért tanköltemény.)

Szigeti József. Toldi Miklós. (Székfoglaló.)

VI. kötet (1870/1). Tartalma, a hivatalos közleményeken kívül :

P. Szathmáry Károly. A regény földadata. (Székfoglaló.)

Szász Károly. Molière-fordításainkról.

Jókai Mór. A szellem meghamisítása.

Keleti Gusztáv. Idősb Markó Károly.

Tóth Kálmán. Anyám emlékei. I, II.

Jókai Mór. A magyar Faust, népmonda Hatvani István debreczeni professorról.

Dobsa Lajos. Szeretlek.

Névy László. A tragédia elmélete. (Jutalmazott pályamunka.)

IRODALMI MUNKÁLATOK.

KEDVES HALOTT

GREGUSS ÁGOSTTÓL.

(Olvastatott 1871. marczius 1-jén.)

I.

Egy percz előtt még fölsohajta,
Villant szeme, beszélt az ajka.
S egyszerre a szem elborúl,
És ajka nyílik, szótlanúl.

Hatalma volt a nyelv felett,
Mindent tudott, mitsem feledt,
Minden szavát bevonta játszva
Az érzelemnek szüz zománcza.

S mi benne még pezsgett imént :
Gondolatot, vágyat, reményt,
És a mi elmekincse volt :
Egy lobbanás mindent kiolt.

Ily dús alkotvány lehet-é
Egy pillanatban semmivé ?
A lélek, melynek útja van,
Eltűnhet-é ily nyomtalan ?

II.

Haladt, és partot ér a sajka,
Kiszáll a vándor s tova vész :

Gazdátlan, evezője rajta,
De ki vezesse, nincs a kéz.

Kiszállott lélek, merre keltél?
A sajka-test nem fejt meg.
Nemes ital, hová ömöltél?
Nem mondja ez üres üveg.

III.

Itt fekszik immár hidegen :
Oly ismerős, s oly idegen.
Oh gyenge szívem, légy erős!
Oly idegen, s oly ismerős.

Jaj, ő az, ő az, senki más!
Őt hirdeti minden vonás ;
Egyetlenegy, az ajka szélén,
Mutatja csak másformafélén.

De ez az egy, e gúnyvonás,
Arczába újabb arcot ás,
Ferdítve őt oly képüvé,
Mely soha sem volt az övé.

És mégis ő! hisz ottan álltam,
Hogy lehanyatlott holtra váltan.
És mégsem ő! hiszen lelkében,
Mely nincsen itt, ő tűnt el épen.

IV.

És nézve néztem a nyugodt,
Zavarhatatlan alakot ;
És kérdve kértem : hát ez-e,
A minek halál a neve?

S az átvirasztott éj után
 Az ablak szárnyát fölnyitám :
 Hajnal pirul, virág virul,
 Vig dana szól hegy ormirul.

Ott nyáj legel nyugalmasan ;
 Alább a gőzkocsi rohan ;
 Emitt közel száz fűrge méh
 Tolakszik a kőpükbe bé.

Az ember-méh is szüntelen
 Nyüzsg a maga kőpüiben :
 Műhelybe', boltba', csarnokokba',
 Fáradva, gyűjtve, dulakodva.

S szemem a tarka képcsoporttul
 A rideg ágyhoz visszafordul,
 Hol ő mindenre, mi mulat,
 A holt, egy élő czáfolat !

S imé tisztán előttem áll,
 Mi a halál :
 Hogy földön, vízben, levegőben
 Apró, nagy, minden él, csak ő nem !

V.

Már tetemét betemeték,
 Elmondta nép, pap, énekét ;
 S szívében egy fekete folt,
 Barát, rokonság szétoszolt.

Helyetted most, valód helyett,
 Sajátunk e foltocska lett :

Köztünk járó valód helyett
Egy köztünk járó képzelet :

Egynél muló, másnál örök ;
Gazdag, szegény ; ép, megtörött ;
Ingó, szilárd ; kedves, ijesztő ;
Szívenyhítő meg szívrepestő.

És ez a minden, ez a semmi,
Mely lényedet újjá teremni
Halálod perczén megszülemlék :
Az emlék.

SZÉP SZABÓNÉ.

Költői beszély

SZIGLIGETI EDÉTŐL.

(Olvastatott 1871. márczius 29-dikén.)

I.

Gerő vitéz.

„Le azzal a dobogóval,
Elhagyom a várat!
Ráró lovam, tánczolj végig,
Hadd csodáljon Várad!
Szép asszonyok, szép leányok
Többé úgy sem látnak:
Géczi uram küld Gyulára
Engem porkolábnak.

„A kapuból, az ablakból
Lobogjon a kendő:
Sok szerető sír utánam,
Sír vagy tizenkettő.
Hadd sírjanak, mit én bánom!
Mért hittek huszárnak?
Hisz Gyulán is szép leányok,
Szép asszonyok várnak!

„Hó! ki les a város végén?
Tudtam, hogy így járok!
Ez Szabóné! . . . Az út szélén
Csak ne volna árok! . . .

Hej galambom, ne álld útam'.

Bocsásd el a zablát :

Ráró lovam kárt tesz benned,

S az urad is meglát!"

„Gerő vitéz, csak egy szóra! . . .

Mindent tud a férjem.

Mindegy az már : ha vesznem kell,

A halál itt érjen !

Vesztőhelyre hurczolnának. . . .

Fejemet ő venné. . . .

Ez a törvény : nagyon szeret,

Ő azt meg is tenné ‘

„Képzlődés ! sötét éjjel

Nem láthatott senki ;

Sarkantyúmat leoldottam,

Nem hallották pengni.“

„Jaj, ne hidd ! a szomszéd asszony

Jártodat kileste ;

Tegnap át is kiabálta

A palánkon este.

„Vigy magaddal, vagy taposs el,

Hagyj útfélen halva : ‘

Igaz, forró szerelmemnek

Az legyen jutalma ! ‘

„Ha úgy szeretsz : nosza ülj föl,

Ne maradj csufságúl !

Lassan, Ráró, hadd a tánczot,

Szép asszony ül hátúl!“ -

II.

Ráró okos állat.

Ráró okos állat : tudja,
Hogy rohanva ki nem futja.

Nem is tánczol két lábon már :
Kinek négy van, kettőn nem jár.

Ő huszárló : bölcsen tudja,
Merre van az ország útja ;
Tudja, ismer minden csárdát,
Hol itassa meg huszáriját.

Az ő háta puha párna,
S mintha gyalult padlón járna,
Lábát oly szép rendben rakja :
Gyermek is elülhet rajta.

Kettős terhe nincs terhére :
Többször vitt a csatatérre
Gyaloghajdut így hát mellett,
Mikor harczot döntni kellett.

Lengve, mint a bölcső renet :
Anna asszony elmerenghet,
Gerő vitéz szundikálhat :
Ráró nagyon okos állat !

III.

A ló hátán párbeszéd.

„Végünk van !“ fölriad Anna ;
S szeme, mintha rémet látna,
Oda mered, hol csillámol,
Hol fehérlik . . . ott, ott, távol.

Szemét Gerő föl sem nyitja :
„Csók kell — dűnnyög — be áhitja !“

„Ébredj, ébredj, Gerő vitéz !
Nyomunkon van, gyilkolni kész !“

„Ne félj, megvéd Gerő vitéz.“

„Oh ! nézz hátra ! . . . jön, ha mondom !“

„Mi van hátúl, semmi gondom.“

„Porfelleget látok ottan. . .“

„Szél veri föl; itt is por van.“

„Porfellekben fehér lovat. . . .“

„Tehenet látsz, vagy álmodtad.“

„Fehér lovon kéklő lovast, . . .“

„Zöldet is; de ne háborgass.“

„A lovasnak kivont kardja. . . .“

„A tehénnek egyik szarva.“

„Látom már: a férjem az ott!“

„Eh! hisz férjed elútazott.“

„Mára vártuk. Nézd, nézd, ez ő! . . .“

Mi mászunk, s ő röpülve jő.

Adj sarkantyút! . . . Vágtass! . . . Jobban!

Úgy, úgy, Ráró! . . . Még gyorsabban!

Ah! . . . elmarad . . . kisebbedik:

A szívem is könnyebbedik!

Ha lovadnak-szárnya volna!

Ha uramé összerogyna!

Hajh, a szél ha erről fúna,

Hogy a portól megvakulna!

Vagy ha jobban fölkarva,

Fellegével eltakarna!

Hajh! oldalt fú, nem felölünk,

A port is elviszi tőlünk.

Jaj! . . . hogy vágtat! . . . közeledik:

A szívem is nehezedik!“

„Könnyű neki! könnyen repül

Könnyű szerrel csak egyedül;

Ráró kettős teher alatt

Majd megszakad, nyögve halad.“

„Végünk van! . . . Már nem menekszel:

Jobb, ha leszállsz s megverekszel.“

„Ha egyedül maga lenne,
Vissza véres fővel menne!“

„Egyedül van, küzdj meg bátran!“

„Ők levernek engem hárman.“

„Egyedül van!“

„Oh nem! ketten

Követik a porfellekben.

Te nem látod, mert nagyon félsz,

Kápráztatja szemed' a félsz;

De én látom: hárman vannak,

Megkerítnek, rám rohannak,

S hova vessem meg a hátam' ? . . .“

„Nincs, senki sincs, én jól láttam . . .“

„Eh! hallgass egy okos szóra,

Igy fordulhat minden jóra!

Hadd menek én Gyulavárba;

Én leszek a porkolábja;

Száz huszár lesz kezem alatt,

S bár hogy fordul itt azalatt;

Száz vitézzel visszatérek,

S akár halok, akár élek,

Bár ellenáll egész Várad,

Megnyitom én börtönzárad'!

S ha kivisznek, akkor se félj,

Vesztőhelynél vár a segély:

Száz vitézzel vágok közbe,

Lóra kaplak, velem jössz te!

Itt . . . megölnék engem . . . téged . . .

Válaszsz! gyorsan! . . . itt a férjed!“

„Menj, szabadulj! Isten veled! . . .

Jőjj el értem, ha teheted!

Ha nem jöhetsz, sirass engem:

Szerettelek, megérdemlem!“

Gerő vitéz megszabadul,
Anna asszony esik rabul.

IV.

Törvény előtt.

„Törvénytevő birák, igazságot!
Egész utcza tesz rá tanúságot . . .
E hitszegő, ez asszonyi állapot
Megcsalt! . . . Mit tett? . . . mondani utálat!
Vért! vért! Engem oly gyalázat ére;
Nem mossa le rólam, csak a vére!“

Törvénybíró faggatózva vallat;
Anna nem vall, nem is tagad, hallgat.
Mit is vallna? mit tagadna? . . . látja,
Követ dobni mindenik kész rája.
Arczán csak a szégyent földhetné el!
Azt sem lehet hátrakötött kézzel.

Itélnék a törvénytevő birák;
Itéletét egy gyászlapra írák. . . .
Hozzák a nőt, szólítják a férjet.
„Térdre, bűnös! . . . az uradat kérjed:
Ha megbocsát, nem halsz meg halállal;
Ha nem bocsát, meghalsz keze által!

„De te, Szabó, bocsáss meg, ha szánod:
Ha szereted, idővel megbánod.
Fontold meg jól: halál az ítélet;
De rajtad áll: bocsánatod élet!
Nőd lesz megint, ha boszút nem állasz,
Házadba megy, s ásó, kapa választ.“

Megtört a nő, megtörik a térdje;
De öldöklő szemmel nézi férje;

Nem fontol ő, égető vérszomja
 Lelkében az irgalmat elnyomja :
 „Házamba ő! ? . . . Mélységes pokolba !
 Meghal, ha százezer élte volna !“

V.

Siralomház.

Fekete asztalnál főtől talpig gyászbán
 Anna könyves szemmel ül siralomházban ;
 Ha igazgyöngy volna,
 Imádkoznék, vezeklenék
 Bánatos Magdolna.

„Csorba, rozsdás pallos ! ki kell köszörülnöm,
 Egy csapásra kell a nőm fejét elütnöm !
 Forgasd, jó legényem !
 Puha aczél, lágy köszörű :
 Szívem is keményebb !“

Másod nap ül Anna, főtől talpig gyászbán ;
 Ki- s bejár a népség a siralomházban.
 „Nincs is miért félnem !
 Gerő vitéz, a hű vitéz
 Megszabadít engem !“

„Uram ! hagyjuk abba, nincs már rajta csorba ;
 A kezed is reszket ! rá könyved is csorga . . .“
 „Jaj, ha csak megsebzem !
 Forgasd ! gyorsan ! hadd szikrázzék :
 A szívemet edzem !“

Harmad nap ül Anna főtől talpig gyászbán ;
 Csak Gerőt nem látja a siralomházban :
 „Mért is kell remegnem ! ?
 Az uton vagy vesztőhelyen
 Megszabadít engem !“

VI.

Hozzák!

Örült a nép : úgy kell neki !
 Mikor ura kötve hozta.
 A vén asszony, a rút asszony,
 A rossz asszony mind átkozta.
 Mint darázsra j csipte, marta,
 Sebbel-lobbal bekisérte ;
 Most, hogy hozzák, búsan mondja :
 „Szegény asszony, be kár érte !“

Hiszen oly szép ! pedig arczát
 Megtört lelke árnyékolja,
 S karesuságát, hattyúnyakát
 Bomlott haja palástolja.

Még az irigy szomszédnő is :
 Haj, ha ő ezt tudta volna !
 Láthat, hallhat ő akármit,
 Haj, ezentúl dehogy szólna !
 Szegény Anna ! nem is oka :
 A huszár elcsábította ;
 Vagy bájitalt adott neki
 Valamelyik vén boszorka . . .
 Van gyanúja ; de nem mondja ;
 Ne is kérdeje tőle senki :
 Lakik ott egy átellenben . . .
 Hej, azt kéne megégetni !
 Aztán ! . . . Szabó ? . . . Hisz jó ember . . .
 Gazdag ember . . . jó katona ;
 De asszonynyal nem tud bánni,
 Oly hallgatag, oly marczona !
 Mondta is ő : rossz vége lesz !

Mert hijába, negyven éves,
Gyöngé lány nem illett hozzá!

VII.

Rövid, de hosszú út.

„Hallod-e ezt, Anna?
Lélekharang csendül! . . .
„Hallom! — értem sír a . . .
Lelkem is megrendül!“

„Ajtót, kaput tárnak;
Kívül téged várnak! . . .
„Haj, ha Gerő várna,
Száz vitéz huszárja!“

„Harmad napig vártad,
Nem töré föl zárad! . . .
„Oda-vissza Várad
Három napi járat.“

„Indulj rövid útra:
Nagy térig egy útcza! . . .
„Haj, hosszú nagy út a,
Nincsen vissza útja.“

„Nézd, hogy tolakodnak . . .
„Gerő elöl futnak! . . .
Haj, megállapodnak
Két felén az útnak!“

„Lakodalmas népe
Ez útczán kisért be.
„Két szemem kisírva,
Mintha mennék sírba!“

„Hátra nézni nem mersz?
Léptére nem ismeresz? . . .
Ki van a sarkodban? . . .
„Bakóm — férjem ott van!“

„Megbocsát a férjed,
Szép szavakkal kérjed.
„Nem hisz a beszédnek . . .
Visszanézni félek!“

„Bátorság! merni kell! . . .
Mit látsz? mi rémit el? . . .
„Tör villog szemében,
Pallos a kezében!“

„Szedd össze erődöt:
A nagytér előtted! . . .
„Hozd, Isten, Gerőmet!
A rettegés öl meg!“

„Hah! porfelleg támad,
Meghallá imádat!
„Rájok mint villám csap,
A lovára fölkap!“

„Porfelleg elszállott;
Nézz oda! mit látsz ott? . . .
„Jaj! szörnyű! a vérpad!
Irgalom, bocsánat!“

VIII.

Irgalom, bocsánat!

„Ah, irgalom! szánj meg engem!
Hisz alig van lélek bennem!
Hadd térdeid' átkulcsolnom,
E jobb kezet megcsókolnom!“

Egykor e kéz az enyém volt,
Mikor szíved mellettem szólt. . . .

Ne fordulj el! nézz arczomba,
Jegyét rá a halál nyomta :
Ha elfordulsz, nem láthatod
A halovány bűnbánatot ;
Nem láthatod, mily árkot ás
A keserves könnyhullatás !
Vess rám csak egy tekintetet,
Mint koldusnak a pénzt veted :
Mihelyt szemed rajtam akad,
Tudom, mindjárt könye fakad . . .

Ne iszonyodj ! nem vagyok rém,
A te árva nőd vagyok én ! , . .
Arczom neked idegen lett ?
Liliom lett rózsák helyett ;
Te légy napom, te ébreszsz föl,
Újra piros rózsád leszek ! . . .

Ne tekints rám ily meredten !
Oly ijesztő, oly rút lettem ? . . .
Haloványabb leszek akkor,
Ha elrutít a vér, a por ;
S még ijesztőbb, még halványabb,
Ha árnyékom jár utánad :
A szemedet behunyhatod,
Csak azt látod, azt álmodod ! . . .

Szörnyű úgy-e, ezt képzelned ?
S azzá tenni volna lelked ?
Volna lelked, nem szánád-e,
E szép haját levágnád-e ?
S ha e haját le nem vágod,
Volna lelked, bátorságod

E hónyakat, e szép fejet
Elválasztva, elvesztened?!

Ah! a földre hajlik a kard! . . .
Hajlik szíved, csak te akard!
Nem bírod már tartani, ládd:
Rám emelni hogyan tudnád? . . .
Vesd el, vesd el azt a pallost:
Egy igaz szót hadd mondjak most!

Oh! ne higgy a rossz tanuknak;
Ne higgy nekik, mind hazudnak
Csak ne szólj még! hallgasd ki nőd',
Elítélni lesz még időd! . . .
Járt utánam: én megvetém;
Házunkba jött: elkergetém;
Erre, mint a tolvaj éjjel
Belopózott: ezt lesték el.
Én aludtam; de a zajra
Kisiettem a pitarba;
Épen akkor illant ő el:
Akkor láttak meg Gerővel.
A rágalom ebből támadt;
Rám veték a szörnyű vádat,
S én meghalok ártatlanul,
Mert csak Isten lehet tanúm!

Szólasz? . . . hogy mért mentem vele? . . .
Hogy mért mentem? . . . azt kérded-e? . . .

Im, most sem hisz könyeimnek!
Inkább hiszen a külszínnek!
Tudtam én ezt, láttam én ezt,
Hogy a szörnyű gyanú elveszt:
A haláltól gyáván félttem,
Futék, hogy megóvjam éltém' . . .

Ah! mit tudom, mit tettem én!
A ki retteg, az nincs eszén . . .

Szólasz? . . . Ha tört szavad' értem:
A rossz világ? . . . Ah! hát vérem'
A világerért kell ontanod?
Hát nem sugja jó angyalod,
Mielőtt elfordul tőled:
Ne taszítsd el tiszta nődet?
Isten az én s a te bírád,
A világ a szivbe nem lát,
Ártatlan vér égbe kiált . . .
Magas égben Isten bírál! . . .

Ah! . . . ő bírál itt a földön:
A drága köny szemedbe jön;
Elmédbbe ő ad világot . . .
Vessük meg e rossz világot!
Ah! a pallost elejtetted! . . .
Mondd ki végre ítéleted! . . .
A karodat is kitártad! . . .
Csak egy szót még! . . . Ah, bocsánat!"

IX.

A templomban és otthon.

Anna asszony tán megnémult,
Nem hallá még szavát senki;
Nem is látja, csak vasárnap
Szemlesütve lassan menni
Szentegyházba
Legsötétebb gyászba.

„Kigyó! kigyó! halálra marsz!
Mért gyötörsz így? . . . szólj, mit akarsz?”

Tekinteted hideg gyilok,
 Nyelved pallos : százszor halok !“
 Anna asszony imádkozik ;
 Még a kemény kő is szánja ;
 Térden állva, mellét verve
 A bűneit szánja, bánja,
 Könytől ázva,
 Legsötétebb gyászba’.

„Kigyószeme, szava megöl ; . . .
 Nem szeretett, most is gyülöl . . .
 Nem tagadja, kedvese volt ;
 Eget ígért, poklot adott !“

Szegény, szegény Anna asszony !
 Meghalnia jobb lett volna !
 Ha eszét eliszsza férje,
 Űti, veri a goromba :
 Szegény Anna,
 Vajha meghalhatna !

„Mivé tettél, most láthatod ;
 Hogy előljem a bánatot,
 Ölöm magam’, elkárhozom,
 Emléked’ is megátkozom !“

X.

Igazságot !

„Biró uram ! ítéletet gyorsan !
 Én vádolom a férjemet mostan !
 Kerüli ő rég a háza táját . . .
 Más karja közt éli a világot ;
 Három tanú tesz rá bizonytságot . . .
 Igazságot nekem, igazságot !“

„Anna fiam ! halál az ítélet ;
 De tőled függ a halál vagy élet :
 Ha megbocsátsz, nem hal meg halállal ;
 Ha nem bocsátsz, meghal kezéd által.
 De, gyöngé nő, te boszút nem állasz :
 Mint ő neked, te is megbocsátasz.“

„,Biró uram ! ne is kérje kelmed :
 Én Istentől várom a kegyelmet !
 Ki a kigyót talpa alá ejti,
 S rá nem tapod, sőt keblébe rejti :
 Várhat-e mást, mint fulánkot, mérget ?
 Ne könnyörülj, tapodd el a férget !“

„Féreg vagyok ? . . . Ő tiport a földre ;
 Végig hurczolt az utczákon kötve ;
 Három napig sirtam én kitéve ;
 ,Vesztőhelyig mint a bakó kisére :
 Így ölt meg ő százszoros halállal . . .
 Rajtam a sor ! meghal kezem által !“

XI.

Véres asszony.

Véres asszony ! hóhér asszony !
 Kövezzük meg ! kövezzük meg !
 „Mit bánom én, kövezzetek !
 Szabad vagyok, szabad özvegy !
 Elmegyek Gyulára :
 Gerő vitéz, a hű vitéz
 Kedvesét ott várja !“

„Véres asszony, ne menj haza !
 A házatat rontják, bontják !
 „Mit bánom én, hadd rombolják
 Gyászos multam koporsóját !

Elmegyek Gyulára:
Gerő vitéz, a hű vitéz
Kedvesét ott várja!“

„Szegény asszony, hová ? merre ?
Hol bolyongsz itt útlan uton ?
Im a kunyhónk, jer, pihenj meg
Kályha mellett meleg suton !“

„Hol az út Gyulára ?
Gerő vitéz, a hű vitéz
Hitvesét ott várja !“

„Üzzétek el ! ez az a nő,
Ki az urát meggyilkolta !“
„Ismer ? . . . Hisz a kezem tiszta .
Arczomon lesz a vérfoltja . . .
Megmosom tisztára :
Gerő vitéz, a hű vitéz
Vár engem Gyulára !

„Itt a patak tiszta tükre . . .
Hah ! túlparton ott a férjem . . .
Hogy megyek át . . . térdig vérben
Övig vérben . . . nyakig vérben ? !
Útamat elállja . . .
Futok, futok ! nem ér utól
A fejetlen árnya !

„Hah ! ez híres Gyula vára!
Kendőt tartok az arczomra . . .
Gerő talán meg nem látja . . .
Ha meglátja, lecsókolja !
A kapu is zárva ?
Gerő vitéz, a hű vitéz
Ha meglát, kitarja !

„Én kopogok : nyisd ki, rózsám !
Özveggy vagyok, szabad özveggy !“
„Hogy jössz ide, hóhér asszony ?
Lelkeden vér: menj, füröszd meg !

Vissza, vissza, távozz !
Gerő vitéz egy hajadont
Most vezet oltárhoz.‘

Mély az árok, magas bástya
Mosogatja benne lábát.
Annát a hab fölveti még
Egyszer, hogy elmondja átkát :
„Érted lettem özveggy,
Gerő vitéz, átok reád !
Árulással ölsz meg !“

MESTERSÉG ÉS MŰVÉSZET

GREGUSS ÁGOSTTÓL.

(Olvastatott 1871. april 26-dikán.)

Szomszédos birtokosok, szomszédos országok között a surlódás, pörösködés, háború leggyakoribb oka ott keletkezik, a hol érintkeznek s a minélfogva épen szomszédok: a határszéleken. Ez a terület, majd az egyik, majd a másik tetteleges birtokában, rendszerint vitás; a kölcsönös háborgatások, erőszakos foglalások alkalmá és ürügye; hol Themis, hol Mars eldöntésére bizott alany; végül egyességek és békekötések tárgya, melyek örök időkre szólnak s többnyire ideigleneseknek bizonyúlnak. Efféle határvillongások előfordulnak az emberi működések minden mezején. Az úgynevezett illetékességi kérdések, midőn ugyanazt az ügyet több hatóság, több törvényszék, több hivatal magáénak vallja, nem egyebek, mint határvillongások. Szint ilyen villongásokkal találkozunk a tudományok magasabb körében is. Hogy csak egy példát említsek: a bölcsészet birodalmát a középkorban a hittan hódította meg, annyira, hogy amaz csakis ennek hűbéreseként tengette életét; napjainkban pedig ugyanezt az országot a természetvizsgálat invasiója fenyegeti. A tudomány mind határos egymással, s már csak ezért is lehetetlen, hogy köztök határvillongások ne merüljenek föl. S e határvillongások fölmerülése és tisztázása valamennyinek érdekében van. Ha-

sonlókép érdekében van a tudománynak ama határok kijelölése is, melyeken túl, hogy úgy mondjam, első hazája volt, a hol kiskorát élte s a honnan utóbb kívándorolt: értem azoknak a kezdetleges foglalkozásoknak körét, melyekre az embert legsürgetőbb, eredetileg mérőben állati szükségeinek kielégítése hajtotta, s melyekkel együtt fejlődtek a gyermeki képzelődés alapján eleintén babonás, majd lassan-lassan mind helyesebb, de mégis csak egyes, töredékes, elszórt, ingatag ismeretek, és fejlődtek, évezredekem keresztül, a durvaság, bárdolatlanság, készületlenség állapotától a finomság, csín, bevégzettség külön-külön fokaira, a mesterségek is.

Valamint az ismeretek a tudomány, úgy a mesterségek a művészet gyökerei. Mind a négyen szükségeket elégítenek ki, mert különben ki sem fejlődnének: az ismeretek és mesterségek elégítik ki a legelső, legelső szükségeket, az emberi élet külső szükségait; a tudomány és művészet későbbi, felsőbbrendű, szellemi szükségeket, midőn az előbbienek már ki vannak elégítve.

Tudomány e szerint csak ott keletkezhetik, a hol már ismeretek, művészet csak ott, a hol már mesterségek vannak, sőt tudomány csakis ismeretekből, művészet csakis mesterségekből keletkezhetik. Valamint tehát a tudományt az ismeret előzi meg, úgy előzi meg a művészetet a mesterség: a mint általában legelőbb támad az, a mi legelső, azaz külső szükségnek vagy kéjelemnek szolgál. Így előzte meg a zoológot a vadász és a baromtenyésztő, kinek már az állatokról voltak ismeretei, így a botanikust a földmives, kinek a növények tulajdonaival kellett megismerkedni, így a csil-

lagászt a hajós, ki nem nélkülözhetette az égi testek járásának ismeretét, így a jogászt az egymással szerződő felek, a kik már ismeretesek voltak a kötelezettség fogalmával. Így előzte meg, hogy a voltaképi mesterségekhez menjünk át, az ács az építészt, a fazekas a szobrászt, a doboló a zenészt, hozzá merem tenni : a szónok a költőt.

Azonban az ismeret a tudományt, a mesterség a művészetet nem csak megelőzi: át is megy belé. Az ismeretet föl kell venni a tudományba, a mesterséget a művészetbe: ismeret nélkül nincs tudomány, mesterség nélkül nincs művészet. A tudóstól eruditiót, azaz ismeretek gazdagságát kívánjuk, s a mit tudósságnak nevezünk, z éppen egyértelmű az eruditióval; a művésztől pedig kívánunk virtuózságot, azaz teljes jártasságot, ügyességet abban a mesterségben, mely anyagának földolgozására szolgál: így megkívánjuk az építésztől, hogy értsen a falazatok és gerendázatok összeállításához, a szobrásztól, hogy tudjon az agyagnak, márványnak alakot adni, a zenésztől, hogy legyen a hangoknak, a költőtől, hogy legyen a nyelvnek mestere.

De a merő ismeret még nem tudomány, s a merő mesterség sem művészet még, csak határosak egymással.

Határosak egymással; de hol köztök a határ? Az ismeret, a mesterség a gyökér, mondtuk, melyből a tudománynak, a művészetnek törzse emelkedik; de hol végződik a gyökér, s hol kezdődik a törzs? Ime, itt is két határkérdés.

Vizsgáljuk ezúttal azt, mely a mesterség és művészet viszonyát illeti.

E kérdés megoldása első pillanatra éppen nem lát-

szik nehéznek, kivált ha a mesterség és művészet viszonyát magokra a gyakorló személyekre vezetjük vissza, kik e két rendbeli körben működnek. A köz felfogás szerint alig van valami könnyebb, mint a mesterember és művész megkülönböztetése egymástól. Senki sem fogja művésznek, névszerint építésznek mondani akár az ausztráliai szerecsent, ki maga körül karókat ver le, ágakkal egymáshoz fonja s úgy rekeszti el magát a vadaktól, akár a faluvégi cigányt, ki gügyorgót tákol össze magának; senki sem fogja zenésznek mondani a pásztort, ki a teheneket összekürtöli, vagy a trombitást, ki riadót fuj, vagy a vadászt, ki ebének füttyöl, vagy a házalót, ki áruját kikiáltja; sem szobrásznak a bábsütőt, festésznek a mázolót, költőnek a rímkovácsot, színésznek a diplomatát. (Ez utóbbit tán igen is annak, lélektani szempontból, gúnyosan, de nem széptaniból, őszintén.) S mindenki nevet a fodrászon, ki magát hajművésznek, a cipészen, ki magát lábművésznek hirdeti. Pedig a különbség, melyről itt szó van, még nem tekinthető végleg tisztázottnak, a határvonal, mely a művészt a mesterembertől elválaszsa, még korán sincs biztosan meghúzva. Hova sorozzunk például: vajon a mesteremberi készítmények vagy a művészi alkotások közé: azt az indiai szőnyeget mely gazdag és mégis egységes színvegyülete, szeszélyes és mégis szabatos idomai öszhangjával nem egy híres festvényt megszégyenit? vagy azt a görög asztalos székét, melynek lábai oroszán lábai, támlája oroszán háta, teteje oroszán feje, az egész a hatalmas állatkirály találó mása? vagy azt a kertet, mely minden fordulatnál új meg új, befejezett, bájos tájképet varázsol elénk?

vagy azt a szinpadi diszletet, melynek kifogástalan architektúrája bennünket a legkellemesb csalódásba ejt?

A mesterség és művészet, a mesterember és művész (artisan és artiste), a merő készítmény s a voltaképi mű között főnforgó határkérdést a német széptan a híres önczél fictiójával könnyedén megoldotta, illetőleg oldatlanul hagyta.

A művészet célja, mondják, saját magában van, nem valami másban kívülötte; a művészet tehát nem szolgál másnak, a mi rá nézve idegen, csak a maga eszméjének, a szépségnek, mint a melynek hivatalos kifejezője; holott a mesterségnek valami kívülötte levőben van célja, s e célnak a mesterség, mint eszköz, alá van rendelve.

Az önczél fogalma, ily mereven fölállítva, nyomozásunkban sehogy sem képes eligazítani: mert vagy mindennek meg kell adnunk az önczélúságot, vagy semminek sem adhatjuk meg: vagy minden önczél, mint Leibnitz monasa, mely a mindenséget tükrözi, s ekkor a mesterséget is megilleti; vagy semmi sem az, a mennyiben minden való valamire, szolgál valamire, s e szerint eszköz bizonyos célra, mely cél nem ő maga, de nem is rejlik benne magában, s ekkor a művészetnek sem tulajdonítható.

A ki azt állítja, hogy a mesterség terméke használni akar, azaz valami használatra való, például a kard vivásra, a pohár ivásra, célja tehát kívülötte van, mert más veszi hasznát: annak azt viszonzhatjuk, hogy a művészet terméke meg tetszeni akar, azaz arra való,

hogy tetszést gerjesszen, czélja tehát szintén külső, mert a kinek tetszik, az nem ő, hanem szintén más.

Vagy az volna talán a megkülönböztető, hogy a mesterség^s csak épen használatra, a művészet csak épen tetszésre dolgozik? Kettős tévedés!

Nem gyönyörködünk-e a mesterség termékeiben is? csinos bútorzatban? jószabású ruhában? finom készületű fegyverben? valamely könyv diszes kötésében? Japán és Sina elegáns lak-szekrénykéiben? a gobelinekben? himzésekben? az ötvösök ékszereiben? Tehát a mesterség is dolgozik tetszésre.

Viszont: nem szolgálnak-e a művészet termékei bizonyos használatra is? Pallas Athene temploma nem azért épült-e, hogy benne az istenasszonyt tiszteljék? s nem hasonló használatra való-e minden templom? a pompás országházak nem szolgálnak-e tanácskozások, ülések tartására? magok a különböző művészet-ágak nem szolgálnak-e kölcsönösen egymásnak? a színházak drámai előadásokra? a drámai előadások drámai költemények bemutatására? Kivált a költőről és színésztől mondhatjuk, hogy egymásnak eszköze és czélja. A színész a költőnek eszköze, a mennyiben a költő őt használja művének a közönség elé terjesztésében; de a színész egyszermind czélja a költőnek, midőn különösen az ő számára ír bizonyos szerepeket. Hasonlóképp lesz a költő is a színésznek majd eszköze, majd czélja: eszköze, a mennyiben a színész őt saját művészete kifejtésére használja; czélja, a mennyiben csak tolmácsaként működik. S ne kicsinyeljük e kölcsönös szolgálatokat: a színész jeles előadása a gyöngébb műbe is életet önthet, a költő

jeles műve a gyöngébb színésznek is megkönnyebbíti az előadást; míg ellenben a silány mű bénítólag hat a jeles előadásra is, a silány előadás elejti a jeles művet is. Így a remek szobor, melynek szabadon és magas talapon kellene állani, hatástalanná lesz, ha sarokban és alacsonyan állítják föl; így a remek festvény is alig bír tetszeni, ha rossz világításba helyezik. S mennyire emelkedik még az igen szépnek is szépsége, ha diszes keretbe van foglalva! Tudja ezt a nővilág, azért fordít annyi gondot keretére, a toilette-re. Ime a mesterség diszíti a művészetet és természetet, s a művészet és természet viszont a mesterséget. Egy a más hasznára szolgálnak.

Mindez bizonyítja, hogy a különböző művészetágak is dolgoznak egymás hasznára, de sőt olyan célokra is, melyeknek semmi közük a tetszéssel.

Azonban a tetszés is mindenkor megmarad a művészeti termék céljának; csak hogy ugyanezt, mint láttuk, a mesterség termékétől sem lehet megtagadni. De, mondják, e tetszés amott fő, itt mellékes cél, s ezzel ismét azt a határvonalt állapítják meg, hogy míg a mesterség terméke legfőlebb diszítő, a művészeté maga a disz. Hát maga a disz vajon nem a legigazibb disz ő? s az imént fölhozott példák nem bizonyítják-e, hogy éppen a művészet termékei valók úgy egymás, mint a mesterség diszítésére is? A szobor diszíti a csarnokot, mely maga is a művészet terméke, de külön használati célja van, a mennyiben például tanácskozássra, áruk kirakására vagy egyébre szolgál; a festvény diszíti szobádat, melynek ismét használati célja van, a benne lakás; szőtt

vagy himzett virágok diszítik a szőnyeget, melynek szintén hasznát veszed, mert rajta jársz vagy beleburkolódsz; domborművek diszítik Achilles paizsát, melynek célja megint csak használat, az ellenséges csapások elhárítása; ugyanazok diszítik Benvenuto Cellini sótartóját, melynek célja hasonlóképen használat. Mi viszonyban állnak e diszítések ama külső célhoz, melynek a diszített tárgy szolgál? s van-e köztök e viszonyra nézve különbség? Ama tanácskozó vagy árucarnok megfelelne céljának szobor nélkül is; lakó-szobád lakhatóságát nem növeli a festvény, melyet falára függesztesz; a szőnyeg jó lesz láb alá vagy kendőnek, ha nincsenek is benne virágok; a paizs, a sótartó minden dombormű nélkül is használható. Tehát a sótartó, a paizs, a szőnyeg, a szoba, a csarnok diszének semmi köze a czéllal, melyre ama tárgyak készültek; s ennél fogva diszök — a mi tudnillik rajtok szép — csak úgy magáért szép, ha tetszik, csak úgy öncél, akár Phidias Zeuszé vagy a milói szobrász Vénusa.

Csodálatos vizsátság! Épen az a kor, mely a művészetet csak önmagáért akarja becsülni, a vésü és ecset remekeit kaszárnvás termekben csömöszöli együvé, hogy egy-egy csarnok vagy fal diszítése helyett, a mire egyenkint hivatva volnának, együtt egy a más hatását rontsák. Műtaraink barbárul összehalmazott kirakatok, a hol tulajdonképen semmi sincs a maga helyén, érzékünket a szépség iránt — ha szabad úgy mondanom — bizonyos aesthetikai csömör által elfásítók.

Az úgynevezett diszítő mesterségek tehát — és csakis ezek volnának a művészettel összetéveszthetők — a fölsorolt viszonyokban a művészettől nem különböznek.

Tovább kell mennünk : nem csak e viszonyaikban egyeznek : fejlődésükben, stíljükben is összeolvadnak a művészettel. A diszítő mesterség némely fajai határozott kapcsolatokra, átmenetekre mutatkoznak a művészet egyes fajai között : a himzés például — ez a mozaik, nem kövekből, hanem szálakból — a plasztika és festészet összekötő láncszeme, bár idő tekintetében mind a kettőt megelőzi és stíljét mind a kettőre ráruházza, úgy, hogy például a ninivei alabastrom domborok bátran mondhatók köre fordított himzéseknél, valamint a festés, eredetileg a falak ékesítése, első motívumait szintén a himzéstől és szövéstől kölcsönzi. Semper a Paulo Veronese stíljét damasz, Rafaelét himző, Tiziánét bársony, XIV. Lajos századaét selyem stílnak nevezi.

A kik a képzőművészetet nem akarják a művészet birodalmában megtúrni, azt a különbséget is kiemelik, hogy míg a művész kizárólag saját munkájával alkotja meg művét, a mesterember készítményében a természet hozzájárulása is fölismerhető. Szintoly alaptalan tétel, mint az előbbiek. A tánczhoz, a némajátékhoz, tableau-hoz (élő szoborhoz), a dráma előadásához a természet, tudniillik az illető egyén, a legnagyobb mértékben hozzájárul ; pedig legalább a színészetet tán még sem akarjuk a művészet köréből kirekeszteni. De hozzájárul a természet a művész minden alkotásához már csak amaz egyszerű oknál fogva, hogy a művész csak úgy, mint a mesterember, bizonyos anyagot dolgoz föl, ezt az anyagot a természet nyújtja neki, s hogy kellőleg alakíthassa, számba kell vennie sajátosságait, így az építésznek a használandó tömegek keménységét, szárazságát, tartósságát, a fes-

tésznek a festékek vegyészeti mivoltát, stb. A legszellembibb művész, a költő sem lehet el a természet közreműködése nélkül, sőt neki még leginkább van rá szüksége. A költő csak úgy lehet a lélek mozgalmainak, a szelid érzelmeknek, az emésztő szenvedélyeknek, a jellem különböző irányzatainak, apró árnyalatainak, titkainak hű tolmácsa, ha mindezzel az életben alaposan megismerkedett. Nem a természet hozzájárulása ez?

Közelebb jutottak véleményem szerint az elválasztó határvonalhoz, a kik a mesterségben kaptaszerű, gyártó eljárást, a művészetben egyénileg önállóbb, szabadabb működést szemlélnek, habár nem fogjuk tagadhatni, hogy a mesterség a — fájdalom! — mindinkább ritkuló úgynevezett remekek készíttetése által épen az egyén eredetiségének nyit pályát, míg viszont a művészetben mindenkor jelenség, hogy a lángelmék nyomában a kapta szerint dolgozók, szolgálilag utánzóik sokasága támad.

A gyakorlati eljárás a mesterembernél s művésznél egyez: mind a kettő átvesz bizonyos anyagot s átalakítja. Ez anyag rá nézve nyers és idomtalan: hús, bőr, gyapjú, agyag, fa, kő, ércz, festék, mozgások, hangok, szavak; földolgozva új alakot ölt, s lesz a húsból éték, a bőrből saru, a gyapjúból szövet, az agyagból edény, a fából, kőből, érczből épület, szobor, kard, a festékből olajkép, a mozgásokból táncz, a hangokból dallam, a szavakból költemény. Tehát mind a mesterség, mind a művészet készítménye földolgozott anyag, és pedig földolgozva abból a célból, hogy alkalmas legyen valamire, a mire földolgozatlan állapotában nem alkalmas. Kérdés

immár, mi az a valami, a mire az anyag képesítendő? más szóval: mi a készítménynek czélja?

Főntebb láttuk, hogy ez a czél majd bizonyos használat, majd a tetsző szemlélet, gyönyörködés, többnyire mind a kettő; most hozzáteszszük, hogy az lehet valaminek kifejezése, kifejezése valami külsőnek vagy belsőnek. A külvilágot a térben és időben fölmerülő jelenségek, tehát a látható alakzatok s a lefolyó események képezik, belvilágunkat saját gondolatunk és hangulatunk. Ime az, a mi kifejezhető; s a mit valamely készítmény kifejez, az e készítménynek tárgya, tartalma.

Az előrebocsátottak alapján különbséget kell tennünk a készítménynek anyaga és tárgya közt, s nekem úgy látszik, ez a különbség teszi a határvonalat a mesterség és művészet között is, oly módon, hogy a mesterségnek csak épen anyaga van, melyet földolgoz, a művészetnek tárgya is, melyet kifejez.

Koránsem akarom ezzel azt mondani, hogy csak a művész képes valamit kifejezni: a történetíró, ki korszakot vázol, a szónok, ki tények végrehajtását sürgeti, a bölcsész, ki fogalmakat fejteget, ezek mind a művész társai annyiból, hogy szintén tárgyat fejeznek ki; a kifejezés tehát a művészetet csak a kézmives mesterségtől különbözteti meg, mint a melynek nincs kifejezni való tárgya, de meg nem különbözteti a tudománytól, a szólás és írás mesterségétől. Ettől a mesterségtől s az összes tudománytól a művészetet nem a kifejezés lényegileg, hanem a kifejezésnek módja különbözteti meg, az alak elgmagasb értelmében: míg a tudóstól csak azt kívánjuk,

hogy kifejezése világos legyen, a művész kifejezésének szépnek is kell lenni.

Szépnek! Ezzel a művészet vezéreszméjéhez jutotunk, mely által az emberi cselekvés minden egyéb körétől, tehát a mesterségtől is általában különbözik, mely eszme azonban, épen általánosságánál fogva, irányzólag befoly minden emberi cselekvésre. Teljesen igaz, hogy minden emberben művész lappang; a ki mit mivel, abban a szépség ösztönét követi kisebb-nagyobb tisztasággal; természetes tehát, hogy hatalmának a mesterség és tudomány mivelői is hódolnak.

A művészet a szép kifejezésben áll; s a mennyiben a mesterség és tudomány a szép kifejezéshez emelkedik, annyiban művészivé is válik. Úgy, hogy következetesen a művészet birodalmának határait nem szabad elzárunk sem a tudós elől, ki beszédét vagy iratát a szerkezet és előadás szépségei által vonzóvá teszi, sem az iparos elől, ki például valamely nyakláncz, vagy serleg, vagy tok öszhangos kivitelével, vagy bármely készítménye alkalmas helyén tárgyak kifejezésével is a szépség eszméjét valósítja. Szóval: az író művészetet és az iparművészetet vagy úgynevezett műiparosságot, ha nem is teljes, de részbeli művészetül igen is kell tekintenünk.

Valamint pedig a mesterség és tudomány, mely a szépség alakjában jelen meg — s köz művelődésünk érdekében óhajtandó, vajha ezt minden mesterség s minden tudomány tenné — mint szép mesterség és szép tudomány a művészet körébe nyúl át: viszont a művészet mindenkor benne van a mesterség, olykor a tudomány körében is. A tudomány határait lépi át, midőn tár-

gyait onnan veszi, s akár képekben, akár szavakban, az ismeretek, eszmék tolmácsa lesz. A mesterségben pedig mindenkor benne van, a mennyiben külső alapja és föltétele épen az, a miben a mesterség áll, tudniillik az anyag földolgozása. Más szóval: minden művészetnek van mesterségi része, az úgynevezett technika, melynek tökélye a virtuózság, midőn a művész már korlátlan ura anyagának s teljesen kénye szerint tud vele bánni, a szobrász a gyurmával, illetőleg vésővel, a festész a színekkel, illetőleg ecsettel, a zenész a hangokkal, illetőleg hangszerrel, a színész testével, a költő nyelvvel. Még rövidebben: minden művészet egyszersmind mesterség.

E szoros kapcsolat és rokonság az oka, hogy e két fogalomra legtöbb nyelvnek egy szava van: mesterség (τεχνη, ars); melyhez hozzáteszik a „szép“ jelzőt, midőn a művészetet értik. (Arts, beaux arts; Kunst, schöne Kunst.) Magyarban is „szép mesterség“ a művészet régi neve.

A szépség nem csak örvendezteti, üdíti lelkünket: nemesíti, gazdagítja is; az emberi élet szépítése tehát minden irányban a köz nevelés lényeges tényezője; s ezért nagyfontosságú országos érdek is az, hogy úgy a mesterségek, bár eredeti céljaik a külső szükségek, a hasznosság, a kényelem és mulatság köreire szorítkoznak, valamint a tudományok, bár ezek meg voltaképi hivatásukat az igazság megtalálásában teljesítik, országos érdek, mondom, hogy úgy a mesterségek, mint a tudományok minél művészebb alkotóltsenek, kivált nagyfontosságú érdek nálunk, hol a legkevésbé kifejlett érzék épen a formai érzék, miből méltán származtathatjuk

társadalmi viszonyaink sivárságát, sőt erkölesi lazaságát is. Nagy művészeket, nagy költőket, való, hogy nem teremthetünk, megteremnek azok műiskolák és Kisfaludy-Társaságok nélkül is; de hanyag, izléstelen iparosainkat és íróinkat igen is taníthatjuk csínra és gondra mind a tervezésben, mind a kivitelben : s épen ezt a föladatot tűzte maga elé, különösen az irodalom terén, nem sikertelenül a Kisfaludy-Társaság; ez a föladata lesz, főleg az iparvilág irányában, a már ez idén föllálandó országos rajztanodának.

146.

A ROMÁN NÉPKÖLTÉSZETRŐL

VULCANU JÓZSEF.

(Székfoglaló. Olvastatott 1871. máj. 31-dikén.)

Greguss Ágost titkár az új tagot következő beszéddel mutatta be :

Uraim!

Alapszabályaink 20-dik szakaszát, mely szerint a széket foglaló tag, ajánlója által, bevezetendő, a hanyagoló gyakorlat már-már érvényen kívül helyezte, s úgy érzem, mintha engedelmet is kellene kérnem, hogy szabályszerűen eljárva, legutóbb megválasztott társunkat, Vulcanu József urat, székfoglalása alkalmából bevezethessem. De midőn ezt cselekszem, nem csupán a szabályt, hanem érzésemet is követem, érzésem indítván amaz eszme újabb kimondására, melyet nem lehet elégszer ismételnünk, mely eszme a Kisfaludy-Társaságot — az általános irodalmi tekinteteken kívül — egyfelől valamennyi hazai nép költészetének felkincselésében, másfelől a külső tagok intézményének behozatalában irányozta, s mely eszme im Vulcanu József ur megválasztásában is érvényesült. Benne a Tarsaság nem azt a férfit szemelte ki tagjának, a ki a szomszéd Románia nemzetének irodalmát oly sikeresen miveli, hanem a ki e nemzet irodalmát egyszersmind a szomszéd magyar nemzet irodal-

mával kölcsönös érintkezésbe hozza. Európa keresztbe vetett kardjainak közepette annál vigasztalóbb a béke jobbját nyujtanunk, elfogadnunk.

Az emberiséget magasra törő szelleme a folytonos haladás útjára tereli, de le nem hántható gyarlósága meg-megtéveszti; s így esik, hogy a történelem végletből végletbe sodródásoknak, közben a végletek kiegyenlítésének örökös láncolata. Így esik, hogy az alig letűnt századok hitfelekezeti fanatizmusát napjainkban a nemzetiségi fanatizmus váltotta föl, a vallásháboruk hosszú sora után a nyelvháboruk sora következett; s valamint az előbbi végletet, a hitfelekezetek kizárólagos igényeit nem egyiknek a másik által elnyomása, hanem valamennyinek föl szabadítása egyenlítette ki: szintugy kell a nemzetiségek kérdését is a szabadsággal megoldani, tért engedve mindeniknek, hogy tehetségeit kifejthesse, lételét erejéhez képest s a maga módjára tanusithassa. Mert az eszmék is, mint a levegő, elzárva szétrobbantják az edényt, hol be akarják fojtani, ellenben kibocsátva éltetőleg terjednek mindenfelé.

A magyar faj, mindenha legmostohább maga iránt, mindenha készebb volt mások nézeteihez, szokásaihoz, sajátságaihoz alkalmazkodni, mint a magáéi felett örködni, s laza és elnéző érzülete a társadalmi közlekedésben, önön kárára, gyakran megzsibbasztja erejét; de épen e hibából származott, a hiba okozta számos nagy és kis baj mellett, egyik erénye, és hazánk, a vallás-türelem példánya, a nemzetiségek irányában is oly szabadelvűen intézkedett, mint a világnak semmi más országa, s a külföldi tartományokban tömegesen lakó ma-

gyar ajku testvéreink boldogoknak éreznék magokat, ha nyelvökre nézve csak engedményben is félannyiban részesülnének, a mennyit nemzetiségi törvényünk nem magyar ajku testvéreinknek jogokban biztosít. De a törvény holt betű, mely nem elevenít, ha nincs erős és méltányos köz szellem, foganatosítását elősegítő, netáni hézagait betöltő, merevségeit enyhítő, teljesen kifejlődve magát a törvényt is fölöslegessé tevő. Ezt a köz szellemet pedig, a becsületes, őszinte, áldásos szellemet, a bűnös, hazug, vészhozó szellem ellenében, a szellem bajnokainak kell valósítaniok.

A nép jó, s ha vezetői szintén jók, a haladás békés munkáiban, boldog összetartásban folytatja életét; külön kora és nemü, külön rendü és soru, külön vallásu, külön ajku egyesei dévaj humorral csipkedhetik egymás gyöngéit, mégis testvéries indulattal ragaszkodnak egymáshoz. A gyűlölködés magvait a nagyravágyás és haszonlesés ámitói, részben bizonyos felkapott politikai jelszók hóbortosai hintették el közöttök, mind amaz ugynevezett kaputos osztály tagjai, melyhez mi is tartozunk. Ezek bontották föl a századokon át megőrzött egyetértést átkos félreértések által, ezek nyomtak fegyvert a testvér markába, hogy testvérét üldözze; s mi, azon osztály tagjai, hivatva vagyunk jóvá tenni az osztályunk okozta hibákat s kicsavarni a testvérek kezéből a fegyvert. Ha az egyetértést felbontotta a félreértés, a félreértést oszlassa el a megértés.

Értsük meg egymást! azaz: ismerjük meg egymást! Mig az önismeret saját hibáinkat meggyölölni tanít, társaink ismerete viszont megtanít társainkat sze-

retni. A barbár, hospes és hostis, étranger, idegen eredetileg egyjelentésű az ellenséggel: idegenek nem ismerik, nem szeretik egymást. Az örök békét a népek csak akkor létesíthetik, ha tökéletesen megismerkednek egymással: kövessünk el mindent e földi üdvösség megközelítésére.

A Kisfaludy-Társaság a maga körében évek óta halad e cél felé, a népeket lelki mivoltuk leghivebb, legdusabb, legszebb nyilatkozásában, költészetekben ismertetve meg egymással. Tisztelt társunk a jelen órában érdekes adalékaival szintén e népismertetés munkájához járul, s ama nép költészetét vázolja előttünk, melylyel itt még nem volt alkalmunk tüzetesebben megismerkedni. Ismerkedjünk tehát e nép költészetével, ismerkedjünk magával a néppel.

Őn pedig, tisztelt társunk, kit alapszabályaink nem is köteleznek székfoglaló előadásra s ki erre mégis oly szeretetreméltó készséggel vállalkozott, fogadja legszivezebb köszönetünket, hogy ezt az ohajtott ismerkedést számunkra ez órában lehetővé teszi.

Mire az új tag így válaszolt:

T. Társaság!

E diszes írói körbe meghíva, mint a román szépirodalom egyik igénytelen munkása s itten annak egyedüli képviselője, alig választhattam volna alkalmasabb s hozzám illőbb tárgyat beköszöntömül, mint nemzetem költészetét.

Ámde a költészet két ágra oszlik: mű- és népköltészetre. Mind a kettőt egy rövid értekezés szűk keretébe

foglalni, tehetségemet felülmuló munka. A kép, melyet ekkép festenek, szintelen, a dallam, melyet elmondanak, öszhang nélküli, s a szobor, melyet előállítanak, durva s csak nagyjából faragott lenne.

Tehát választanom kellett. És én a népköltészetet választám. Elmondom, miért.

A népköltészet és műköltészet ugy tekintendők, mint az anya és leánya. Amaz idősebb, régibb, emez fiatalabb. Amaz szülte emezt. Szóval a műköltészet a népköltészetből fejlődött.

A népköltészet, ha szabad e hasonlattal élnem, egy völgy, melyen a műköltészet Parnassusa emelkedik. Ha tehát a magaslatra akarunk hatolni, hol a lég üdőbb, hol a láthatár szélesebb, változatosabb színezetű, művészebb metszetű: először a völgybe kell szállnunk, először ismernünk kell azon utakat, melyek a tetőre vezetnek.

A műköltészetnek a népköltészethez viszonyáról egy magyar aesthetikus*), ki ép az elébb engem itten bemutatni sziveskedett, így ír: „Amaz a mesterség, ez a természet előnyeivel és hátrányaival bir; az gyakran hazug álarcz, ez mindenkor valódi érzés; valahányszor pedig amaz kórossá lesz, megvénhed, elerőtlenedik, összeroskad, ez mindannyiszor gyógyítja, ifjítja, eleveníti, föltámasztja.“

Ez elvből indultam ki, midőn jelen értekezésem tárgyaul a román népköltészetet választám.

S most, megköszönve a t. Társaság által, reám

*)Greguss Ágost, „A népköltészet viszonyáról a műköltészethez,“ a Kisfaludy-Társaság Évlapjai, új folyam, I. köt. 81 lap.

nézve igen hizelgő kitüntetésemet, s köszönetet mondva Greguss úrnak a meglepő szives bemutatás és üdvözlétért, nem marad egyéb hátra, mint kérni t. tagtársaim elnéző figyelmét, hogy e tárgybeli kevés tanulmányimat röviden egybe foglalva, előtérjeszthessem.

A költészet nem cél önmagáért, hanem eszköz, mely által a költő bizonyos célt elérni ohajt.

E cél soha sem lehet rút vagy becstelen, hanem csak szép és nemes.

E célt nélkülöző költészet nem jogosult. Az nem is költészet már, hanem ennek megfertőztetése.

E tekintetben a népköltészet a lehető legcorrec-
tebb állásponton van, mert ennek alaphangja a szivben létezik. Fő jellemvonásai a valódiság és természetesség. Semmi sincs távolabb tőle, mint a szenvelgés.

A népköltészet leghivebb szellemi tükre az illető népnek. E tükör viszatükrözi azon nép jellegét a legkisebb részletekig. Föltárja előttünk minden tulajdonságait, szokásait, előszeretétét, szomorú és vig érzelmeit, erényeit és bűneit, szóval minden jellemző vonásait.

A népköltészet, mondja egy román író*), a nemzeti eszméknek mindig leghivebb viszhangja.

E viszhang elbeszél nekünk mindent a mithallott. S ő meghall mindent, a legnagyobb titkoktól a legérvénytelenebb apró eseményekig: mert a nép mindent megénekel, a lány szerelmétől kezdve a duló csatáig. S ez egyszerű dalok között nem ritkán találkoznak

) Hasdeu, a Fundescu által kiadott román népmese-gyűjtemény őszavában.

olyanok, melyek megvilágítják a történetirók homályos utjait, megfejtik a rejtélyszerű érthetlenségeket s az írókat és költőket a valóság pontjához vezetik.

A művész, ki tollával, ecsetjével vagy vésőjével nemzeti alakokat akar élénk állítani, kénytelen a népköltészetet alapul használni műve felállításánál. Ennek figyelmen kívül hagyása esetében szorgalma nélkülözne a várt sikert, s műve, mint nemzeti, nélkülözvén a kellő jelleget, semmi értékkel sem bírna.

Egy francia ítéző*) ezeket írja: A népek lelkülete népirodalmukban jelentkezik. A nemzeti életnek titkát soha se keressétek az utánzó költészetben; hanem menjetek egyenesen a költészet eleven forrásaihoz, hallgassátok meg a hullámok tiszta moráját a népfolyamban, a vad forrásban, a rejtélyes és homályos szirtek között. Lessétek el legelső fuvalmait a tiszta, érintetlen, üde, szűz népköltészetnek!

Nézzük kissé az egyes népeket.

A legrégebb peruvián és sinai dalokból vidámság sugárzik felénk; a régi görög költészet philosophiai jelleű; a gótoké harcziás színezetű; a perzsák és arabsoké eleganciában és finomságban versenyez; s a keresztyén korhoz fordulva, délen derült s éjszakon méla s komor népköltészetet találunk, a melynek megfejtése igen természetesen az éghajlat befolyásában fekszik.

Akármerre tekintünk, mindenütt azt fogjuk tapasztal-

*) Philarète Chasles a Collége de France-ban tartott román irodalmi előadásainak bevezető beszédjében.

talni, hogy a primitív népköltészet egyszersmind az illető népek igaz, tiszta s meg nem másított jellege is.

Forduljunk már most egyenesen a román népköltészetéhez.

Mint minden népnél, úgy itt is a népköltészet fejlődött ki legelőször. Ez, mint bölesője a történelemnek, megelőzte a történetírókat, miként Apollo, Orpheus, Amphion s Homer megelőzték Herodotot.

Ma a román nép igen gazdag népköltéssel bír. Oly kiapadhatatlan forrás ez, melyből a gyűjtők mentül többet meritenek, annál frisebben s tisztábban buzog fel.

A természettől dús képzelő tenetséggel s mélyen érző szívvvel megáldva, ő lelkének titkait hangzatos dallamokban s rögtönzött költeményekben önti ki. Ha keblét a szerelem nyomja, ha szíve örömben uszik, ha valamely nagy tett lelkesíti: ő megénekli fájdalmait és megelégedését, dicsőíti őseit, megörökíti történelmét, s ekként lelke az örök szép költészetnek kiapadhatatlan forrása. A román népköltemények, melyek annyi megbeesülhetlen érzemény-kincsét foglalnak magokban, melyek annyi fenkölt eszmét, történelmi jegyzetet, supersticiosus hitet, ősi szokást tartalmaznak, valóságos nemzeti vagyont képeznek s napfényre hozataluk dicsőséget szerez nemzetöknek.

Igy ír a román népköltészetéről Alexandri Vazul, az általa kiadott gyűjtemény előszavában.

De nehogy elfogultsággal vádoltathassam, ime egy idegen ajku írónak, a világhírű Michelet-nek szavai ugyane tárgyban: „Mihelyest kinyitod Alexandrinak népköltészeti gyűjteményét, mond ő, fejedet és szivedet

szokatlan illatár tölti be, mámorral és részegítő elemmel vegyülve. Nem tudod, miért, de sirsz, édes és mégis lenge búskomolyság fog el. A felleg nem sűrű, hogy egy napsugár át ne hasson rajta*).

Idézhetném még más francia, olasz, német s angol írók véleményét, de mindezeknél teljesebb meggyőződést szül egy habár rövid tanulmányozás.

A román nép dalos voltát leghivebben jellemzi ez általa énekelt dal:

Ha tavaszi szellő leng,
Dalom a mezőben zeng;
Játszom a virágfélével,
Versenyzek a fűlmilével;
Ha jó a tél zuzmarája,
Dalolok, szobába zárva,
Vigasztalom magamat,
Éjeimet s napjimat.
Ha az erdő lombja zöldül,
Dalt éneklek vitézségrül;
S midőn hull a fa levele,
Az én dalom is sir vele.
Dalt mondok, dalt sohajtok,
Dallal tartom éltemet,
Dalt éneklek, dalt sugok,
Én csak dallal élhetek**).

S ime, e kis dal egyszersmind fényképe a román népköltészet egyik sajátosságának.

*) Michelet, Légendes du Nord, 334 l.

***) Az idézett daltörödékek Alexandri gyűjtemenyéből vannak véve s általam fordítva.

Ez a természet iránti előszeretetet.

Alig van dal, melyben ez érzemény hangot ne adjon. A nap, hold s a csillagok, a föld számtalan szépségei, az év szakai, a természet teremtményei, az erdők, virágok, lovak, madarak, stb. nagy szerepet játszanak benne.

A nap mindig „szépnek“ s gyakran „szentnek“ neveztetik, mely utóbbi elnevezés pogány mythologiai eredetre mutat.

A hold szintén igen gyakran előfordul.

De még gyakrabban a csillagok. E gyakori megemlékezés a néphiedelemben találja megfejtését. A román köznép ugyanis azt hiszi, hogy minden embernek van az égen egy csillaga, mely titkos összeköttetésben áll az ő sorsával. Valahányszor az illető ember veszedelemben forog, csillaga elhomályosodik; midőn pedig ő elhunyt, csillaga is lehull.

Sőt a csillagok iránti tisztelete annyira megy, miszerint azt képzei, hogy minden jeles ember homlokán csillaggal született*).

Az erdők szeretetét e pár sorral igazolja egy dal vége :

Még csak a zöld erdők tesznek
Igazságot a szegénynek.

A virágok majd mind egyike gyakran megénekeltetik, de különösen a bazsalikom. Ezt a leányok hajokban

*) Alexandri könyve 4. 1.

hordva, azt képzelik, hogy a férfiakat elbűvölik. Innen a dal, mely így kezdődik:

Bazsalikom virágszál,
Melyre a legény megáll.

A lovak dicsőítése e daltöredékben éri el tetőpontját:

Román levén, román biz én,
Hű pajtásom minden jó mén !

A madarakkal hasonlóképp igen gyakran találkozunk. A gerlicze, rigó, sólyom, stb. sokszor előfordulnak. Mind ezeknél azonban legtöbbször a kakuk madár említetik. Valahányszor a dal valamit kérdez, rendszeren a kakukot szólítja meg. S ez onnan van, hogy a román nép a kakukot rejtélyes madárnak tartja, melynek titkos összeköttetései vannak az ember sorsával. Ha valaki jobbról hallja a kakuk szavát, jót jelent, ha pedig balról, rosztat*).

A természet iránti rokonszenvről tanuskodik azon jellemző körülmény is, hogy a román népdalok nagy része „zöld levél“ („frundia verde“) kezdéssel indul meg.

E „zöld levél“ fájának vagy virágának megnevezése azonban nem csak a pusztá véletlenre van bízva. Tudjuk, hogy a cser, babér, fenyő, stb. fákhoz s a virágok mindegyikéhez más-más fogalom van kötve. E szerint aztán a „zöld levél“ fájának vagy virágának meg-

*) Alexandri 9. l.

nevezése már előre jelzi a dalnak vig vagy bús szerelmi, epikai vagy elégiai hangulatát.

Igy például:

Gyöngyvirágnak zöld levele,
Volt nekem egy jó testvérem,
Édes szerető nővérem, stb.

Gyomnak, gaznak zöld levele,
Hazám rossz hernyókkal tele, stb.

Rozmarinnak zöld levele,
Jaj a szegény idegennek:
Mert őt csak a hold szereti
És csak a nap melegíti, stb.

Mindegyikben az első sor már jelzi az egész költemény jellegét.

Hasonló tüneményt találunk az olasz népköltészetben is, és különösen a piemonti, umbri, liguri és picenei népdalokban, azon különbséggel, hogy ezekben a „levél“ helyett „virág“ fordul elő.

E különben is vázlatos rajz még hiányosabb volna, ha itt nem szólnék pár szót a román népköltészetnek bűbajos és rejtélyes hajlamáról.

A mesei csodákon kívül, mint az aczél hegyekre épített kristály paloták, felhőkig nyúló fák, melyeknek tetején tündérfészkek léteznek, a tulvilágról hirt hozó madarak, a királylányokat elragadó sárkányok, ezüst hidak, arany fák, melyek rubin almákat termenek s melyeken gyémánt madarak dalolnak, stb. találunk még itten arany almákat, melyek a földre dobva, császári pa-

lotákká válnak, ezüst rokkákat, melyek magoktól fonnak, szent szerda követ, szent csütörtök keféjét, szent péntek törülközőjét*): mind a hármát egy tündérfinak adva, ha netán a sárkányok üldöznek, a sárkányok elé dobott kő egy magas sziklává válik, mely az egekig ér, a kefe egy sűrű erdővé, melyen még a szél sem hat keresztül, s a törülköző egy nagy tengerré; a sárkánynak meg kell örölni a sziklát, ledöntenie az erdőt s meginnia a tengert, hogy a tündérfihoz juthasson**).

A tündéri és másféle szellemi lényeken kívül létezik egy alak, mely valamennyi közt a fő helyet foglalja el. Ennek neve Cosinzán Ilona (Iléna Cosan-diana,) mely tökéletesen megfelel a magyar Tündér Ilonának.

Ezen név: Cosinzán Ilona, magában foglalja a legszébb román népköltészeti eszmének megtestesülését.

Ő képviseli a fiatalságot, szépséget, szüzi ártatlanságot, angyali jóságot, szóval az emberiség tökéletesített példányképét, egy bájos s gyöngéd leány alakjában.

Számtalan népmese létezik, melyekben Cosinzán Ilona játsza a fő szerepet. Mellőzve ezeket, kísértsük jellemezni pár szóval ez alakot.

A román nép, Traján császár által Daciába telepítve, áthozta magával ősi mythosát is. Ebből tudjuk, hogy Diana a hegyek, erdők és vadászok istennője volt s neki már a királyok idejében saját temploma volt Romában***).

*) A s z e n t szerda, sz. csütörtök, sz. péntek szintén a pogány mythológiára emlékeztett: szerda = románul mercuriu. csütörtök = joe, péntek = vinere.

***) Alexandri 22 l.

****) Halicarn. Dion. Antiqu. Rom. I. IV.

A románok, mint természet-szerető nép, iránta való hódolatukat még a keresztyénségre térésök után is híven megőrizték, sőt szentnek vagyis San-Dianának nevezték el, s emlékére ma is ünnepet tartanak, melyet szükségesnek tartok itt röviden leírni.

Ker. Sz. János születése napján, mely junius havában ünnepeltetik, egy igen sajtáságos szokás uralkodik a román népnél. Ugyanis a családnak nőtagjai ekkor ugyanannyi koszorút kötnek *sin-ziane* (*san-diane*) nevű (magyarul Sz. János füve) sárga mezei virágokból, a hány tagja van a családnak; aztán mindegyik koszorút a család valamely tagjának ajánlva, énekszó kíséretében, feldobják a háztetőre; ha a koszorú fenmarad, azt, jelenti, hogy az illető családtag élni fog, ha pedig elesik, ez az illetőnek halált jósol. (Természetesen tehát úgy iparkodnak feldobni a koszorukat, hogy egy se essék le.)

Ebből az következik, hogy *sin-ziane* virágokhoz a nép rejtélyes tulajdonságot köt. A *cosinzána* pedig a *sinzianának* csak meghosszabbított neve lévén, *Cosinzán Ilona* nem lehet más, mint ezen rejtélyességnek emberi alak általi képviseltetése.

A fentebbi mythologiai felvilágításra támaszkodva, már most látjuk, hogy *Cosinzán Ilona* a román nép *Dianája*.

Cosinzán Ilonát a nép aranyhajú s varázsló tekintetű tündérnek hépzeli. Ő annyira szép, hogy a napba lehet nézni, de az ő arczára nem; a madarak legszebb dallamaikkal üdvözlik utjában, a virágok lefeküsznek előtte, hogy szőnyegeül szolgálhassanak, a sárkányok

megszelidülnek láttára s hunyászkodva terülnek le előtte s valamennyi császár fia nőül ohajtja őt venni.

Az ő kincsei megszámlálhatlanok. Háromféle öltözéke van: egyik olyan, mint az ég a holddal és csillagokkal; a másik, mint a mező virágaival; s a harmadik, mint a tenger napsugártól megaranyozott habjaival.

Azt mondani, hogy valamely nő olyan szép, mint Cosinzán Ilona, annyit tesz, hogy ő a napból van kiszakítva, vagyis égi lény.

A sok mű közül, mely róla közöltetett, legnépszerűbb azon kis költői elbeszélés, mely Argirral folyt szerelméről szól*).

Az itt előadottakat már most megfigyelve, ha ezek alapján a román népköltészetet röviden jellemezni akarnók, célunkra leginkább e szó felel meg: pásztori.

Egy román író, A. Urechia Vazul, szintén e véleményen van. Ő ezt írja: „A román népköltészet az eszmék egyszerűsége és természetessége, az irány eleganciája és egyöntetősége, a románnak földje, zöld völgyei, himes rétei, zugó patakjai, sokszínű virágai s általában a természet és költészet iránti szeretete által mindig a pásztorihoz szított**).“

Azonban nagyon tévednénk, ha e jellemzésnél megállapodva, azt képzelnők, hogy a román népköltészet csupa idylli darabokból áll.

Igaz, hogy benne a lyrához való hajlam tulnyomó, mindazonáltal nem mondhatjuk tisztán lyrai költészet-

*) Alexandri 29 l.

***) Lásd A. Urechia V. „Bulet. instruc. publ.“ I év, 126 l.

nek, mert ez esetben állításunk megczáfolására kelne azon sok „vitézi ének,” mely benne találtatik.

A román nem csak azért szereti az erdőket, réteket, völgyeket, földet, mert ezeken a természet ezerféle pompájával kábitja el, hanem mert mind ez hazájának földje; ő nem csak azért imádja a tavaszt, a felkelő napot, mert ezek természeti jótéteményt szülnek, hanem mert mind a kettő a feltámadás, a világosság, a szabadság jelképe.

A román népköltészetben tehát jelentékeny epikai anyagnak kell létezni.

Hallgassunk csak meg egy bölcsődalt:

Beli beli kis babám,
 Drága, kedves fiacskám:
 Mert anyád majd elrenget,
 Bölcsődnél énekelget,
 Hogy lehess egy nagy vitéz,
 Harczba, tűzbe menni kész,
 Nagy vitéz, s olyan szép épen,
 Mint a fényes nap az égen,
 S hón szeretve a csatákat,
 Mentsd meg ellentől hazánkat!

Ime ez a legelső dal, mit a román pornó gyermeke bölcsőjénél dalol. A boldog anya, hogy boldogsága teljes legyen, mint legszentebb ohaját adja elő, hogy fiából híres vitéz váljék, ki a csatában az ellent megverve szabadítsa meg hazáját.

A gyermekkori benyomások a legmaradandóbb emlékeket hagyják lelkünkben.

Azért nagyon természetemek fogjuk találni, hogy

a fiu, ki már bölcséjénél legelőször is vitézségről hall dallani, ez eszmével nőve fel, később nem táplál más ohajt, mint fegyveres és lovas vitézzé válhatni, s így dalol :

Fegyver nélkül a vitéz
 Hal, mely viz nélkül elvész ;
 Jó ló nélkül a legény
 Hal száraz tó fenekén ;
 S almafa kün az utszélien,
 Mely nem élhet békeségben :
 Ki csak arra jár és kel,
 Mind megtépi erővel ;
 De fegyverrel a kezében,
 Ülve büszke sárkány ménen,
 Csak úgy villog, csak úgy csillog,
 Mint a fényes hajnalcsillag.

Sőt még a lány szerelme is hősi tettekre buzdítja, s ez részére egy valóságos vitézségi palyabér. Ime mit válaszol két érte epedő versenyzőnek :

Szivem im szeretni kész :
 KüzdjeteK mint két vitéz,
 S a ki végre győztes lesz,
 Jogot tarthat kezemhez.

S ha a küzdő netalán ellankadva csüggedést érezne ereiben, szerető anyja őt imigy vigasztalja :

Ha meghalsz, szivem magzatja,
 Legyen, mint az úr akarja ;
 Ámde vésd az emlékedbe,
 Hogy az olyan vitéz, mint te,
 Mig csak elhull, mig csak meghal,
 Kigyót tipor a lábával.

Idézhetnék még számos példát állításom igazolására, mert hiszen a román népköltészetnek nagyobb része vagy legalább több mint fele ily eszméket tartalmaz; de ezt a fentebbiek után feleslegesnek tartom.

Mind ezek után már most, nehogy előadásom hosszúva váljék, kísértsük meg röviden jellemezni a román népköltészetet.

A román, mint latin faj, népköltészeti tekintetben legtávolabb áll a francziától, közelebb az olaszhoz s még közelebb a spanyol és portugálhoz.

A szomszéd nemzetek közül népköltészete legközelebb áll a szerbekéhez.

Vagyis: a román népköltészet epikai magvú lyrai költészet.

Mintha ezt mondanám: epikai test, lyrai mezben

Vagy másképen: az alak, mely előttünk áll, epikai; de a hang, mely belőle szól, lyrai.

Alább a balladáról szólva, lesz szerencsém e jellemzésemet talán jobban érthetővé tehetni.

S most pár szót az elosztásról.

A román népköltészet három fő részre oszlik: 1. colindák; 2. balladák és románczok; 3. dalok.

I. A colindák vagy másképen corindák, ezen latin szóból eredvén colo, colere, colenda, mint neve is mutatja, oly énekek, melyek valakinek tiszteletére énekeltetnek.

Ezek legrégebb darabjai a román népköltészetnek. Eredetök visszavihető a rómaiak idejére. S azon jeltől ítélve, hogy igen sokban Aurelian uralkodó említettik,

szerzési időszakuk Aurelian római császár idejére tehető.

Ezek azonban nem csak azon korbeli eseményeket irnak le, hanem kiterjednek sokkal előbbre is. Sőt a román nép ajkán ma is él egy colinda, mely két ezer év előtt történt esetet énekel meg, vagyis a sabin nők elrablását a rómaiak által a Romulus rendezte ünnepalkalmával.

A colinda tisztán római eredetű.

A rómaiaknak legjelentősebb calendájok volt az új év calendája, a midőn egymást üdvözltek, megajándékozták s szokásban vala a házaknál énekelni.

A rómaiak calendája ma is él a román népnél. Új év előestéjén, karácson előestéjén házról házra járnak, énekkel üdvözlük a házi népet, és ez őket megajándékozza.

A dal, mit ekkor énekelni szoktak, colindának neveztetik.

A colindák ismét két részre oszlanak: vallásos- és világiakra. Az elsők folytatását képezik a pogány mythológiának a keresztyénség eszméivel vegyítve. Az utóbbiak megörökítik a legrégebb nemzeti szokásokat. Némely colinda aztán valóságos krónikaszerű ballada, mely elbeszéli Daciának colonisatioját*).

II. A balladák és románczok felinél többjét foglalják magokban az egész román népköltészetnek. Nem lesz tehát érdektelen kissé tisztázni a román népballada fogalmát.

*) A „Romanismulu“ bukuresti folyóirat 1870. évi april-májusi számaiban.

Lássuk, mint értelmezik ezt a román írók.

Alexandri V. „régí daloknak“ nevezi, s ugy határozza meg, hogy „történelmi eseményeket és nagy tetteket elbeszélő költemények*“.

Marienescu At. pedig, a nép elnevezését vevén alaput, a balladát „vitézi dalnak“ hívja, s ez utóbbi bizonyára jobban meg is üti a mértéket**).

De hogy erről meggyőződhesünk, vizsgáljuk kissé a román népballadát.

Ha a román népköltészet e műfaját a skót költészet e nembeli s példányszerű termékeihez hasonlítjuk, a különbség mind alanyi, mind alaki tekintetben feltűnő lesz. Mellőzve itt az elsőt, mely nemzetiségi és éghajlati okokban találja megfejtését, csak ez utóbbira utalunk.

A régi dalok, mondja Russo***) a román népballadáról szólva, valóságos krónikák. Ezek feltárják előttünk mind azon eseményeket, melyeket a keleti latin faj átélt kezdetétől egész mostanáig.

A román népballadák tehát, mint krónikák, nem állítják elénk a drámai eseményeket, hanem azokat elbeszéli. A rövid, szakgatott s gyakran rejtélyes felkiáltásokat és elbeszéléseket bennök mindent megvilágító felkiáltások és párbeszédék, tájékozó leírások és gyakran lyrai ömlengések helyettesítik.

Inaen következik az, hogy a román népköltészeti gyűjteményekben a „ballada“ collectiv nevezet alatt osztályozott költemények nagyrészt tulajdonképen nem

*) Alexandri népköltészeti gyűjteménye.

***) Marienescu, román népballadáinak 2-dik füzetében.

***) Egy korán elhunyt román író.

is balladák, hanem románczok, vagyis helyesebben epikai dalok románczi alakban.

III. A tulajdonképeni dalok közé soroztatnak mind azon szerelmi, vigalmi s rokon tartalmu apró költemények, melyek a román népköltészet mezejét örökké hervadhatatlan virággal diszítik.

E dalokban a szerelem ezer meg ezer érzeményei, az igazi, megkapó költészet, mindig új és tiszta színeivel festetnek elénk.

E dalokban a nő egy darab a naphól, könnyebb mint a kőszáli zerge, s termete oly karcsu, hogy egy gyűrűn át lehetne huzni.

Pár szót még a verselésről.

A mértéket illetőleg a román népköltészet csak 1—8 tagig terjedő trocheus sorokat ismer, hosszabbakat nem, s csak trocheusokat azért, mert e mérték egyszersmind a nyelv hangsúlyozási szabályainak kifejezése.

Tekintve a rimeket, a versszakok párosával ölelkeznek, s e rimek oly tökéletesek, hogy assonance-ok csak nagy ritkán alkalmaztatnak. Ez a nyelvnek ringazdagságából származik, mely lehetővé teszi a költőnek ugyanazon rimet 10—16 változatban előteremteni.

Versszakot hijába keresünk, még a legkisebb dalokban is; de ha épen e szerint akarjuk rendezni, a dallamhoz alkalmazva, két soros versszakokra oszthatjuk.

A román népköltészet, e gazdag költői kincstár, hamarabb felkölté az idegenek, mint véreim figyelmét.

Mielőtt a román írók annak gyűjtését eszközölték volna, már megjelent Berlinben a Kotzebue által németre fordított román népdalgyűjtemény.

E közben a legjelesebb román lyrikus, Alexandri Vazul elkészült gyűjteményével, s azt 1852-ben közzé téve, nagy lendületet adott a népköltészeti gyűjtésekre, úgy, hogy azóta e könyv több s bővített kiadást nyert.

Utánna következtek Marienescu A. 1859 és 1866-ban kiadott gyűjteményei; ezek után jöttek mások ujabakkal. S ez folyton tart, a román lapok szünet nélkül közölnek most is újabb darabokat.

Ez alatt a román népköltészet új német fordítókra akadt. Ezek voltak Schuller és Mokesch N. Szebenben.

Ubicini, Philarète Chasles s mások megismertették a francia közönséggel, Stanley az angollal, Ruscala az olaszszal s Ács Károly a magyarral.

Ujabbán pedig e t. Társaság fogja meglepni a közönséget egy terjedelmesebb gyűjteménnyel.

A Kisfaludy-Társaság ez elhatározását kétszeres örömmel üdvözlöm!

A MENEKÜLTEK

ERDÉLYI JÁNOSTÓL.

(Készült 1850-ben. Olvastatott 1871. jun. 28-dikán.)

Vivének-e földet, egy maroknyi földet
Bujdosó gyermekid, óh haza! belőled,
Hogy a távolban se váljanak el tőled?

A merre ők járnak, sehol sincs nyugalom :
Emlékeztvén reád minden lépten, nyomon,
Életök egy szálon függ, s ez a fájdalom!

És a nagy óceán könyeiktől telik,
Sohajtásaikkal a szellőt szeldelik :
Vajon hol lehetnek nyugovó helyeik'?

Bujdosó társaink, be is elszakadtunk!
Ti kün sokan, mi hon kevesen maradtunk :
Mintha a föld ketté nyílt volna alattunk!

Óh! ha ketté nyílnék s betakarna minket,
Vagy inkább mag gyanánt honfi-erényinket,
Vetéssé növelné magas érzelminket :

Mert igazabb népet a világ nem látott ;
Mégis az ég midőn ránk ostort bocsátott,
Egész világon sem leltünk egy barátot!

Támadni kellene egy új Etelének,
E romlott világot hogy fenyítené meg
Súlyos csapásival öldöklő kezének,

Mondván : Ez a csapás lengyelek hónáért,
E második csapás szép Olaszországért,
A harmadik pedig tulajdon fajtámért!

A HAZA ÁRVÁI

ERDÉLYI JÁNOSTÓL.

(Készült 1850-ben. Olvastatott 1871. szept. 27-dikén.)

Szegényeket látok mindenfelé,
S mondom : nehéz idő fordult reájok !
Mértékit a nyomor már megtelé,
Alig, alig hogy van testi ruhájok.
Boldog, kinek még van fölöslege,
Hogy asztalát most oltárrá tegye.

Egymás után jő a szin hagyta nép,
Egymás kezébe adván a kilincset.
Az a szerencsés, a ki jött elébb,
Mig el nem untuk már a jótettinket.
Én is velök szerencsétlen vagyok,
Szerencsések csupán a gazdagok !

„Ki jár megint ott?“ Oh ! ne kérdjük azt :
Csak szomorítjuk a szűkölködőket.
Nem az koldul, ki nyárt, dolgot mulaszt ;
Csapás ez rajtunk : a sors küldi őket.
S ha tán kezökbe egy fillért adunk,
A gondolattal együtt maradunk,

A gondolattal : hova lön a vér
Ez ifju arczból, mely koldulva büszke ?
Mi az, mi őt e kínos jelenér'
Veszélyre, bajra, dicsőségre üzte ?

Nem bánta-é meg, nincs-e rá oka,
Hogy szíve egykor fenen doboga ?

A gondolattal : hol volt ? merre járt ?
Hol hullatá el szép élte virágit ?
S imé, leirják a nyomorra vált
Vonások ifjusága bizonyságit.
Ez neki minden, minden útlevel,
És minden ajtót, szívet nyitva lél,

Tagot, kezét mi nem kölcsönzhetünk ;
De mit beszerzénk a kéz iparával,
Abból kevésst ha félretehünk,
Osszszuk meg a baj szenvedő fiával :
Hogy ápolója legyen a szegénynek
S magva ne vesszen földön az erénynek.

DARWINISMUS ÉS SZÉPÉSZET

DUX ADOLFTÓL.

(Székfoglaló. Olvastatott 1871. okt. 25-dikén.)

*Greguss Ágost titkár az új belső tagot következő beszéddel
vezette be:*

Uraim!

Dux Adolf széket foglalva, én meg őt ez alkalommal bevezetve, csak az alapszabály betűjének engedelmeskedünk: mert kell-e bevezetni azt, ki sokkal ismeretesebb körünkben, mint a Társaságnak akárhány idősebb tagja? kell-e széket foglalni annak, ki e széket már annyiszor elfoglalta? elfoglalta számos bírálatával, jelentésével, értekezésével, köztök egy olyannal, melyet a Kisfaludy-Társaság megkoszoruzott.

Hegyen hát e formászerű bevezetés csak újabb kézszerítés, melylyel most immár belső tagul üdvözöljük a régi barátot, ki 1867-ben külső tagul lépett volt sorainkba.

Tudva levő, hogy a Kisfaludy-Társaság akkor azért választotta Dux Adolfot külső tagjai közé, mert irodalmunk termékeit részint ismertetések, részint fordítások által, méltó sikerrel, szinte két évtizede honosította ama nemzet irodalmában, mely szomszédságánál, számánál és műveltségénél fogva századok óta gyako-

rolja ránk hatását. Tudva levő, hogy hazánk ama polgárai, kik e nemzet fiainak nyelvbeli testvérei, velünk mindenkor a legháborítlanabb egyetértésben éltek, hogy őket hijába kinálták vezérszereppel a magyar elem elnyomására, hogy ők velünk együtt leghivebben küzdöttek a magyar államiság fenmaradásaért.

Most, hogy a német nemzet egységes politikai nagyhatalommá emelkedett, ismét elénk terem a pangermanismus réme, jajgatni kezdünk a németesedés miatt, s haragra fakadunk iménti feleink ellen, mintha nem csupán minmagunkra kellene haragudnunk, ha csakugyan németesedünk. Mert ha németesedünk, magunk németesítjük magunkat. Vagy kényszerít-e minket valaki arra, hogy bécsi német lapot olvassunk pesti magyar helyett? hogy oly helyekre járjunk vásárolni vagy mulatni, a hol nem értenek magyarul? hogy magyar társaságban, ha csak egyetlenegy német van is közte, öngyilkos udvariaságból, németre fordítsuk a beszédet? hogy mint tudósok, hirlapírók, szónokok, ügyvédek, hivatalnokok, német műszókat, s a mi még rosszabb, német syntaxist csempésszünk nyelvünkbe, döbleri bőkezűséggel szórva a germanismusok mérges virágait tősgyökeres magyar népünk közé, megmételvezve esze járását, eltompítva nyelvérzékét s lassankint felejtetve vele ősi szólamait? kényszerít-e valaki minket arra, hogy így, a legveszélyesebb módon, magyar nyelven terjeszszük a németséget? hogy az idegenek hulladékát, hóditmány gyanánt, örömujjongással üdvözölve, magyar nyelvünk trójai várába magunk vonszoljuk be az ostromló német nyelv fa lovát?

Ime, itt is érvényesül ama régi, egyszerű igazság,

melyre vezéreink oly sokszor, de úgy látszik mégsem elégszer figyelmeztettek bennünket: „Nemzet csak az vész el, mely maga hagyja el magát;“ vagy más mondatban: „Segíts magadon, s az ég is megsegít.“

Segítsünk hát magunkon, a mint csak birunk. Minthogy az államok közt, műveltségünk gunyára, mai napig azon nemzetközi jog uralkodik, mint a halaknál, hogy t. i. a nagyok elnyelik a kicsinyeket, ha csak ez utóbbiak rendkívüli erőt és ügyességet nem fejtenek ki: hát iparkodjunk mi is minél több erőt és ügyességet kifejteni, legényerőt és észterőt egyaránt, és ügyességet úgy anyagi viszonyaink, mint összes köz életünk vezetésében. Hadd maradjon fen a meggyőződés, hogy mi számba veendő számot teszünk az európai nemzetcsaládban s szavunkat meg kell hallgatni az államok tanácsában.

Ha küzdelmünk csupán szellemi térre volna szorítva, kényelmesebben, aggály nélkül vegyülhetnénk a harczolók közé, mert szellemi téren mindig győz a jobb, ott a vereség is diadallá változik, s a hadi sarcot nem a vesztes, hanem a győztes fizeti, de azért szegényebb ő sem leszen, mert a vívmányokban mindnyájan közösen osztoznak. De mi nem csupán a tudomány, a művészet, az általános emberi haladás érdekében, mi különösen nemzeti létünkért is küzdünk, s ennél fogva egy percnyi időnket, egy parányi erőnket sem szabad elvesztegetnünk. Bizonyítanunk kell folyvást, nem csak, hogy élünk, hanem hogy érdemesek is vagyunk az életre.

S mivel bizonyíthatjuk ezt leghathatósabbban? A leghathatósabb tényező, szellemi fensőségünk érvényesítése által.

Kitünő módon, hódítólag nyilvánul e tényező abban is, a minek fejlesztése épen e Társaságnak egyik fő feladata, a jóra való irodalomban. A mi tehát irodalmunkban jóra való, igyekezzünk szomszédainkkal megismertetni.

Ez pedig leginkább az ön teendője, tisztelt társunk: azért kérjük, maradjon meg ezután is annak, a miért a Kisfaludy-Társaság önt külső tagjai közé választotta, irodalmunk tolmácsának a németek előtt, megmaradván a mellett a Társaság igazi belső tagjának, azaz saját irodalmunk buzgó művelőjének is.

Mire az új belső tag következőleg válaszolt:

Midőn a t. Társaság alapszabályai ellenére oly későn teszek eleget a székfoglaló tag kötelességének, azért sajnálom azt leginkább, mert így csak most van alkalman hálámat kifejezni azon megtiszteltetésemért, melynél fogva megengedett nekem mint a t. Társaság belső tagjának részt venni a szép és szépművészet művelésében. Midőn egyébiránt késedelmem melegségét egy és más dolgozatom tekintetéből reményelem, melylyel már is igyekeztem a t. Társaság üdvös működésében részt venni, úgy hiszem, hogy inkább szorulok a t. Társaság elnézésére azon merényletemért, melynél fogva a darwinismust, tehát a létért küzdelmet azon diszes körben emlitem, mely feladatául tűzte ki magának, hogy a szép művelése és megismertetése által az élet sanyaruságai fölé emelje nagyszámu híveit. De a szépművész és művész sem vonhatja ki magát az ember általános sorsa alól; utóvégre szükséges, hogy ők is nem csak általános emberi minőségekben, hanem külön hivatásuk-

nál fogva is szemébe nézzenek a korunkbeli tudomány jelszavának. Ne rettenjünk tehát vissza attól; vezéreljen a mondat: per aspera ad ^{astra} prospera! és lobogtassuk magasan a szép zászlóját mind azon küzdelmek közepett is, melyekben az új korszak világnézete ostromolja a régit.

Bármily világosan birja is kifejezni a széptan a szép törvényeit, célját mégis csak akkor éri el, mikor tisztán megérteti, miért és mily módon hat egymásra az ember és a művészet. Oly evidens, hogy nem szükséges bebizonyítani, csak saját érzésünk, mely annál élénkebb, minél épebb, a tökéletesség célpontjához minél közelebb az illető ember, miért is csak az ép, és a tökéletesség után törekvő ember lehet forrása és próbaköve azon tudománynak, mely meg akarja értetni, mi a szép: mert fogalmak tekintetében vajmi könnyen térnek el egymástól az értelmek, és az így szétszóródókat utoljára mégis nem a szép bölcsészete, hanem csak a szép valósulása, a művész működése egyesítheti egy nézet körül. Ime ez azon ok, melynél fogva csak akkor éri el célját a szépészet, ha tisztán megérteti, mit és miért érezünk így a művészeti képzelet termékeinek szemléltetésénél. Ha már most nagy bölcsészek, kik a szépészetet egy vagy más módon előre mozdították, mégis ellenkezésbe látszának jönni az igazsággal, vagy nem eléggé világos, vagy épen nem érthető mondatokat hallattak: a hiba leginkább azon körülményben látszik rejleni, hogy egyes abstractiókból, nem pedig az egész ember fogalmából indultak ki. És annál inkább meg lehetünk győződve, hogy ezen körülményben rejlik a hiba, mikor tapasztaljuk, hogy a netaláni ellenmondások eltűnnek, a nem

világos vagy érthetlen mondatok pedig világosakká és érthetőkké lesznek, mihelyt az abstractiók helyébe az ember concret eszméjét tesszük. Kisértsük meg azt egy és más példában.

Kant azt mondja, hogy nincs tárgyilagossági alapszabály; szerinte a művészet célja nem más, mint a képzelő tehetség felszabadítása; midőn ez történik, az így megszabadult alany maga magának örvend, az értelem és képzelő tehetség harmoniáját élvezi, és az e harmoniából származó örömeztetést külső tárgyakra ruházza át, melyek azután hibásan tartatnak az aesthetikai örömeztetést okának. Tehát Kant szerint a szép az alanyból származik és eltűnik, nem a tárgy az aesthetikai örömeztetést oka, tehát nincs is szép tárgy, annak szépsége csak az alany viszfénye, szóval egymaga a szép alany az, mely szép tárgynak nevezhető.

Kantnak ezen nézete ellen, mely szerint a szépség az alany önkényétől függne, tehát megszűnnék tudomány lenni, Zimmermann Róbert „Zur Reform der Aesthetik als exacter Wissenschaft“ című értekezésében (Studien und Kritiken zur Philosophie und Aesthetik. Wien. 1870. Wilhelm Braumüller) azon kifogást teszi, hogy bizonyos tárgyak fölgerjesztik bennünk az aesthetikai örömeztetést, mások pedig nem, ez örömeztetést tehát koránsem csak az alany képzelő tehetsége és értelmének harmoniájából származik, hanem bizonyos rajtunk kívül létező viszonyokon is alapszik. Sőt azon külső viszonyokra látszik fektetni a fő súlyt az említett szépész, melyek aesthetikai tetszést okoznak, és szerinte a szép tudományának feladata nem volna más, mint az aesthe-

titikai izlés elemeinek felsorolása s megállapítása, és fel kellene hagynunk azon reménnyel, hogy egy fő elvből származtathassuk le az egész széptant.

Nézetem szerint az itt érintett ellentétek eltűnnek, mihelyt nem abstractiókkal, hanem az ember eszméjével számolunk. Ne válaszszuk el egymástól az értelmet a képzelő tehetségtől, fogjuk fel mind a kettőt mint az egy emberi öntudat külön fokait, tartsuk szem előtt, hogy az „alany“ szóval csak azon viszony van kifejezve, melybe az emberi öntudat a külső tárgyakhoz lép; szóval, az egész embert tartsuk szem előtt: és mit látunk akkor? a harmóniát szükséglő, a harmonia után törekvő, a lehetőség határáig fejlődő teremtményt! E kifejlődés egy szükséges, az ember egész természetében gyökerező folyam. Természeténél fogva ugyanis az ember, az alak szépsége s ereje, az öntudat, az értelmi és képzeleti erő, valamint az életerély tekintetében, bizonyos legmagasabb fokot érhet el, és csak annyiban marad el attól, a mennyiben ellenséges akadályok gátolják. Azon pillanatokban, melyekben ez akadályok akár a lehetőleg legkisebb mértékben léteznek, akár teljesen megszűnnek, a szabadság állapotába jut az ember, és akkor örömteljesen érzi azon előmozdító befolyásokat, melyek eddig kifejlődéséhez hozzájárultak, vagy még túl is haladja ez örömrésztét és a minden oldalról megszabadult erejénél fogva teremtő művészsé lesz. Sietek hozzá tenni, hogy csak azért, mert lehetetlen minden tárgyamba vágó eszmét egyszerre kifejezni, szólok most művészeti működésről. Ez csak esetleges, viszonylagos valami; szükséges pedig az embernek a tökéletesség felé törekvő kifejlő-

dése, tehát szükséges, hogy saját eszményévé lenni törekedjék az ember. A mennyiben épen csak az ember-eszmény előmozdítását vagy szabad működését vesszük tekintetbe, csak annyiban nevezzük aesthetikainak azt, a mi magában véve egy természetes élet-nyilvánulás. Már most ha az ész és a képzelő tehetség harmóniája, valamint az alany helyébe az embert teszszük, ha szem előtt tartjuk, hogy az embernek lehetőleg legtökéletesebb kifejlődése a természetben gyökerező elkerülhetlen szükség: akkor értjük, hogy minden tárgy alá van rendelve azon egy szükségnek, és ez értelemben csakugyan igaz, hogy csak a szép alany létezik, és hogy a tárgyak szépsége nem más, mint az alany viszfénye. De ha ily módon fogjuk fel Kant nézetét, akkor a széptan nem alapszik ingadozó önkényes ítéleten, valamint másrészt nem is áll csupán az aesthetikai izlés elemeinek felsorolása- s megállapításából, mint Zimmermann mondja; sőt nem is kell felhagynunk azon reménnyel, hogy egy fő elvből származtathassuk le a széptant. Ugyanis azon ne tovább, melyet a képzelhetőleg legkifejlettebb emberben érhet el a szerves világ: az a koránsem ingadozó alapon álló valódi szép alany, melynek ítélete és működése meghatározza, hogy mi a szép, mi annak valódi nyilvánulása. Ezen szép alany, mint a legfőbb szép tárgy meghatározása, volna azon fő elv, melyből leszarmaztatható volna az egész széptan; mihez még az is járulna, mi a fenn nevezett aesthetikus szerint a széptan feladatát képezi, t. i. az aesthetikai izlés elemeinek felsorolása s megállapítása. Magától értetődik, hogy ez utóbbi résznek szerves összefüggésben kellene állania az

előbbivel, t. i. az érintetem szép alany meghatározásával; és ha ez történik, akkor talán azt találjuk, hogy az aesthetikai izlés elemei ugyanazok, melyek az emberi eszmény alapjának megvetésére, t. i. az ember kifejlődésére közreműködtek, hogy például azon kedvező hangvagy színviszonyok, melyek ma a szem- vagy fülnek tetsszenek, és azért neveztetnek az aesthetikai izlés elemeinek, hogy azok, mondom, hajdan, mikor még nem létezett művészetet élvezhető lény, a hall- és lát-érzékeket azon tökélyre fejlesztették, minőben az emberi nemből látjuk azokat. Miután pedig az itt érintett kozmikus tényezőkön kívül még a társadalmiak is kedvezően (vagy nem) hozzájárulhatnak az ember tökéletesedéséhez, még ezek is felvolnának vehetők a széptan második részébe, mely egy szóval bizonyos fő körvonalakban mind azon kedvező befolyásokat sorolná elő, melyek az ember-eszmény fejlődésére kedvezően hatnak.

A széptan körvonalainak ezen mellékes érintésével azt óhajtottam kimutatni, hogy Kant nézete érthetőbb lesz, és hogy annak a tényekkel való látszólagos ellenkezése eltűnik, mihelyt az abstractiók helyett élő tényezőkkel számolunk. Épen ugy érthetővé lesz az is, a mit Hegel iskolája tanít, t. i. a szépnek mozgása a tragikum és komikum végpontjai felé, ha az elvont fogalom helyébe az élő embert teszszük. Vischer szerint az eszme azon nyugodt egységből, melybe a képlettel össze volt olvadva, kiszakadván, kinyul a képlet határain túl, és így keletkezik a szépnek első ellenkezése, a fenséges. De az e mozgalomban szenvedett rövidségért kielégítést óhajtván, más alkalommal a képlet tulatesz az eszmén,

és így keletkezik a komikum. Itt tehát egy furcsa fictió segédelmével a csak az élő életről feltehető önmozgalom a rideg fogalom részére sajátíttatik el, mely alkalmazásban hidegen hagy és érthetetlen marad, ha csak minden lépésnél, melyet állítólagos sétálásaiban tesz a fogalom, tekintetbe nem vesszük az illető életjelenségeket is. Tegyük azt, itt legalább futólag érintvén egyet mást, melynek tárgyalása a tulajdonképeni széptan keretébe való.

Nem lehet, hogy az ember, mint élő szervezet, ne fejlődjék; e fejlődés úgy a természetben, mint a társadalomban mindenféle gátakra akad; ez akadályokkal küzdvén vagy engedvén azoknak az egyén, öntudatos vagy ösztönszerű, nagyobb vagy kisebb erélylyel, féltéken, gyáván, képzett erővel, állati vadsággal, okossággal, gaz ravaszsággal vagy méltatlan önmegtágadással jár el, és így az eredetileg nyugodtan szép emberi képzet ezerféle változatokban tűnik fel szemünk előtt: mint a vallás mátyrja vagy mint hypokrita; mint a szabadság győztes hőse, kit népe a dicsőség babérjaival koszoruz meg, vagy mint az ugorkafára kapott szerencsefi, ki rendjelekkel felsujtásozva, büszkén néz le a tömegre; mint Lucretia, ki meghalván, megmenti a nő becsületét, vagy mint Phryne, ki oda veti azt, hogy minden áron megélhessen, stb. Az élő életnek mozgalmái, nem pedig a rideg fogalom állítólagos forrongásai okozzák, hogy az ember-eszmény széteszlik az életnek azon ezerféle tüneményeire, melyek a tragikum és komikum végletei közt lehetők.

Azon módszer, mely szerint a concret életet magát

alapokaival együtt szemünk előtt tartjuk, nem csak a nagyobb érthetőség előnyével bir az abstract módszer felett, hanem még egy más előnnyel is, melynek ez alkalommal szintén egy pár szót kell szentelnünk. Az abstract módszer csak a legkiválóbb fogalmakat szemelvéni, és a szép, a fenséges, a komikum, a humorról stb. szólván, bizonyos köröket állapít meg, melyekbe besorozhatók ugyan a concret élet mindenféle jelenségei; de a tudománynak e szent kategoriái nem szoktathatták le a tömeget arról, hogy az élet és a tudomány, valamint a valódi nemes művészet közt betölthetlen hézagot lásson. E tévedésnek következménye egyrészt buta közöny, másrészt fájdalmas lemondás. A közönyösek és a lemondók a művészetet általában, de még inkább azon művészetet, mely nem az eszmény utánzásában, hanem magának az embernek eszményi kimivelése, az eszmény felé vezetésében áll, részint a fényezés egy nemének, részint oly valaminek tekintik, mi egészen a lehetőség körén kívül fekszik. Nem is sejdítik, hogy a concret egyének az eszmény felé törekvése épen oly természetes és szükséges, mint hogy a földbe tett mag virágzó növénynyé fejlődjék. Ha megismerik és átérzik az emberek e szükség-szerűséget, akkor maga az élet köznapiságában senyedő ember is egészen más viszonyba jön a művészet- és az eszménnyel, mint minőben eddig volt. Akkor az eszmény nem többé oly szentély, melyhez csak a költészet bolondjai vagy a minden áldásban uszó, gondtalan emberek közeledhetnek, hanem az égisz érő vége oly gulának, melynek fokain valamennyi ember áll oly sorrendben, mely nem felülről lefelé, hanem alulról fölfelé megy: a

kik t. i. legalól tengődnek, csak kevésbé magasan állanak, és hogy mindig magasbra emelkedjenek, az nem tőlök függ, hanem az egy az élet fel-felszálló mozgalmában gyökerező szükséges emelkedés. A kinek fogalma van a természetszerű szükségéről, az jól fogja tudni, hogy nem valami aesthetikai erkölcstanítás lehet célja az imént mondottaknak. Szavaim nem azt jelentik, hogy erkölcsileg köteles az ember művelődni, a szépet szeretni, az eszmény felé emelkedni. Itt nincs és nem is lehet szó morális kötelességről, hanem csak arról, hogy mindaddig kell élnie és kifejlődni az életnek, a meddig saját határai és az elibe jövő akadályok csak engedik.

E szükségét, ez ösztönszerűségét az eszmény felé törekvésnek következőképen fejezi ki Schiller „Über die aesthetische Erziehung des Menschen“ czimű értekezésében: „Minden egyéni ember — ugymond — természete s rendeltetésénél fogva egy tiszta eszményi embert hord magában, és létének nagy feladata abban áll, hogy minden változásaiban annak (t. i. a magában hordott eszményi embernek) változatlan egységével összehangozzék.“ E szavak vagy igen mystikusok, vagy csak azt jelenthetik, hogy minden emberrel egy szabály vagyis inkább szabályzó szerv vele van születve, mely cselekedeteiben vezeti s irányozza, és melyet mindig, akár öntudatosan, akár ösztönszerűleg, követnie kell, ha csak külső akadályok a benne működő szabály sugalta iránytól el nem mozdítják; de még akkor is működik benne azon szabály, az mindig egy és ugyanaz marad, és az embert folyvást arra készíti, hogy vele öszhangzásban maradni törekedjék. Egy más fejezetbe való tárgyat némi-

leg megelőzvé, itt csak emlithetem, hogy azon szabályzó szerv a normális emberi agyvelő, és így az imént idézett mondat magyarázata is, ugy mint az előbb idézeteké, azon gondolat elfogadására kényszerít, hogy a szerves életnek természetszerűleg szükséges mozgalmára vezethető vissza minden eszményi törekvés.

Ha pedig ugy a megnevezettek, mint más, itt nem említett bölcsészek eszményi kiinduló pontjai egy természetrajzi szükségszerűségre mint kutforrásokra vezetnek vissza, ugy viszont, ha a szerves fejlődést vesszük kiinduló pontul, és azt végig kíséjük, az eszményhez érünk.

Tehát kíséjük el futtában a szerves világ fejlődését első eredetétől legvégső határaig.

A szerves világ első eredetére nézve mindinkább érvényesül az ősz nemzés hypothesis, mely szerint nem valamely természet feletti akarat, hanem kozmikus befolyások, tehát természetes tényezők folytán változott át a szervetlen anyag önálló szervezetekké.

E változások a föld különféle pontjain és különféle befolyások által történvén, feltételeik nagyobb vagy kisebb mérvben lehettek kedvezők.

A hol a legkedvezőbb feltételek működtek össze, ott az ősz szervezetek fejlődési képessége nagyobb volt és erélyesebb, mint azoké, melyek kevésbé kedvező befolyások által keletkeztek.

Az őseredeti különféleségekhez később még más beszámithatlan fokozatu feltételek is hozzájárulván, melyek alatt az önfentartási ösztön és a létért küzdelmek érvényesülhettek, egy megmérhetlen sorozata a legkülönfélébb fokozatu szerves lényeknek keletkezett.

A természettudomány feladata a szerves lények sorozatának minden fokozatait rajzolni, életfeltételeiket megállapítani; a mi dolgunk csak az lehet, hogy a legkedvezőbb feltételek alatt keletkezett és kifejlődött szervezetet azon szempontból tekintsük meg, mely ránk nézve mérvadó: azaz kutatnunk kell, vajon a lehetőleg legtökéletesebb szervezetnek tulajdonságai elégségesek-e arra, hogy az az aesthetikai élet kiindulási pontja és végcélja, azaz szép alany és szép tárgy lehessen? más szóval, vajon az, mit az alsóbb fokozatu lényeknél egyszerűleg mint önfentartási ösztönt és létért küzdelmet ismerünk meg, a nélkül is, hogy egy a természetben nem létező, új szellemi tényező hozzájáruljon, a legfelsőbekenél ugyanazonos-e az aesthetikai étellel?

Tehát tekintsük meg az embert azon szempontból, mely szerint az lényegileg semmivel sem különb a többi szerves lényeknél, és tőlök csak alakja s szerveinek jobb fejlettsége és szerencsésebb combinációja által különbözik. Kedvezőbb feltételeknél tökéletesebben és célszerűbben fejlődtek ki egy szervezetfaj, az ember szervei, úgy hogy az a minden szervezetek közös céljára, az önfentartásra több és jobb eszközökkel rendelkezhetik. Sokan azon eszközök közül egyes szervezetfajoknál elszigetelten és vagy egyoldalú vagy csekélyebb fejlődésben találhatók; az embernél ellenben, ha nem is mind, de legnagyobb részök összszevágóan fejlődve léteznek. Legfőbb előnyét az emberi szervezetnek az agyvelő kifejlettebb szervezése, valamint annak következtében azon szervek nagyobb tökéletessége és mozgékonyága képezi, melyekkel az állatok hangokat adnak. Mig az állatok az

ösztönön kívül csak kevés jeleit mutatják az értelem működésének, az ember azon képzelmeket, melyeket ő épen úgy, mint a többi állatok, az érzékeknek köszönhet, össze tudja foglalni és így fogalmakat képezhet magának, míg végre a fogalmakat is összefoglalván, sőt öszpontosítván, saját magának képzelmével is bír, és így villámlik fel benne az öntudat. Míg továbbá az állatok csak egyes esetekben adhatnak artikulált hangokat, az ember agyvelejének nagyobb tevékenységével hangszerveinek jobb kifejlődése és mozgékonytsága is lépést tart. Az ember, valamint egyrészt képzelmeiktől fogalmakhoz és egyes fogalmaktól azoknak összefoglalásához előrehaladván, végtére az öntudatra és a mindent összefoglaló lét képzelmére emelkedett: úgy másrészt azon, minden állatokkal közös képesség, melynél fogva érzéseiket hangokkal fejezhetik ki, az embernél annyira kifejlődött, hogy az egyes hangokat szavakban összefoglalni, képzelmeket, fogalmakat érzelmeket számtalan combinációkban kifejezni bír, míg végtére a költészet és bölcsészet nyelvét beszéli.

A kifejlődés ezen magas fokán megmérhetlenül magasan áll ugyan az ember e föld minden más teremtménye felett; de azért mégis csak az eszközök nagyobb számának összevágóbb combinációja által különbözik azoktól, de egyetlen olyan eszköz által sem, mely csekélyebb minőségben vagy más módozatban nem léteznék a többi szerves világban is. A különbség körülbelül olyan, milyen hajósok és hajósok között létezik, kiknek egy része iránytűvel és gőzerővel a nagy tengeren, másik része pedig csak evezőkkel csolnakokon a partok mellett vagy folyón s patakon jár. A minden szükséges és hasz-

nos eszközökkel ellátott tengeri hajós jelensége hatalmasabb és pompásabb a többi kisebb és gyengébb hajósokénál: hosszabb utakat tehet és több ismereteket szerzhet magának a földről és tájairól, több eleséget és más készleteket vihet magával és hosszabb időig maradhat független a száraz földről; de végre ő is épen úgy rászorul arra, mint a többi kisebb hajósok. Így az emberben nem a többi földi lényektől lényegileg különböző, és e világtól független, nem teremtett vagy egész más világból származó szellem működik. A mit annak tartanak, az beható elemzés által egyszerű tényezőkre vezethető vissza, melyek az egész szerves világban elszórva találhatók. Szóval csak a monismus, a szellem és anyag egysége elfogadható; és ha meglepő e tétel, az csak azon ellentétnek visszahatása, mely nem az érintett egységben, hanem a megszokott dualistikus nézetekben létezik.

De bár mily meglepően is hasson a monismus az értelemre, az még sem új, és nyomai mindig megvoltak nem csak a bölcsészetben, hanem egyáltalában az emberi öntudatban. Nem esetleg találó élczjáték az, hogy p. o. a költészetben szellemi mozgalmak a testi világból vett képek által fejezhetők ki. Csak azért illenek egymásra a testi és szellemi világból meritett képek, mert a mindenség mind két jelenésmódjában ugyanazon törvények uralkodnak, ugyanazon törvények pedig azért uralkodnak azokban, mert mind a két jelenségmódnak egy és ugyanazon lényeg szolgál alapjául. Csak azért is történhetett, hogy az emberi nyelv, ámbár oly gazdag új meg új szóképzésekben, és nem ejtetik

zavarba, ha lényegileg új fogalmakat kell kifejeznie, mégis tárháza minden gazdagságának daczára is sokszor fukarkodni látszik, a mennyiben egy és ugyanazon szó csekély módosításával oly fogalmakat fejez ki, melyek dualistikus nézetek szerint merő ellentétben vannak egymással. A fokozatosan felébredett, lépésről lépésre kifejlődött emberi öntudat ugyanis ösztönszerűleg követte a monistikus igazságot, midőn a dualistikus nézetek szerint egymással ellenkező fogalmak kifejezéseit egy és ugyanazon gyökből fejtette ki, minek példái a szél és szellem, lehelni és lélek, vagy más hasonló szók.

Ezen, a nyelv köréből meritett tényen kívül még legyen szabad egy mást is előhozni, mely nem kevésbé mutatja a szellemi és testi élet ugyanazonosságát, és a mellett közelebb is hoz a szépzészet országához.

Képzeljünk egy embert, kinek külseje maga, a nélkül is hogy eddig ismertük volna, meggyőz arról, hogy jelentékeny szellemi tulajdonságok birtokában van. Széles homloka, nyílt nagy szeme, jóformájú orra, széles domboru melle nem csak testi tulajdonságok, minőkkel birnia kell az embernek, hogy viharok ellen edzett testalkata legyen, hanem egyszersmind bátorság, nagylelkűség, jellemzilárdság, stb., szóval szellemi tulajdonságok jelei. És mégis az ily alkatu ember alkatának említett részleteinek, tehát szellemi tulajdonságainak, erélyesebb kifejlődését is nem köszönheti másnak, mint ősei erélyesebb testi életének, melynek egykor semminemű szellemi célja nem lehetett. A mely szemből ma egy nagy gondolkodónak lángesze sugároz, annak ereje valamelyik

ős ember szeméből eredett, ki a magasból nézett le a mélységbe, hogy másokat megelőzőleg kutforrást vagy martalékot fedezzen fel szomjának vagy éhének kielégítésére.

E példa kijelölheti, mi egy értekezés szűk körében nem kielégítőleg megfejtendő, hogy azért fejlesztette ki tehetségeit az ember ős történelmében, mert élni, táplálkozni, erőszakos haláltól vagy más testi bajoktól magát meg akarta menteni, nem pedig azért, mert előtte még teljesen ismeretlen eszményi célokat törekedett volna elérni.

Léteért küzdvén, és úgy más emberekkel, mint ragadozó állatokkal is versenyezvén, hogy martalékát elejttesse, nem csak testi erejét nevelte az ember, hanem egyszersmind szellemi tehetségeit is kifejtette. Ez egész tevékenység eredeti célja az egyén önfentartása ugyan, de azért az lassankint mindinkább szélesedő körökre terjeszkedik; a cél és eszközei növekednek azon mérték szerint, a melyben az önfentartási ösztön az egyénről a család, a faj, a rokon vagy barátságos fajok csoportjára és végre az egész emberiségre kiterjeszkedik. Mind ezen önfentartási mozgalmak által az ösztön egyrészt észszé, másrészt akarattá fejlődött ki, és minél inkább ismerte meg az ember, hogy mi hasznos önfentartására nézve, annál inkább közeledett a jó és igaz megismeréséhez, és minél inkább tanult a szerint cselekedni, azaz minél tökéletesebben fejlesztette ki létét, annál szebbé lett ő maga, valamint minden, a mit beszélt vagy csinált. Így folyvást csak a létért küzdvén, az eszményhez közeledett az ember. Mert a kifejlődésre leginkább képes

levén, leginkább fejtheti ki tehetségeit küzdelmében; és pedig készakarva is teszi azt, miután célja, azaz önfentartása s léte biztosítására annyi eszközre akar szert tenni, a mennyi csak elérhető, az elsajátított eszközöket pedig a lehető legnagyobb könnyűséggel s szabadsággal is ohajtja alkalmazni. Szóval, folytonos célja az embernek minden lehető tehetségeinek egyetemes kimivelése vagyis saját eszményének elérése.

Azonban a munkafelosztás folytán, mely a társas életnek szükségképeni következménye, az ember minden testi és szellemi tehetségeinek egyetemes és öszhangzó kimivelődése csak képzelhető, de alig valósítandó eszmény. Az ember tehetségeinek egy része elsatnyulván, mások pedig eredeti erélyökben megmaradván, ez utóbbiakban érvényesül a természetes kifejlődési ösztön, mi által az egyes kiválóbb művészeti és más tehetségek keletkeznek. De azért még sem alszik el végképen a tökéletesség utáni vágy az emberben, és pótlásul az eszményért, melylyé ő maga nem lehet, az eszmény képeit teremti magának az ember mint költő, szobrász vagy festész, míg az építészet és zenészet harmonikus remek műveiből azon vágy szól, mely az emberek harmonikus együttléte után eped.

Midőn az embert kifejlődési képességének végső határáig elkisérve, az eszmény- és a szépészetre akadunk, észreveszszük, hogy sokféle tárgyat érintettünk, mely nem annak körébe való, a mennyiben t. i. a szerves világ keletkezése, az igaz s jó megismerése és az akarat neveléséről szóltunk. Majdnem úgy látszik, hogy ez idegen tárgyakat kün kell hagynunk, mielőtt a szé-

pészet díszes csarnokába lépünk. De lássuk, vajon valóban nem szabad-e magunkkal vinnünk azokat a szép-tan körébe.

Szegény napszámosok, kiknek semmi más céljuk nincs, mint hogy mindennapi kenyerüket kereshessék, egy márvány sziklát fejtenek a hegy oldalából, és anyyira kifaragják, hogy a szobrász műhelyébe átvihessék; csak azután, hozzájárulván még a művész is, nyeri egy általán dicsőített remekmű tiszta formáját az előbb idomtalan márvány darab. De mennyi fáradságos, magában véve nem művészeti munkába került az nem csak ama napszámosoknak, hanem a művésznak is, mennyi boncz-tani tanulmány, mennyi aprólékos mérés, mennyi gyakorlat a rajzolásban, szóval mennyi részletes munka volt szükséges, melyek közül egyik sem nevezhető szobrászatnak, de melyek mégis nélkülözhetlenek a művészetnek.

E példa csak az embereszmény egy képét illeti, de elég alkalmas megmutatni, hogy az embereszményben magára nézve is a tökéletes kifejlődés számtalan részleteinek és előfokainak meg kell lenniök, hogy a tökéletesség megközelíthető lehessen. Fizikai nevelés, bölcsészeti megismerés és erkölcsi akarás magokban véve ugyan egészen a szépészet körén kívül fekvő törekvések és kutatások tárgyát képezhetik; de azért mégis összekapcsolva működnek a tökéletesebb emberben, ki vagy aesthetikai alany vagy aesthetikai tárgy, azaz ki vagy maga művész vagy a művészt lelkesítő hős. Az ember tökéletes kifejlődése ugyanis testi és szellemi tehetségeinek teljes kifejlődése és összevágó működésében áll; ha az megvan, akkor úgy magát, mint maga és a

világ közt fenálló viszonyokat megismeri, tudja, hogy és miképen kell cselekednie e viszonyoknak megfelelőleg, és annyira meg van győződve e cselekvésmód szükségéről és át van hatva attól, hogy kész akarattal és meleg buzgalommal cselekszik a szerint és nem másképen. A mit tesz, azt minden fáradság, minden kényszer nélkül, szabad kellemmel teszi; a mit megismert, azt érzi is és másokkal is érezteti; a mi magában véve igaz és jó, az széppé lesz általa. Szóval, az elszórt különféle tehetségek a tökéletesen kifejlődött egyénben egységesen vannak összekapcsolva, sőt egygyé is olvadtak, annyira, hogy ez állapotban az ember nem hasonlít a zongora-tanítványhoz, ki gondosan megnézi a hangjegyeket, azután a billentyűket, a mellett az ütemet számíttatja, és megint néz a hangjegylapra, hogy lássa, minő előadási mód van ott kiszabva, hanem a művészhez hasonlít, kinek zenéje úgy hangzik, mintha közvetlenül szívéből eredne. A hangjegyek olvasása, a billentyűk keresése, az ütem-számíttatás, az ujjak szabályos használata, szóval mindazon munkarészetek, melyek együtt véve a művészi zongorajátékot képezik, a tudományhoz, az erkölcsiséghez, az egyes tehetségek, valamint a mások iránti kötelességek gyakorlásához, szóval mind azon részetekhez hasonlítanak, melyek egységes együttlétökben a szép harmonikus életet képezik. És oly bizonyosan, mint a zenetanítványból tehetség és szorgalom mellett zeneművész lesz, ép oly bizonyosan szükség, vallás, tudomány, család, társadalom és állam segítségével, egyáltalában mindenféle küzdései által az ember, ki eleinte csak élettanítvány volt, mindinkább életművészsze lesz.

Per aspera ad prospera! „A létért küzdelem“ által fejlődik ki az ember a tökéletesség lehető legnagyobb fokára, mi csak akkor teljesen érthető, ha meggondoljuk, hogy a darwinismus általánosan ismeretes jelszava a kifejlődés magasabb fokozataiban többet és jobbat jelent, mint egyenes értelmének durvaságánál fogva jelenteni látszik. Ugyanis sem a „küzdés“ nem történik mindig halálosan sebző vagy egyéb módon kártékony fegyverekkel, sem a „lét,“ melyért küzdenek, nem szorítkozik mindig csak az egyénre és annak éppen meglevő jelen állapotára.

Csak az alacsonyabb fokokon álló lények küzdenek veszt hozó fegyverekkel, u. m. mérges szurással némely rovar és kigyó, hatalmas csőrrel és karommal az ormdár, stb. és halálos fegyverekkel, valamint álnokság és rágalommal is a durva önzéssel eltelt ember. De nem minden fegyver számítandó a véresek közé: a tudomány, a művészet, a szeretet is szerepelnek mint fegyverek az embernek létért küzdelmeiben, sőt a békeség maga is a leghatalmasabb fegyverek egyike. A rómaiak számíthatlan fegyvereseik daczára elvesztek; míg az „ember fia,“ ki a békeségre igyekezőket Isten fiainak mondotta, azt tanította: „A ki téged jobb felül arczul ütend, fordítsad a másik orczádat is,“ és évezredekre állapította meg számos népek megmaradását és mivelődését. Így a legbékésebb tan a leggyőzedelmesebb fegyverek egyikévé vált az embernek létért küzdelmeiben. Egyébiránt akár mily vadak voltak is a létért küzdelmek a szerves világ első keletkezése óta, következményök mégis csak tökéletesedés és nemesbülés volt.

Másrészt nem épen csak a tetteleg megvédett létért történik a küzdelem. Tulajdonképen csak ennek fentartása ugyan a küzdelem célja; de a küzdelem következése sokkal jelentékenyebb. A fajok nemesbülése, mely mint a létért küzdelmek eredménye már is tapasztalható a szerves világ azon rétegeiben, melyekben még csak az ösztön uralkodik, sokkal üdvösebb mértékben mutatkozik az emberben, kiben észszé fejlődött ki az eredeti ösztön. Itt is tulajdonképen csak az önfentartás céljából küzdenek ugyan; de azért a küzdelem célja nem pusztán a tetteleges lét fentartására szoritkozik. A kiküzdött önfentartást is akarják biztosítani, miért is ugy a védeszközök, valamint a segítő véderők szaporításáról gondoskodnak. Itt tehát a létért küzdelem az egyénről a családra, a családról a fajra, a fajokról a nemzetre, a nemzetről népek szövetségére terjeszkedik, míg másrészt az ellenkezések, habár soha sem szűnnek meg teljesen, mindig csekélyebb számra és kisebb körökre szoritkoznak. Mindig a lét valamely magasabb fokaért küzd az ember, mint a melyen maga áll, és minden önzése mellett nem csak saját magáért, hanem egyszersmind mind azokért is, a kik az ő létbiztosításához vagy szebbítéséhez hozzá járulhatnak. Ily módon az emberi fejlődés történelmét eszményi climaxban végig követve, utóvégre minden küzdelem céljához érünk el, mely mint a létért küzdelmek legvégső virága, a küzdelem nélküli lét volna, azaz nem a halál, hanem az élet öntudatos, magának teljesen örvendő, minden ellenkezésektől ment, emberrel, világgal, a mindenséggel harmoniában levő egyéni élet.

Habár megvalósulhatlan eszmény, a küzdelem nélküli lét eszméje mégis mindig élt az emberek öntudatában: az vezérli őket, akár a más világi boldogság, az égi éden képeivel törekedjenek enyhíteni a jelen élet sanyaruságait, akár rendbe hozni igyekezzenek az ember s ember közti viszonyokat, a társadalmi rendet, a tőke és munka kérdéseit, az alkotmányt vagy az államok nemzetközi viszonyait.

De minél elérhetlenebb a küzdelem nélküli lét valósulása a mindennapi életben, annál lehetségesebb képleges előállítás a művészetben. A művészet ugyanis — ha szabad a széptan elemeit néhány szóval érintenem — a szép előállítása, a szép pedig egy eszme meghatározott jelenség alakjában, és minden egyes eszme nem más, mint az abszolút eszme egyik képlete és fokozata; már pedig az abszolút eszme minden ellentétek egyesítése lévén, az egyszersmind a küzdelem nélküli létnek nevezhető.

Igy tehát alulról felfelé haladva, a szerves világ legalacsonyabb fokozatairól a legteljesebb fejlődésig elérve, mely képzelhető, a szép előállításának csak más nevezetű alapjára akadunk, de ugyanarra, melyre Hegel abszolút eszméjéből indulva, Vischer is fekteti széptanát. Ha pedig oly különböző utak ugyanazon ponthoz vezetnek, az annyit ér, mint ha különböző számitási próbák útján ugyanazon eredményt találjuk, a mi csak megerősíthet meggyőződésünkben.

Azért hiszem, hogy a darwinismus, mely már más, nem tulajdonképeni természettani disciplinák körében is jelentékeny vívmányokat eredményezett, a szépészetben

sem fog tévutakra vinni; sőt erős hitem, hogy e tudományra nézve az új tan azt mondhatja magáról: „Nem jöttem a törvény eltörlésére; nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább hogy betöltsem,“ a mennyiben t. i. visszavivén a tulhajtott abstractiók meddő régióiból úgy, a szépnek elméletében, mint gyakorlatában a legkifejlődöttebb erőteljes élet lüktetésére emlékeztet.

JELENTÉS MAGYAR NÉPDALLAMOK GYÜJTÉSÉRŐL

BARTALUS ISTVÁNTÓL.

(Előterjesztetett 1871. okt. 25-dikén.)

A népdalírásnak is megvan a maga elmélete, melyet a népdalok tanulmányozásából lehet fölállítani. Ez elmélet szerint a tökéletes népdal kellékei: egyszerűség s öszhangzás a szó és dallam között.

Az egyszerűsége vonatkozva, azt hiszem, hogy akár a tudomány, akár a művészet terén a nagy írók és a nagy költők ott legnagyobbak, hol legegyszerűbbek, s minél nagyobb valakinél a phrázisok dagálya, annál gyérebbek s szegényebbek a gondolatok.

Vannak azonban esetek, midőn a műköltő által föl-vett tárgy s az ennek megfelelő forma sem lehet egyszerű; de a népköltészetben ilyen engedményeknek helyet nem adhatunk: mert valameddig a nép a természet egyszerű fia marad, mindaddig épen úgy nem él mesterséges eszközökkel, épen úgy nem használ költészettant dalai költésére, mint maga a természet nem folyamodik kertészekhez, kiknek tanácsa szerint sorakoztassa a mezők, hegyek és havasok virágait.

A népköltészetnek tehát legfőbb jellemvonása mind külsőleg, mind belsőleg az egyszerűség. Külsőség alatt értem a dal alakját, az ebbe öntött szavak s a rimelés-

minőségét. A mi a népdal belsőségét, azaz tartalmát illeti, ez magát a népeletet tükrözi vissza, a magasabb tárgyaknál is a népies fölfogást láttatja; s ezért vagy nem állhat magasabb eszmékből, mint a minőket a népelet szokott adni, vagy ha ezek körét átlépi, a tárgyak fölfogásában népies naivságon kívül egyéb nem lehet.

Mindezek nem csak a népdalok verseire nézve állanak, hanem dallamaikra is, hogy a szó és dallam öszhangzó lehessen.

Ez öszhangzás akár mű-, akár népies vers és dalam közt csak az által elérhető, ha a zeneköltő mind külsőleg, mind bensőségben az illető verskölteményhez alkalmazkodik. De vajon mikép alkalmazkodják? Itt már elágaznak a vélemények.

Ha hangjegyekkel íránk le egy költői szavalatot, ez is bizonyos dallamot adna, még pedig olyan dallamot, minőre a kevesebb költői tehetséggel s több technikával bíró zeneköltők szoktak törekedni. Nem mellőzheti ugyan a zeneköltő a szavalat dallamát, de ahhoz szolgakép sem ragaszkodhatik, mert így végre sem írna egyebet száraz szavalatnál, melynek inkább lehet helye a drámai zenében, dalban soha.

Mások a szavalaton kívül nagy súlyt fektetnek a szóköltemény egyes szavainak jelentésére is, a mennyiben a szók szavalmati hangzásán kívül jelentésöket is törek-szenek kifejezni. S ez volna a festői zene, melynek kivitelét azonban bizton egy időre tehetjük az örök mozdonyal; s azon esetre, ha netalán valakinek sikerülne, állithatjuk, hogy maga a föltaláló visszariadna találmányától, mint az emberi ész lehető legnagyobb monstrumától.

Bármikép legyen azonban az előbbiek törekvése, de népdalírássra teljességgel nem alkalmazható: mint szintén pusztá szavalat száraz elméletét sem lehet föltétlenül elfogadni. Mert sikerült, azaz szövegével teljes öszhangzásban álló népdalnak csak azt mondhatjuk, mely a szókölteménynek nem egyes szavait, nem gondolatait akarja kifejezni — hisz ezt a szó már ugyis sokkal jobban kifejezte, mint a zene kifejezhetné; s ha kifejezésökre képes volna is, mire való ugyanegyet kétszer kifejezni? — hanem az egész szóköltemény hangulatát adja vissza, a szavalatot nem a dallam meghatározójául, hanem csak irányadó-jául tekintvén.

Valamint tehát bensőleg a szóköltemény adja a hangulatot, ugy külsőleg szintén ez adja a dallam alakját, s a mi ellen a dallam-költő véthet, az nem lehet egyéb, mint ha dallamainak terjedelme s kifejezési módja átlépi a korlátokat. Például a népies dallamok leginkább egy nyolezad terjedelműek s nem türik meg a meszterkelt hangnemekbe való kitéréseket.

Ezeket akartam előrebocsátni, hogy gyűjteményem⁷ ismertetvén, bizonyos tájékozásul szolgáljanak. Elmondhatnám még, hogy zeneköltőink nagy része nem fogja föl helyesen a népdalírást, s nem csak a dallamok költésében, hanem fölszerelésében, azaz öszhangosításában is minduntalan vét a népdalok sajátságaiból fölállitható szabályok ellen; de az utóbbiak csak annyiban esnek föl-
adatomb körébe, mennyiben a nép megóvándó a rosz mintáktól, ezuttal pedig háttérben maradnak.

Először is tehát, gyűjteményemre vonatkozva, a népdalokat három osztályba sorozom. Egyikbe tartoznak

a tisztán népiesek, melyeket félreismerhetlenül a nép csinált. A másikba azok, melyek a népnél műveltebb körökből származnak. A harmadikba pedig az ismert költők művei. A két utolsó osztályt nem véltem elhanyagolandónak, mert ezek is népdalok, a nép körében meghonosultak, s ha nem is mindig tisztán népiesek, de vagy szövegök vagy dallamuk bizonyos költői becsesl bir. Nem véltem elhanyagolandónak azért is, mert mint egy láncszem összekötik a népiest a műköltészettel, vagy utóbbi nem létében lépcsőül szolgálnak a műköltéshez.

Átalában a néptől vett dalok közt alig lehet olyanokat találni, melyek a főnérintett követelményeknek teljesen megfeleljenek. Indokolhatónak vélem ez állítást az által, ha figyelemmel kísérvük, mikép szokott a nép költeni.

Első pillanatra oly hasztalan fáradságnak látszik ennek végére járni, mintha mozzanatról mozzanatra szemtanui akarnánk lenni, vajon a rétek növényzete mikép tenyészik s mikép állítja elő virágait.

Némelyek szerint a nép körében szó és dallam egyszerre születik, s az ilyet lehet aztán teljesen bevégzett dallamnak mondani, melynek alkotó részei mind külsőleg, mind belsőleg öszhangzanak. Egykor magam is hive voltam ez elméletnek; de most semmi esetre se tartom elfogadhatónak: mert nem lehet bebizonyítani, holott az ellenkezőjével lépten-nyomon találkozunk. És ha volna is rá kivételes esetek, a hevenyészet akár a mű-, akár a népköltészetben csak hevenyészet jellemével bírhat.

Legtermészetesebb ugyan, hogy a szó előzi meg a

dallamot, vagy világosabban, a szó szüli a dallamot; de a népéletben ez ellen is megannyi kivételre találunk, s láthatjuk, hogy ismeretes dallamokra újabb s minden vidéken más verseket költenek.

S ha állana is az előbbi elmélet, legfőlebb egy versszakra szorítkoznék. Mert tudjuk, hogy a szakaszos dalok nem egyszerre keletkeznek, hanem egy egész költemény előállítására több község, sőt megye szokott közreműködni; minek következtében gyakran a jól kezdett első versszakhoz sok oda nem illő csatlakozik, gyakran pedig a gyöngye vagy félszeg dallam hibáitól megtisztul.

Több mint valószínű, hogy így keletkeztek legjobb népdalaiuk is.

Nem állhatnak azonban a főnebb mondottak az elbeszélő költeményekre nézve, melyek versszakai bizonyos cselekvény különböző mozzanatait tartalmazzák. Mind e mellett a nép nem sokat törődik vele, hogy vajon szakaszos dallamával a versszakok tartalma öszhangzik-e? De eredetökre nézve állithatjuk, hogy egészen egy kézből szoktak kerülni, s a mit aztán a nagyobb közönség tehet rajtok, nem egyéb, mint utólagos csiszolás és simítás, mindaddig, míg hibáiktól a lehető legjobban megtisztulnak.

Mindamellettt a mondottak alól örömmel veszek ki egy dalt, melyen kétféle hangulat vonul át, s mind a kettőt külön dallam élethiven jellemzi. Im a szókölmény :

„Gyere haza, édes anyám,
Beteg már az édes apám.“

„Hadd ugorjam egy kicsit!
Mindjárt haza megyek,
Mindjárt otthon termek.“

„Gyere haza, édes anyám,
Haldoklik már édes apám.“

„Hadd ugorjam egy kicsit!
Mindjárt haza megyek,
Mindjárt otthon termek.“

„Gyere haza, édes anyám,
Mehalt már az édes apám.“

„Hadd ugorjam egy kicsit!
Mindjárt haza megyek,
Mindjárt otthon termek.“

„Gyere haza, édes anyám,
Temetik az édes apám’.“

„Hadd ugorjam egy kicsit!
Mindjárt haza megyek,
Mindjárt otthon termek.“

E költeményt e fajtának gyöngyei közé lehet sorozni. Dallama eltér az eddig szokottaktól. Szakaszos dal ugyan, de két különböző elemből áll: egyik a bánatos gyermeké; másik a vigadó anyáé. Amazt lassú bús menetével, ezt friss lejtésével jellemzi.

Az alábbi balladai rövidséggel foly, de vége homályos, mi onnan is eredhet, hogy az illető nem tudta mindenik versét elmondani. Dallamával nem találja el a hangulatot; nem is találhatja el, mert más népdaltól kölcsönözték.

Madarasi csárda előtt mi történt :
 Oda ugrott tizenkét zshivány legény.
 „Kocsmárosné, adjon Isten jó estét.“
 „Adjon Isten magoknak is szerencsét.“

„Kocsmárosné, ne kívánjon szerencsét,
 Mert az éjjel szive körül jár a kés.“
 Kocsmárosné leszaladt a pinczébe,
 Bort hozott föl a legszebb réz itczébe.

„Kocsmárosné, nem kell nekünk a bora,
 Csak életét adja az mi markunkba.“
 „Jaj, Istenem! hogy kell nekem meghalnom,
 Két hónapos kis árvámtól elválnom.“

Mennydörögve csap le az istennyila :
 Bár csak engem sujtott volna a sirba!
 Vagy ha én lettem volna a mennykőnek :
 Egy hűtelen lányt ütöttem volna meg!

Az előbbiekkal hasonló szellemű : „Nem volt párja a faluban Kerekes Andrásnak,“ „Megégett a szentpéteri hodály,“ „Szépen legel a Mososi gulyája,“ „Egy leány a hegyek között,“ „Oh én szegény kis madár,“ „Kutra megyen a kis leány,“ „Ablakában üle gyöngye Judit asszony,“ „Csirikol a madár szép piros hajnalba.“ Az utolsó terjedelmesebb. Sándor-versekben leírja, miképp foglalkozik a gazda a mezőn; ezalatt felesége miképp vesztegeti a búzát a kocsmában, minek folytán az este haza térő gazda miképp kergeti el házatól. Maros-Vásárhelyen irtam egy vak koldus után.

Ezekkel együtt emlitek még egy kilencz versszakból álló historiás éneket, mely a mohácsi vészszel kezd,

sok mindent összehalmoz, míg végre Buda visszavételével végzi. Azt hiszem, keletkezése Gyöngyösi korába teendő. Egy vén ember énekelte, kit az egri papok tanítottak rá gyermek korában. Dallama egyike azoknak, melyeknek szükségeskép meg kellett előzni „Kalapom” szememre vágom“ kezdetű népdalunkat.

Szintén történelmi becsü Rákóczy búcsúéneke, melyet állítólag számüzetésbe menete alkalmával énekelt, de valószínűleg ez alkalom emlékére készítettek és mások énekeltek. Tartalma egyházi, eredeti magyar dallammal. Másolta Tarcsafalván Mentovics Gyula.

Gyűjteményem többi része, mint a népdalok szoktak, szerelmes, tréfás, guny-, katona-, táncz-, betyár- és bordalokból áll. Van közöttük néhány ismeretes; vannak olyanok, melyeket a főváros is hallott már cigány előadás által annyira eltorzítva, hogy eredetükre alig ismerhetni.

A katonadalok szövege máskép hangzik a forradalom előtt, máskép a forradalom alatt, után, s máskép napjainkban. Például :

Katonává lettem, de nem kényességből,
Szolgáltam a császárt nagy kénytelenségből.

E dal, melynek egyébiránt folytatását nem bírom, a régibb idöket jellemzi.

Egy Garibaldira csinált dal is hasonló szellemü az előbbihez :

Nagyvárad i fenyves erdő a hazám :
Oda gyere föl hozzám, kedves rózsám.

Onnan látod arany vesszős tanyámat,
Tanyám mellett sugár jegenyefámat.

Garibágyi kis pej lovát nyergeli,
A rózsája az ablakon sirat ki.
Kis angyalom, ne sirassál engemet,
Nagyváradi fenyves erdő emészt meg.

Édes anyám minek szült a világra,
Hatvanhárom fontos golyó számára ;
Hatvanhárom fontos golyó eltanál,
Azt se mondom, volt nekem édes anyám.

Az alábbi gunydal a vén leányra vagyis, a palócok nyelvén, nagy leányra. Egy pár sorát nem tudták tollamba mondani.

Elment, elment a sovári alma,
Utána ment a borizü alma.
Kérdi tőle piros édes alma,
Hogy merre ment a sovári alma ?

Elment, elment Gyöngyös városába,
Templom mellé egy kis házaeskába.
A nagy leány bánkódik magába',
Hogy messze ment a sovári alma.

A nagy leány pártáját elvesztyi,
Délig, délig bánkódva keresi ;
Ha rá akad, nagy búval felkötyi,
Még azt mondja, hogy a tűzbe vetyi.

„Párta, párta, búra termett párta,
Égesse meg a tűznek a lángja !
Mert ha fogom, annyira hajítom,
Sós tengerbe kövel lenyomtatom.

Elnyűttem már másfél putton pártát,
Mindennap kérik tőlem az árát.

.
.

A minap is azt hallám egy úrtú',
Olvasta a kalandáriombú :
Mind zsidó pap lesz már a nagy lánbú'.

.

Fermeteget hajtson rád a tavasz!
Házad előtt dőljön ki a támasz !
A merre jársz, ugasson a kumasz !
Mért vagy olyan hamislelkű ravasz.“

A palóczok gunydaleikban igen kedvelik a három-
méretes rhythmusokat, vagy tisztán vagy keverve négy-
méretesekkel. Ezek a magyar népdalban már a közép-
korban meggyökereszttek s kétségkívül a szomszéd len-
gyelektől vétettek.

Az alábbi dal egyike a vegyes rhythmusuaknak.

Térdig ér a baksi kender.
Mind bolond a baksi ember :
Feleségét más öleli,
Maga az ablakon lesi.
Igaz a.

Aszalói hires lányok,
Jaj de kurta a szoknyájok :
Jöjjenek Szikszóra lakni,
Megtanulnak szoknyát varrni.
Igaz a.

Megdöglött a baksi zsidó,
Nincs már többé pirosító.
Mégjárták a baksi lányok,
Fakó maradt a pófájok.
Igaz a.

A népdalok legnagyobb része egyszersmind táncz-dallamul is szolgál; de vannak olyanok, melyeknek egyedüli rendeltetésök, hogy tánczolva énekeltessenek. Ilyen:

Domonkosi menyecske
Sudridrom.
Nálunk is le van festve
Sudridrom.
Nem szereti az urát
Sudridrom.
Csak a honvéd katonát
Sudridrom.
Ej, haj, sárivári czinkodaré,
Gyöngypomádé, sudridráé
Sudridrom. Stb.

A következőben nők felelgetnek egymásnak, versenyezve, hogy kinek mit hozott a szeretője.

Uj a csizmám, nyikorgós, nyikorgós,
Mert most vette a csikós,
Hej a csikós, a csikós.
Ha még egyet olyat, olyat,
Olyat vesz,
Két csikorgós csizmám lesz,
Ha vesz.

Uj a szoknyám, kanavász, kanavász,
Mert most vette a kanász,

Hej a kanász, a kanász.
 Ha még egyet ilyet, olyat,
 Olyat vesz,
 Két kanavász szoknyám lesz,
 Ha vesz. Stb.

Ime még egy bordal, a nélkül, hogy gyűjteményem
 javából volna véve.

Csárda közepébe vágom a subámat,
 Minden este oda várom a rózsámat.
 Igyál, rózsám, fizetek,
 Ugy is te rád keresek :
 Igyál, rózsám, kifizetem.

Az kövesdi menyecskének jól van dolga :
 Szeretőre, ötre, hatra nincsen gondja ;
 A hetedik az ura ;
 De ő aztat nem tudja,
 Merre van a szekér rudja.

Imitt, amott a kocsmába' jó bort mérnek
 Gyerünk oda, kedves pajtás, igyunk egyet.
 Igyál, rózsám, fizetek,
 Ugy is te rád keresek :
 Igyál, rózsám, kifizetem.

Találtam még néhány alkalmi dallamot. Ilyenek például azok, melyeket játék közben szoktak mondani. Szövegök Erdélyi gyűjteményében is látható. Rhythmusuk lengyel. Alig van egyéb becsők, mint hogy régiiek. A székelyek szoktak továbbá fonó estéiken bizonyos dallamokat énekelni, melyekkel a szerelmes párokat egymásnak úgy szólva eljegyzik.

A közép osztályból s az ex professo népdalíróktól került dalok száma sem csekély. Költőink közül találkoztam Petőfi, Tompa, Arany, Gyulai s Tóth Kálmán nevével. A székelyek főképp Petőfinek igen sok költeményét dalolják. Átalában azonban nevezett költők verseire megjegyzem, hogy sokkal jobbak dallamaik.

A népre nézve műveltebb körökből került dallamokban nagy akadály igen széles hangterjedelmök, mely miatt a népénekülés legtöbbszörre orditássá válik, kivéve azokat az ügyesebb dalosokat, kik, mihelyt a dallam igen magas kezd lenni, leugranak az alsóbb oktávába. Így aztán mindent összedalolnak, de egyszersmind a dalt elrontják.

Ha még egy pár szót kellene általánosságban mondanom, nem mondhatnék egyebet, mint azt, hogy a jobb szövegű s gyengébb dallamu dalokkal szemben vannak olyanok is, melyeknek szövege gyenge s dallama kitűnő.

Jelentésem kezdetén említettem, hogy gyűjteményem 365 dalt tartalmaz. Ez összeget részletesebben fejezem ki, megjegyezvén, hogy leginkább az általam nem ismert dalokat vettem fel. Mindemellett lehet mintegy 50—60, melyek már vagy régebben, vagy újabban kiadattak, de a melyeket verseik vagy dallamaik varian-saiért szükségesnek véltem szintén fölvenni.

Azt is megjegyzem, hogy kevés kivétellel minden dalt az eredeti forrásból, azaz a nép szájából másoltam, mi nem kevés fáradsággal volt kapcsolatban, de egyszersmind épen annyi örömemre szolgált. Mer alkalmam volt látni a népet a maga valóságában, úgy szólva alkalmam

volt kilesni költői működését. Figyelmeztetésemre nem egyszer javították ki a caesurákat, verslábakat, rimeket, vagy egészen új sorokat csináltak, mi közben az élezcékből ki nem fogytak.

Mennyire költői a magyar nép, a régibb időkből is lehet igazolni. Legyen szabad e végett fölolvassom néhány sort Szilveszter bibliájának 1544. ujszigeti kiadása epilógjából, melyet Révész Imre volt szives velem közleni. „Az illen beszédvel tele az szent irás, mellhez hozzá kell szokni annak, az ki olvassa. Kenniü kediglen hozza szokni az mű népünknek, mert nem ideghen ennek az illen beszédnek neme, az illen beszidnek naponkint való szólásában. Il énekekben, kiváltképen az virágénekekben, mellekben czudalhatta minden nép a magyar népnek elméjének éles voltát az lelisben, mely nem egyéb, hanem magyar poezis. Mikoron illen felsighes dologban illen alavalo peldaval ilek, az ganeyban arant keresek, nem azon vagyok, hogy az hivságot diczérem. Nem diczérem az miről az illen ineknek vadnak, diczérem az beszidnek nemesen való verzisit.“

Ilyen volt a magyar nép három század előtt, s mindnyájan tudjuk, hogy ma is ilyen. Ujabb bizonyítéka ennek gyűjteményem, melyet két hónap alatt Heves, Borsod, Zemplén megyében s Erdélyben Maros és Udvarhely szék egy-két pontján gyűjtöttem.

Különösen meglepett az, hogy igen sok helyen a legények s leányok, sőt éltesebbek is verses könyveikbe írják az általok ismert dalokat. Nem egy ilyen gyűjteményecske volt a kezemben, s tanuskodhatom arról, hogy

a nép leányai alig irnak több helyesírásellenes hibával, mint a terjedelmes programmu növeldek növendékei.

Azt is tapasztaltam, hogy a nép sok helyt ma is a Csokonaitól Bajzáig terjedő korban él s e korszak gitáros német dalait énekli. Ilyen például Tarczal városa, hol sok népdalt irtam ugyan, de sok német dallamot hallottam, s az illetők bámultak, ha figyelmeztettem őket a német melódiákra. Dicséretére szolgál egyébiránt a tarczaliaknak, hogy cigányra nincs szükségök s táncmulatságaikban magok zenélnek.

Szintén kiemelhetem Mező-Kövesdet, melynek matyói azon kívül, hogy életrevalók, nagy mértékben foglalkoznak a népdalokkal.

Fájdalom, másfelől a germanisatió nyomaira találtam. Még a palóczok is éneklik Schneider Fannit s más possék dallamait, melyeket itt a fővárosban a kávéházi saengerek szoktak előadni, a magyar zugszínészek eltanulnak, terjesztenek a vidéken, segítségökre szolgálván Buda-Pest vendégszereplő sipládásai.

A civilizatió árja nem csak irodalmi nyelvünket rongálja, hanem a népdalban is mutatkozik. Im egy szép példája az alábbi versben :

Már mi nálunk kiment a
 Divatból — e bum !
 Noktolgatni a lyánnak,
 Modiból — e bum !
 Mert a cigány drágáért
 Hegedül — e bum !
 Nem birja ezt a legén
 Egyedül — e bum !

Nem azért idézem ugyan e sorokat, hogy vészharangot huzzak, nem is látok bennök oly nagy veszélyt; de nem tartottam fölöslegesnek tudomásul venni.

S most még egy pár szót gyűjteményemre vonatkozva.

Mondám, hogy a dalokat aránylag igen csekély terület adta. Ha nem számíthatunk is arra, hogy minden ugyanennyi terület ugyanennyi dalt fogjon adni, de bizony föltehetjük, hogy egész Magyarország Erdélylyel a fön nevezett számot sokszorozza.

Ezért, mielőtt a t. Társaság kiadásról gondoskodnék, célirányos lesz az egészet összegyűjteni. Így lehet aztán kikerülni azt a hibát, melyet az eddigi kiadók elkövettek : így lehet az egészet illő rendben sorakoztatni; az össze nem illő versszakokat egymástól elválasztani; tekintettel lenni az ország különböző részeiben levő variánsokra; szóval, így lehet pontosan szerkeszteni.

Végre ide fognak tartozni a különböző nemzetiségek dalai is, melyeket ismernünk kell, hogy egyébbel ne indokoljam, műtörténelmi szempontból.

EMLÉKBESZÉD BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF FÖLÖTT

GYULAI PÁLTÓL.

(Olvastatott 1872. febr. 11-dikén.)

Egy éve mult, hogy báró Eötvös József meghalt és ravatalát a gyászba borult nemzet vette körül. A köz fájdalomban, a nemzeti gyászban élénk részt vett a Kisfaludy-Társaság is, melynek az elhunyt egyik disze és sokáig elnöke volt. S most, egy év múlva, midőn Társaságunk nagy halottja emlékét megújítja, újra fájdalomba merülve azt sirassuk-e, mit halálával vesztettünk, vagy az enyhület nyugalmaival emlékezve arról elmélkedjünk, mit nyert ez oly gazdag étellel a nemzet?

A kit tiszteltünk, szerettünk, nem hallhat meg reánk nézve egészen. A halál soha sem győzedelmeskedhetik a szellemen. Kedveseink sirja csak földi maradványukat zárja magában, égi részök áldása velünk marad s lényünkbe olvadva átkísér az élet utain. A kik család és barátok helyett egy nemzetnek áldozták éltöket, a hősök, államférfiak, írók és művészek hatása a nemzeti fejlődés részévé válik, mint új eszmék és tettek eleme. A halottak szellemei az élők felett lebegve velök és érettök küzdenek az öröklét végtelenében. Emléköket nem a hideg márvány vagy ércz szobor őrzi, hanem a szó és élet melege. Bár mily nagy a veszteség egyesre vagy nem-

zetre nézve, bár gyakran megsajduljon a hegedni kezdő seb, az emlékezet nem csak a bánat forrása, hanem a lelkesedés is. Kedveseink sirjánál nem csak azt érezzük, hogy elvesztettük őket, hanem azt is, hogy birtuk, nem csak azt, hogy gyászolunk, hanem azt is, hogy boldogok valánk. A méla öröm és hála, mely ekkor eltölti szívünket, éppen úgy enyhít, mint fölemel. S ha elhunyt nagyaink emlékének áldozunk, a veszteség érzete eszrevétlen amaz eszmék cultusába olvad, melyeknek az elhunyt bajnoka volt, s a bánat felhőit mintegy megaranyozza a nemzeti dicsőség fénye. A hála és lelkesedés órája ez is mely szintén enyhít és fölemel, s e szószékre lépve, érzem, hatása alatt állók. Éppen azért engedjék önök, hogy elfordulva Eötvös sirjától nyugodtan tekinthessek pályájára, a veszteség nagysága helyett eszméi diadaláról szóljak, s bánatunkat, hogy meghalt, szerencsénkkel enyhítem, hogy élt, érettünk és dicsőségünkre élt. Vajha erőm gyöngeségét pótolhatná lelkesedésem és szónoki járatlanságomat feledtetné szívem őszinte kegyelele.

Eötvös az átalakuló Magyarország egyik legkiválóbb képviselője mint ember, államférfiu és költő egyaránt. Husz éves korától haláláig szolgálta hazáját, küzdött eszméiért éppen oly önzetlenül, mint lelkesülten, s nem kevesebb sikerrel, mint kitartással. Az újabb magyar irodalmi és politikai fejlődés legfőbb mozzanatait eszméi jelölik s mint magán ember a modern magyar társadalomnak mintegy eszményi kifejezője. Érdemei és erényei nem szorultak tulzásra, hogy feltűnjenek. Bizonyára inkább a gondolat embere, mint a tetté. Átalakulásunk legnagyobb tényeit nem ő hajtotta végre, de esz-

méjüknek ő volt fő kezdeményezője, philosophja és költője. E tekintetben senki sem mérközhetik vele. A közéleti harmincz év alatt a magyar politikai eszmék fejlődésére ő hatott legtöbbet. Aggódott, elmélkedett, bonczolt, remélt, lelkesült és lelkesített. Nem pártokat vezérelt, hanem eszméket kezdeményezett, nem annyira intézményeket teremtett, mint utjokat egyengette. Politikai művei, szónoklatai inkább a jövőre hatottak, mint a jelenre, sokkal magasabb szempontból fogta fel és rendszeresebben tárgyalta a kor kérdéseit, mintsem elég gyakorlati és népszerű lehetett volna. A tett emberei olykor mosolyogtak rajta, de észrevétlen is hatása alatt állottak. Hazája sorsa épen úgy szivén feküdt, mint az európai emberiségé, melytől azt nem tudta elválasztani. Mint keleten a nyugati polgárisodás bajnokáért lelkesült nemzetéért, s e polgárisodás szenvedései, aggodalmai, reményei, eszméi senkiben sem találtak nálunk mélyebb és elragadóbb tolmácsolóra, mint benne. Magasra törekvő és aggódó hazafisága mintegy világpolgárrá avatta, tehetsége és tanulmányai pedig Európa kitünőbb politikai írói közé emelték, mint a magyar politikai irodalomnak majdnem egyetlen képviselőjét külföldön.

S a költőben hasonló jellemvonásokra találunk. Itt is inkább a gondolat embere, mint a formáé. Bizonyára nem Eötvös az, ki az alkotó phantasia legművészbibb formáival ajándékozta meg nemzetét, de az is kétségtelen, hogy senki sem öntött a magyar költészetbe több gondolatot, nagy és nemes érzést, mint ő. Ujabb kori költészetünk fejlődésének két forduló pontján, a látszó ellentétek mellett is, ott küzd szelleme s erőt ad a mozga-

lomnak. Két költői nemzedék közé esve, szorosán véve egyikéhez sem tartozik, mégis mindenik magáénak vallja; egyiktől sem kölcsönöz, de mindkettőnek irányára hatással van. Oly tért mivel, mely legparlagabb; oly áramlatot indít meg, mely leginkább hiányzott költészetünkben. Kevésbé nemzeti, mint más, de európaibb mindeniknél, philosoph és mégis keresztény, reflexiókba süllyedő és mégis érzésben árad. A reflexió és érzés csodálatos módon egyesül benne, mintha fejével érzene és szívével gondolkoznék. A bánat és vigasz költője, a szerencsétlenek és elnyomott néposztályok szószólója. Lyrikus és epikus prózában, ki a magyar regényt közelebb hozza az élethez és a társadalom rajzává és bírálóvá emeli. A magyar és európai társadalom sebeit kérlelhetlen kézzel leplezi föl, kételybe és fájdalomba merít, de a keresztényiség és demokracia nagy elvei- és érzéseiben, a hitben és igazságban, keres gyógyító irt. Művei némely részletében a művészen gyakran erőt vesz a philosoph, de az egész vég hatása mindig költői. Kevésbé mulattat, mint mások, de mindig fölemel és nemesít. Alakjai nem mindig jellemzők és elevenek, de a kor jellemző eszméit és szenvedélyeit, akár a múltból, akár a jelenből vegye tárgyát, egy magyar költő sem fogja fel biztosabban. Phantasiája néha kimerül, kedélye soha, a fájdalom és vigasz, az emberszeretet és hit e gazdag forrása kimeríthetlen. Mindjárt első nagyobb műve meghódította a magyar közönséget, mely többé nem szabadulhatott varázsa alól. Valóban semmi sem bizonyítja annyira nagy költői tehetségét, mint az, hogy művei a fogyatkozások és hibák mellett is oly rendkívüli hatást gyakoroltak

irodalomra és közönségre egyaránt. A hibátlanság és szabatoság még senkit sem tett költővé, de a geniusz ereje mindig magával ragad, bármily alakban nyilatkozzék.

Eötvösben az ember a költővel és államférfiival a legszorosabb egységben olvadt össze. A költészet és politika reá nézve nem volt szinpad, hogy, mint a színész, levette a jelmezt, más emberré váljék. Költői műveit nagyrészt politikai küzdelme sugalmazta s a magán életben költői és politikai eszményeit igyekezett megvalósítani. Sorsa és hajlamai a demokracia bajnokává szentelték föl. Egy csapás következtében semmit sem örökölt atyjától, csak előjogait, melyek ellen egész életén át küzdött. Szegényen lépett a világba s a munkában keresett új birtok- és jogczimet. Itt dolgozott velünk, a nép gyermekeivel, csak tehetségével és szorgalmával emelkedve ki közülünk. A finom modoron kívül semmi sem mutatta benne az arisztokratát. Polgár volt elveiben, szokásai és életmódjában. Egyszerű munkás és szeretetre méltó. Becsületét, önzetlenségét rágalmazói sem vonták kétségbe. Kételyre háruló természete meg-megbénította erélyét, lobbanó kedélye könnyen lelkesülésre ragadta, de soha sem vezette félre a jótól. Politikai hibái nincsenek kapcsolatban erkölcsi tévedésekkel s diadalaiban nem önző szenvedélyek arattak sikert. Se hivatala, se tolla nem gazdagította meg. Oly kevésbé hizelgett a hatalmasok, mint a nép szenvedélyeinek, és eszményein csüngve felemelt fővel, feddhetlenül ment végig a köz pályán, de nem sebek nélkül. Érzékeny szive nehezen tűrte az irodalmi és politi-

kai pártok támadásait, de családjá és barátai körében enyhületet talált. A szerelem és szeretet költője boldog és gyöngéd férj, szeretett és gondos atya, hű és feláldozó barát volt. E mellett a szerencsétlenek vigasza és gyámola. Többet fáradott a mások, mint a maga ügyében s a jóságot szeretetre méltósággal, az emberszeretetet gyöngédséggel párosította. S íróársai iránt is hasonló érülettel viseltetett. Hogyan örvendett egy-egy új tehetség feltünésének s mily részvéttel fordult hozzá. Petőfin kezdve, kit megtámadói ellen az irodalmi téren is védett, hány ifju költő és tudós nyert tőle buzdítást és gyámolt. Oh valóban tehetségénél csak kedélye volt nagyobb s az író csak az ember multa felül benne !

Mind e tulajdonok korán fejlődtek Eötvösben, mint gyermek ifju volt, mint ifju férfi. A legellenkezőbb befolyások jókor megérlelték. E század második évtizedében született, midőn a magyar köz élet ismét dermedésbe süllyedt, s az arisztokratia az 1790-diki felbuzdulás után másod izben kezdett idegenné válni hazájában. Anyja nagy miveltségü és vallásos német nő volt, kinek szülőinél a gyermek és ifjoncz sokszor hónapokat töltött. Ez európai műveltségü körben korán kifejlődtek rokonszenvei az európai eszmék és irodalom iránt. Azonban a másik nagyatyai ház, hol szintén sokat időzött s hol még a hagyományos magyar erkölcsök divatoztak, nem engedte, hogy kivetkőzzék nemzetiségéből. E kettős hatás egész életén meglátszik. Buzgó magyarságába az európai eszmék cultusa vegyül s mint írónak kevésbé tősgyökeres nyelvét tág körü eszméi pótolják. Nagyatyja a

pohárnok, atyja a tárnokmester az aristokratia és kormány hires és tevékeny bajnokai voltak. A gyermek aristokratikus és alkotmányellenes légkörben növekedett, de az irány e tulságát egy szintén nem kevésbé tulságos irány hatása orvosolta. Nevelője egy erős szenvedélyű demokrata volt, a kivégzett Martinovics halálra ítélt társa, kit a kufsteini börtönben kiállott szenvedés nem tört meg, csak elkeserített. E férfiú mindennap megzavarta növendéke aristokratikus álmait s oly fogékonyságot ébresztett benne a demokratia eszméi iránt, melyet semmi ki nem irthatott. Ez ellentétekből fejlődött Eötvös demokratiai hajlama, melyet aristokratikus formák mérsékeltek, vallásosság szentelt meg, s irigység és gyűlölet helyett emberszeretet és igazságérzet élesztettek. Atyja fényes pályára szánta, nagy urnak a főuri bureaucratia rangfokozatán, azonban az ifju barátjai társaságában a fölszendült magyar politikai és irodalmi élet mozgalmai között élt, a hazafi és író koszoruiról álmodozott, verseket és drámát írt, s a juliusi forradalom győzelmét ünnepelte. Kényszerből mégis engedett atyja kivánságának; rövid ideig szolgált a megyénél, udvari kancellariánál, az eperjesi kerületi táblánál, de örömeztobb töltötte idejét külföldi utazással. A magyar alkotmány e korhadó intézményei nem tudták lelkesíteni; az új kor eszméi zsibongtak lelkében és szive egy még alakatlan jövőért dobogott. Nem kereste a világ örömeit, barátjai társaságában mivelte lelkét, s midőn a fényes szülői ház viszonyai megrendültek, szakitva multjával, mintegy a nép közé szállott, hogy kizáróan mint író és publicista szolgálja ha-

záját. Eszményei után indult, s élete nem is egyéb, mint az ifjuság álmai megvalósítva az érett korban.

Első költői kísérletei kora ifjuságára esnek, melyeket nem soká politikai munkássága követ, hogy mintegy párhuzamban versenyezzenek egymással. Az ifju lyrikus figyelmet ébreszt, s „Búcsu“-ja ma is a legjobb magyar ódák közé tartozik ; az ifju reformer tiszteletben részesül, mint a ki „Vélemény a fogházjavítás ügyében“ czimű munkájával egy egész kis irodalmat idéz elő. Eötvös az ellenzékhez csatlakozott, de már első felléptekor nem a sérelmi téren küzd, hanem a reformokén. Széchenyi reformáramlata magával ragadott minden mélyebb kedélyt és magasabb szellemet. S jellemző, hogy Eötvöst első reformindítványában inkább az általános emberi érdek vezeti, mint a tisztán nemzeti, s a társadalmi bajok élénkebben érdeklik, mint a politikai bonyodalmak. Börtöneink barbarismusa fölláztatja érzelmeit, s mint a hallgató rendszer bajnoka lép föl javításuk érdekében ; a mátyásfalvi zsidó nép szenvedései mélyen megrázzák lelkét, s a „Zsidók emancipációja“ czimű ragyogó essayjében oly eszméket hirdet a magyar közönségnek, melyeknek igazságáról sokan meggyőződnek, de valósíthatóságukat ábrándnak tartják. És ime az ábránd huszonnyolcz év mulva teljesül, az indítványozó mint miniszter maga hajtja végre. S ha külföldi ügyekhez fordul, itt is hasonló szellem lelkesíti. „A szegénység Irlandban“ czimű értekezése szintén a szenvedők és elnyomottak kérdésével foglalkozik. Tudománya és ékes-szólása rövid idő alatt megkülönböztetett állást vívnak ki számára, s midőn az 1840-diki országgyűlés a bör-

tönjavítást egyik fő kérdésül tüzi ki, az országos bizottság tagjai, a haza első rendü tekintélyei között ott találjuk a fiatal Eötvöst is. Mindamellet első koszoruját nem politikai pályán, hanem a költőin nyerte. Az 1838 — 1840 között megjelent Karthausi ünnepeltté tette nevét s a legkitünőbb magyar költők sorába emelte.

E könyvnek rendkívüli hatása volt, melylyel addig csak a Vörösmarty „Zalán futása“-é versenyezhetett. Tulajdonkép a Karthausi kiegyésztette és mérsékelte azt az irodalmi nagy változást, melyet a Vörösmarty föllépte jelöl. Vörösmarty háttérbe tolta a német-görög classicismust, melynek Kazinczy volt képviselője; felszabadította költészetünket a német költészet járma alól s megnyitotta az európai összes irodalom behatásainak: a képzelem szabadságát hirdette tárgyban és formában; egyfelől régi és népköltészetünkre, másfelől az európai romanticismus rokon elemeire támaszkodva, oly költői iránynak adott lendületet, mely nemzetibb és tágabb körü volt minden addiginál. Azonban e költészet csak a mult, a nemzeti nagyság és erő képét tüntette föl, s ha a jelenhez fordult, leginkább a küzdő hazafiság aggodalmait és reményeit zengette. Maga a regény is ez uton indult; költőink a történelmi regényt miveltek előszere-ttel s legfeljebb csak a komikum kedvéért szállottak alá a jelenhez. Az emberiségi érdekek és eszmék, a társadalmi szenvedések, az ujkori egyén tragikai küzdelmei nem táláltak szószólóra a nemzeti lelkesülés, a hazafi eszmék és érzelmek e forrongásában. E mellett költésze-tünk ösztönszerűleg őrizkedett a philosophiai szemlé-lődéstől, került a kedély érzelmes áramlatát, öröme-stebb

tévedt szónoki pathoszba, sőt a képzelem ragyogó, de hideg játékába is. A Karthausi egyszerre az emberiségi érdekek és eszmék, a társadalmi küzdelmek és szenvedések közé ragadta a magyar olvasót s egy sebzett szív fájdalmaival, egy szemlélődő lélek kételyeivel töltötte el. A világ-fájdalomnak adott hangot, de vigasz és megnyugvás kíséretében. E tisztán emberies irány mérséklőn és nemesítőn olvadt a megújult magyar költészet fejlődési folyamába, e philosophiai szemlélődés és vallásos fölemelkedés a modern műveltség alapján, áthatva a meleg kedély érzelmeitől, megtermékenyítette az elméket és közelebb hozta az európai irodalomhoz.

A Karthausi formahibáit a gyakorlott szem könnyen észreveheti; de ki az, a kit meg nem ragadott e mű szelleme, melyben magasság és mélység, fájdalom és vigasz, kétely és hit, ég és föld oly fenségesen olvadnak össze? Nem találjuk meg benne az elbeszélő styl könnyed és élénk folyamatosságát; de méltán kérdezhetni, mutathat-e fel költőibb nyelvet a magyar próza? Minden lapján az ódai hevület és elegiai meghatottság kimerithetlen forrása árad el, s nem ok nélkül mondják, hogy a ki a bánat és vigasznak e könyvét versbe szedné, elrontaná, prózaivá tenné, mert oly kevésbé próza az. Eötvös követte geniuszát, kiöntötte ifju lelke élményeit, csalódásait, szemlélete és tapasztalatai gazdag tárházát, s megenyhült a vigaszban, melyet maga és embertársai számára keresett. Nem töpregett, regényt ir-e vagy lyrai költeményt, elmélkedést vagy emlékiratot, érezte, hogy költői művet alkot és lelke legbensőjét tárja fel olvasóinak. A melanco^oia árnya, a kétely szürkülete

ködlük rajzain, de a hegyek csucsán napsugár ég s a gót egyház keresztjére veti fényét; az örömök és remények temetőjén mindenütt enyészettel találkozol, de egyszersmind a halhatlanság fuvallatát érzed; hiu és önző szenvedélyek harcza tárul fel előtted, mely bűnbe és boldogtalanságba sodor, de felsugárzik a keresztjén önmegtagadás feláldozó szeretete, mely kiemel, megment vagy legalább enyhít, vigasztal. Az európai társadalom tükre e könyv, mint a napé egy harmatesepp; hátterét az aristokratia és demokratia küzdelme képezi a mindennapi élet bonyodalmai között. Amaz romjaiban, előítéletei- és emlékeiben él, ez réményeiben és ábrándjaiban, még nem képes megszilárdulni, s mind kétőben hiányzik a hit ereje s a szeretet feláldozása. Az öreg gróffal, a régi aristokratia képviselőjével, Dufey áll szemben, a komornyik fia, ki a demokratia vállán jutott hatalomra s épen oly önző, kapzsi és szivtelen, mint a kiknek helyét foglalta el. Armand a nép feltörekvő gyermeke, ki az egyenlőség századában semmire sem tud menni; Arthur nagyravágyó művész, ki föllengő idealismusában a dicsőségért küzd és csalódva érzéki gyönyörökbe sülyed; Gusztáv, a mű hőse, egészen kora kifejezője, a régi és új eszmék, a hit és kétely vegyülete, nemes szívű, de gyöngye, lelkesülő, de erélytelen, ki magára és másokra egyaránt szerencsétlenséget áraszt. S a két nőt, Juliát és Bettyt, az aristokratikus báj és polgári egyszerűség e virágait, ugyanegy sors dere hervasztja el. Amazt egy a népből kiemelkedett csábító taszítja a csalódás és gyalázat örvényébe, emezt egy ős család vég sarjadéka. Azonban e kétségbeesésig sötét

rajzot mennyi fény enyhíti! Armand a munkában és családi életben keres vigaszt, Julia az anyai érzésben talál menedéket, Bettyt a szerelem álma ringatja halálba s a haldokló Gusztáv a zárda magányában megtisztult szívvél hirdeti: „Életemnek emléke őrizze meg az önzéstől lelketeket, bus napjaitok el fognak mulni, a világ fájdalmát kedveseitek ölelései, kedveseiteknek sértéseit a világ fogják kipótolni, csak az önzőnek nincs vigasztalása a földön.“

Ez a mű alapeszméje, tanulsága; ez épen oly keresztényen, mint philosoph megnyugvással vált meg Eötvös forrongó ifjúsága emlékeitől és szállott ki mint férfit a politikai küzdőhomokra egy eszméért, melynek egész életét áldozta. Politikai pályáját a megyei, felső-, majd alsóházi szónok, a journalista és író számos küzdelmei és diadalai jelölik; a közelebbi harmincz év alatt alig támad mozgalom, melynek harczosai vagy épen megindítói között ott nem találjuk; de mindamellert egy nagy eszme az, melyben összes munkássága, legszentebb aggodalmai, reményei mintegy központban egyesülnek: és ez eszme a magyar parlamenti kormány eszméje a népképviselet alapján és egyszersmind összhangzásba hozatala, kibékítése az ausztriai kapcsolat viszonyaival. Amaz az 1848 előtti években volt törekvéseink fő célja, emez az 1849 utániakban. Mindkettő ténynyé vált: az első Kossuth hajtotta végre, a másodikat Deák; de az eszme kezdeményezésének érdeme és szenvedései sok részben Eötvöst illetik.

Magyarország köz élete a negyvenes években élénk mozgalmasságnak indult, de inkább a lázas izgalom,

mint a pezsgő egészség jelenségei között, s minden arra mutatott, hogy válság felé közeledünk. A nemzeti élet-erő küzdött a viszonyok és eszmék kóroanyagával. Az ellenzék a dicső mult emlékein s a derengő jövő reményein lelkesülve egyszerre vivta csatáit a sérelmek és reformok mezején. Visszaszerezni Magyarország törvényes önállását, reformálni az ősi alkotmányt, kifejtteni a háza szunnyadó szellemi és anyagi erejét, volt jelszava, melyet a nemzet is magáévá tön. A kormányt, melynek eddig a létező állapot fentartása volt minden gondja, szintén magával sodorta a mozgalom. Némi engedményeket tett, némi fogékonyságot mutatott mindkét irányban, de részint a viszonyok kényszerűsége miatt, részint hajlamainál fogva, határozatlan, tétovázó volt s egy nem épen tiszta eszközökkel összetoborzandó többségben remelte és kereste támaszát. Azonban a legfőbb pontra nézve magában az ellenzékben is az eszmék anarchiája uralkodott. Ragaszkodás a középkori intézményekhez, és njkori eszmék cultusa, aristokrata hajlamok és demokrata irányok, a hűbéri és modern alkotmány biztosítékai és szükségai, nemzeti előítéletek és szabadelvü ábrándok sajátságos vegyülete olvadt össze e nemzeti nagy mozgalomban. A kormány az idegen befolyás és absolutismus képviselőjének tekintetvén, mindenki gyöngítésén törekedett, az országgyűlés a szükségekhez és vágyakhoz képest kevés eredményt mutathatván fel, a megye felé fordult a rokonszenv és jogköre kiterjesztésében kerestett az alkotmány biztosítéka és a reformok gyorsítása. A megye mint államrendszer ünnepeltetett s „vis inertiae“-jével nem csak a törvényteleniséget, hanem a jó közigaz-

gatást is akadályozta, szabályalkotási jogait az országgyűlés jogai bitorlásáig fejlesztette, a követi utasításoknál fogva függésben tartotta a törvényhozást s lehetetlenné tette a parlamenti élet fejlődését. Ide járultak még a korteskedés visszaélései, melyek a vesztegetést és erőszakot győzelmes pártfegyverré emelték, s egy egész insurrectionalis tábort alakítottak, nem annyira a nemzeti, mint a nemesi jogok védelmére.

Mindjárt ez évtized elején egy kis töredék, néhány fiatal férfi szakadt ki az ellenzékéből, kik szintén az ország önállásáért és reformokért lelkesültek, de egyszerűen tisztázni kívánták az eszméket, s vezérelvet kerestek, melynek igényeihez idomuljanak az átalakulás kérdései. A parlamenti központosítást és felelősséget irták zászlójokra. Közlönyük a „Pesti Hirlap“ volt, melyet előbb Szalay, majd Csengery szerkesztett. Sokáig népszerűtlenek voltak, de jellemők, tehetségök és tudományuk ereje mind mélyebb hatást tett a gondolkodó és miveltebb elmékre. E párt élén küzdött Eötvös az ellenzék gyanúsítása, sőt terrorismusa között. Négy évi hirlapi munkásságát egy könyvben, a „Reform“-ban, összesítette, mely legvilágosabban és legrendszeresebben fejtette ki e párt törekvését, s melyben, mint a hajnal szürkületében, már feltetszetek az 1848-diki törvények körvonalai.

Eötvös nem remélte az ország sérelmei orvoslátát, sőt az egész sérelmi politikát természetlenné tartotta. Nem az egyes sérelmek orvoslátát tűzte ki feladatul, hanem az ok megszüntetését, melyből sérelmeink származnak: a kormány felelőségének kivívását sürgette,

mely mind az alkotmányosság természeténél, mind régi törvényeinknél fogva megilleti a nemzetet. A nemzeti fájdalom ékesszólásával fejtegette, hogy Magyarországon a politikai jogok élvezete kizáróan egy osztályt, illet s e kiváltság nem miveltségi vagy birtokviszonyokon, hanem egyedül a nemesi czimen alapszik; hogy köz igazgatásunkban hiányzik minden egység, köz pontosság, s a kormánynak nincs elég hatalmá a törvények végrehajtására; hogy a törvényhozás a kormányt feleletre nem vonhatja, s alkotmányunk egész biztositéka a megyéknek „vis inertiae“-jében s az országgyűlés ama jogában áll, mely szerint a sérelmek orvoslatát követelheti; vagy, más szóval, Magyarországon nincs nemzet, nincs kormány, s nincs oly parlament, mely egy alkotmányos törvényhozó testület jogai birtokában volna. Ez az oka, hogy minden tekintetben annyira hátra vagyunk s még alig értünk el az ujabbkori műveltség küszöbéhez. Hátramaradásunk e fő okai pedig a legszorosb kapcsolatban vannak egymással. Épen ezért bonczkés alá vette a megyei rendszert; feltüntette árnyoldalait; kimutatta, hogy a haladás e rendszer mellett lehetlen; hogy az biztositéka ugyan alkotmányunknak, de olynemű, melynél gyöngébbet és kifejlődésünkre károsabbat alig képzelhetni. Nem a megye, hanem az országgyűlés erősbülésében kereste a szabadság és haladás biztositékát, öszpontositani ohajtotta az országos ügyeket a felelős kormány és országgyűlés kezébe s megszorítani a megyék jogkörét, részint a felelős kormány, részint a közsegi önkormányzat intézménye által, mely utóbbi a megyei merev öszpontosság miatt ki nem fejlődhetett. Azonban e gyökeres reformot csak

a törvényhozás útján akarta eszközölni, mely megszabadulva az utasítások nyügétől s a képviselőlet fejlesztésével naponkint erősöbülni fog. S az új rendszert fokonskint kívánta a köz igazgatás egyes ágaira alkalmazni, s csak oly arányban és módon korlátolni a helyhatósági jogokat, a minöben a felelösség ez új biztosítéka életbe lép s a mennyit ez okvetlen megkíván. Figyelmeztette az ellenzéket, hogy nem abban rejlik a veszély, ha a kormányt hatalommal ruházzuk fel, mert a ki a kormány szükségét belátja, gyöngeségét nem számítja szükséges tulajdonai közé, hanem abban, ha a hatalom nem a többség kifolyása és nem korlátolják a felelösség intézményei. Intette a kormányt, hogy a köz bizalomban keresse támaszát, s a törvényhozástól bizonyára teljes hatalmat nyer, ha annak egyszersmind felelős lesz. Meg volt gyöződve, hogy a dolgok ereje nem engedi a hosszszas halasztást, és pusztá előítélet vagy megszokás nem fogják visszatartóztatni a nemzetet oly elvek elfogadásától, melyek nélkül kifejlödése lehetetlen.

Azonban Eötvös nem csak a politikai téren küzdött az ujkori alkotmányosság és demokratia elveiért, hanem a költöin is. Két nagy regényét, a „Falu jegyzőjét“ és a „Magyarország 1514-ben“ czimüt ez eszmék sugalmazták. Maga bevallja, hogy a költészet kedves játékká sülyed, ha külön válik a kor nagy érdekeitöl. S valóban a „Falu jegyzője“ nem csak egy szép könyv, hanem egy jó tett is volt; a demokratia jajkiáltása, mely szenvedéseit panaszolja és jogait követeli; a fájdalom és guny megolvadt könyve, mely milliók kinjait fejezi ki; egy villám-fény, mely megvilágítja a láthatárt s a kö-

zélgő viharra figyelmeztet. Eötvös meleg szive egész részvétellel fordult az elnyomott szenvedőkhöz, hogy elégtételt és vigaszt nyújtson nekik, mit az alkotmány megtagadott. Hibásan fogják fel e regényt, kik nem látnak egyebet benne, mint a megyei rendszer árnyoldalainak rajzát. Több annál: az 1848. előtti magyar társadalom rajza az, mely csak két osztályt ismert: a kiváltságosokét, kiké minden jog teher nélkül; s a kiváltságtalanokét, kiké minden teher jog nélkül. Ez állapot komikai és tragikai oldalait rajzolja Eötvös, az intézmények hatását a jellemek és viszonyok alakulására, s a megye csak annyiban játszik főbb szerepet, a mennyiben az uralkodó osztály, a nemesség jogainak legkifejezőbb képviselője. Tengelyi nemes-levele elvész és elveszti minden jogát; Viola, a jobbágy, érzi emberi méltóságát s e miatt bünbe és boldogtalanságba sodortatik: ime a sarkpontok, melyeken a regény cselekvénye megfordul. Hibáztatták és hibáztatják ma is Eötvöst, hogy miért tárta fel oly kiméletlenül társadalmunk árnyoldalait; hűtelennek tartják rajzát, mert rövid idő közben és egy helyre összesíti mindazt, mi évek alatt, több helyt is alig történhetett. De vajon megszűnnek-e nemzeti hibáink és fogyatkozásaink, politikai és társadalmi tévedéseink, ha takarjuk vagy épen eltagadjuk? csak idegenektől halljunk-e igazat, s a költőt udvaronczezá aljassítsuk-e, hogy csak hizelegjen nemzeti hiúságunknak? vajon van-e valódi költői mű, mely nem emeli az arányokat s nem öszpontosítja a lényegest, akár jellemet rajzoljon, akár cselekvényt alkosson? a költő a dolgok természetéből, a viszonyok eszméjéből induljon-e ki, vagy

a statistika száraz adataiból? Eötvösnek volt bátorsága, igénybe venni a költő jogait, a társadalom rajzává és bírálóivá emelte regényét, s e tekintetben a „Falu jegyzője“ ma is versenytárs nélkül áll irodalmunkban.

De tisztán irodalomtörténeti és széptani szempontból is kitűnő helyet foglal el e regény. Egy oly mozgalom törekvéseit bátorította, mely költészetünket nemzetibb és mégis európaibb színvonalra vágyott emelni. A Vörösmarty által tört ösvényen Petőfi és Arany jelentek meg, kik mélyebben merítve a népköltészet forrásából a lyrát és eposzt nemzetibb formából zendítették meg s az egyszerű- és jellemzetiesre törekedtek. A széptani és politikai irányok egymásba gyűltek s a demokracia fuvalma kezdette áthatni költészetünket. A „Falu jegyzője“ tárgy-, irány- és hangban gyámolította e törekvést. Eötvös lyrái hevülete, elmélkedő szárnyalata, mely a Karthausiban oly megragadó erővel nyilatkozott, itt humorrá változott át, mely mosolyba olvasztá könyeit; muzsája elhagyta a polgárisodás köz pontját, Párist, s az alföld délibábján ringatózott, mint a Petőfi- és Aranyé, eszményi fényt vetett a kunyhók szalmafedelére, s egy jobbágy életében több tragikumot fedezett fel, mint a mennyit Gusztávban, a Karthausi hősében, találhatni. Valóban a Viola sorsának bonyodalmai képezik a regény fénypontját. Szabad lelke nem férhet meg a jobbágyi viszonyok között, s midőn a földesuri és szolgabirói önkény legszentebb érzéseit lábbal tapodja, áttöri a korhadt társadalom korlátait, de egyszersmind megsérti az örök emberi törvényt. Ártatlan vért ontott, s többé nincs nyugalma s magával sodorja környezetét. Hijába mene-

kül üldözői elől s vonul idegen vidékre. Megtört nemes szive s multjának bonyodalmai ismét kiragadják magányából, még egyszer férfiasan küzd és sorsa áldozatául esik. S mily eleven jellemzetes magyar alakok emelkednek ki e regényben, a rajz élességét mennyire enyhíti a finom humor, s az izgató irányt, mely egy egész osztályt támad meg és von feleletre, mily nemesen mérsékli a tiszta és gyűlölség nélküli kedély emelkedettsége.

Eötvös másik nagyobb költői műve : „Magyarország 1514-ben“ történelmi regény. Lelkiismeretes tanulmányok után lépett e térre. Tisztelte a történelmi igazságot, s úgy hitte, hogy a hir, melyet a történelmi személyek kivivnak magoknak, a tulajdon legszentebb nemét képezi, melyet a költő művészeti czélok érdekében sem másíthat meg. Tisztán erkölcsi szempontból indulva ki, oda jutott, hova a széptani is vezet, mely a történelmi hűséget az illusio lehetősége, e minden költői mű életföltétele végett, követeli. Műve történelmi felfogás tekintetében felülmul minden addigi magyar regényt, melyek csak háttérül használták a történelmet, vagy ha nem, történelmi személyeik inkább az általános emberi szenvedélyek képviselői voltak s nem egyszersmind a koréi. Eötvös a kor uralgó eszméit, küzdő szenvedélyeit igyekezett megtestesíteni. Magyarország hanyatlása korszakát rajzolja, melyet a mohácsi vész követ; tárgya a pórlázadás, melyet Dózsa vezérel, ki egyszersmind a regény hőse. Az udvart, aristokratiát, népet, a kor eleven színében tünteti föl egy történelmi nagy képben, s kivált a csoportozatok rajzában több művészetet fejt ki, mint bármelyik re-

gényében. Dózsát nem festi az alkotmányosság hősének, az ujkori demokratia képviselőjének, bukását a korviszonyokból és jelleméből fejti ki s kerül minden egyenes czélnyomatot a jelenre. Pedig az indok, mely őt a mult e tárgyához vezette, a jelen vágyai- és aggodalmaiban rejlett. A jobbágyok felszabadítása a reform egyik legfőbb kérdésének tekintetett, melynek megoldása szükségét és nehézségeit senki sem érezte élénkebben Eötvösnél. Bal sejtelmek nyugtalanították, a mult tanulságával akart hatni a jelenre, s a költészet erejével mutatni fel az elvakult nemesség és felizgatott nép szenvedélyeit, melyek nemzeti katasztrófához vezetnek.

Sejtelmei nem teljesültek. Egy nagy napon a nép felszabadult, a nemzet kivivta önállását, az alkotmány reformáltatott ugyanazon eszmék szerint, melyeket ő hirdetett, s mint cultusminiszter maga is helyet foglalt az uj kormányban. Azonban az uj intézmények összeütkezésői, a reactio támadása, az eszmék és szenvedélyek hullámai forradalomba sodorták a nemzetet. Eötvös, mint a kinek a forradalom és ellenforradalom harczi közt szerepe lejárt, félre vonult és külföldön élte át a végzetes éveket. Midőn a forradalom árja lezugott s magába temette az ezredéves magyar alkotmányt, szivét ki-mondhatlan fájdalom töltötte el. Régi barátja, pálya- és elvtársa Szalay hasonló búskomorságban szevedett. Ott találkoztak a zürichi tó partján, s megtörve, elvénülve borultak egymás karjába, mert nem az idő vénit, hanem élményeink. Vigasztalták egymást. Szalay a magyar történelem tanulmányozásához fogott, hogy lássa, lehet-e még remélnünk? mert a nemzetnek tulajdonai egy ese-

mény által nem változhatnak meg, s azért egész multja az, miben jövőjének kulcsát találhatni; tudni akarta, mi vár reánk? hogy meggyőződve nemzetünk hivatásáról, új erővel fogjunk munkához, s jóvá tegyük elkövetett hibáinkat, vagy azzal a meggyőződéssel haljunk meg, hogy a magyarnak úgy sincs mit keresni a világon. Eötvös, ki nemzete sorsát mindig az emberiség nagy érdekeivel szeretete összekapcsolni, szintén tanulmányhoz fogott, azon elmélkedett, vajon polgárisodásunk súlyedésnek indult-e, egy új caesarismus rothasztó karjaiba hanyatlunk-e vagy a látszó romlás csak átmeneti korszak, s az eszmék, melyekben e század oly mélyen csalódott, fognak-e megtisztulva egy jobb jövőt megalapítani?

Ime a „XIX-dik század eszméinek befolyása az államra“ czimű munkájának eredete. E könyvben tetőponton nyilatkozik Eötvös történelmi és politikai nagy miveltsege s éles eszének, gazdag szellemének egész termékenyítő ereje. Inductiv módszert követve, bonczkés alá veszi e század uralkodó eszméit: a szabadságot, egyenlőséget és nemzetiséget, s kimutatja, hogy ez eszmék, a mint azokat értelmezik s az államban valóításukra törekeshetnek, ellenkezésben vannak egymással s valóításuk semmivé tenné a keresztyén polgárisodást. Kifejti, hogy az emberek többsége ez eszmékhez más értelmet köt, mint a melyben valóításuk megkísértetett; hogy az egyéni szabadság lelkesíti az európai emberiséget, e tisztán keresztyén eszme, mely a leglényegesebb különbséget képezi korunk s az ókor miveltsege között, s a mely szerint az egyenlőség csak eszköz, hogy mindenki a szabadság élvezetéhez juthasson, a nemzetiség pedig az

egyéni szabadság elvének alkalmazása egész nemzetekre. Kutatja amaz elveket, melyek az ó korból maradván reánk, maiglan fentartották uralmokat az állam körében, és szembeállítja velök a keresztyén polgárosodás elveit, melyek még valósításra várnak. Öszhangzásba hozni az állam rendezését a keresztyén polgárisodás elveivel : ime a munka alapelve. Mélyen hisz a keresztyén polgárisodás jövőjében ; meg van győződve, hogy némely szomorú jelenségek ellenére is, nem a romlás, hanem a keresztyén elvek győzelme felé sietünk, s a csalódások, melyeken átestünk, a forradalmak, melyek által hanyattunk, mintegy szükségesek voltak arra, hogy tévedésünket belássuk Tiszán tudományos szempontból indul ki, s a pártok felett állva, vizsgálja az egyén érdekeit, szükségait, az állam czélját, az egyéni és köz szabadság biztosítékait ; nyomonzza a haladás törvényeit s befolyásukat az állam szerkezetére. Alig van nevezetesebb állami és társadalmi kérdés, melyet vizsgálata tárgyává ne tett volna. S ha a régi illúziók romjain itt-ott talán új illúziókat hirdet is, fejtegetéseit az ismeretek nagy gazdagsága kíséri. Jól ismeri a népek és korszakok jellemét, az okok és eredmények kapcsolatát, a különböző polgárisodások eltérő és találkozó pontjait, s a tényezőket, melyek befolyanak az emberiség miveltségére. Néhol történetphilosoph, másutt történetnyomozó, s nem csak a politikai, hanem a történelmi tudományt is új szempontokkal gazdagítja. Nem ok nélkül irodalmunk büszkesége e mű s külföldön méltán említi egy sorban Stuart Mill hason tartalmu munkájával.

E tanulmány enyhítette és megnyugtatta ; a munka második kötetét már hazájában végezte be s élénk

részt vett az absolutismus és germanisatio érdekében annyira korlátolt magyar társadalmi és irodalmi élet mozgalmában. Még egyszer hozzá fordult a költészethez is, egy „Nővérek“ czimű regényt irt s néhány kisebb elbeszélést a magyar népéletből. Jeles művek, de nem tanusítják a költő szelleme újabb fejlődését. A „Nővérek“ alapgondolata a Karthausi borongó hangulatára emlékeztet, s bár a forma művészebb, de az eszmei tartalom nem versenyezhet korábbi regényeivel. A népies elbeszélések a „Falu jegyzője“ genreképeire emlékeztetnek, de a humor nem oly önkénytelen s az alakok kevésbé elevenek. Alkonyodó költészetének mintegy búcsusugárai ezek, még egyszer fölkeresik az ismert tájakat s megannyozzák a kedves emlékeket. Borus lelke megvált a költészet enyhe álmaitól, s a zord való, a nemzeti lét aggodalmi és reményei közé mélyedt. Nagy munkásságot fejtett ki tudományos, irodalmi s jótékony intézeteink föléléstése vagy megalapítása körül. Mint az Akademiának al, majd fő elnöke, a tudományos munkásságnak nagyobb lendületet igyekezett adni; sokat fáradozott az írói segélyegylet megalapításán; a Kisfaludy-Társaságot feltámasztotta halottaiból s kétszáz arany alapítvánnyal lépett alapítói közé. Ő Társaságunk második megalapítója és szellemi s anyagi áldozatai legdrágább emlékeink közé tartoznak. Amaz elnöki székről hányszor hangzott hozzánk buzdító szava, s az Akademia e szószeréről hányszor lelkesítette nemzetét! Volt idő, midőn nemzeti intézményeink romjai közt csak az akadémiai szószerék állott épen s csak innen lehetett szólni egy-egy ünnepélyes pillanatban az egész nemzethez. Eötvös, mint nagy

halottaink emlékszó noka, a romok között, e szósze k re állva, balzsamot csepegtetett a nemzet sebeire s a jövőbe vetett hitét táplálta. S midő n jobb napok látszó tak közeledni, aggó dó hazafisága egész nyugtalanságával áldozta napjait egy oly kérdés megoldására, melytől Magyarország jövője függött.

A hatvanas évek elején minden nehézségével, egész nagyságában elő térbe lépett Magyarország és az osztrák tartományok kapcsolati viszonyainak kiegyenlítése. E kérdéssel 1848 előtt keveset foglalkoztak, a pártok mellő zték, a hirlapok halgattak róla. Csak Széchenyi saszeme látta e kérdés rendkívüli fontosságát s vette tekintetbe minden lépésénél. Az ellenzék csak a törvény holt betüit tartotta szem előtt, nem nézett az élő érdekek összegére, mintha az egész csak idegen ország s nem egyszersmind a haza jobblétének kérdése volna. Maga az a töredék, mely a magyar alkotmányt a parlamenti felelő sség formáiban akarta reformálni, szintén homályban hagyta e kérdést s csak a vámügy rendezését illető indítványban vette tekintetbe. Eötvös „Reform“-jában érinti ugyan némely oldalát, de taglalatába nem bocsátkozik. Innen az 1848-diki törvények hiánya is, melyek közös ügyeket említnek, de elintézésöket nem szabályozák. S most egy véres forradalom és gyászos reactió után újra felmerül e kérdés a békés megoldás minden reménye nélkül. De Eötvös hitt és remélt. Természetében feküdt megérezni az eszmék jövőjét, és akkor lépni fel mellettök, midő n még népszerűtlenek és kevesen hisznek bennök. Fő dolognak tartotta az alkotmányos mozgalmak megindítását mind Lajtán innen, mind Lajtán

tul, s erre egy röpiratával jelentékenyen be is folyt. De a midőn Magyarország köz joga egy központi parlament javára elkoboztatott, egy második röpiratában Magyarország különállása mellett lépett sikra. Meg volt győződve, hogy a német egység, bárminő alakban, de létesülni fog, Ausztria ki nem vonhatja magát belőle s Magyarország különállása Németország egységének föltétele. Vagy ha Ausztria kivonná magát az egységi kapcsolatból, akkor sem az octroylás az a mód, melylyel Magyarországon ezélt érhetni. A nemzet nem fog lelépni a jogfolytonosság ösvényéről, de a törvényhozás útján kivihetők oly rendszabályok, melyek a közös ügyek érdekében elkerülhetlenek. Kétségtelen volt előtte, hogy a közös ügyekre nézve bizonyos intézmények szükségesek, nevökkel nem gondolt, de megszilárdulásukra ohajtandónak tartotta az alkotmányos szabadság minél nagyobb mértékét.

Eszméi mind Bécsben, mind hazájában hidegen fogadtattak, s épen oly népszerűlenné tették, mint a midőn azelőtt tizenöt évvel a parlamenti felelősséget indítványozta. De azért nem csüggedett. Benyomásokra fogékony természete mozgékonyosságával, hol magyar, hol német lapokban folyvást érlelni törekedett a kiegyenlítő eszméket, sőt e célra egy magyar lapot is alapított, melynek vezérczikkeit nagyrészt maga irta. Drágának tartott minden pillanatot, s a mult tévedései, melyekre maga is befolyt, intő példa gyanánt emelkedtek fel lelkében. Mind a mellett részint a pártok állása, részint a körülmények ingatagsága miatt csak a vezérelveket fejtegette s nem állott elő formulázott tervvel. De a midőn Deák egy alkalmas pillanatban felmutatta tervét s for-

mulázta az új intézményeket — mely tette őt nagyobb államférfivá emelte, mint minden más, a miért inkább ünnepeltetett — Eötvös némi kételyek ellenére is egészen hozzá csatlakozott, s kiváló részt vett mind a palamenti küzdelmekben, melyek a kiegyenlítési törvényjavaslatokat győzelemre segítették, mind a királyi tanácsban, mely a vég megoldás s a magyar miniszterium alakítása végett hivatott össze. Még egyszer ismét teljes erejében hallottuk őt, mint szónokot, védve amaz elveket és intézményeket, melyekért egész életén át küzdött; még egyszer láttuk őt a miniszteri széken, hogy megindítsa közoktatási és műveltségi ügyeinket, melyekért senki szive nem dobogott hőbben, mint az övé. S im alig telt el négy év, s a sors kiragadta körünkből!

De bármily gyászos reánk nézve halála, van benne valami vigasztaló és fölemelő. Egy szép, egész életet látunk befejezve: az ifjuság merész álmát, melyet az érett kor megvalósított. A küzdő hős fáradalmi után nyugodtan szállhatott sirjába. Az isteni gondviselés pártul fogta s megjutalmazta a költőt, ki a sziv legnemesebb érzéseire hatott, a philosophot, ki az emberiség legszentebb érdekeit nyomozta, a hazafit, ki oly ernyedetlenül fáradozott nemzeté fölemelésén. Oly áldással koszoruzta, melyben ritka halandó részesül. Pályája szenvedéseit fenkölt lelkü hitvese enyhítette, gyermekeiben örömet ért, s a köz életben valósulni látta mindazt, a miben élete célját helyezte. Az ősi alkotmány átalakult, a nemzet önállása és szabadsága biztosított, hijába tiporták össze két nagy hatalom seregei, sirjából újra kiemelkedett. Az osztrák tartományokkal való viszonyaink kiegyenlített-

tek s az ország anyagi és szellemi fejlődésnek indult. Beteljesült, mit egyik költeményében óhajtott :

„Ha fenmarad nevem,
Eszméim győzedelme
Legyen emlékjelem.“

Ez emlék él alkotmányunkban, a köz szellemben és szivünkben : emelkedjék lelkesedéssé, hadd érezzük olyan és igazán, mint ő, hogy keleten a nyugati polgárisodás bajnokai vagyunk s jövőnk az annak teendő szolgálatoktól függ; hogy a nemzetiséget leginkább a köz műveltség biztosítja; hogy régi jogainkhoz új jogokat kell szereznünk a szellemi és anyagi munka erejével. Ez érzés lángja ez ünnepélyes órában legméltóbb áldozat szellemének !

AZ ÉN KORTÁRSAIM

JÓKAI MÓRTÓL.

(Olvastatott 1872. febr. 11-dikén.)

Előre bocsátom, hogy az, a mit itt elmondok, csak vázlatos töredéke egy valaha megírandó s egyszer talán napvilágra jövő műnek.

A mit most bemutatok belőle, az csak összevissza hányt emlékhalmaz, a miket művészi kéz nem rendezett.

Arra akarok visszagondolni, hogy minő hatása volt a magyar köz életre annak az irodalomnak, melyet 47-től 48-ig „fiatalnak“ neveztek. Rövid ifjuság!

Olyan rögtöni volt annak keletkezése, mint a milyen meglepően összetalálkozó volt vele egyidejűleg a régibb irodalmi matadorok pályakörének bevégezése.

Vörösmarty, nagy művei bevégezte után, alig szólalt még meg, egy-egy nagyobb nemzeti mozzanat által hangra keltve, évenként egyszer az irodalmi téren; Bajza letette a tollat s színházigazgató lett; Nagy Ignác nagyhatású fővárosi életképei után egészen elhallgatott; Gáál falura vonult s nevelősködött; Kuthy ragyogó tolla belefáradt nagyszerűnek kezdett Hazai rejtelseibe; Garay lantja hangját veszté; Eötvöst nagy historiai regénye óta elvonta a politikai küzdelem, s maga a politikai irodalom is elveszté legelső hőseit; Kossuth lelépett a hirlap

irodalomról, s Széchenyi István, a mint nagy antagonistája eltűnt, nem tudott hogyan harcolni egyedül.

Kossuth nem kapott az akkori kormánytól engedélyt új lapra, s a Pesti Hírlap, mely az ő szerkesztősége alatt ötezer előfizetőig vitte, a tudós, de szárazon doctrinair Szalay László alatt leszállt ezerháromszáz előfizetőig, s Széchenyi maga jellemzé helyzetét, midőn azzal fenyegették, hogy nagy népszerűsége után közel van hozzá, hogy macskazenét kapjon, ő pedig azt felelte rá: „Nem tesz semmit, eddig Sárvári Széchenyi Istvánnak hittak, azontul Charivari Széchenyi lesz a nevem.“

A szinirodalomban Szigligeti népszinművei tűnnek fel ez időben, mint egy önálló korszak, mely követőiben egész iskolává nőtte ki magát, de neki is legelső művei, mik e korszakra esnek, maradnak örökké fiatalok s tulélik utódaikat.

A gazdag költői erü Jósika is hosszú szünetet tartott, mintha kimerült volna, s csak egyszer szólalt meg egy kisebb műben, s sok év kellett rá, hogy muzsáját felköltse.

Kemény Zsigmond első műve készen volt már fiókjában, de még kiadatlanul. Ő átugrotta az ifju irodalmat s mint veterán író állt elő egyszerre.

Az ebben a korszakban feltűnt új tehetségekből alakult az a csoport, melyet ifju irodalomnak nevezünk, Petőfitől, ki legelőbb jött, Arany Jánosig, ki legutóbb tűnt fel.

Ezeknek voltak kortársai: Csengery Antal, Pálffy Albert, Degré, Obernyik, Bérczy, Pákh Albert, Tompa, Kerényi, Lisznyai, Irínyi, Frankenburg, Bogdán Lajos,

Vahot, Pompéry, Czakó, Emődy, Dobsa, Vasváry, Csernátony, Kazinczy Gábor, Sárossy, Lauka, Sükei, Vas Gereben, Berecz, Bulyovszky, Oroszhegyi, Xantus, Losonczy, Szilágyi, Vajda, Adorján, Kecskeméthy, Ludassy Mór, s majd kifeleltem magamat : én is.

A később támadtakat Szász Károly, Tóth Kálmán, Vadnai, Szathmáry korszakából azért nem zavarom e korszak emberei közé, mert ők még a mi időnkben gyermekek voltak.

De mi már mind végzett emberek voltunk. Kérem! Petőfin kívül az elszámoltak legnagyobb részének zsebében volt az ügyvédi diplomája. De csak a zsebében. Bogdán Lajost kivéve pert sohasem folytatott egy is, pedig mind ügyvéd volt.

De bocsánatot kell kérnem, egyet mégis csak folytattam én is. S minthogy egy életróm ez egyetlen peremet szives volt felemlíteni, de nem helyesen értesülve, nehogy az utókor félrevezettessék, inkább elmondom magam az egész történetét első és utolsó ügyvédi működésemnek.

Tehát a Nagy Komló tulajdonosa, a ki serfőző volt, indított kárpótlási pert a Nagy Komló kocsmárosa ellen, azon vád alapján, hogy bérlője, a kocsmáros édes ételeket ad fel a vendégeknek, a mire azok aztán inkább kívánnak bort inni, mint sert, s így a serfőző sere nem fogy elég mennyiségbeu. Én voltam a kocsmáros ügyvédje. Én tehát megesküdtettem hat jurátust és tiz mesterlegényt, mint competens tanukat, arra, hogy édes ételre épen sert kíván az ember inni; ámde a felperes ügyvéd megesküdtetett tizenkét jurátust és husz mesterlegényt

arra, hogy az édes ételre bort kíván az ember. Persze hogy mind arra a kérdésre, hogy ki ihatnék sert? mind arra, hogy ki ihatnék bort? tanut annyit lehetett kapni, a hány seres és boros pohár van a világon. Végre ítélet alá került a processus. Az első bíróság azt ítélte, hogy édesre bort kell inni. Vesztettem; de nem csüggedtem. Megappelláltam. A királyi tábla jobb izléssel bir: ott a sernek ítélték oda az igazságot. Győztem. Hanem akkor az ellenfél még felebbezte a perét a hétszemélyes táblára. Akkor aztán megharagudtam: „Nem bánom igyatok akár sert, akár bort: én jóllaktam, nem veszekedem tovább!“ És soha többet engem a magistratus nem látott.

Elhatároztam, hogy író leszek és semmi más.

Ez sokkal könnyebb és sokkal nehezebb volt akkor, mint most.

Könnyebb volt azért, mert az életmód mesésen olcsó volt akkor. Talán el sem fogják hinni, ha elmondom, mi költségem volt kezdő író koromban. Hat forintot fizettem egy butorozott szobáért havonként Szigligetinek: ő volt a házi gazdám. Öt forintért kaptam pompás ebédet, egy forintért kiszolgáltak, reggelizni nem szoktunk, vacsora helyett pedig valamennyi fiatal író pajtás velem együtt egy tejes boltba járt és tejet, vaját ozsonázott, a mi került három forintba.

Ennek a tejes boltnak a gazdáját Depscher uramnak hívták és annál én bölcsebb politikust nem ismertem. 1847-ben felakasztott a falára három arczképet: Széchenyit, Deákot és Klauzált; még most is ott függ mind a három, soha sem cserélte fel őket.

Hanem a tejétől milyen tüzes álmok jöttek reánk!
De hogy el ne veszítsém a fonalat (az álmokról majd később): e szerint 15 forintból uri módon lehetett akkor megélni.

Hanem az volt a baj, hogy ezt a tizenöt forintot volt nehéz megkeresni irodalmi uton.

Akkor nem volt ám 194 lap Pesten, hanem volt két olyan politikai lap, a melyikhez magára tartó írónak lehetett szegődni.

Az egyiknek kellett két rendes munkatárs, a másikkak három. Volt három divatlap is; de azok közül az egyik anathema alá volt vetve, abba nem lehetett írni, a másik kettő honorált, de szűken. Petőfi kapott egy verséért öt forintot; nekem az első novellámért adott Frankenburg harminczat.

Hanem enyhíté a kezdet terheit az akkori öreg írók, a koszorusok patriarchalis szivessége irányunkban. Azok nem nézték le, nem ignorálták a fiatal irodalmat.

Vörösmarty maga volt az, ki a még ismeretlen Petőfi első kötet verseinek kiadását az ellenzéki körnek ajánlotta, s mert az ellenzéki körnek pénze nem volt, Tóth Gáspár derék magyar szabómester ajánlkozott a nyomtatási költségek viselésére.

Az én legelső regényemet maga Nagy Ignác vitte el Hartlebenhez s el is adta neki háromszáz hatvan forintért, s akkor találkoztunk életünkben először. És midőn első színművem a drámabíráló bizottmány előtt megjelent, annak két tagja, Vörösmarty és Bajza nem restelték a fáradságot, összeülni velem, tanakodni annak hiányai fölött, hogyan lehetne rajta igazítani. Akkor a

kritikát előre adták ki, nem utólagosan; s mikor színművem színpadra került, a jó öreg kritikusok dehogy mondták róla azt, hogy megbukott, pedig én tudtam, hogy ugy volt: biztattak, hogy ne féljek semmit, majd jobbat írok eztán. Szigligeti, a kinek versenytársa akartam lenni, meg épen a házához fogadott, s mikor halálos beteg lettem, ugy ápolt családjával együtt, mint a saját fiát. Öreg drámairó kezdő drámairót! Furcsa idő volt az.

Még a censorok is kegyelettel voltak hozzánk. Soha se törült ki az én munkámból censor egy lényeges sort sem, s mikor az öreg Rezetának nem tettett Petőfinek egy verse, a censor könyörgött neki, hogy inkább megadja az árát, csak hagyja ki a versei közül. Ki is hagyta azt Petőfi a gyűjteményéből, pedig egy korábbi censor elébb már keresztül eresztette azt egy divatlapban.

Azt tehát nem mondhatjuk, hogy „fiatal Magyarországot“ „öreg Magyarország“ ne pártfogalta volna.

De hadd mutassam be elébb fiatal Magyarországot, a hogy az egyes alakok huszonöt év előtti képei élőttem révedeznek. Hadd simitom le hajokról az ősz derét, arczaikról a kor barázdáit, némelyikről a szemfödél hamvát. Van olyan is, a kinek a csontjait ugy kell ismeretlen földön összekeresgetnem.

Óh mi szép fiúk voltak!

Csengery Antal, halavány arczával, sűrű szemöldé-
vel, izomtéljes homlokával, Széchenyi István arczának
ifjabb kiadása. Ő nála szoktunk összegyülni estinként
47 őszén és telén. Ő volt közöttünk az igazi grand
seigneur, a „Pesti Hirlap“ szerkesztője, mely vezetése

alatt ismét felemelkedett a Kossuth alatti köz kedveségre.

Ő maga főzte és töltögeté vendégeinek a theát, s tudott nekik mindig themát adni, a miről vitatkozzanak, a bel és kül politika, a társadalmi eszmék, a világirodalom, a nemzetgazdaság teréről. Kiki vitatta a maga álláspontját, a miben erősnek érezte magát, s a társalgás sokoldaluvá lett. Különösen a szépirodalom és színművészet képezték a viták legfőbb tárgyát, mikben Csengery maga mutatott be legtöbb jártasságot. Figyelmeztette a költőket oly tárgyakra, a mik költői kidolgozásra méltók, több beszélyem tárgyát én is tőle nyerém, minők Perozes, Shirin. A nemzeti színház is állandó vita tárgya volt. Ebből keletkeztek Czakó levelei, mik nagy sensatiót költöttek akkor. Megvolt az antagonismus a dalmű és a szavaló művészet párthivei között: amazért Irinyi, ezért Petőfi tört lándsát; a dráma hivei ismét két pártra szakadtak: egyik Egressyt másik Lendvayt csodálta, s érdekes volt a verseny a két művész s irodalmi pártfel között. Tapsonczok még akkor nem voltak, de voltak műbarátok.

Ott ült Czakó, soha nem mosolygó barna arczával: komor erőteljes alak, akkora öklökkel, mint másnak kettő, s beszélt a Sakontaláról s a hindu irodalom remekeitől.

Irinyi, a szellemdús világfi, férfiasan délczeg alak jával, a ki oly sebesen tudott magyarul beszélni, mintha francziául szólna, örök disputában a komoly Emódyvel, ki alapos meggyőződéseiből nem engedte magát a gyors politikai partisan által kiveretni.

Pálffy Albert szép, nyulánk, elegans alakja, választékos mozdulataival, mintha előttem állna most is: mindig finoman, de mindig csipősen szólt; barátai gyöngéit szemben kigunyolta, de hátok mögött védelmezé őket.

Pákh — az első találkozáskor még szép, szőke ifju, kinek arczán a gunyor és a jóság volt egyesülve — ő volt a Pesti Hirlap hirhedett négyszöge, e jel alatt ujdonságíró, a mi azon időben hatalom volt; csak úgy szórta a többiek beszéde közben az élczes aperçüket.

Az életvidám Bogdán Lajos, ki a publicistica és jogirodalom terén működött, s szintoly sokat tapasztalt utazásaiban, mint Irinyi, s szintolyan szép fiu volt: hármaskor a rivalitásra.

Itt folytak a szellemi tornák a kor nagy kérdései fölött, s a hevült vita csak akkor csendesült el, ha Petőfi egy-egy újabb költeményét olvasta fel. Gyönyörűen tudott szavalni — husz ember előtt, bizalmas társaságban, bár színésznek és szónoknak nem volt nagy.

Hogy Petőfi alakját leirjam, kissé meszszebb kell kezdenem. Mikor Pápán találkoztam vele legelőször, az egy sáros, esős időben történt, egy sikátorban jött rám szem közt, kopott kurta köpönyeg halavány arcza elé huzva; mindig olyan nagy rohamos léptekkel járt, mintha valakit üzne, s nem szokott a szemével keresni senkit. Egy diák társam rá kiáltott: Hová, bus hazafi? Nem felelt semmit; félre taszított az utjából s odább ment.

Az iskolában mindig a legutolsó padban huzta meg magát s élczeket csinált a Tabula Cebetisre s az előadó tanárokra. Csak egy tanárát szerette, Tarczy Lajost: annak egy kis leánya halt meg, a kinek temetésénél

egy gyászdalt olvasott fel; ekkor hallottam legelőször szavalni.

Volt Pápán egy önképző társulatunk : abban szavaltunk és saját műveinket felolvastuk, jutalmakat is tüztünk ki a legjobb költői művekre, s azokat más tanodákban levő tudós tanárok ítelték oda.

Ez önképző körben legelső szavalási föllépése volt Petőfinek Vörösmarty Szózatában.

Csakhogy ő azt a nagy nemzeti buzdítót nem úgy szavalta el, a hogy tudta volna, hanem úgy, mint Tallérossy Zebulon : árvavármegyei kiejtéssel.

A tréfa kellemetlen benyomást tett. S azt sokáig el nem moshatta az emlékekből Petőfinek költői ere. Az ez évben kitüzött három költői jutalmat Petőfi, Petrich, és én nyertük el.

A másik évben már Kecskeméten találkoztam vele, akkor már elhagyta az iskolát s színész lett. Ábrándja volt a szinpad s Shakspere volt az ideálja. De se hangja, se alakja nem volt szinpadra való.

Halavány szikár arcza letörölhetlen dacz kifejezését hordta magán mindig, semmi más árnyalat fölvételére nem volt képes; rendbeszedhetlen sűrű haja felállt az ég felé; orra római szabásu volt, de kissé hegyes; szemei bátrak és szögezők, homloka nyilt, ajkai szépek; csak mikor nevetett — és nevetése olyan volt, mint egy kinzotté, még a hangja is hozzá — olyankor tűnt ki egy a sorbul kiálló hegyes fog felülről, mely valami daemoni kifejezést adott arcának : mikor megboszantottam valamivel, ezzel a hegyes foggal szokta a fejemet megszúrni. Kecskeméti színész korában jöttek ki legelső költemé-

nyei a szépirodalmi lapokban. Akkor tizenhét éves volt ő is, én is. A nap minden üres idejét együtt töltöttük s építettük fellegvárainkat. Én egy verses drámát irtam az akadémiai nagy jutalomra, ő azt barátságbul lemásolta. A zsidó fiu, első művem, keze irásával jött be az Akademiához. Talán most is megvan valahol.

Mint egész modorában, úgy külviselésében is szerette Petőfi a geniális különösséget.

Frak- és czilinderviselő kor volt az. A nemzeti szellem néha-néha egyet vonaglott az uralkodó divat ellen. A feltörő lángelmék még új divatokat is adtak a kortársaknak. Kecskeméti diák koromban Kossuth öltönyét utánozták, azt a bő lobogós ujjú attilát, kihajtott fehér inggallérral, zöld posztóbul, piros selyem béléssel. Ugy jártunk mind.

Petőfi is kezdett magának új divatokat. Egyszer Csokonai prémes mentéjét vevé fel, s viselte világ bámulatára; másszor eszébe jutott virágos atlaszból varratni attilát, hozzá mondvá csinált hallatlan formáju, pörge, de még sem pörge kalapot tenni fel, úgy hogy Pálffy egyszer azt mondá róla: „Mikor ez a Sándor elénk jön, mindig van rajta valami, hogy az ember vele álmodik.“ Csakhogy ez a különcség ő neki mind illet, mert nem kérkedett vele, nem tolakodott: az az ő izlése volt, nem erőttette senkire.

Ő volt az az egyetlen ember, a kinek soha czilinder a fején, frak a testén nem volt és a ki soha operába nem ment. Gyűlölt minden éneket s a dalműveket üldözte. Még engem is úgy elriasztott az operától, hogy évekig laktam Pesten s még nem láttam egyet sem; s mi-

kor egyszer Irinyi erővel bevitt Fra Diavoloba, nem mertem Petőfinek e kihágást bevallani. A színészetet is azért hagyta ott Kecskeméten, mert igazgatója, Szabó azt követelte, hogy tanuljon énekelni. „De ha egész nap fülembe fűrészsel ön azzal a hegedűvel, még sem marad abban semmi.“ Egyetlen egy dalt hallottam tőle énekelni, a marseillaiset, azt is csak félig, azt is roszul. És még egy különzségére volt büszke Petőfi : arra, hogy se tudóstársasági, se kislelady-társasági tagnak meg nem hagyta magát választani. Többször felszólították, és ő mind annyiszor azt válaszolta, hogy vissza fogja utasítani a megválasztást.

De hadd mutassam be sorba többi kortársainkat is.

Degré eleven kedélyű, tüzes, fegyverfogható férfi volt, novellái a szalonok sima padkoczkáin játszottak, s szeretni szerelemből, verekedni becsületből a köz életben is olyan jól tudott, mint regényhősei.

Obernyik, a jeles drámairó ellenben igen szerény ifju volt, szelid hajlamokkal és nemes ambíciókkal; modora ugyanaz a komoly pedans kálvinista első eminensé, a mit a tanodában elsajátított. Tűzbe nem szokott jönni; de szilárdságára mindig számithattunk.

Bérczy Károly alakja finom előkelő szabásu volt, mindig udvarias, lekötelező s mindnyájunk között az egyedüli angol. Mi többiek mind francziák voltunk. Bérczy pedig annyira angol volt, hogy csak angol írókat tanulmányozott, angol mérföldekben beszélt; s mikor egyszer kétségbe vonta valaki azon állítását, hogy egyszeri előadás hat óra hosszat tarthatott, azt felelé rá : „Én

angol órákat értettem. “ Mint novellairó a lélektani buvár-
lók közé tartozott.

Pompéry úriás magatartása elárulá a Pegazus sportsmenét. Lyrája, prózája mindig oly kifogástalan esinnal dicsekedett, mint tolettje, s a szépek szalonjában nem kevésbé kedvelt vendégek voltak költeményei, mint szerzőjük.

Lauka humorizált. Neki is jutott egy provincia Európából, ő spanyol volt. Spanyol nyelvtant tanult, spanyol írókat tanulmányozott, spanyol humort használt s finanziaának rendjében is örökös spanyol állapotokat követett. Álnevül is spanyolt vett föl: don Gunárosz! Mindenki a legfidélisebb cimborának tartotta.

Berecz Károlyt is az ifju irodalomhoz számítottuk, bár Lisznyay azzal boszantotta, hogy ő, még mint iskolai fiu, kezét csókolt neki, mikor Bereczet már mint költőt bámulta. De ez nem igaz.

S itt következik a kicsiny dolgokban nagyszerű s a rettenetesben tréfás Lisznyai. Eredeti alak : vékony czingár legényke, hősi taglejtésekkel; bendeguzi méltóság az arczán; egyszer divatosan fodrozott hajfürtökkel, jaquemar keztyüvel, de hozzá pitykós világos kék, delivörös hajtókáju Victoria-dolmányban; másszor meg párisi divat szerint kicsipve, de borzasan és nyakkendőtlen s fokossal kezében. Kisebb baja soha sincsen, mint halálos betegség, s kevesebb pénzre soha sincs szüksége, mint ezer pengőre. De azért pénzt nem kér senkitől, s ha ő jutott hozzá, szétoztja mindenkinek, a ki tartja a markát. Hangja éles és rikácsoló, s még hozzá egészen palócz kiejtésű, úgy hogy mikor megszólal, nevetni

kénytelen a hallgatója a legkomolyabb szavain is. Hanem a hahota őt nem zavarja meg; folytatja a mit elkezdett olyan éles hangon, mint a trombita, s utóbb a hallgatót átjárja az a melegség, mely szavait izzóvá teszi, elfeledi tréfás modorát, palócz kiejtését, s tapsol neki. Nagyokat mond, képtelenségeket. Egyszer Petőfinek azt mondta egy szép költeménye feletti elragadtatásában: „Te eget eszel s isteneket hánysz!” Hanem a mit mond, azt a képtelenséget is érzi, s nem lehet rajta kételkedni.

Több kortársunk, ki nevezetes helyet foglalt el az irodalomban, távol volt Pesttől, s így azokról, mint csoportunk kiegészítő részeiről úgy kell szólnom, mint egy „hors d'oeuvre“-ről, mely szorosán vett tárgyat, a fiatal irodalom befolyását az akkori köz életre csupán közvetve egészíti ki.

Tompa, a lelkész, a szép kedélyű, jószívű, martialis természetű férfi, a népregék koszorús költője, falun lakott, csak nagy ritkán jött fel Pestre, vagy pedig együtt követte Petőfit költői utazásaiban. Mindkettőnk legbensőbb barátja volt. Emléke legédesebb előttem most is.

Kazinczy Gábor szintén falun lakott, s csak néha jött fel közénk, a midőn elragadott mindenkit gyönyörű szellemdús beszédével, melylyel férfiasan szép arczvonásai öszhangzottak. Mi kár, hogy nem tudott úgy írni, a hogy beszélt.

Dobsa, a lovagias, genialis drámaíró, azon években mint szinpadi sokatigérő jelenség tűnt fel s aztán eltűnt Párisba.

Vahot Imre sokoldalú tehetségével magára állt s csoportunkkal csak eleinte volt összeköttetésben. Szép és

eredeti zamatu humor volt munkáiban, mik közül több vigjátéka ma is fentartja hatását, valamint szép magyaros alak volt ő maga is, délczeg mázurtánczáról a tánczvigalmakban ismeretes. Az ő lapjában is volt egy pár apróbb művem közölve, mikor még névtelen, ismeretlen író voltam, s azért neki hálával tartozom.

Sárossy valahol megyei tisztviselő volt s csak később ismerkedtünk meg egymással: akkor még jó kedélyű s boldog családos életet élő férj volt.

Bulyovszky a legesinosabb fiúk egyike volt akkor, s elmés tárczaczikkeket irt Jules Janin morodában.

Oroszhegyi, kis természetű, vagyis kalmuk arcú volt, s mikor először találkoztam vele, épen sárgaságban szenvedett: olyan volt, mint egy citrom. Ez nem volt prókátor, hanem orvos. Ez nem politizált, hanem kis leánykákat tanított, s nem irt verseket, hanem tudományos értekezéseket. Ki hitte volna, hogy ő belőle válik mindnyájunk közül az önálló lapvezér?

Közülünk vált ki Kecskeméthy Aurél is. Nagyon szép gyerek volt, vidám, könnyüvéru fiu. Elmés gunyora nem kimélt senkit, még saját magát sem. Nagy szenvedéseken át vezette őt a világba az élet, s ezek taníták meg tagadni mindent és kikaczagni mindent.

Xantus volt természettudósunk, hogy semminek hijával ne legyünk, s már akkor az exotikus földek után; vágyai vonzák. S Szénfy volt zenetudósunk; Szilassy Géza, a szelid, szóltan ifju, nagyismeretekkel bíró műítészünk és zenebírálnk, maga is kitünő festő és zenész.

Külön állt tőlünk Hiador, kinek műveiben sok valódi költészetet kellett felismernünk, s első drámai kísér-

leteiben is erő és tehetség nyilatkozott; de a ki lehetlenné tette magát az írók közti társas életre egy Szigligetivel folytatott kellemetlen polemia által ugyanazon historiai tárgynak mind kettőjük által drámai alapul felhasználása felett.

S meg kell még emlitenem egy magányosan álló portentumot, ki nem tartozott senkihez, semmi irodalmi csoporthoz, sőt semmi nemzeti irodalomhoz, ő maga büszkén vallván be, hogy három nemzetnek írója: a németé, a francziáé és a magyaré: a németben írta a „Grosse Fibel“-t, a francziában a „Comédie Infernale“-t, a magyarban az „Egy magyar királyt,“ „Brutus és Lucretiát“ és a „Világ színjátékát:“ német nevén Bernstein, francia nevén Hugó Károly, s az magyarban is jó, mert francia.

Sajátságos alak, nagy bözöntös fejjel, alacsony termettel, profétai rendetlen szakállal; soha sem beszél másrul, csak magyarul. Ő tudja azt, hogy ő a költők fejedelme; meg is mondja mindenkinek, nem utazik incognitó, s megvárja az illő hódolatot. Csak az kár, hogy ez a magyar nem igen tiszteli a fejedelmeit, s még kárabb, hogy olyan rossz adófizető. Egyszer azt mondta Henszlmannak: „Der Schiller, der war ein Verse-macher, der Goethe, der war ein Dichter, aber ich bin Poet!“ mire aztán Henszlmann mondott neki valami furesát. Drámaiban valósággal sok erő és tehetség nyilatkozott; tetsettek is; igaz, hõgy azoknak a nyelvét elébb Egressy igazgatta át egészen; de némelyikben aztán a rendkívüliség a furesasáig fokozódott. Legutóbbi drámájáról, a Báró és Bankárról Emõdy felfedezte, hogy az egészen

egy francia novellából van készítve, szórul szóra átvett párbeszédekkel, mely után Hugó coriolani haraggal hagyta el e hazát s elment a volscusok földére.

És miután az ifju írókat bemutattam, kik velem egy korszakot éltek, hadd mutassak be egy veterán író is, ki szintén közénk tartozott : Szemere Pált.

Emlékezünk e jó patriarchális alakra, ki fülére lehúzott téli sipkával, lábain téli botosokkal, járt az utcán, s otthon megszámlálta szemenkint a kávé, mit reggelijéhez megőrölnék, nehogy egy szemernyivel több coffein jusson teje közé; de ki a költészet világában örök ifju merészséggel kalandozott mindnyájunk túros hátú szárnyas paripáján. Ez egyszer megfogott bennünket az utcán s azt kérdé Petőfitől : „Hány esztendőös ön ?“ — „Huszonkettő.“ — „Hát ön ?“ kérdé tőlem. „Én is huszonkettő.“ — „No én meg hatvankettő vagyok, hát legyünk per tu pajtások.“

S azontul mindig velünk tartott. A forradalom után irt is egy hosszabb verses satirát az akkori állapotokról, „Dithyramb Argyrus“ czim alatt. Mikor azt felolvása Kazinczy Gábornak, azt kérdezte tőle : „No hát értetted-e?“ Kazinczy baráti kegyelettel viszonya : „Értettem!“ Mire Szemere Pál haragosan becsapta kéziratát : „Hazudsz : nem értetted ! hisz én magam sem értem egészen.“

A két éves korszak vége felé szaporodott meg ifju phalanxunk hat uj alakkal ; ezek : Arany János, Vasváry Pál, Csernátony Lajos, Vas Gereben, Vajda János és Sükei.

Mennyi különböző alak, s mily önálló írói egyéniség mindegyik !

Arany János, falusiasan egyszerű kinézésével, hosszú fekete bajuszával, nyugodt tekintetével, melyből a mélyen érző költő s az öntudatos művész szellemeit csak az látja ki, a kinek magának is érzelme, szíve ébren van. Otthon oly nyájas, és csak otthon boldog. Falun lakik, nem tud felőle senki. Egyszerre tűnik fel, mint a meteor, de nem tűnik le, mint a meteor, hanem ott marad álló csillagnak. Első ragyogó megjelenése az irodalom egén a méltó vetélytárs Petőfit nem hogy megdöbbsentette volna: mint igazi nagyság, nem félt az egyenlő nagytól: a legjobb barátok lettek, s ha versenyeztek a hírért, az miud a kettő hírért csak növelte. Nem azzal versenyeztek, hogy egymást behomályosítsák, hanem hogy egymást tulragyogják.

Vasváry Pál fiatal jogvégzett volt: ifju athletai termet, szép római arczéllal, erős vonásokkal, merész orral és szelíd kék szemekkel. De mikor beszélt, arca lánggra gyuladt, s szónoklatát kezdték Kossuth ékesszólásához mérni. Mint író a bölcsészet és társaséleti eszmék fejtegetésében tűnt ki.

Csernátont nem szükség lerajzolnom: ő épen olyan fiatalnak néz ki most is, mint huszonöt év előtt; egy haja szála ki nem hullott, meg nem őszült, s nagy rágalmat követnék el rajta, ha azt állitanám, hogy irmodora akár hajdani erélyéből, akár érzelmei merész kifejezéséből vesztett.

Mint a ki örökké együtt lakott velünk, úgy esett közénk Vas Gereben, abban a pillanatban mindenkinek jó barátjává idomulva. Piros arcu, veres szakálu, kék szemű, jó kedélyű gyerek volt; tele adomával, minden

tréfára kész. Művei a magyar népeletet tükrözték vissza egészséges humorral, tiszta érthető nyelven, s hajlott egy kissé a szatirához is. Oly véletlenül tűnt is el a negyvenhetes év végén. Ez is egy kis humoreszk. Valami öszekoczkodása volt egy ifjúkori barátjával, s az írói becsület azt kívánta, hogy megsértőjét hívja ki és verekedjék meg vele. Meg kell lenni. Hozzám jött a párbajhoz pisztolyt kérni. „Nekem van egy, mondám, de ez dupla pisztoly, hogy lőttö kezzel?“ — „Hát majd úgy, hogy először az egyik fél lő az egyik csövével, aztán ha az nem talált, a másik lő a másik csövével.“ — „Biz az jó lesz.“ Pár óra múlva hozzák a híret, hogy Vas Gereben keresztül van löve a karján. Oda sietek hozzá. Fekszik s bekötött karját jeges vízzel borogatja, ingén lyuk a golyótól. Én egészen sajnálkozva hagytam el szegényt. De nem voltak olyan jó keresztyének Degré és Lauka; pedig hiszen papisták: nem hittek neki, levették karjáról a kötőléket, még a flastromot is levették, s nem volt biz annak semmi baja. Párbaj sem volt. E miatt szegénynek nem volt maradása itten Pesten, hová csak a későbbi mozgalmas év hívta ismét vissza. Jó fiu volt, én szerettem. Mindenkinek tartozott egy kis pénzzel, a kit ismert, nekem is; de én szívesen adnék neki tizszer többet, csak élne még; s úgy hiszem, más ismerőse is úgy van vele.

Vajda János valódi eszménye a fiatal óriásnak: erős, de még kamasz években növekedő termet, és épen olyan múzsa. Tud gyöngéd lenni, tud lángolni, majd meg epés, maró, mintha két különböző ember volna benne egyesülve. Egyik vonásában dölőfős bojár, másikban felgyürközött sansculotte, harmadikban igazi költő. Ke-

verve a gyöngy a makkal! Talentuma mindenesetre szokatlan nagyságu, erős, kölcsönözetlen. És a mellett szilaj.

És most végül kiemelkedik közülünk egy sajátságos alak. Mikor a czilinder kalapja emelkedik fölfelé, végzetlen magasságu, fenyőegyenes, keskeny karimás kalap, azt hiszszük, ez egy angol; mikor az arcát meglátjuk, fakó bajuszával, benyomott állával, fiatalon rezes képével, színe vesztett hajával, azt mondjuk, ez egy kozák; mikor utána következik a vézna alak, behorpadt mellkassal, előre eső vállakkal, egyik kezének hüvelykújját gömblyukába akasztva, mintha maga magában kapaszkodnék, azt mondjuk, ez egy kretin; s mikor megszólal, rettenetesen dadogva, akkor nem tudjuk, hogy kicsoda; hanem ha végre megértjük, hogy mit beszél akkor azt mondjuk rá, ez egy genie! — Ez volt Sükei Károly. Fia a bukuresti magyar protestans egyházat megalapított nagy missionarius lelkésznek, kora ifjúságában egy gonosz hátba ütés miatt örökre dadogóvá téve, de fejében egy eleven encyclopaedia. Nincs a világon tudomány, a mit ne tanult volna: nyitott könyv, vagy apokryph, incunabulák és unicumok szórul szóra a fejében. Ez nem elég. A mely külföldi és hazai költőket szeret, azoknak minden művét könyv nélkül elmondja. A mit azok magok is rég elfelejtettek, a mi elveszett, nincs többé: az ő fejében megvan. Az egyszer hallott művet képes lediktálni évek múlva. És a mellett emelkedettköltői kedély. Egy kötet költeménye, a „Hulló csillagok“ a hazai remek művek közé sorozható. Cynikus és idealista!

Örökké jellemző az a mondata, a mivel egyszer Pulszkynak megfelelt a 48-as forradalom napjaiban.

„Mmmmmost olyan idők járnak, a mmmmikor nem kkkkkkkkkkell hallgatni az okos emberekre!

Arany igazság! Bár ne hallgattunk volna rájuk!

Még egy író társamat kell ide soroznom: a 48-as év végén s 49 közepén az Életképeknél és Pesti Hirlapnál meg az Esti Lapoknál munkatársamat és segéd szerkesztőmet, Ludassy Ganz Móricz urat, volt magyar belügyminiszteri osztálytanácsost s jelenleg bécsi házi urat, nagyságos belső titkos tanácsost és kétszeres milliomost. Én voltam szerencsés őt a magyar irodalomba bevezethetni.

Legutoljára jövök én magam, s hadd legyen szabad elmondanom, hogy hol jártam.

A mint az írói pályára léptem, legelőször is elfogott Frankenburg szinbirálónak. Nem értettem hozzá. Mindenkit agyba-főbe dicsértem neki. Rögön elcsapott. Helyette felfogadott a jó öreg Helmezy újdonságíróna k harminczöt forint fizetéssel, s ott segitettem a Jelenkort megifjítani három hónapig Királyi Pál barátommal, ki főfő szerkesztő volt. Akkor Frankenburgnak, holmi kormányi cselszövény következtében, le kellett mondania az Életképek szerkesztéséről s felmennie Bécsbe; az Életképek szerkesztését én rám ruházta át s ezzel önálló szerkesztővé lettem.

Még egy szót az akkori írók életmódjáról és élhetésmódjáról. A legnagyobb honorárium volt ívenkint 16 forint; egyes verseiért Petőfi kapott legtöbbet 5 forintot. Hekenast, Emich, Hartleben, Geibel önálló munkák-

nál egy kötet prózát 150—180 frttal díjaztak, de azt előre fizették. A hirlapoknál működő írók is elég szerényen voltak fizetve. Az én havi díjam a Jelenkornál volt 35 forint, s a híres □ a Pesti Hirlapban, Pákh, elején 40 frtot kapott. Petőfi első művei közül a Helység kalapácsa 40 ft tiszteletdíjt aratott, a János vitéz már százat, s két kötet összegyűjtött verseiért Emich ötszáz forintot fizetett neki. Petőfi azt a pénzt is szülőinek adta. Ő maga igen takarékosan élt: a bordalaiban megénekelt mámor költői phantasia csak. Meszely bor volt az egész még akkor is, a mikor már telt miből. S ingyencsége abbul állt, hogy minden este csigabigát evett a Sperlben Várady Tóni nagy borzalmára, a ki testi-lelki barátja volt. Egy szobában laktak. Ott írta Petőfi költeményeit, alá s fel lépkedve a szűk téren s egy tallérral hajigálózva a levegőben. Felettök lakott valami korhely kártyás, a ki rendesen éjfél után szokott haza jönni s akkor kezdett el járkálni nagy dobogva, mikor Petőfi aludni akart. Váradynek volt hegedűje, Petőfi aztán felkölté Váradyt: „Tonele, hegedüld meg azt az embert!“ A meghegedült ember oda fen káromkodott, hanem aztán csak inkább lefeküdt ő is, hogy békét hagyjanak neki. Egyedüli szenvedélye volt Petőfinek a billiárd, hol nagy ügyességre vitte; s szeretett vivni is, Chapontul tanult; hanem az nagyon boszantá, hogy van valami olyan tér, a hol őt is megveri valaki, s ha nagy tisztelője Várady Tóni kifárasztá s sarokba szoritotta, akkor két kézre kapta a kardot, s rügött-vágott kézzel-lábbal.

De most térjünk megint az előzményekre vissza.

Három szépirodalmi magyar lap volt akkor : a Pesti Divatlap, Életképek és a Honderü.

A Pesti Divatlapot Vahot Imre szerkeszté, s az volt a magyar középosztály, a jó falusiak közlönye, nyers nyakas modorával, jó gyomrot föltételező élceivel, kezdő íróival s Petőfi költeményeivel.

Az Életképeket Frankenburg szerkeszté, maga is kitűnő magyar prózairó, s a ki a legtöbb tehetséges író tudta lapja körül egyesíteni. Ő neki dolgozott Kuthy Lajos is.

Kuthy nem tartozott a fiatal írók közé többé, ám-bár mindig szerette a legfiatalabb nemzedéket maga körül gyűjteni.

Gyönyörű nyelven írt, ragyogó phantasiája volt, és a mi legfőbb, a főúri körök kedvence. Szép férfias arcz, fekete hajjal, nagy lelkes szemekkel, rokonszenves hanggal, melylyel szellemdús társalgását minden szivbe behízelgé; és a mellett tökéletes gavallér.

Soha sem láttam én azóta sem olyan elegansul bútorozott szállást, mint a milyenben Kuthy elfogadott bennünket Petőfivel. Ő volt az irodalom grófja. Hetenkint írói estélyeket adott.

Hanem egyszer Petőfi megsértette Kuthy hiúságát, s azzal a szokott estélyek elmaradtak.

Kuthy felment Pozsonyba Batthyány gróffal s aztán nem érintkezett többé fakó író társával többet.

Ekkor egy eszme villant meg Petőfi agyában : az írói társulati terv.

Miért minekünk mindig másoktól függünk? Egyesüljünk egy célra mind s adjunk ki magunk egy köz-

lőnyt. És aztán kötelezzük magunkat egy évig nem irni sehova, mint egyedül saját közlőnyünkbe.

Tizen irtuk alá e szerződést : Petőfi, Pálffy, Degré, Obernyik, Pákh, Bérczy, Tompa, Kerényi, Lisznyai és én.

Ez volt a „tizek társulata.“

Csupán egyet hagytunk ki a számításunkból : azt, hogy abban az időben a lapkiadáshoz engedély is kellett. A laptulajdon akkor szabadalom volt, s gondoskodva volt róla, hogy három szépirodalmi lapnál több ne legyen a világon. A tizek nem kaptak egy negyedik lapra engedélyt, s egy évre terjedő fogadalmokkal csak azt nyerték, hogy egy évig el kellett némulniok, nem irhattak sehova.

Ezt a helyzetet bölcsen felhasználta Frankenburg s egy lekötő felhívásban meghívta lapjához a tizeket, tért nyitva nekik, hogy irodalmi működésüket folytathassák. Kilenczen elfogadták a meghívást, csak Obernyik nem. Ő puritán szigorral úgy fogta fel a dolgot, hogy egy évig saját lapjában kötelezte magát mindenki irni csupán, máshová nem, ha tehát ily lap nem jöhet létre, tartozik egy évig hallgatni.

A többi elfoglalta a tért s a fiatal irodalom együttes erővel kezdte meg működését.

De nem csak azért volt az fiatal irodalom, mert tagjai ifju emberek voltak, hanem azért is, mert új, ifju és merész volt egész irányzata politikai, társadalmi, költészeti téren, elűtő az eddigitől, kezdeményező, korszakba vágó.

A politikai irodalomban Csengery, Szalay, Eötvös, Irinyi, Emődy, Pákh a parlamenti kormányzati s a ma-

gyar centralisatio elvharczát indították meg, támogatva a socialis kérdések szabadelvűséget követelő feladataitól: örök váltság, urbériség eltörlése, népfenség, köz teherviselés, jogegyenlőség, vallásszabadság, önálló nemzetgazdaság, honi ipar és kereskedelem emelése mind megannyi tárgy volt az új korszak jelezésére, s az új eszmék áthatottak a szépirodalomba is. Egészen a francia iskola tanítványai voltunk mindannyian. Azé a francia iskoláé, mely Lamartinetól Hugo Victorig s Dumastól Berangerig mindent magában egyesített, a mi eszmében szép, kivitelben merész, érzelmekben megragadó, a mi a szívet hevíti, a mi a lelket fölemeli. A francia írók (azok a régiek) nemes rajongásai, erős meggyőződései, dicsó ábrándjai magokkal ragadták mind azt, a ki ifjúságot s nemes ábrándokat bir.

Valamennyien francziák voltunk! Nem olvastunk mást, mint Lamartinet, Michelet-t, Louis Blancot, Suet, Hugo Victort, Berangert, s ha egy angol vagy német költő kegyelmet nyert előttünk, ugy az Shelley volt és Heine, magok is nemzeteik kitagadottjai, s csak nyelvekre nézve angol és német, de szellemökben francziák.

Petőfinél valódi cultussá fejlődött ki a francziaimádás. Szobája tele volt aggatva nagy becsü kőmetszvényekkel, miket Párisból hozatott s azok a 89-iki forradalom férfiai voltak. Danton, Robespierre, Saint-Juste, Marat s egy nő, madame Roland. Ezekkel társalgott mindennap. Még szakálát is francziásan hagyta meg s ebben követték a többiek is: Télyf, Irinyi, Czakó, Lauka, Kecskeméthy, mind esupa francia szakált hagyott; csak én nem, mert nekem még semilyen sem volt.

Hanem azért a legnagyobb dicséret volt Petőfitől, midőn monsieur Rayéneknak így mutatott be : „Ez valóságos francia régényeket ír magyarul.“

Valóban azt tettem. Nekem is tetszett a csodálatos, a meglepő, a rendkívüli.

Hanem ha puszta utánczás lett volna a dolog, úgy az hamar parodiává silányult volna. Csupán oly nagy lángész, mint Petőfi, kísértheté azt meg, hogy egy, a magyarra nézve oly idegen, természetétől távol álló modort, eszmejárást oly hamar meghonosítson. A nyelv bűbája s az önteremtő költészet hatalma volt vele. Oly erőt tudott a magyar nyelvben felfedezni, a minőről az előtt senki sem álmodott. S az erő hódít.

Hogy a merész irány felzavarta maga körül természetes ellenségeit, az várható volt.

A költészetben a pedans formák tisztelői, az aesthetikai antiquariusok, mint Császár, Hazucha, rendszeres támadást intéztek az új eszmék hirdetői ellen; a conservatív körök kedvencz lapjában, a Honderüben Horváth Lázár salonképes élczekkel s Zerfi alacsony személyeskedésekkel fordult az új irány ellen, mely a léha, fecsegő, hizelgő, nyavalygó, piperkőcz irodalom ellenségül állt elő, s az erős nemzeti lendület szelének a német elem is utjába igyekezett állni, új lapot alkotva, mely a német elemet képviselje Magyarországon. Sőt a conservatív gyűlde még egy conservatív fiatalság megalkotását is megkísértc a szabadelvü ifju Magyarország ellenében.

Az ifju irdalom nem riadt vissza a támadástól: éles polemiák keletkeztek, mikben Petőfi vad szenvedélye

s Pákh attikai humora felolvaszták, porrá morzsolták az olyan lágy ellenfeleket, a minők Császár és Hazucha s a mögöttök álló aesthetikai marodeurök voltak; kivált midőn egyszer Császárt arra vitte a Nemesis, hogy ő, a kritikus, szintén darabot írjon, melynek csatányos bukását a Pesti Hirlap négyszögös írója tette klasszikus birálatával még emlékezetesebbé. A Honderü, szerkesztőjével együtt, kiment a divatból, mihelyt a szellem kifogyott belőle s olvasó nélkül maradt; tépett rongyaiból Lauka Charivarija csinált még madárijesztőt, az olyan piszkólódóval pedig, mint Zerfi, igen röviden bántak el. Degré kurucz gyerek volt; elégtételt kért tőle, s midőn azt megtagadta, adott neki egy fricskát; a mitől aztán a conservativ irodalom hőse úgy eltűnt, hogy addig elő sem jött, a mig mint vörösrepublikánus nem mutathatta be magát. Az ifju irodalom magas eszméi keresztülvitelében a fegyvertül sem ijedt meg; az elvek tollhareza közé a párbajok kardcsattogása s pisztolydurrogása is vegyült, s egy napon Irinyi ad majorem populi gloriam a conservativok lapszerkesztőjének, Vidának karját keresztüllőtte párbajban, az administratori rendszeren összeveszve vele.

Végre a „Deutsches Element in Ungarn“ szerkesztője, Kertbeny Károly Mária, Pákh Albertben és Petőfiben olyan két kalapácsra talált, hogy itt hagyta az elementet és kivándorolt Németországba, megörökítve elébb Pákh Albertnek egy hirhedett humoristikus novellájában.

Ez utóbbi igaztalanság volt. Kertbeny nem érdemelte a bántást, s azt Petőfi is megbánta s azt nekem

bevallá, és Pákh igyekezett később jóvá tenni. Kertbeny aztán azzal állt boszút, hogy oda kin Németországban folytonosan irt, beszélt, izgatott a magyar irodalom mellett; száz lapba és önálló brochurebe küldötte a magyar írók műveinek magasztaló ismertetését, s különösen Petőfi műveit tizezernyi példányban hozosítá meg Németországban; s még most sem tesz egyebet, mint félholtan, betegen, szegényül, nyomorogva, ingyen, dolgozik, küzd a magyar irodalom terjesztésével; hordja hirlapokhoz, műtészekhez, könyvtárakhoz a magyar írók műveit, életrajzaikat, a nélkül, hogy valaki azt mondaná neki érte, hogy „köszönöm;“ s ha adatai néha hibásak, annak egyszerű oka az, hogy mikor valami adat iránt kérdezősködik nálunk, mi olyan indolensek vagyunk, hogy még csak nem is felelünk neki rá.

A mi pedig a gyűldei conservatív fiatalságot illeti, az az eszme meglelte méltánylását Petőfinek ama hirhett versében, mely így kezdődik: „Ti fekélyek a hazának testén!“ s dicstelen vég bukását abban a fáklyászenei siralmas jelenetben, melyet a hontmegyei főispán tiszteletére improvisált a pesti közönség. Azóta sem látott a világ fáklyás macskazenét.

Az ó kor eszméi, politikusai, litteratorai, kritikusai le voltak győzve, s csak az volt a kérdés, hogy önként el akarnak-e vonulni, vagy bevárják, hogy kergesse őket valaki.

Ekkor Frangenburgot felhítták Bécsbe, a lapszerkesztésről le kellett mondania. Ő engem választott utódjának s azontúl az Életképeket az ifju irodalmi erők segítségével én szerkesztettem.

Akkor egy szállást tartottunk Petőfivel. Nem küzdöttünk már szegénységgel: nekem lapom volt, s ő eddigi összes verseit eladta Emich Gusztávnak kétezer forintért. Tarhattunk már három szobás szállást. De hogy minek volt nekünk kettőnknek három szoba? azt majd később mondom el.

Most egy katastróphánál kell megállnom, mely társaságunkat súlyos csapásként érte.

Társadalmi gyűlhelyünk még mindig a mindnyájunktól becsült Csengery lakása volt a mostani Pálffy-féle házban; ugyanott volt Landerer és Heckenast nyomdája, a hol a Pesti Hirlapot nyomtatták.

Egy délután Czakó, a nagyhatásu drámák költője, oda megy Csengeryhez, ki épen akkor segéd szerkesztőjével Emődyvel értekezett a lap berendezése felől. Czakó leül a pamlagra s leveszi a falról Csengery czéllövő pisztolyainak egyikét. Emődy figyelmezteti rá, hogy az meg van töltve. Erre Czakó azt mondja, hogy: „Én ezzel a pisztolylyal húsz lépésnyiről ellövök egy huszast.“ Nem ügyeltek rá, s csak a gyutacscsattanás hangjára fordultak felé. Igen, csak a gyutacscsattanást lehetett hallani, mert a pisztolydurranást Czakó feje fogta fel: a szájába vett fegyverrel agyán keresztül röpité a golyót. Soha sem tudta meg senki e borzasztó tettének indokát. Vele egy nagy jellem s egy kitünő lángelméjű drámairó veszett el. És az esemény után vége szakadt a Csengerynél tartott társas összejöveteleknek.

Itt most egy hézagot hagyok vázlatomban, melyet majd később fogok betölteni, miután nem tartozik szorosán felvett themámhoz az, hogy minő hatással volt

az ifju magyar irodalom különösen a hölgy-közönségre. Azt mindenki tudja, hogy a hányan e phalanx ifjai közül megnősültek, mind irodalmi érdemeikkel szerezték meg a feleséget, s a kik agglégények maradtak, magoknak tulajdonítsák, minek válogattak olyan sokáig.

Petőfi többször tett körutat az országban, s a merre járt, mindenütt örömmel fogadták, s a hol lángoló verseit szavalta, ott mindenütt tüzet-lángot hagyott maga után.

Egyszer aztán a tűzzel játszásnak az lett a vége, hogy megházasodott s haza hozta Szendrey Juliát. Ezért volt a három szobás szállás. Egy volt az enyim, egy Petőfiéké, előszobát és ebédlőt közösen használtunk; együtt ebédeltünk, de vendéglőből hordattuk az ételt: Julia nem táplált gazdasszonyi hajlamokat.

Ez időtől fogva az Életképek munkatársai is megsaporodtak egygyel. Petőfi Julia is irt bele: nőkrül a nőknek. Szabad, merész gondolatjárása volt, egészen összeegyező férjeével: néha excentricus, de mindig szellemdus.

Én megvallom, hogy nem találtam olyan szépnek, mint a minőnek Sándor versei megörökíték: alacsony termete volt, egészséges arczsine, de férfias metszésü szája; mindegyik szeme szép volt külön, de a kettő közt nem volt öszhangzás; a mellett rövidre nyirott haját viselt; s épen úgy tudott ember nem viselte divatokat kitálalni, mint Sándor. Egyszer főköttő helyett egy nemzeti színü csigaalaku phrygiai sipkát csinált magának, abban ment színházba; Sándor el volt ragadtatva tőle; nekem pedig torkomon akadt a szó, mikor azt kérdezte tőlem a főköttőrül: hát hogy tetszik?

.....

Most következnek az álmok, a mikről fentebb Depscher uram tejéről emlékezve beszéltem. Sárkánytej volt az: oda ne menjetek, ifjak, inni belőle.

Csudálatos a poézis hatalma! Tejet inni s bordalt írni tőle; lenni osztrák-magyar cenzurázott poéta s írni a világszabadságról, magyar nemzeti nagyságról.

És a hatás nem maradt el. Petőfi költeményei — a Kard és a Láncz, a Dalaim, az Isten csudája, A bilincs, Véres napokról álmodám, A magyar nemzet, Egy gondolat bánt engemet — mindenütt rokonszenves lángra gyulaszták a sziveket, s az egy Szigligeti népsziműveivel többet tett Budapest nemzetiesítésére, mint minden törvénycikkelyünk. Felébreszték a nép iránti szeretetet. Főlemelték a népiest a költői régiókba. Mi többiek is hordtunk egy-egy követ ez épülethez, mi is szóltunk egy hangot e költői nemzetébresztő hajnalriadóba.

Egyszer a hajnalodás alatt azt álmodta a világ, hogy Európa megifjodott.

Márczius 15-ike volt: Attila halálának napja, Julius Caesar halálának napja.

Európa egyik szélitől a másikig zengett e szó: népszabadság.

Fenn Pozsonyban az ország rendei tanakodtak a reformokon. Nehéz munkájok volt: az önzés egész táborra kapaszkodott kezeikbe-lábaikba.

Egy adoma maradt fenn ez időből. Batthyány Lajos egy hangversenyen találkozott István nádorral; a főherczeg kérdezé tőle: hogy állnak a kilátásaink az országgyűlésen? mire Batthyány az felelte: „Nagyon

jól, fenséges uram, megverjük a pecsovicsokat, csak úgy zug!"

Pálffy Albert barátom nagyon jól fog emlékezni erre az adomára, mert azon Csengeryféle estély után, a hol azt hallottuk, együtt mentünk haza, s ő olyan hangosan, a hogy tüdeje birta, kiáltá végig a csendes utcán e szókat : „Éljen ötödik István király!" VI.

No de ez régen volt, talán nem is igaz. Csak egy tanu van rá s azért fel nem akasztanak senkit.

Az ország rendei tehát verték a conservativ urakat, csak úgy zugott ; de azoknak meg nagyon erős bőrük volt: türték.

Segítsünk rajtok egyet.

Pozsonyban a parlamenti kormány iránti törvényjavaslat készült, de fen volt akadva a felső tábla ellenállásában.

A párisi népmozgalom pedig széles gyűrűben kezdte fölverni az alsó néptengert.

Ide len Pesten a szabad elvek bajnokai az ellenzéki körben szervezték az országos ellenzékét. Irinyi tizenkét pontban formulázta az ország kívánalmait. Azokat az ellenzék elfogadta. De nem tudott velök mit kezdeni. A higgadt öregek fel akarták azokat küldeni az országgyűlésnek, a még higgadtabbak csak az ellenzéki pártnak.

Ekkor jön a hire a Bécsben kitört forradalomnak.

Nem lettünk volna méltók az ifju kor hevére, ha ez a hir fel nem villanyozott volna bennünket.

Négyen voltunk együtt dohányutczai szobámban : Petőfi, Vasváry, Bulyovszky és én. Társaim rám bizták,

hogy fogalmazzam a pesti tizenkét pontot a néptől érthető alakban ; Petőfinek egy költeménye volt, készen e napra. És aztán előre! kiálta Vasváry, s a mint törbotjával előre sujtott, a tör kirepült pálczahüvelyéből, mintha mutatni akarná az utat.

Siettünk a Pilvax kávéházba, hol író társaink szoktak összegyűlve lenni. Engem feltoltak az asztalra, hogy olvassam fel : „mit kíván a magyar nemzet.“ Valami villanyos melegség állta el akkor minden tagomat : érzem, hogy végzetes szó az, a mihez kezdek ; de el voltam rá szánva, ha áldozatul esem is. Ki lett mondva. Utánam Petőfi olvasá fel halottföltámasztó költeményét : „Talpra magyar, hí a haza! Itt az idő, most vagy soha.“

S most hová innen? Oda, a hol ifju tűz van : az egyetemre.

Ugyanazon villanyárasztó jelenet, de már a csoportosult ifjuság buzditó riadala mellett, kiknek nevében a vállakra emelt Vidacs János felelt a felhívásra.

S hová innen?

A nyomdába! Nem ismerünk censort többé, kinyomatjuk a nemzet követelését és Petőfi buzditóját.

Landerer nyomdája előtt már valamennyi író társunkat mind együtt találtuk ; itt csatlakozott hozzánk Irinyi is, és a nemzeti színház tagjai, férfiak, nők.

Esős, sáros idő volt, a közönség esernyőket tartott kalapjai fölé.

„Ej, uraim! kiálték a közönségre, lehet, hogy egy óra mulva golyók hullanak ránk eső helyett: hát akkor elfutunk-e?“

S arra minden esernyő eltűnt a fejek fölül.

De eltűntek még a kalapok is abban a pillanatban, a midőn Irinyi az első példányát a nemzeti követelésnek felmutatá e szóval : „Ime a szabad sajtó legelső nyomtatványa!“

A nyomtató gépet mindjárt legelső ragadta meg Irinyi, a második nyomást Petőfi, a harmadikat én tettem vele, hogy, ha a merénylet szerencsétlenül üt ki, minket érjen a csapás, ne az ártatlan nyomdai személyzetet. Így lett kinyomtatva Magyarországon a szabad sajtónak legelső terméke. Így született meg a sajtószabadság, ifju pályautódim!

Eszembe jut, hogy az alatt, a mig a tizenkét pontot szedték, felhivattak a nemzeti kaszinóba, mely ugyanazon ház első emeletén volt, s ott egyike a legconservatívabb uraknak — a kire mindenki rá fog ismerni, ha azt mondom, hogy neki volt a legnagyobb hasa a kaszinóban — azt a tanácsot adta nekem, hogy a tizenkét ponthoz még vegyünk fel egyet : a papi jószágok elvételét. „Ugy-e bár, mondám, azért, hogy a 13-dik ponttal megbuktassuk a többi 12-t? Köszönöm a jó tanácsot!“

Nem feladatom a marciusi napok történetét e helyütt megírni; csupán az ifju irodalom hatását a közéletre vettem themának. Azért csak az ide vonatkozó adatokra szoritkozom.

A sajtót még az nap szabadnak nyilvánítá a helytartó tanács, s a lapok már censura nélkül jelentek meg, de nagy ovatossággal.

Hanem a főrendek oda fen Pozsonyban még min-

dig nem akartak róla tudni, hogy mit kíván a magyar nemzet.

Ekkor irt Petőfi egy verset, mely e sorokkal kezdődik :

„Dicsőséges nagy urak, hát hogy vagytok ?
Nem viszket-e egy kicsit a nyakatok ?“

végződik pedig így :

„Vas villára velök, azután szemétre !
Ott egyék meg őket kutyáink ebédre !“

S a mi e kettő között esett, az valami irtózatos, daemoni költészet ! Pokol sötétjén átvillámló pokoli tűzsugarak !

Mikor ezt a verset az irói körben, az úgynevezett köz vélemény asztalánál felosvasá Petőfi, én azt mondtam neki : „Égesd el ezt a verset !“

Ő szemembe nézett, egy perczig gondolkozott. Nem volt szokása megbánni soha, a mit tett, kitörülni, a mit leirt ; hanem ekkor fogta ezt a lapot, a lámpa fölé tartá, s a rettentő költemény lobbot vetett.

De azért nem vészett el nyomtalanul. Valaki a jelenvoltak közül megírta azt Pozsonyba, a mi emlékében ragadt belőle, s ott egyszerre elterjedt az a hír, hogy Petőfi negyvenezer fegyveres pór élén áll a Rákoson s Dózsa Györgyöt utánozni készül.

E remegés órájában lép be Széchenyi István az egybegyült főurak közé, s e szavakkal kezdi üdvözlését :

„Dicsőséges nagy urak, hát hogy vagytok ?“

A főrendek még az nap egy szó ellenvetés nélkül elfogadták a követi tábla határozatait.

Hanem Petőfi verse után sokat kutattak még. Egy-

szer Kuthy is oda jött hozzá s össze-visszahányta Petőfi iratait, s nagyon példálózott a versre, de nem tudhatott ki semmit. Az meg volt semmisítve. Még Petőfi hagyatékában sem található fel; egyedül Sükei tudta, ki egy hallásra megtanulta azt, ő pedig meghalt.

Csodálatos idők következtek azután. A megindult mozgalom túlnőtt mindnyájunkon.

De nem akarok a politikai mozgalomról beszélni, csak az irodalomról beszélek.

A mozgalom első napjai fényesek voltak; diszes közönség, urak, polgár urak, úrhölgyek kísérték zászlóinkat; mindennap népgyűlést tartottunk a muzeum terén s ott a lépcső mellvédén állva tartottunk szónoklatokat a néphez.

Hanem egy napon a ¹mellvédi szónok-állványt elfoglalva találtuk új emberektől, a kiket soha sem láttunk, a hallgatóság tömegét megtarkítva olyan alakokkal, a minőknek létezéséről addig fogalmunk sem volt: rongyos, sáros, vad kinézésű emberek, botokkal kezeikben, késekkel csizmáik mellett, ordító, bősziült tömegek. Ezek nem a mi embereink! Ez a reactio csőcseléke.

Szónokuk, kibem sokan megismertek egy helytartósági hivatalnokot (nevét nem akarom megörökíteni), ugyan szép dolgokat beszélt.

Szerinte minden eddigi népvezető áruló; a legelső teendője a népnek az, hogy gyűjtsa meg négy végén a várost s aztán foglalja el a kaszárnnyakat!

Szerencsére a nép józanabb része tulnyomó volt s nekünk sikerült a veszedelmes izgatót leszónokolnunk a helyéből; hanem ekkor azt mondtam Petőfinek: „Ba-

rátom, a vas villa ellenünk fordult, itt nem rendezünk többé tollal és parapléval, ide kard kell.“

És aztán kötöttünk kardot.

Karddal járt minden ember az utcán, a diákok az iskolába, a színészek a próbára. Vendéglőbe, kávéházba mindenüvé magunkkal vittük a kardot. Petőfinek volt egy olyan széles pallosa, a mivel sétálni szokott, hogy azt már guillotinnak csufolták. S hogy a kardnak megfelelő jelvényünk is legyen, óriási veres tollakat tűztünk kalapjaink mellé; toll nélkül nem járt senki az utcán; nemzeti színű csillagnak pedig mindenki keblén kellett lenni : a kinek gyöngéd összeköttetései voltak, annak a nemzeti czimer himezve a kokárda közepére. Nekem volt egy ötszínű is, veres, zöld, fehér, kék és arany színű, az utóbbiak az erdélyi uniót jelképezvén. Utóbb puskát is akasztottunk a nyakunkba; a nélkül reggelezni nem ment az ember.

De hát megvolt ennek a maga haszna.

Az említett reactionarius zagyva csőcselékkel még sokszor volt találkozásunk a kormány nélküli napokban, a midőn heteken keresztül egyedül a nép által választott biztossági választmány kormányzá a fővárost. Titkos izgatóik elő-előuszták a szurtos, gyanús, napfénykerülő hadat rejtek odúiból, s majd a terézvárosi zsidók kirablására bőszték fel, majd a budai katonai kormányzónak adattak macskazenét, s ilyenkor a kardos, puskás író és proletár sereg mindig jó szolgálatokat tett, visszakergetve medrébe a piszkos áradatot.

Legzajosabb napunk volt márczius 30-án. A késő este megérkezett gőzös utasai azt a hirt hozták, hogy a

dynastia megtagadta az ország kívánalmainak teljesítését. A késő éj daczára elterjedt a rosz hir, s éjfélfelé megteltek az utcák zsvajgó tömegekkel, mik mind a városház felé tartottak s elfoglalták annak bejáratait, lépcsőit. Én a bizottságban voltam akkor s rögtön siettem haza a rosz hir vételéről Petőfit értesíteni. Ő már iefeküdt akkor. Én nemzetőri fegyveremért siettem, s az alatt Petőfi Julia utánam jött és kért, hogy ne engedjem férjét elmenni velem, ő retteg az életeért. A veszély perczében még is erősebb volt nála a hitvesi szerelem, mint a honleányi dicsvágy. Nekem igen könnyű volt Petőfit otthon marasztanom, csak az egyetlen közös kapukulcsot kellett magammal vinnem, mely addig közös cselédünknel állt s azután abból a házból ki nem jöhetett senki. Petőfi az ablakból kiabált utánam, s kitagadással fenyegetett, ha ki nem bocsátom, de én abból persze nem hallottam semmit. Ut közben találtam Vasváryt, Irinyit, Oroszhegyit, s még több irótársamat, kik szintén fegyveresen a városháztérre siettek; a nép ingerült volt reményei meghiúsultán, s mindenütt a „fegyverre“ kiáltás hangzott. A szabadságtér közepén az új belügyminiszter Szemere kísérté meg a népet lecsillapítani. Azt ki sem hallgatták: az általa alkotott sajtótörvények óta, miket néhány nappal elébb épen azon a téren égetett meg a nép nyilvánosan, ő nem volt népszerű ember. Azután Nyáry kezdett el beszélni, de egy fékevesztett csoport veres zászlóval a kapunak rohant orditva: félre kell verni a harangokat s kitűzni a veres zászlót!

A toronyhoz vezető lépcsőt csak egy maroknyi fiatal nemzetőr védte; azok között álltam én is; a mellet-

tem állót Fekete Tóninak hítták. A felfelé rohanók között megismertem a minapi népszónokot a muzeuntérről. De szuronyaink hegyénél nem jöttek tovább, visszavonultak meghunyászkodva, s az alatt Nyáry és Klauzál lecsendesíték a feltámadt tömeget, előadva, mit felelt az országgyűlés a királyi leiratra, s ez megnyugtatót mindenkit. És más nap jött a hír, hogy a király minden kívánatát megadta a nemzetnek, és akkor illuminatio fényében uszott az a város, melyet egy nappal elébb egy hajszálon mult hogy fel nem gyujtottak.

Mikor szállásomra visszatértem, azt mondám Petőfinek: „Barátom, a mi tollunk bevégezte dolgát, most a szurony missiója kezdődik.“

Úgy is lett.

A magyar fiatal írók szerepeltek még azontúl is mint férfiak, mint politikai párthivek, mint katonák, de írói küldetésök megszűnt.

Voltak igen szép ábrándjaink, a mik csak költői kedélyekben fogamzhattak; de valljuk meg, hogy biz azok csak ábrándok voltak.

Ilyenek voltak a testvéresülési ünnepélyek.

Mi összehívtuk a szerb, a román, a horvát fiatal írókat; kölesönös fogadást tettünk velök, hogy elnémitjük a testvérgyűlölet hangjait hazánkban s a közös szabadság érdekében egyetértve működünk ezentúl.

Szép gondolat volt! Poéták voltunk! — Másképp rendezte azt az élet.

Meghívtuk a bécsi fiatalságot Pestre, s azok el is küldték hozzánk üdvözlő deputatiójokat, mi sorba csókoltuk valamennyit. Nagy diszebédet rendeztünk tiszte-

letökre. A küldöttség egyik vezérszónoka kitünő ifju volt, mindig versben beszélt, s ha párbeszédet kezdett vele valaki, minden szavára kadenciát mondott. Ebéd fölötti toasztjai mind alexandrinusokból álltak. Mikor a bankett elnöke Patay József e költő képessége fölött a német szónoknak méltó bámulatát fejezé ki, az megmagyarázta neki a dolgot, hogy az igen könnyü :

Ist der Reim nicht gegenwärtig,
So ziehe ich meine Dose,
Nehme d'raus eine Prise,
Und der Vers ist sogleich fertig.

Mi is küldtünk fel hozzájuk viszont egy küldöttséget, melynek szónoka a mi tüzvérü költőnk Vajda János volt, ki tartott is egy olyan szép német beszédet a glaucis-n felállított bécsi nemzetőr polgártársaknak, hogy azoknak a commandánsa, gróf Hoyos, kardot rántott s le akarta vágni a szónokot, hogy az ő nemzetőreinek ne hirdessen ilyen veszedelmes dolgokat.

És azután jött a szurony missiója, s az elvitte a poétákat: kit erre, kit arra, kit a csatatérre, kit a politika mezejére, a hol egyformán meg lehet halni a költőnek.

Csoda idők voltak azok.

Petőfi, a fiatal férj, elhagyta ifju nejét, hogy a csatában menjen, s az a nő, ki fél év előtt még remegő szívvel tartá vissza férjét egy utczai riadalma elegyedéstől, most maga küldte férjét a csatamezőre, és maga is kísérte őt útjában. Degré, Kerényi, Lisznyai, Dobsa, Vasváry, Xantus, Vajda, Kecskeméthy, Egressy a harczterre siettek. Oroszhegyi guerilla-csapatot vezetett; még

é beteges, dadogó Sükei is felköté a kardot és bandukolt a vérmezőre a többiek után.

A fiatal ujoncz költők, kik még szerelmes verset irtak tegnap, Szathmáry, Tóth Kálmán, Vadnai, gyerekek, kiknek arcza még az anya könyétől nedves, siettek a harcza, és velök együtt az országnak összes litteratus fiatalsága; kiürültek a tanodák, még a zárdak növendékei is fegyvert ragadtak, s a zirczi barátok kolostorában maga maradt a vén guardián. A literatura ment legelől véré elpazarolni.

A kik pedig itthon maradtak, azokat elnyelte a politikai Asztaroth, ez az emberáldozatot követelő szörny.

Bajza politikai lapot szerkesztett; Vörösmarty politikát szedett színbe; Szigligeti politikát dramatizált; Egressy kormánybiztosnak ment; Pálffy „Márctius 15-ike“ czimű lapot szerkesztett Csernátonyval, melynek motója volt: „Nem kell táblabíró politika;“ Kemény, Csengerly, Kuthy, Pompéry, Jósika, Bulyovszky kormányhivatalokban léptek; Vas Gereben kormány-néplapot adott ki, s mi többiek mind politikát verseltünk, politikát noveláztunk, politikát vezércikkeztünk, vagy néha politikai küldetésekben próbáltuk, hogy nem akad-e a nyakunk a kötélben, mint mikor egyszer Csernátonyval az ostromlott Bécsben jártunk, a mit majd máskor mondok el.

A közönség pedig azon kezdte, hogy nem olvasott semmit. Nem kellett annak egyéb, mint a fal-ragaszok.

Ugy hogy annak a csaknem egyedüli szépirodalmi lapnak, melynek 1848 első felében még másfél ezer előfizetője volt, midőn azt a második fél évben az ország

legelső, legnépszerűbb költőjével, Petőfivel együtt szerkesztettük, leszállt az előfizetői száma 400-ra.

Sőt megtörtént, hogy Petőfi, a haza kedvence, az országgyűlési képviselőválasztásnál mint jelölt egy nagyon egyszerű polgártárs ellenében saját szülő városában megbukott, mi kedélyét még ingerültebbé tette. Győztes ellenfelét, ki őt hírlapban megsérté, ki is hívta párbajra, Pálffy és én voltunk secundansai, de biz a táblabíró urnak a párbaj nem kellett. Azt mondta, hogy ököltre kimegy, de pisztolylyal nem jó tréfálni.

Nem kellett a költészet többé. Még a tábori danákban is inkább a közkatona csinálta verseket danolták, mint Petőfi vagy Arany remek riadóit.

Utoljára minden munkatársam elhagyott; egyedül maradt mellettem segédszerkesztőm, Ludassy Gans Mór, kiről utóbb bebizonyult, Pulszky szavait idézve, hogy : „nem olyan nagy költő, mint a milyen nagy szerző.“

Az 1849-ik év eleje aztán ezt az utolsó pislogó lángot is elfujta s Magyarországnak nem volt irodalma többé. Küldetését bevégezte ez irodalom ; mehetett meghalni. Nem akarom elmondani itt, hogy mi lett a szétzülött költő csoportbul. Az nagyon hosszú volna, és nagyon szomorú.

Bevégezem visszaemlékezéseimet egy kevesek előtt ismert adattal, mely tanúbizonyságául szolgálанд végső állításomnak, hogy a fiatal irodalom, mely az 1848 marcziusi napokig csalhatlan befolyást gyakorolt a hazai köz szellemre, e napok után már csak viszhangja volt az öt túldörgő köz hangulat tengerzajának.

Mikor le volt már aratva a véres mezőn minden, akkor

eszébe jutott egy köz vádlónak a rémuralom korszakából a magyar irodalom is. Nevét nem mondom meg. Rajta van a multakra vetett fátyol. Ez a kegyelmes úr harminczkét magyar író t ajánlt a vértörvényszéknek kivégeztetésre. Ezek voltak : Vörösmarty, Bajza, Szigligeti, Petőfi, Arany, Csengery, Pálffy, Degré, Lisznyai, Szalay, Irinyi, Táncsics, Emődy, Gyurmán, Egressy, Vasváry, Sárosy, Csernátony, Lauka, Sükei, Vas Gereben, Bulyovszky, Oroszhegyi, Losonczy, Vajda, Szász Károly, Szemere Miklós, Tompa, Orbán Pető, Erdélyi János és Jókai Mór. Egy egész complet album. S ha ajánlata elfogadtatik, pedig akkor jó idő járt rá, a közönség szépen beköttethet bennünket mind egy csoportban. De ekkor előállt egy másik kormányi ügyvéd. Ezt már megnevezhetem: Kossalkó. Ez egy hosszú, több ives elleniratban bebizonyítá, hogy a felsorolt írók együtt véve csak a napok uralkodó hangulatának voltak tolmácsai, azok nem üldözendők. Ennek a következtében lett megszüntetve a 48-iki magyar írók politikai üldözése.

Volt pedig abban az időben Magyarországnak két politikai lapja és egy szépirodalmi lapja; azoknak is parányi közönsége; írói bujdosásban, számkivetésben, emberektől üldözötten vagy a föld alatt; az élők bénult kedélyvel, vesztett reménnyel, Istentől és az egész világtól elhagyatva, csak keblök ihletétől nem.

És még is újra kezdtük a szétzuzott művet.

És még is . . . és még is mozog a föld!

ENGESZTELÉS

LÉVAY JÓZSEFTŐL.

(Olvastatott 1872. febr. 11-dikén.)

Elfelejtve hallgat a lant,
Húrja csaknem mind lepattant,
Szívhez érő hangra bírni
Késik a művészi kéz ;
Te magad is, múzsa, végre
Félve illansz más vidékre,
Zajtól, bajtól futni kész.

Itt magányod' megzavarja
Szenvedélyünk szélviharja :
Pártos küzdelem hevében
Nem találod kedvedet,
Látva, hallva, hogy felettünk,
Melynek könnyü bábja lettünk,
A viszály gúnynyal nevet.

Im előtted veszti, szórja
Lelkét a nép földi jóra :
Magasb eszme szózatában
Nincs elég hit, nincs vigasz,
S mely eddig föllengve holyga,
Csüggedetten nyögbe fogja
Magát a szárnyas Pegaz.

És a költő? — Tündérvára
Fényes ajtait bezárja,

S mint az énekes pacsirta,
 Hogyha a lég zordonúl,
 A magashól földre röppen,
 Néma lesz s egy barna rögben
 Észrevétlen megvonúl.

S lásd! én mégis küzdök érted,
 Várom, esdem visszatérted',
 Éji lámpám fénye mellett
 Szemem' rajtad nyugtatom,
 És lelkem magába mélyed,
 S érted zengi át az éjet
 Engesztelő szózatom.

Bontakozván gondjaimból,
 A természet csábitón szól;
 Völgyön, erdön szerte halygok,
 Jó tündérek laknak ott,
 Hogyha köztök feltalálnám,
 A merengés éber álmán,
 Bátorító alakod'.

Oh hisz mikor sűrű gyászban
 Jártunk a tiport hazában,
 Te, mint egy érző madárka,
 Leültél a bús romon,
 S ajkad fájó zengzetére,
 Némán türve és remélve,
 Szívesen figyelt a hon.

Most bilincsünk összetört már,
 Ajkainkon nincs rideg zár,
 Elvonult a felleg árnya,
 A liget s mező szabad :
 Mért, hogy épen most kerülsz el,

S nem hallatod régi tüzzel,
Régi bájjal szép szavad' ?

Vagy csak én rám nem tekintesz ?
Nyugodni csak engem intesz ?
Észrevetted s nem feledted,
Hogy hajamba ősz vegyül,
S mikor üt a pásztor-óra,
Ifjakat vársz nyájas szóra,
Engem itt hagysz özvegyül ?

Dús virágot a tavasz hoz . . .
Ám szegődjél ifjainkhoz !
Hévvvel forrhat bennök érted
A nem zsibbadt érzelem :
Lantjokon hadd zendüljön hát
Víg derűn vagy bús ködön át
A szabadság s szerelem !

Szóljon a dal égi nyelve,
Bátorítva és emelve :
Hogy nem mindenünk az a por,
Melyet futva felferünk,
Hogy a mívelt szellem éle,
A nemes szív tiszta mélye,
Drága kincsünk, fegyverünk.

Nyájasan, engesztelődve
Szállj közénk e szentelt földre,
S hintsd körülünk, merre szállasz,
Ihletésed bájjait :
Akkor megszépül az élet,
A kihalt öröm feléled
S hült porán új rózsza nyit.

A KOMÉDIA ELMÉLETE

NÉVY LÁSZLÓTÓL.

Jutalmazott pályamunka.

Borúra derű.

Bevezetés.

Bármely tudományos tárgyalástól méltán megvárhatjuk, hogy ne csupán általános tájékozást, se csupán alkalomszerű és gyakorlati czélzatu észrevételeket, hanem beható fejtegetést adjon, s mindenek felett a fogalmak világában gyujtson fáklyát, mely eljárás nélkül talán elmefuttatást igen, de rendszeres elméletet soha sem képzelhetni. Valamint a tragédia lényegét csak akkor értjük meg, ha a tragikum fogalmával tisztába jöttünk, ugy a legigazabb és legcsattanóbb megjegyzések sem adnak tökéletes felvilágosítást a komédia lényege iránt, ha az alapfogalomhoz, a komikumhoz nem hatolunk, melynek drámai alakja a komédia. Ki kell mutatnia a tudománynak, mint jut a tragikumban az eszme győzelemre, mint menekül a salaktól megtisztult szellem nehéz küzdelmek után a helyreállított világrend harmóniájába, hogy a szenvedélyek világába hozott béke által egész létünk eszményi alakba öltöztessék. Ki kell mutatnia, mint oldatik fel végül minden zavaró ellentét, s mint nyeri vissza a szépség isteni arcza redőtlen tisz-

taságát. Ugyanezen eljárást kell követnie a komédia elméletében is. Ki kell fejtenie, hogy a komikum, mint a tragikumnak megfelelő ellentétes véglet a szép fejlődési processusában, szintén szétbomlásban, küzdésben gyökereszik, s hogy, bár másként, mint a tragikumban, elvégre itt is a harmonikus szépség isteni tekintete merül fel az élet sajtószzerű zavaraiból.

Az elméletnek mind a tragikum, mind a komikum magyarázatában oda kell visszamennie, hogy az emberi törekvésekben nyilatkozó elvek két életirányt teremtenek, melyek egyikében az eszme, másikában a valóság lesz túloralkodó. Amott a szép bomlása abban áll, hogy „a fenséges, az isteni, a szellemi nagyság keresztültörti az érzéki burkot, elodázza magától a lét csendes élvezetét, s veszélyekben keresi izgató vágyai kielégíttetését; emitt a jókedvű szeszély örök vidámságért küzd, s hogy ezt élvezhesse, elejti a méltóságot, lemond magasabb szellemi jelentőségéről.“

Eszme és realitás nem zárják ki egymást teljesen se ott, se itt; csak az abszolút szépség mértéke hiányzik; de más mérték szerint egyesülvén a szép elemei, más formák is jönnek létre, t. i. a szépség ellentétes formái, mint tragikum és komikum.

Igy fogván fel a kérdést, meg fogjuk kísérteni mindazt világosan előadni, a mi annak lényegéhez tartozik; de midőn lelkiismeretes buzgalommal a dologhoz nyulunk, nem nyomhatjuk el azon aggályunk kifejezését: vajon megfelel-e majdan a siker jó akaratunknak? És ez aggály nem a pályázó szerénység negélyzéséből fakad!

Midőn föltevők magunkban, hogy a komédia elméletében az eredeti alapra, a fogalmak terére megyünk vissza, azon nehézségek merülnek fel előttünk, melyek a komikum meghatározásában már annyi kitünő gondolkodót fárasztának. Minden nap, minden körben találkozunk a furcsa vagyis komikumjátszi alakjaival és jelenségeivel, talán magunk is vállalunk szerepet az általa rendezett carnevalban; természetes tudványunknál fogva el is gondolkodunk néha a felett, minő titkos erő rejlik azon tüneményekben, melyeknek szemléleténél még a merev nyaku méltóság is kiesik rendes kerékvágásából, hogy egy perczre átengedje magát a nevetés egészséges rázkódásának; de vajmi nehéz határozott választ adni a kérdésre: mi tehát a nevetséges? Maga Ruge, ki a komikum vizsgálata körül oly nagy érdemeket szerzett magának, azt mondja egy helyütt (2 lächerl Brief), hogy a komikum minden ember markából kisiklik; azt kiáltjuk: megvan! s nem tudjuk megtartani. Empirice ugyan nem volna nehéz vele elbánni, mint Aristoteles, utána Cicero rövid jegyzetben, s még inkább Baumgarten iskolája tett, midőn amazok egyszerüen az ártalmatlan rútságban, ennek tagjai külső ellentétekben keresték a komikum lényegét; magának Kantnak meghatározása, mely szerint a komikum valamely feszült várakozás hirtelen feloldása a semmibe, szintén nagyon egyszerűsíteni látszik a kérdés megfejtését; de valamint ezen értelmezésekbe bele nem nyughatik egy, a mai philosophiai állásponto vizsgálódó speculativ szellem: úgy hiányosaknak fogja találni mindazon árnyalatokat, melyek ezen értel-

mezések körül felmerültek s például Batteux, Beattie, Eberhard s mások munkái által eléggé ismeretesek.

Nem lehet czélunk e két irányu vizsgálat és meghatározás elégtelenségét bírálva kimutatni; hiszen azon kitűnő aesthetikusok, kik előzőik álláspontját elhagyva, új tért foglaltak el a komikum fogalmának megfejtésében, e lépés által polemikus helyzetbe tévék magokat amazokkal, s egyéb érdemeken kívül azzal is bírnak, hogy az előzők tévedéseit megmutatták. De hogy némileg önálló egészet képezzen e történeti vázlat, felemlítjük még a nevezetesebb jelenségeket, melyeket saját fejtegetéseink alatt sem fogunk nélkülözhetni.

Jean Paul volt az első, ki meglepő elmeélel először hatolt a kérdés bonyodalmaiba, s a nevetségesnek subjectiv és objectiv oldalát felismerve, azt legalább a költészet perspectivájába állította világosan. (Vorschule der Aesthetik. I. Abtheilung.) St. Schütze „Versuch einer Theorie des Komischen“ czimű 1817-ben megjelent művében tökéletesen új nézpontról s nagy önállással vizsgálta a komikumot, s annak fogalmát a természetnek az ember szabadságával úzótt játékából fejtegeti (23. lap) sok tekintetben oly szerencsésen, hogy a véleményeket nem egy könnyen tűrő Vischer is elismeréssel szól felfedezéseiről, s azokat az aesthetikusok részéről nagyobb méltánylatra tartja érdemeseknek.

Határozott lépést tőn előre a komikum elméletében Chr. H. Weisse az által, hogy a rútnak széptani jelentőségét felismervén, némely tévedései daczára is oly alapot nyújtott a komikum fogalma fejtegetőinek, melyet kevés kivétellel, mint pl. Bayer (Aesthetik in Umrissen) a leg-

ujabb korig minden aesthetikus megtartott. Így Ruge (Neue Vorschule der Aesthetik. Das Komische mit einem komischen Anhang von Dr. Arnold Ruge. Halle 1837), Bohtz (Ueber das Komische und die Komödie. Ein Beitrag zur Philosophie des Schönen von Dr. August Wilhelm Bohtz. Göttingen. 1844). Rosenkranz K. jeles munkája pedig „Aesthetik des Hässlichen“ (Königsberg 1833) a rút jelenségeinek minden részletre kiható fejtegetése által a komikum fogalmát ha nem is in abstracto, de in concreto jobban megvilágítja, mint sok más oly irányu mű, mely a szabad speculatio biztos eredményeivel vél dicsekedni.

A nagy tekintélyű Vischer már terjedelmes „Wissenschaft des Schönen“ czimű munkáját megelőzőleg kiadott könyvében „Über das Erhabene und Komische“ nem ugyan teljesen új eszmével, de új combinatiókkal lép fel, s a komikumot a fenség és a végtelen kicsiny ellentéteiből magyarázván, azt nem egy jelenségben, hanem bizonyos processusban szemléli.

Még csak Zeising Adolfot említjük, ki „Aesthetische Forschungen“ czimű könyvében önálló vizsgálat nyomán oly definitiót akar adni, mely a jelentékenyebb előzők állításait magában foglalva, de a meghatározás hiányait kiegészítve végre megnyugtasson, jóllehet az eredmény felett már maga is előre kételkedik. Meghatározásában t. i. az alanyi tökély, s az ezt „chokirozó“ tökéletlenség, végtelen kicsiség vagy semmiség ellentéteiből indul ki.

Általában, mint a philosophia ^{használat} bármely kérdése, úgy a komikum is a németekben találta leggenialisabb

megvitatóit; s jóllehet a gyakorlat mezején a komédiában irigy szemekkel nézik az angol, spanyol és francia költők sikereit, s a legszebb teoriáknak sem sikerült náluk egy életrevaló vigjátékirányt teremteni, azt nem lehet tőlök megtagadni, hogy elméleti műveik a legtermékenyebb eszmék tárházai. „Der Teufel der Reflexion steckt nun einmal in uns,“ mondja Hettner, s hinni látszik, hogy ők a komikum csupa teoriája miatt nem jutnak komédiához; de e vélemény nem gátolja őt, hogy maga is csak az alapos elméleti belátás legeggyetemesebb elterjedése által remélje a német vigjáték állapotának javulását*).

Hála nemzetünk praktikusszellemének, mi egyáltalában nem panaszkodhatunk az elméleti művek szaporasága ellen; a széptani fogalmak tudományos fejtegetése nélkül is megtermi vigjátékirodalmunk évenként a maga virágait, s ha gúnynak nem vétetnék, azt mondanók, hogy irigylendő paradicsomi állapot az, midőn megnyugszunk egy fiatal kritikus azon állításán, hogy Kőlcseynek a komikumról irt értekezése mai napig is érvényes tételekben adja elő a tudni valókat. Tartozunk annyi tisztelettel Kőlcsey szellemének, hogy a fenebbi értekezés érdemeit elismerjük; de az aesthetika jelen álláspontján nem fogadhatjuk el az octroyt, ha tudjuk, mily röviden s határozatlan definitiókban bánt el Kőlcsey

*) Das moderne Drama. Aesthetische Untersuchungen. Braunschweig 1852. 133 lap. — A dolgok mai napig sem változtak. Talán a politikai új aera, mely e kedves elméleti emberek ős vágyának tárgya volt, a nemzeti egység s az ebben kifejlődhető köz érzés megtermi a sokszor emlegetett, várva várt vigjátékirodalmi korszakot is? Legálább a berlini „Deutsche Schaubühne“ így formulázza biztos kilátásait.

a legfontosabb kérdésekkel, minő például a humoré. Tisztelettel nevezzük ugyan Greguss Ágostot, ki „A széptan alapvonalainak“ ide vágó cikkein kívül a „Szépirodalmi Lapok“-ban irt a komikumról észrevételeket; Bérczy Károlyt, ki a humorról olvasott az Akadémiában; Gyulai Pált, kinek színbirálatai sok tárgyhoz szólót tartalmaznak; Dux Adolfot, ki a bohózatról értekezett igen jelesen; de mindez nem zárja ki, hogy egészben véve elégedetlenek legyünk eddigi vivmányainkkal, mert a hol a megelégedettség üti fel kényelmes tanyáját, ott a kutató szellem is álomba sülyed.

De legyen elég e tájékoztató észrevételekből. Úgy hiszszük, ideje, hogy az olvasóval saját programmunkat ismertessük meg, melyet a komédia elméletének kifejtésében követendünk.

Mindenek előtt szükséges a komikum fogalmkörével tisztába jönnünk; azután kell tárgyalnunk a komikum drámai formáját, a komédiát; végül a komédia fajait kell megismernünk, különösen azon irányok szerint, melyek a világirodalomban lángelmék művei által vannak képviselve.

Tárgyalásunk sora tehát :

I. Rész. A komikum.

II. Rész. A komédia.

III. Rész. A komédia fajai.

I. Rész. A komikum.

1. §. A komikum meghatározása.

A bevezetésben vázlatosan elsorolt kísérletek a komikum fogalmának meghatározása körül mutatják, hogy ez egyik legnehezebben megoldható kérdése a széptannak. A legfőbb nehézség minden esetre onnan származik, hogy a komikum nem egyszerű fogalom, hanem olyan, melyet még inkább, mint a tragikumot, csak fejlődési processusában lehet megérteni, s azért egész értelmezése ama mozzanatok kijelelésére fektetendő, melyen alkotó elemei saját módjok szerint átmennek, hogy a szép egyik formáját képezhessék. Tekintélyes aesthetikusok, minő Carrière, megelégesznek azzal, hogy a processust végig kísérik s a komikum dialektikájának eredményét a művészeti elméletekre alkalmazzák. Annál kevésbé kell nekünk lelki furdalásokat éreznünk, ha ezen általános részben oly meghatározást nem adunk, mely minden gondolható igényt kielégítsen s magunknak valami új felfedezés dicsőségét megszerezze.

Egészen tapasztalati tényekből kiindulva állíthatjuk, hogy józan értelem és kedélyállapot mellett oly tárgyak vagy képzetek felett nevetünk, melyekben valami szembeszökő ellenmondást vagy ellentétet (contrastot) pillantunk meg, de olyat, hogy általa se mélyebb erkölcsi érdek megsértve, se alanyiségünk bármikép veszélyeztetve ne legyen. A nevetés megkönnyebbülést szül, azt eszközli, hogy az élet komolyságából vagy tán nyomasztó légköréből kiemelkedünk, s a jóltevő rázkóással lehullatjuk magunkról, a mit a sors tehernek ránk

rakott; más szóval, hogy a lét, a közönséges existentia kellemeit hatályosan érezzük; miből természetesen következik, hogy az, a mi akármily oldalról fenyeget bennünket ama szabad élvezetben, nem csak nevetést nem, hanem bosszúságot, undort vagy fájdalmat okoz. Nevetségesnek találjuk a kópéságot, vizzásságot, botorságot, általában az oly értelmi hiányokat, melyekben csak a szellem ártalmatlan zavarodását vagy inkább eltévedését látjuk; míg a megbomlás, örültség s általában a lelki betegségek csak fájó száználmat keltenek bennünk, az erkölcsi romlottságtól pedig borzadva fordulunk el; nevetünk az oly jelenségek felett, melyek az anyagi világ rendszeres alakulásaitól eltérő vagy képzelünk által eltértnek nézett formákat mutatnak, de ismét csak akkor, ha a vizás alakokkal szemközt egész anyagi létünk feltételeit sértetleneknek tudjuk; míg erőszakos, fájdalmas csonkulások, betegség, s hasonló okok által előidézett torzulások felett soha sem fogunk csak mosolyogni sem. A nevetségesnek ezen tüneteire vonatkozik már Aristoteles észrevétele, ki a komédiáról szólván, azt valami roszbab, azaz alszerübb előadásának tartja, kizárván belőle az erkölcsi rosztat; a nevetségest magát a rút egyik fajának, hibának mondja, mely azonban sem fájdalmat, sem veszélyt nem okoz*). Jean Paul szerint nevetséges az érzékileg szemlélt esztelenség (der sinnlich angeschaute Unverstand), mely cselekvényekben és hely-

A szöveg így szól: „Ἡ δὲ κωμῳδία ἐστὶν μίμησις φαυλοτέρων μὲν, οὐ μὲντοι κατὰ πᾶσαν κακίαν, ἀλλὰ τοῦ αἰσχροῦ, οὐ ἐστὶ τὸ γελοῖον μῦθον τὸ γὰρ γελοῖον ἐστὶν ἀμάρτημά τι καὶ αἰσχος ἀνώδυνον, καὶ οὐ φθαρτικόν.“ Például hozza fel a nevetséges arcot: „οἷον εὐθύς το γελοῖον πρόσωπον αἰσχρόν τι καὶ διεστραμμένον ἄνευ δόνης.“ Poet. V.

zetekben nyilvánul. Ezen és hasonló értelmezések, melyek a komikum alapjául a rutát, tökéletlenséget, a végtelen kicsinyt vagy épen a semmit veszik fel, csak a nézponthan különböznek egymástól, míg lényegben ugyanazt mondják, s legalább annyiban correctek, hogy belőlök a nevetséges legtöbb jelensége kimagyarázható.

Kétségtelen, hogy a nevetségesség első feltétele azon tárgyban van, mely felett nevetünk; de más részről bizonyos, hogy a nevetséges tulajdonság észrevétele, megítélése a leghatározottabb komikai tevékenységet kívánja a szemlélő részéről, annyira, hogy saját szellemünk hozzájárulása, ideális munkássága nélkül semmi sem komikus. Ezen ideális munkásság az, mely a tárgyakat ellentétbe hozza, s gyakran távolabb vonatkozásokat, mélyebb viszonylatokat kénytelen felkeresni, hogy a tárgyakat azon világításba helyezhesse, melyben azok komikailag hatnak. Az alany minden ily munkásságban uralkodik a tárgy felett, de ez uralomhoz nem oly módon jutunk, mint midőn egészen semmis, érték és igény nélküli valamivel állunk szemközt. Ahhoz hogy valamit nevetségesnek találjunk, bizonyos belső küzdelmen kell átmennünk, melyről a komikum gondtalan élvezetében nem eszmélünk ugyan, de lélektani taglalás útján tiszta fogalmat nyerhetünk. Erre vonatkozólag igen érdekes elméletet állított fel Zeising Adolf*). Szerinte a komikai processusban három mozzanatot lehet megkülönböztetni, u. m. a kiindulást, átmeneti és zármozzanatot.

A kiindulási mozzanat nem egyéb, mint azon első

*) Lásd „Aesthetische Forschungen von A. Zeising. Frankfurt a. M. 1855. 280 és következő lapok.

benyomás, melyet a komikai tárgy ránk tesz. Ezen benyomás első pillanatra zavaró, ingerlő, az mit a francziák a lefordíthatlan „choc“ szóval fejeznek ki. Saját-ságos hangulatunk onnan származik, hogy a tárgy, mint létező, velünk szemközt álló, igényt tart létének és értékének elismerésére; de mint a bennünk lakó tökély, természetesen relative értett tökély eszméjével ellenkező, ellenmondást, contrastot képező valami, kényszerít bennünket, hogy jelentőségét, létét tagadjuk, s ott állunk feszültségben, a visszahatás ingerével. Ebben az ingerben, s az ösztönszerű kedvben, hogy az eszmény ellen berzenkedő, egyszerre végtelen kicsinynek nézett tárgyat elodázzuk magunktól, s a ránk tukmált kötelékektől felszabadítsuk magunkat, nyilvánul a második, vagyis az átmeneti mozzanat. Végül az eszméhez emelkedvén, a zármozzanatot azon hangulatunk képezi, melyet a legmagasabbal képzelt azonságunk tudata kelt bennünk, midőn látjuk, hogy mindennek csak úgy van értéke, ha az abszoluttal öszhangzásban a legfőbb ideális elv szolgálataiban áll.

Igy lép a nevetséges, mint komikum, a szép formái közé, mert maga az ellentét, sőt ellenmondás, melybe a tárgy a tökélylyel, az eszmével helyezte magát, szolgál alapul, hogy az alanyi felfogás által, a köznapi botorság, vizátság s minden ugynevezett „petites misères“ szemlélete daczára is a realitásban érvényesülő magasabb elvhez emelkedjünk.

A nevető alany felette áll a nevetséges tárgynak, s ez mint ilyen kicsinynyé, semmissé lesz. De megjegyzendő, hogy nem minden kicsiny és semmis nevetséges.

Mint Zeising felhozott elmélete is tanítja, szükséges, hogy a tárgy jelentőséget követeljen magának, mi által saját felsőbbségünk tudatával együtt azon ellentét születik meg, melyben a szemlélt tárgy a tökély eszméjével áll. A komikum mezeje mindenütt van, hol az idea legalább passív munkásságban nyilatkozik, mert az eszme körében mindenütt képzelhető a tagadás, melylyel a komikum tárgya a pozitívumok ellen felléphet. Hogy ez a tagadás alanyi munkásságunk által ismét tagadtatik, s így a komikum Rosenkranz és Eckhardt szerint nem más, mint a tagadás tagadása : az kétségtelen ; de amaz első tagadás, mint az alanyi visszahatást felébresztő mozzanat, minden esetre alapja a komikumnak, azért jó lesz róla tárgyalásunkban itt szólni tüzetesebben.

2. §. A komikai tagadás lényege.

Midőn Jean Paul a komikumot a fenség született ellenségének nevezi*), távolról sem úgy akarja értetni szavait, mintha a komikum teljesen elszakadt volna az eszmétől s minden pozitívumot megsemmisítő erélylyel, kizárólagos, határozott tagadással igtatná magát a helyéről leszorított „isteni“ székébe. A komikum a szép körében marad, s épen azért ellenséges viszonya a fenséghez csak látszólagos, a mi lehetetlen volna, ha tagadása lázadó szakadás. Már a bevezetésben érintettük, hogy a két sarkellenes életirányt teremtő elvek, az eszmére és a valóságra támaszkodó törekvések nem úgy állnak szemközt, mint az egymást teljesen megsemmisítő

*) Vorschule der Aesthetik. Erste Abtheilung. 143.

mennyiségek, hanem, hogy logikai műszóval éljünk, csak contrariák, melyek közül az egyik az eszme, a másik a realitás túlságára támaszkodik. Midőn az érzeki lét jogosultságát erősebben hangsúlyozó jelenség ellentétbe helyezi magát a transcendentalis eszmével, csak azon észrevételre ad alkalmat, hogy elvégre minden csak közönséges existentia, de a melyben szintén jelen van az eszme*).

Tekintsük végig azon tagadásokat, melyekből az igaz, szép és jó eszméinek körében a komikum ered. Azt fogjuk látni, hogy azok soha sem oly természetűek, hogy erkölcsi és szép-érzékünk mint rémletes ellenségektől visszariadjon; ellenkezőleg azon önhittséggel párosult bonhommia, melylyel a komoly életelvekkel szemközt érvényesülni akarnak, megkönnyíti a szemlélő visszaható tevékenységét, s a jó kedv aegise alatt nevetve társalgunk e kis óriásokkal. A nevetséges tárgynak mindig van oly nyílt oldala, melyen való természetét, igazi tartalmát elárulja. A botorság önön munkáját rontja le, s látva azt, hogy maga alatt vágja a fát, hogy ne nevetnénk felette.

A hazugság az igaz eszméjét támadja meg, s e szerepében kétségtelenül utálatos. De mikor egy jó hiszemű fillentés következményei, mint Benedix „Hazugság“-ában, magát a fillentőt zaklatják meg, vagy mikor a hazugság oly kézzelfoghatólag, valódi „hegynagyságban“, mint Falstaffnak, a szeszély- és jóléttől duzzadó kalandornak hazugságai, s általában, mikor a Münchhau-

* Solger : Aesthetik, 104.

seniádák köntösében lép elénk : akár a miles gloriosus, akár a megszorult iskolás gyermek szájából szaladjon ki, ha nem az igazság positivuma elleni lázadás, hanem csak önlegyezgetés, elveszti élet s komikussá lesz.

A tisztán alaki szépséggel ellenkező rút, vagyis az alaktalanság, s ennek minden módozata lehet tökéletes rútság, de csak akkor, ha benne a negatív elem oly mérvű, hogy a feloldására szükséges ellentét visszahatását nem érzi, s így lehetetlenné teszi az egység helyreállítására szükséges mozgást, szóval, ha megtartja hybrid természetét; míg az aristotelesi ártalmatlan és fájdalom nélküli rútság, vagyis az olyan, mely midőn tagad, egyszersmind bevallja tehetetlenségét a szép hatalma ellenében, határozottan komikus lesz. Egyéb példákat mellőzve, csak a torzképeket, a karikatúrákat hozzuk fel.

Alább látni fogjuk még, mily szolgálatot tesznek a karikatúrák a komédiának. Itt nem is drámai jelentőségökről, csak arról van szó, mint lesz az alaki rút nevetségessé; azért legjobb a festészeti torzképekre gondolni. A félrevont, szembeszökő aránytalanságba hozott vonások az eredeti, akár genericus akár individualis typust eltorzítják, s ha rossz a karikatura, azaz ha minden más jelentőséget mellőzve, csupán az alak rútságának, mint ilyennek szatirikus festését czélozza, kétségkívül nem találunk rajta aesthetikai nevetségességet. Az egyoldalú, maró czélatosság, mely az ily műveknek létet adni szokott, nem csak nem kelti fel bennünk a szeszélyt, mely a szép eszméjének folytonos közvetítésére támaszkodva elfogulatlan derűtség közt játszik a

tökéletes alak ellentéteivel, sőt ellenkezőleg szemet és szépérzékét egyaránt sértve, visszataszító hatást gyakorol ránk. Callot és Grandville, Hogarth és Gavarni torzképeiben megvan az ideális tartalom is, a satíra mellett a humor rugékonysága, s ki fogja tagadni, hogy ezek a torzképek komikusak és így szépek is?

Menjünk az erkölcsi rutsághoz, a jónak a gyakorlati élet mezején talált ezernemű tagadásaihoz. A bűn minden alakjában rút, s méltán fordulunk el tőle, midőn azt mint az erény gyilkosát látjuk. S mégis maga az ördög is lehet komikus, midőn úgy van elénk állítva, hogy tehetetlensége önön céljainak megsemmisítésében s akarata ellenére a jónak valóításában nyilatkozik. S valóban a nép józan érzéke már a középkori mysteriumokban így fogta fel az ördög szerepét. A világgosság és setétség országainak örökös küzdelmében a gonosz szellem és segédei mindig kudarczot vallanak, s a kudarcz, valamint az akkori képzeteknek megfelelő furcsa costume által valódi bohócokká tétetnek.

Mint veszti el az erkölcsi rossz feketeségét a komikai világitásban, s mint fakadunk nevetésre néha az alapjában rossz tett felett is, annak példáit épen a komédiában lehet felmutatni. Nincs senki, a ki a házasságtörést vagy az erre irányult szemtelen kísérletet morális oldalról felfogva nevetségesnek tartaná. S ime Falstaff a „Windsori vig nőkben“ épen ily kísérletei miatt lesz nevetségessé, mert nyeglesége, bűnös szándoka önmagát bünteti, s ő, ki azt hiszi, hogy a becsületes polgárnők szerencsének tarthatják a híres lovag leereszkedését, ugyan e nők által ruhakosárba csomagolva a vízbe

vettetik, a felültetendő férj által incognito kiporoltatik, s végül a szarvasagancsot saját gyalázatára maga teszi fel magának. Vallomásai a darab végén elég jellemzők. Ugyancsak Falstaff IV. Henrik király első részében valóságos utonállást követ el. De nem tudjuk-e előre, hogy e tette ismét csak saját szégyenére fog válni. Vagy nézzük Molière Tartuffejét. Ez a gyalázatos csaló oly szerepet játszik a jégre vitt Orgon család életében, hogy az egész komédia inkább polgári drámának volna tekinthető; de a költő itt is képes a bűnnek komikumát felfedni, midőn a szendeskedőt azon pillanatban s ugyanazon hálóban fogatja meg, melyet ez a zaklatottakra kivetett.

Mindezekből láthatjuk, hogy a komikum negatív eleme valóban engedékeny, s a pozitívumnak hatalmas előtt elismerve semmiségét lehetővé teszi, hogy az alanyi felfogásban az eszme egész érvényét komoly küzdelem nélkül fentartsa.

3. §. Az alanyi munkásság a komikum létrehozásában. Szeszély.

Tréfa.

Láttuk eddigelé, hogy a komikum lényege az ellentét, s hogy ezt a szemlélő alany saját munkássága által hozza létre. Az alanynak e munkában szüksége van azon szabadságra, mely az empirikus jelenetek fölé helyez, azon erőre és önérzetre, mely az élet tüzeiményei, az önkény és véletlen productumai közt elfelejteti velünk az örök szükségesség nyomasztó uralmát, s a setét boru helyébe varázsolt játshi napsugarak fényében tünteti elénk a valóságot. Szóval, szüksége van oly boldogító

nemtőre, ki a köznapi élet jelenségeiben egy vidám, örö-
mökre hívó világot mutasson, s a fárasztó munka gyön-
gyei helyett az önelégültség derűjét öntse homlokunkra.
E nemtő, a jó kedv anyja, játszi társunk a valóság ter-
hei között : a szeszély*).

A szeszély alanyi hangulat, mely a dolgokkal
játszva, az ellentmondásokat megszünteti ; láng, mely a
rútnak rútságát, a semminek semmiségét egy villantásra
megmutatja, s mindent azon világitásba helyez, melyben
a tárgyak való értékök szerint tűnnek fel. Eljárása
önkényes, de mindig oda irányul, hogy az élet komoly-
ságát ellensúlyozza, s épen azt emelje érvényre, a minek
jelentősége bármely okból veszélyeztetve van, míg azt, a
mi önző törekvéssel akar felülkerekedni, kaczagva uta-
sitja vissza saját helyére. Ezért habár a szeszély nem
emelkedik is az ironia vagy épen humor magaslatára,
már rendetlen csapongásában a lét idomitását eszközöl-
heti, s mindenesetre hivatva van a kiszabott uton haladó,
az eszméhez emelkedő, s ünnepélyességét minden körül-
mények közt megőrző életbölcseiséget azon mértékben
paralyzálni, a mint ez magas álláspontjáról a köznapi
dolgokat sokszor téveteg módon lenézi, kicsinyeli.

A szeszély bizonyos tekintetben prózaiakká tesz

*) A szeszélynek itt természetesen csak aesthetikai értelmét
tekintjük. Kant a szeszélyt (Laune) így határozza meg : „A szeszély
jó értelemben azon tehetség, melylyel magunkat önkényescn bizonyos
kedélyi dispositioba teszszük, melyben minden dolgot egészen máské-
mint közönségesen, sőt megfordítva, s mégis bizonyos, ezen kedély-
hangulatnak megfelelő észelvek szerint itélünk meg.“ Imm. Kants
Kritik der Urtheilskraft. Herausgegeben von K. Rosenkranz. Leipzig
1838. 211. lap.

bennünket, a mennyiben figyelmünket folyton a közönséges létre irányozza. s mint igazi realista, a dolgokat mindig természetes voltuk szerint itéli meg. Nem világnézet ugyan, mely örök eszméken alapszik, de úgy beleveszi magát a hangulatba, hogy a jellem határozó vonását képezi, valódi kópét csinál az emberből, kinek nincs fontosabb teendője, mint a világgal játszani s a csörgő sapkát mások fejébe nyomni. A kópéről, mint a komédiai „vig személyről“ még szólunk, de az összefüggés kívánja, hogy már itt mondjunk róla valamit.

A kópé (Schalk), e megtestesült szeszély, tulajdonkép nem külön egyéniség, mint az életben a tréfálózó ingerkedő emberekről szoktuk mondani, hanem „egy vig daemon,“ általában „a szeszély világi szelleme a pathetikus komolyság szent szellemének ellenében“ vagyis „azon végtelen komikai alanyiség, melymindnyájunkat körülfog, s majd e, majd ismét egy másik alanyban egyénül s jelenik meg“*).

Az egyénné vált szeszély természete különösen azon népies, épen azért nyers komikai alakokban tűnik ki, melyek a közönséges népéletben, történelmi multjokra támaszkodva, a népmulatságok fűszerezői gyanánt különféle elnevezések alatt mai napig majd mindenütt fellelhetők. Az olaszok Harlekinje, a spanyolok Graciosoja, a németek Hanswurstja, az angolok Jack Pudingja, a hollandok Pickelheringje, s e jellemekek különféle árnyalatai nem egyebek, mint a durván reális, gya-

*) Aesthetik in Umrissen. Zur allgemeineren philosophischen Orientirung auf dem Gebiete der Kunst, von J. Bayer. Prag. 1863. II. 256.

korlati komikumnak képviselői, kik nem csak rögtönzött bohózatok szereplői voltak (az olaszoknál *comedia dell' arte*), hanem a valódi komédiában is sokáig alkalmaztattak*).

Egyébiránt ez a komikum történetéhez tartozik. Mi itt csupán azt akarjuk kiemelni, hogy a realitásban mozgó népelet ezen alakjaiban legélesebben nyilatkozik azon gyakorlatian komikus természet, mely minden mozdulatában a csapongó szeszélyt hozza színre, s míg maga alanyi munkássága által az élet tüneményeivel a színleges együgyűség leple alatt, majd furfangos észjárás-, valódi kópésággal játékot űz : addig ő is tárgyul szolgál, mely felett ismét egy más alany szeszélye űli komikai fölénye diadalát.

A szeszély játszik, s mint minden valódi játéknak, úgy az ő művének is kelléke, hogy könnyű, veszélytelen és tetszetős legyen. Így lesz maga a játszó is kellemes aesthetikai jelenség. A szeszélynek közönséges, magasabb széptani jelentőségre igényt nem tartó játéka az mit tréfának nevezünk. Ennek ugyanis semmi egyéb

*) Marivauxnak a párizsi olasz színház számára 1712—1763-ig írt 30 egynéhány vígjátéka két harmad részében a Harlekin szerepel. A spanyol komédia *Graciosoit* és Shakspeare bolondjait nem említve, a németeket hozzuk fel, kiknél a Hanswurst egész Gottschedig a komikai szinpad legkedveltebb alakja volt. Utóbb a Hänschen és Peter neve alá bujván, még küzdött jogáért, míg a modern izlés a Kasperl bódéjába nem száműzte. Nevezetes tény, hogy Lessing védelmére kela Harlekinnek, s kívánja, adassék vissza neki a tarka köntös. Szerinte a H. „nemet“ képvisel, mely individuális sajátágaival már a romaiaknál mint parasita s a görögöknél mint satyr élt. (Hamburgische Dramaturgie. 18. sz.) Ugyan e korban Moser a groteszk-komikum védelmére jeles értekezést írt : „Harlekin, oder Vertheidigung des Grotesk-Komischen.“

czélja nincs, mint vidám hangulatot kelteni s mulattatni. S ezt nem is titkolja el a tréfálózó. Mindenki felismerheti rajta, hogy e pillanatban nem az, a ki közönségesen; jó indulata iránt senki sem táplálhat kétséget, mert hangja és modora világosan mutatják, hogy a tárgyakat csak azért állítja a nevetségesség világítása alá, hogy könnyen lerázható, kellemes csalódást idézván elő, a kedélyeknek bájos szórakozást szerezzen. A tréfa az által nyer hatályában, ha személyes czélzattal ellenhatást kelt s kölcsönös megjátszások által a szellemek élénk munkáját ébreszti fel. Igaza van a herczegnőnek :

„There's no such sport as sport by sport o'erthrown.

(Shakspeare : Love's labour's lost.)

Különben a tréfa épen a személyes czélzás által nyerhet némi szatirikus színezetet, mire nézve helyesen mondja Jean Paul : „Csalánjainak költői virága nem szúr s leveles szárainak ütését alig érezni“*).

Itt mindjárt azt is megjegyezhetjük, hogy a szeszély mint realista nem igen engedi magát játékaiban oly külső tekintetek által korlátoztatni, melyeket csupán előítélet, megszokás vagy bárminő gyarlóságban gyökerző negélyezett kegyelet emelt tekintélyi polczra. Innen van, hogy a természeti ős erőben duzzadozó kópéság gyakran frivolnak tűnik fel oly egyének előtt, kiket a túlfinom műveltség legalább annyiban egyoldaluakká tett, hogy a realitás iránt elveszték ép érzéköket, vagy kik annyira beleélték magokat saját eszmekörükbe, hogy

*) „Die poetische Blüthe seiner Nesseln sticht nicht und von seiner blühenden Ruthe voll Blätter fühlt man kaum den Schlag.“

mindent bűnnek tekintenek, a mi saját énjök kedvencz tárgyaival ellenkezésbe jő. De jól meg kell jegyezni, hogy nem mindig frivolság az, a mit némelyek így neveznek.

A frivolság természete, a széptan magyarázata szerint, hogy nem a tévedést igazítja helyre, hanem minden szellemet tagad, s abban tetszik magának, hogy minden szellemi, s különösen minden erkölcsi jelenséget mint testi vágy szülte hazugságot ad elő, mi által a komikum határozott ellentéte. A komikum csak azt támadja meg a szellemen, mi által ez saját korlátoltságát látszik átlépni akarni, míg magát a szellem igazságát magába a nevető alanyba veszi által. Például a szerelemben az frivol, ki benne minden szellemit tagadván, e célból szándékosan csak az érzéket emeli ki. Ilyen nem egyszer Aristophanes. Gyakran frivol a nyers materialismus, midőn alapelvéhez hiven a vallás jelentőségét tagadja, s az isteneszmét csupán az emberi tehetlenség szüleményének tekintve, a hit felett kaczag; de a vallás körében felmerült tévedések, a mythosok ellenmondásai, mindaz, a mit a babona név alatt ismerünk, szolgálhatnak a nevetés tárgyául, a nélkül, hogy a nevető komoly értelemben frivolnak volna nevezhető. Ezzel azonban távolról sem akarjuk ajánlani, hogy a költő, saját valásbölcészetét állítván fel a komikum reflectáló háttérül, bármely felekezeti hittételt, meggyőződést tegyen szeszélyes játéka tárgyává. Azt, mi az emberek szellemi és kedélyéletében mély gyökeret vert, a miben a lét magasabb érdekei lelik alapjokat, lehetetlenség nevetségessé tenni a nélkül, hogy egyszersmind magát a szellem igazságát

ne tagadjuk. Semminek fogjuk állítani azt, a mi örök, s mert ennek ellenében gyenge a gondtalan jó kedv fegyvere, erősebbhez, a gúnyhoz, és pedig a szatiraihoz kell folyamodnunk, melylyel azonban fel is adjuk a valódi komikai álláspontot. (Lásd alább a szatirát.)

A szeszély realismusa oly vádra is adhat alkalmat tulkapásai, önkényesen üzött szabadsága által, hogy cynikus. Természetesen az általánosan divatozó felfogás szerint a cynismus nem valami szép erény, különösen ha a frivolsággal azonosítatik, vagy alatta az alszerű, a művelt izléssel ellenkező szennyes értetik. Az ily cynismus ellen mindenestre protestálunk. Azonban tekintsük a cynismust kellő értelme szerint, úgy, mint azt Vischer is felfogja*), s meg fogjuk engedni, hogy a subjectiv komikumnak e neme sem erkölcsileg, sem széptanilag nem kárhoztatandó. Szerinte a „cynikus“ semmiesetre sem azonos azzal, mit egyszerűen szennyesnek nevezünk, hanem szándékos felfedése a természetnek, legdurvább szükségleteiben, ellentétül a természetellenességnek; azért, ha a természet félreismerése, az álgyengédség és illem leple alatt megjelenő színlelt fenség elleni visszahatásról van szó, a legfinomabb műveltség is cynikus. Például hozza fel Goethét „Götter, Helden und Wieland“-jában**), s az egész „Sturm- és Drangperiodot.“ Mi klasszikus bohózatokra, Aristophanesre, Molière-re, Shakspeare-re, Holbergre utalunk. „Az igazi cynismus“ Vischer szerint „az egészség és erkölcsösség harcza a kores műveltség s ennek romlottsága ellen. Igen, a cynis-

*) Aesthetik oder Wissenschaft des Schönen. 1. 413.

**) Herkules durvaságai.

mus számára azon mérvben szaporodik az anyag, a melyben az ember szégyenli magát. Minél érzékenyebb lesz a műveltség, annál inkább pirul a szellem saját teste felett, annál több szennyes létezik. Az általános érzékenység ingerli az erős természeteket (s minden komikai alany ilyen, realismusánál fogva), hogy az anyagot a szépség és a természeti jog nevében kizsákmányolja. "Csakhogy a cynismus mindig egy mozzanat maradjon, melyből a szelid szépség alapjára kell visszatérni, s arra fektetni a súlyt, hogy épen azért, mert képesek vagyunk magunkról a legdurvább természeti szükségletek közepett eszmélni, szabad és végtelen lények vagyunk.

A komikai alanyi munkásság minden nevető egyénben megvan. Minthogy azonban célunk a komédia elméletének kifejtése, tehát a komikumnak a művészet körében leghatározottabb kifejezését kell ismertetnünk: szükséges a gyakorlati komikus tehetségtől azon alanyhoz fordulnunk, ki szelleme végtelenségben a teremtő képzelem erejével maga alkot egy nevetséges világot, s míg hangulatával láthatlan ha talomként uralkodik saját alkotása felett, ebben összehatva mind azon formák gyönyörködtetve jelennek meg a néző előtt, melyekben a komikum testet bir ölteni. A nélkül tehát, hogy a „végtelen komikai subjectivitás“ szórványosan jelentkező munkáját itt és amott felkeresnők, egyenesen a költőhöz fordulunk s ebben mint hatványozott komikai konkrét egyéniségben lessük el az alanyi tevékenységet. E tevékenységet háromféle hangulat fokán lehet észlelni, a mint a költő egyszerűen elmés, ironikus vagy humoros. A költői alanyi komikum tehát mint elmésség, ironia

s humor, továbbá ezeknek feltünőbb alakjai, tárgylago-
sitott jelenségei lesznek megvilágítandók.

4. §. Elmésség és élez.

Miként a komikai alany átalában, úgy főkép a
költőben egyénült végtelen komikai alanyiség, nem csu-
pán az ellenmondásokban feltűnő s ez által nevetsége-
sekké vált tárgyakat veszi észre, hanem szabadsága kor-
látlan élvezetében maga keresi fel a tárgyakat, hogy a
rejtettebb vagy éppen az értelmi és képzelmi tevékenység
által belejök nézett ellentmondásokon tüntesse fel hatal-
mát. Ezen erejét a szellemnek nevezzük elmésségnek, s
a komikum azon neme, melyet az elmésség létrehoz, az
élez*).

Meg kell különböztetni az elmésséget a szellemi
munkásság azon két irányától, melyet éles- és mélyelmű-
ségnek nevezünk. Ezek mindegyike az értelemhez tarto-
zik, míg az elmésség az értelmi alapon működő képze-
lem sajátja. Az éles elme az ítélet pontosságában nyilat-
kozik, midőn a tárgyakat különbségeik szerint fogja fel
s azt, a mi még összekapcsolva azonosnak látszott, el-
választja és sajátosságában állítja szem elé.

A mély elme a dolgok mélyére hatol, hogy a végest
és elkülönöztet alapjában, valódi jelentőségében ismerje
meg s az abszolút elvhez, az egyetemes létokhoz emelje.
Az elmésség teremt, új és merész combinatiók által
hozza a távollevőket érintkezésbe, úgy hogy a mit a

*) Az élez nevezetet mint a német Witz-et maga az elmés-
ség megjelölésére is szoktuk használni.

közönséges öntudat elválásban szemlélt, egyszerre összekapcsolva jelenik meg, mi által a lét jelenetei is új szint és alakot nyernek. Hogy a valódi elmésség, melyet az üres elménczkedéstől meg kell különböztetnünk, mint képzelmi tevékenység szintén intelligens, s mint ilyen az éles és mély elme közbenjárását elfogadja, azt nem kell bizonyítani.

Az elmésség munkája gyors, s midőn a különváltat egyszerre ugyanazon néz- és gyúpont alá hozza, ezt úgy teszi, hogy általa a legkellemesebben lepetünk meg. Az elmésség okozta gyönyör alapja tehát a váratlanságban, azon játszóságban van, melylyel a képzelem a dolgok összekötését eszközli. Ebből elvonhatjuk a valódi élcz kellékeit. Az élcznek rögtönösnek, csattanónak kell lennie, hogy ne a fontolgtató értelmet, hanem képzelmünket ragadja meg. A helyzetből, a költői eleven szemléletből fakadjon, s ne fáradságos, erőtetett módon fejtessék ki. E szabályt már itt egy konkrét esetre alkalmazhatjuk. A komédiában az élcz nem a költő, hanem a drámai személyek lelkéből pattan ki. Mi természetesebb, mint hogy az élcznek itt egészen az egyének helyzetéből kell származnia; s mi természetellenesebb, mint ha a költő saját elménczkedését indokolatlanul fitogtatja személyei által. E tekintetben jó lesz figyelembe venni Diderotnak egyik regényében mondott eme szavait: „Uraim, a helyett, hogy személyeiteknek minden alkalommal élczet adtok, iparkodjatok őket inkább oly körülményekbe helyezni, melyek élczet adnak nekik.“

Az élcz, mint a magyar szó igen jellemzően mutatja, éllel (pointe) bir, mely az összekapcsolás gyors

saságában és váratlanságában nyilvánul. Az élcz hatása az éltől függ, melyről Ruge igen helyesen jegyzi meg*), hogy csak az élcelő világos tudata által válik igazi éllé, míg az önkéntelen pointe egyszerűen nevetségeset hoz létre, melyet csak egy másik alany öntudata képes élczé alakítani.

Az élcz többféle formában és különböző jelentőséggel léphet fel, a szerint, a mint az elmésség céljai és eszközei egymástól különböznek.

Legalsóbb fokon áll a szóélcz, mely majd a szók azonos hangzásán, majd mellékjelentésén alapszik, (Vischernél a különbség: Klangwitz v. akustisches Wortspiel és Sinn-Wortspiel), s a hallgatóban az egyszerű szóértelemtől eltérő, sőt ezzel teljesen ellentétes képzeteket kelt fel. Az azonos hangzáson alapuló szóélcz feltalálását igen elősegítik valamely nyelv kétértelmű szavai, azért rendkívüli elmésség vagy épen lángelme nem is kívántatik hozzá. Mindazonáltal a világ első komikus tehetségei, mint Aristophanes, Abraham a Sta Clara, Shakspeare, Jean Paul gyakran alkalmazzák, s nem mon dhatni, hogy a vigjátéki stylnek (cum grano salis) hátrányára szolgálna. Szójátékra még a görög tragédiában is van példa, midőn a hős neve előrejelzéseképen a bekövetkező sorssal hozatik kapcsolatba**). A szók mel-

*) Neue Vorschule der Aesthetik. Von Dr. Arnold Ruge. Halle 1837. 138. l.

***) Ez észrevételt Bohtz teszi, s idézi Ajas mondását Sophokles hasonczimű tragédiájából (425—426 vers):

*αἶ, αἶ τίς ἄν ποτ' ᾔστω ὧδε ἐπώνυμον
τοῦμὸν ξονοίσειν ὄνομα τοῖς ἐμοῖς κακοῖς;*

Lásd: Über das Komische und die Komödie. Göttingen 1844.

lékjelentésével játszó élcz már magasabb fokon áll, mert reflektáltabb, s teljes ereje abban van, hogy a szónak érzéki jelentése mellett a nem érzékire s viszont utal. Hogy Falstaffnak e nemü néhány igen kitünő élczét mellőzzük, csak azon vigjátéki jelenetet hozzuk fel, melyben egy fiatal özvegy, komornája előtt boldogult férje arczképén merengve, annak egyenes lelkét dicséri, s a komorna így válaszol: „Az egyenes lélek ellen nincs kifogásom, hanem hogy orra kissé görbe, az bizonyos.“ Tapasztalás szerint a szóélcz sehol annyiszor, s mondhatni oly szerencsével és cynismussal nem használtatik, mint a nemi viszonyokra irányzott vonatkozásoknál. Sem a helyes, sem az illemsértő szóélczekből nem akarunk példákat idézni. Ott vannak Aristophanes, Plautus, Shakspere, s a legujabb franczia vigjáték képviselői, vagy akár egy némely magyar vigjáték-szerző kikiél mindenki észlelheti az ily irányu szóélecek minden árnyalatát; csak azt jegyezzük meg Bohtztzal (lásd az alulidézett munkát), hogy „az ily téren mozgó elmésség csak akkor nem fogja a finomabb erkölcsi érzést sérteni, ha minden derült látszatban mozog. Legtöbbet tehet itt az előadó komikus, kinek feladata lesz lelkesedése által a csak materialis életet a tiszta képzelem játékban elnyésztetni. Ily esetben a szemlélő érzéke nem lesz elnyomva a közszerű által, sőt inkább képzelme azon sphaerába emeltetik, hol csupán az élcz felvillanása felett gyönyörködhetik.“

Önállóbb, s mélyebbre ható szellemi munkát feltételez, e szerint nagyobb jelentőségű a szóélcznél az értelmi élcz (Reflexions-Witz), mely valóságos ellentéteket

(Antithesis) hoz össze rendkívüli élességgel. Alapja gyakran komoly czélzat, s nem ritkán polemikus. Cato mondá egykor : „Inkább akarom, hogy azt kérdezzék tőlem, miért nem kapok, mint azt, miért kapok szobrot.“ „Több dolog van az égen és földön, mint a mit a ti philosophiátok szerint álmodni lehet,“ mondá Hamlet, a mire Lichtenberg azt feleli : „De sok is van a philosophiai rövidletekben, a miből sem az égben, sem a földön nincs semmi.“ Az értelmi élezhez számítható az epigramma, mely tételből és zárlatból, azaz oly gondolatból származik, hogy várakozást ébreszt, s ezt meglepően oldja fel. A képes élez (Bildlicher Witz) vagy elmés hasonlat az érzék felettit az érzékiben szemlélteti, midőn a képet oly mély sphaerából veszi, hogy a hasonlót és hasonlítottat összekötő középtagok a köz tudat előtt legalább egy pillanatra átláthatlanok. Cynikus, de igen jellemző példa van Aristophanes „Felhőiben“ (VI. scena), midőn Sokrates haskorrogásból magyarázza Strepsiadesnek, hogyan származik a mennydörgés; maga pedig Strepsiades a villámra talál hasonlót a sülés közt kipattanó hurkában, mely feccsenő zsirjával szeméből szikrát csalt s egész arcját elégette.

Az élezcéről általában azon törvényt állíthatjuk fel, hogy való értéke a költészetben csak akkor van, ha maga is költői, azaz olyan, hogy az elmesség meglepő játékának szemléltetése mellett mélyebb pillantást árul el a természetbe, a dolgok lényegébe, s nem elégedve meg a negatív állásponttal, vagyis az élet viszájának egyszerű megvilágításával, áthat a lét positiv viszonyaiba, a mint az az igaz, szép és jó eszmeivel egybefügg, s ez egybe-

függést ihletes gondolatokban vagy képekben villámszerűen deríti fel.

5. §. Az ironia.

A költő alanyiségában munkáló komikai tehetség már az elmésség játékaiban is elárulja azon vonást, mely a művészi álláspontot a komikum mezején minden egyébtől megkülönbözteti. Midőn a nevetséges tárgy fölé emelkedve az ellenmondások felderítése által egyszer smind a lét positiv tényezőire vet világot, lehetetlen a gúnynak legalább futó mosolyát visszatartania az önmagát felemésztő tünemény felett, azaz okvetlen ironikussá lesz. De az ironikus hangulatot nem csak egy pillanat hatása alatt érezheti. A művészi alkotás egész munkája, a genie egész élete e hangulatban folyhat le, s akkor az ironia*) nem muló fény, hanem állandó világítás, mit világnézetnek nevezünk. E világnézet a komikumban épen olyan, mint a pathos a tragikumban. A tragikai művészetben nem csak a személyek pathosa fontos, hanem épen oly mértékben a költőé is, a ki e nélkül soha sem fogja a vég czélt, a nézőknek az élet fájdalmai és harczi fölé emelését elérni; a komikai művészetben csak az ironia álláspontján lehetséges az élet apró bajait és ellenmondásait a vég czélnak, t. i. a felvidítésnek megfelelőleg előadni. Ebből érthető, hogy mi a komédia elméletében igen nagy súlyt fektetünk az iro-

*) Magyarul az iróniát és szatirát egy szóval, a gunynyal nevezzük. Oly fontos a két szó értelmének megkülönböztetése, hogy az idegen műkifejezések használatát nélkülözhetetlennek tartjuk.

niára. s azt úgy tekintjük mint mulhatlan feltételét a költői alkotásnak.

Az ironia közönséges értelemben oly szellemi irány, mely a lét jelenségeit tartalmatlanságuk szerint, azaz úgy fogja fel és mutatja be, a mint azok saját eszményünkkel ellentétben állanak. E czélból mindig a negativumot emeli ki, a látszatot veszi a lényeg helyett, de csak színleg, s míg a meggyőződés hangján színleg dicséri a rútat és rosztat, valójában ítéletet tart felettök s a látszat megett a lényeg értékét jelezi. E szétválasztó, megkülönböztető munkában jó rész az értelemnek, kevesebb jut a képzelemnek, s épen azért az ironikus az egyszerű gúnyolásban mindig több-kevesebb hidegséget, komolyságot és nyugalmat árul el, mert csak ily hangulatban képes az érdek nélkülinek látszó dicséretet úgy előadni, hogy ebből az ellenkező értessék. Jean Paul, ki a komikum több kérdésébe valóban geniális pillantást vetett, azt állítja, hogy a komikai objectivitás ott merül fel leghatározottabban, hol csak a tárgyias contrast emeltetik ki, míg az alanyi elrejtve marad. Így tesz pedig az ironia, melyet ő a nevetséges tárgy tiszta repraesentansának nevez, s feltételül állítja, hogy mindig dicsérőnek és komolynak látszassék *).

Különben az ironiának árnyalatai vannak. A szélsőségek szelid és éles ironia néven ismeretesek. Az első Carrière sokratesinek is nevezi, azon nemes bölcsről, ki a gúnyolás e nemében mester volt. Sokrates (Plato

*) Vorschule der Aesthetik von Jean Paul, Hamburg. 1804 I. 218. lap.

dialogjaiban) mindig türelemmel és gyengédséggel polemizál; a biztos tudás tekintélyét nem éreztetve, mindig másnak látszik igazat adni, s észrevétlenül vezeti ellenfelét oda, hogy ez maga ismeri be álláspontja helytelenségét. E modor ritka embernek, csak azon jólelkű, naiv természeteknek van adva, kik saját értékeket feledve, szeretettel ölelik keblökre a gyengéket is. Ily hangulatból emelkedik a genius a legmagasabb álláspontra, a humoros világnézetére.

Az éles ironia nem csak felülemelkedik tárgyán, de ennek megsemmisítését czélozza, s nem ritkán jelentékeny dolgok ellen fordulva keserüséggel és kimélet nélkül használja a gúny villámain. Az ironia sarcasmus (kesergúny) vagy persiflage (kifütyölés) lesz. A kettő között azon különbséget lehet tenni, hogy a sarcasmus egyenesen támad, a persiflage nem tárja fel egyszerre a gyenge oldalt, de kiméletlenül és folytonosan ostromozza. Különben ez utóbbi leginkább személyek ellen alkalmaztatik.

Az a kérdés támadhat, vajon az ironia e szélsőségeinek van-e helyök a művészetben, s különösen a komédiában?

Ha meggondoljuk, hogy a valódi komikum mindig derült látszatban mozog, s hogy a kedély mélyére hatolt keserűség sokkal komolyabb oldaláról ragadja meg az életet, hogysesem képes volna a játék határai közt maradni, nem lesz nehéz belátnunk, hogy a sarcasmus nem azon eszközök közé tartozik, melyek a harmonikus szépség létrehozására, teremtésére egyáltalában alkalmasak. Más tekintet alá esik a persiflage. Schütze felfo-

gása szerint*) a persiflage materiális és formális természetű lehet, a mennyiben vagy inkább a dolgot magát tekinti s komoly roszalást tartalmaz, mikor a szatírával határos, vagy nagyobb sulyt fektet játékában az előadás formájára, az élczre, mikor ismét rokon a tréfával. Láttuk a tréfánál, hogy ez egészen alanyi, s annyiban tökéletesen ártatlan, a mennyiben a tiszta vidámságot mint vég czélt nem titkolja, s hogy ezt elérje, állításainál mindig valami költöttről indul ki. Ily gondtalan s jóakaratu ugyan sohasem lesz a persiflage, mert lényege szerint valódi tárgyat támad meg, s midőn roszal, nem a képzelem játékára, hanem a praktikus észre támaszkodik, s hogy czélt érjen, gyakran többet tulajdonít a tárgynak, mint a mi benne van**); de megállapodhatik egyszerű czélatoknál is, mely esetben csak közvetve érezteti élet. Utánozhatja a gyermeteg hangot, mintha semmiről sem tudna, majd a jó kedv színét veszi magára, s úgy tesz, mintha nem parancsolhatna magának, majd a barátságost és szeretetre méltót játszsza, mint a tréfa, máskor egy boles tanácsadó komolyságába öltözik, a hol szükséges, észrevételeit finoman és elrejtve alkalmazza s anekdotákkal és történetkéekkel jelenlevő személyeket választ tárgyakul. Épen ezen eljárás által menti meg jogosultságát a költészetben. Belelátunk kártyájába, de ügyes fordítással úgy vezeti a játszmat, hogy megzavarja tudásunkat, s képes azon hitet támasztani bennünk

*) Versuch einer Theorie des Komischen von St. Schütze. Leipzig 1817. 184. s. köv. lapok.

***) Ez által lesz a persiflage is keserűvé, s mint ilyen inkább helyén van a sarcasmussal egyetemben a tragédiában, mint a komédiában.

hogy mi tévedtünk. Más szóval, a persiflage elrejtheti fulánkját, s oly színben jelenik meg, hogy mindenki csak a magába férti nem tudó szilaj kedv csapongásának nézi, mely diadalmas önérzettel faggatja az alanyi ideál ellenlábasaikat. S ha ezen ideál a valódi, az egyetemesen igaz, mily nevetségesnek fog feltűnni a kigúnyolt ferde képmás, mely önhittent akarta magának az egyedüli jogosultságot követelni. Nincs példa, mely e tételt jobban megvilágítaná, mint Aristophanes „Békái“-ban Euripides kigúnyolása. Az egész alvilági perlekedés a tragikai költődicsőség érdekében nem egyéb hatalmas, igazán költői persiflage-nál, mely háttérben a gúnyoló eszményét, az aeschylosi és sophokleszi tragédiát mutatja fel, mint olyat, mely az emelkedésre képes lélek vágyainak egyedül képes megfelelni, természetesen a meg nem vesztegetett görög szépérzék igényei szerint.

A persiflage akkor legkevésbé költői s leginkább sértő, midőn a vallást tüzi ki céltáblául. Lucián, Voltaire vagy Heine gúnya elfojtja a szabad lélekzést, pedig a komikumnak soha sem célja a kedély nyomása; s ott ahol a gúnyhahota zajong, megszűnt a tiszta vidámság muzsája beszélni.

Térjünk vissza a valódi ironiához, melyet e cikk elején mint költői világnézetet jeleztünk.

Voltak bölcsészek és blazirt kedélyű romantikusok, kik az ironiát úgy nézték mint egyedüli helyes szempontot, melyből a philosophiát és művészetet tekinteni kell. Elvök az, hogy mindent mint önmagának ellenkezőjét lehet felfogni, miből nem következhetett egyéb, mint az, hogy semmi valóság, semmi állandó és szilárd

nem létezik, minden csak látszat, s a genialitás abban tetőzik, ha az ember minden korláton és törvényen túl tudja magát tenni.

„Ezen állásponton minden erkölcsi és magában tartalmas hiúnak és semmisnek nyilvánítatik, s ez által maga az alanyiség, megfosztva objectiv támaszától és tartalmától, hiú és üres lesz; az ily ironia pikans daczczal és önkénynyel hirdeti a szentelenség és élvvágycultusát, s a hagyományos morális kötelességet, erkölcsösséget és tartózkodást hollókárognak tartja, melyet a királyi sas megvet s a nyugodtan büszke hattyu észre sem vesz.“

Ily irány, mint „a képzelem sophisticája,“ maga magát itéli el a józan ész előtt, s nem érdemli meg, hogy tovább foglalkozzunk vele.

Azon ironia, melyet mi a vigjátékalkotásban oly lényegesnek tartunk, más természetű.

Az ideális elv, melyhez minden művészi nézetnek fel kell emelkednie, itt is megtartja uralmát, soha sem engedi meg, hogy a látszatot lényegnek nevező ironia úgy elmélyedjen a negativitásba, hogy ebből a felsőbb, a positivum való értéke szerint ki ne tűnhessék. A gúnyhoz, mely a külsővel foglalkozik, lelkesedés járul, hogy a költő eszményi álláspontra emelkedve a valódi tartalmat is értse és méltányolja, s mindig ugy vonatkoztassa egymásra az ellentéteket, hogy ezek küzdésének vég eredménye az abszoltnak diadala legyen. Így lesz az ironia költői, melyben az alanyi munkásság felfogja a dolgok semmiségét, de épen ebben érezteti a mulandók és kőznapiak felett lebegő örök szellemet.

Senki sem fog kételkedni az eddigiek után, hogy

az ironia a nevetséges létrehozásában nagy szerepet játszik; de igenis felmerülhet azon kérdés, vajon a gúny egy másik neme, melyet szatirának nevezünk, azon formák közé tartozik-e, melyekben a komikum hatása nyilatkozik, vagyis a szatira a komikum mezején születik-e?

A szatira önálló költői műfaj lehet, melynek jogsultságát senki sem vonja kétségbe. Minden poetika ugy tanít, hogy a szatira oktató irányu költemény, melyben az emberi fonákságok, tévedések, sőt a bűnök is, az illem leplében megmutatva, a gúny fegyverével üldöztetnek, s melynek czélja az erkölcsök javítása. Akár a horátiusi „*ridendo dicere verum*“ akár a juvenalisi korbácsoló potentia (*mordante hyperbole*, Boileau) lebegjen a költő szeme előtt, mindig állandó jellemvonása a szatirának, hogy gyakorlati czélzattal bir, a mi elkerülhetlenné teszi, hogy még az enyelgő hang közé is ne vegyüljön némi moralizáló komolyság. Minthogy pedig a szatirikus költő épen gyakorlati irányánál fogva mindig a jelenből, annak félszégeiből és hibáiból indul ki, természetes, hogy mint tág értelemben alkalmi költő, nem bir ama függetlenséggel, nem használhatja a képzelem ama szabad csapongását, mely a tiszta komikum létrehozásának lényeges feltétele. Ugyanez áll a szatiráról, ha ezt nem mint költeményszínt, hanem az ironiával határos alanyi komikai elemet tekintjük. De ha a szatira birodalma nem esik is bele a Komuséba, Jean Paul szerint legalább melléje esik; azaz lehet a szatirával komikai hatást előidézni, ha a költő legalább annyira megőrzi szabadságát, hogy inkább szeszélye mint haragja elé idézi a büntetendő fonákságot, sel-

vonatkozva az egyes esetektől, ezekben az egyetemest szemlélteti, s módot nyújt a phantasiának, hogy a közös emberi gyengeségeket, épen mert közösek, kevésbé sértő alakban nézze, s elismerve itt is, mint mindenütt a mértékül felállított eszmény kizárólagos jogát, a javítási tendentia előtt hallgatagon meghajolva képes legyen a hibát nevetséges oldaláról is felfogni, s ehhez képest inkább csodálkozva mint megbotránkozva ügyelni a felfordult világra. Így lesz a szatira, mint a persiflage költőivé, s a vigjátékiró legtöbb esetben sikerrel fogja komikai eszközei közt használhatni e sokaktól ferde szemmel nézett, mert rosszul értett elemet.

Álljon itt a legfőbb tan, melyet Schiller következő szavakkal fejez ki: „Die pathetische Satire muss jederzeit aus einem Gemüthe fließen, welches vom Ideal lebhaft durchdrungen ist.“ (Üb. naive und sent. Dichtung.)

Concret esetekben nem mindig könnyű meghatározni, vajon a költő az eddig ismertetett álláspontok melyikéről nézi a dolgokat. A szikrázó élez, a jóakaratu ironia, éles gúny és szatira oly vegyületekben fordulnak elő, különben is egy vigjáték néző és hallgató közönsége saját alanyi hangulata szerint itélvén, oly különbözőleg fogja fel a komikai jelenségeket, hogy a komédia legjelentékenyebb elemeinek tiszta különválasztása az elmélet szempontjából a legnehezebb feladatok közé tartozik. Vegyünk tehát adott tényeket, s ismerjük meg ama formákat, melyekben a komikai alanyi munkásság az eddig folhozott irányokban tárgylagosítva kiválóan érvényesül. Ezen formák a parodia és caricatura.

A parodia is lehet önálló mű. Ez esetben közönsé-

ges értelmezés szerint oly költemény, mely egy másik komoly művet nevetségesen utánoz úgy, hogy megtartva a formát (vers, phrasis), abban egészen új tartalmat hoz elő. Ebben különbözik az átöltöztetéstől (travestia), mely a komoly tárgyat lényegében megtartja, de azt úgy adja elő, hogy az az elváltoztatott hely-, idő- s egyéb viszonyok által nevetségessé lesz. Hatása annál nagyobb, ha egyszersmind parodikus, azaz a formát bizonyos tekintetben utánozza.

De a parodiát nem csak mint önálló költeményt, hanem mint a komikum egyik jelenségét, általában is lehet tekinteni, s ekkor a szoros értelemben vett parodia és travestia elemei összefolynak benne, úgy hogy e nevezet alatt minden, oly nyilatkozás értendő, mely valami ismertet nevetségesen másol.

A parodia épen úgy foglalhat állást a köznapi, kisserű, mint a nagy és fenséges tárgyak körében. Amazokat nevetségessé teszi, midőn úgy állítja elénk, mintha fontosak volnának, de épen a nagyhangu pathos által tűnik ki semmiségök, s midőn nevetünk felettök, egyszersmind kimondtuk ítéletünket. Az alapjában fenséges az által lesz a parodia tárgyává, hogy kizárólagosan transcendentalisnak akarván látszani, elhagyja a való lét határait, mereven tagadja a közönséges értékét s egyoldaluan kifejezett pathosa, mint dagály, visszahatásra kényszeríti a realitás jelentőségét ismerő és méltányló józanságot. „Troilus és Kressida“ Shakspeare egyik gyengébb műve, de mint a homeri hősök pathosának parodiája például szolgálhat arra, mint válhatik nevetségessé a túlzott idealismus. A romantikusok

sorsdrámái, a kikerülhetetlen végzet eme rettentő hangú evangéliumai alkalmat adtak arra, hogy költők, mint Novalis és Platen, a sors eszméjét, mint magában fenséges hatalmat parodizálják, amaz a „Strickstrumpf-dráma,“ ez a „Verhängnisvolle Gabel“ czimű darabban. Aristophanesnek egyik hatalmas eszköze a komikai hatásban a parodia. Emlékezzünk Sokratesre a „Felhőkben,“ Euripidesre a „Bekákban“, általában a tragikusok szólamait bombasttal utánzó, rendkívül sikerülten alkalmazott pathetikus szólamaira, pl. a karénekekben.

Az újabb komédiában sem hiányzanak példák nem csak arra, hogy a komikus költő kölesönzött komoly phrasisokkal kelt komikai hatást, hanem arra is, hogy a parodia állandó alkatrészét képezi a vigjátéknak, midőn pl. magasabb rangú, idealisabb irányú fő személyek érzülete és cselekvésének komikai ellenképe alsóbb szereplőkében van feltüntetve, hogy a tragikai elemek a komikai vég cél érdekében paralyzáltassanak. Utalok a spanyol vigjátékra s általában mindazon komédiára, melyekben a gyakorlatian komikus kópé akár ős, akár modern alakja főleg szolgai szerepben egyénitve alkalmazva van.

A parodiával kapcsolatban megemlítjük a komikum azon formáját is, melyet burleszk néven ismerünk. Ennek teremtésében is a parodia játszsza a fő szerepet, midőn az alany a természet vagy élet jelenségeit gúnyolva és torzítva másolja, mi által már az alább ismerttetendő caricaturába játszik át. Maga a szó „bur-la“ olasz kifejezéstől veszi eredetét, mely gúnyt jelent, valamint hogy maga a burleszk is főképp az olasz álar-

czos játékok fő elemét teszi. A burleszkhez, mint ennek tulajdonképeni classicus előadása tartozik azon néma játék is, mely az olaszoknál azioni, közönségesen pedig a romlott lazzi szóval jeleltetik. Kézlejtés, ugrás, hajlás, arcfintorgatás és hasonló érzéki mozzanatokban nyilatkozik itt a magába férti nem tudó önkény, mely mozdulatoknak természetesen ezen játékok alkalomszerűségénél fogva csak születésök pillanatában, s a környezettel, mint ellentéttel szemközt, van érdekök.

A burleszk művészibb alkalmazást nyert a francziák népies vigjátékban, a vaudevilleben.

Természetesen a komédiában nem maradhat a burleszk tisztán érzékileg parodizáló alakjában. A gúnyoló másolás kiterjeszkedik a szellemi, s magokban nagy és jelentékeny tárgyakra, s ezeket semmiseknek, névtségeseknek tünteti fel, de csak az absoluttal szemközt, melylyel magát az esetben a gúnyoló azonosítja, s épen azért a burleszk lehet emelő és bírhat a humor színezetével is.

Egészen sajátos a gúnyoló költő álláspontja a caricatura teremtésében. Arra levén irányozva törekvése, hogy a folia gyanánt felállított eszmény ellenzetét a tárgyban minél élesebben feltüntesse, tülzáshoz folyamodik, s a széppel már magokban ellenkező vonásokat, a rutat úgy emeli ki, hogy tökéletes torzkép áll elő. Hogy e torzkép mégis aesthetikailag hasson, ahhoz, mint már a komikai tagadásról szoltunkban megjegyeztük, szükséges az egész alkotást a szeszély játéka gyanánt, tehát a közönséges szatira maró célzatossága nélkül bemutatni. Gúny nélkül ugyan nincs caricatura, de az is

bizonyos, hogy épen itt, hol a tulzás (caricare, tulterhelni,) képezi a komikum alapját, kell oly önuralommal birni a költőnek, hogy képes legyen a szatirai alapot, a magában véve költőitlen boszankodást a világ ellen, a tiszta komikumban elenyésztetni.

Különben tudni való, hogy nem minden caricatura hat komikailag. Lehet a torzkép komoly és visszataszító is. Ha pl. valamely jelenség nem képes a rá tukmált eszmét egész méltóságában kifejezni, s e helyzetben épen a fenséges szoritja ki természetes határaiból az alakot, caricatura származik, csakhogy e torzkép egyszerűs mind szörnyeteg, mely nem csak nem emel bennünket a komikum derült világába, hanem lenyom, elriaszt, s ha mosolyogni találunk felette, mint például a keleti természetvallások otromba balványképein, e mosoly nem a megszabadult lélek könnyülését, hanem önkénytelen támadt, egészen prózai szánalmunk ébredését jelenti. Visszataszító minden oly nem akarva született caricatura, melynek erőtetett pathos vagyis a dagály adott létet, mert az alak az akar lenni, a mi organikus hiányainál fogva nem lehet, s a művész tehetetlenségét, nem pedig öntudatos paródiáját hirdeti. Elég ily caricaturát mutatnak a tragédiák. Az ily caricatura, mely komikailag hat, belső egységgel, határozott aesthetikai súlyponttal bir, s jóllehet tulzásai látszólag alaktalanságba mennek át, s desorganisatiója szembe ötlő, épen a látszat, s a positiv háttér, melyre a torzkép reflectál, mint kölcsönös feltételek eredményezik a kellemes benyomást. Mikor a szabály azt mondja: a caricatura desorganisatiójának is organikusnak kell lennie, oly

kanont ad a művész elé, melyet mint minden széptani törvényt csak a genius ért meg igazában.

Nem feladatunk a festészeti caricatura elemzésébe bocsátkozni, azért csupán oly jelenségekre szoritkozunk, melyek a komédia elméletével kapcsolatban vannak.

A természet az érzéki világban nem caricaturákat, csak rút alakokat hozhat elő azon egyszerű oknál fogva mert a caricatura művészi szabadságot tételez fel. A költő ezzel élván, alkotásaiban a természetileg rút érzékit mint caricaturát használhatja, s nem tagadhatni, hogy már a külső, a vigjátéki személyek testi alakja is jelentékeny befolyást gyakorolhat a komikai öszhatásra, ha az érzéki megjelenésben a jellemek torzképe van megvilágítva. Van-e valami mulatságosabb, mint Shakspeare caricaturái, Falstaff a maga rengeteg hasával, Bardolf IV. Henrikben, az ujonezok s hasonló alakok? A magyar népszinművek kántorai, a szépségtapaszkodókkal érdekesített agg szűzek, egy-egy kihízott vagy kiaszott nagybácsi, inasok és stutzerek, szerelmes nagymamák és ostoba cocuk, s még akárhány stereotyp vigjátéki alak : caricaturák, s jók — ha jók.

Hogy a moralis világ caricaturái a cselekvés költői formájában, a drámában nagyobb jelentőségűek, azt e helyütt, mint egyszerű tényt említjük, de hozzáteszszük, hogy az ily torzképek jelentősége azon mérvben növekszik, a mily mérvben a költő satirikus hangulata a tiszta komikumon át humorrá lesz. Minél ideálisabban kezeli a költő a caricaturát, azaz minél magasabban emeli felül a pozitív és közvetlen gúny léghörén, annál könnyebben megy át a torzkép a phan-

tastikumba. (Erre nézve bővebben lásd a köv. §-t.) A phantastikum lényege a képzelemkorlátlanságában, e téren a tulzasmértéknélküliségében fekszik, mely „atorzképet önmagának teszi czéljává, s a rútat majd mint ártatlan esetleget, majd mint legfőbb szükségességet állítja elő.“ S csodálatos, ez összehalmozás és tulzás által a torzulás önmagát semmisíti meg, mert szemléleteink nem arra vannak irányozva, hogy a tárgy a közönséges valóság határait átlépi, hanem, azon „regeszerü szabadságra,“ melylyel a képzelem ily szokatlan, vakmerő jótéket üz. De ily alkotáshoz, a rút e csodás metamorphosisának létrehozásához lángelme szükséges, hogy a humor ereje a torzkép által épen oly gyönyört ébresztszen, mint kivüle csak az absolut szépség képes ébreszteni. A kezelés szabadsága és nagysága legyőzi az általa kifejtett komikumban a formának, úgy mint a tartalomnak negativitását*).

6. §. A humor.

A legmagasabb álláspont, melyről a komikai alany a világot nézheti, a humoré. Minden eddig említett irány, mely szerint a képzelem a komikumot létrehozhatja, itt egyesül; s maga az ironikus világnézet végtelenül sokat nyer tisztaságban és jelentőségben, ha tőle kölcsönzi néz-pontját.

Megismerkedvén a humor természetével, igazat fogunk adni azon aesthetikusoknak, kik ennek tereül első sorban az epikát jelölik ki; de azt is be fogjuk látni, hogy a komédiában, ezen annyira objectiv kezelést

*) V. ö. Rosenkranz : Aesthetik des Hässlichen. 424. l.

kivánó műfajban is azon költő nyeri el a legszebb korszorút, ki az elmésség játéka, az ironia objectiv képei, a szatira erkölcsi tendenciája felett a humor isteni lehelletét önti el, s a komikumnak oly erőt kölcsönöz, mely a minden szépmű alapját képező ideális elv hatalmát a percz muló gyönyöre után is mélyen éreztesse.

A humor kérdése a komédia elméletében a legnagyobb figyelmet érdemli, azért meg fogjuk kísérelni róla terünkhez képest lehetőleg tüzetesen szólni.

Humor alatt a modern műelmélet nem az alanyi komikum egy közönséges formáját, hanem világnézetet ért, melyben az egész mindenség, a véges és végtelen, a nagy és kicsiny, a nevetséges és szomorú sajtászerű képbe olvad össze, úgy, hogy minden negativitás és ellentét megszűnik, s épen az ellentétek összeolvadásában, a szélsőségek kibékülésében a világot örök fénybe vonó derűtség születik. Hogyan megy végbe a processus, azt már Jean Paul szerencsésen fejtegette, s utána számtalan theoretikus elmondá. Különös gonddal tárgyalja a kérdést Carrière*), ki a humort a képzelem dialektikájának nevezvén, ebből, t. i. a dialektikából magyarázza meg az egész tüneményt. A dialektika eredetileg cserebeszédet jelent, mely által az emberek gondolataikat folyóvá teszik s a különböző álláspontok és nézetek egyoldalúságai közösen nyert igazságban enyésznek el. Ebben aztán az is bebizonyul, hogy magok a dolgok szintén egymásba mennek át; hogy a sokféleségnek mégis közös alapja s belső egysége van; hogy az, a mi önzően önmagában

*) Aesthetik, I. 203. s köv. l.

akar megállni, épen magának válhatik ellenkezőjévé. A ki például a végtelenséget úgy akarja felfogni, mint teljesen a végeesség fölé emelkedettet, ettől egészen különválasztottat és különbözöt, az a végest már ez által a végtelenen kívül helyezi, ennek határt szab amabban, úgy hogy a végetlen megszűnik ott, hol a véges kezdődik, s ez által maga is véges lesz; megfordítva, ki a végest a végtelenre való vonatkozás nélkül akarja felfogni, az amazt önelégültté, önmagában bevégzetté, vagyis olyanná teszi, a mi saját magának volna oka, röviden, abszolttá, végtelenné magasítja. A dialektika a kettőnek egymásba hatását mutatja meg, a mint a véges az örök lény önhatározottságához és önvalósulásához tartozik, mely ezen egységben minden nyilvánulásaival és munkájával igazán végtelen, mindent magába zár, s ezzel a végesben is a belakó istenit mutatja fel. E dialektikát követi a bölcsész is; de ha a mondott viszonyt nem annyira az elme gondolása fogja fel, hanem a kebel érezi át, s a képzelem állítja elő: akkor meg van nyerve a humor alapja.

Ezen alapról a humor valódi Janus-arczczal mindig két felé néz: egyik oldalon a végtelent tekinti, s mint igazhivó az isteni eszméket tartja minden létező legvaló-dibb mértékének, s ezek viláгурalmát elismerve abba helyezi az élet becsét, ha ez amaz eszmékkel van meg- teljesülve. E tekintetben idealistikus. De realistikus is, mert a másik oldalon az érzéki világot szemlélve nem csak ennek látszatában gyönyörködik, hanem az érzéki lét valódiságát és jelentőségét teljesen átérti; vég czélja ugyanaz, a mi az abszolút szépségben már el van érve

az idealis és realis tökéletes harmoniája; csakhogy a humor utja az élet ellentétein vezet keresztül, s midőn ezek feloldása feletti örömének át akarja magát engedni, azon ellentétek fájdalmas voltát is átszenvedi.

A humorista tudja, hogy minden dolognak két oldala van. A rózsa csak töviséből virágzik fel, a korporsó új élet bölcsője, a könyv fájdalom és kéj közt fakad szemünkből, s a napfény csak szürke fellegeken építi fel a ragyogó szivárványt. A nagynak, hogy valósulhasson, szüksége van a kicsinyre; a ki magas czél után intézett büszke járásában nem ügyel utjain a kövecsekre, az könnyen térdekalácsára esik s elszabja nadrágját. A ki ezen kettős valóság mellett minden végesben a végtelen tudalmára jut, a mely ismét csak véges formákban jelenhetik meg; a ki az ember erejében gyengesége alapját, gyengeségében jó szivét és a maga sajátosság nagyságának feltételét veszi észre: az úgy áll a világban, mint egy komédiában: nevet a látszaton, mert keresztüllát rajta, s szereti a látszatot, mint a lényeg burkát, s megbizonyosodván saját isteni életalapjáról, mint az egész világ, úgy önmaga felett is kaczaghat.

Csak ezen észrevételekből is láthatni, hogy a humor a legegységesebb világnézet, s hogy a költői alany részéről a legmélyebb, azaz oly személyiséget tételez fel, a kinek örök eszméssel gazdagult öntudatán és merész képzelmen kívül legszélesebb világismerete, s oly érzékeny kedélye van, melyben, mint az aeolhárfa, a légrezzenés, a legcsekélyebbnek látszó jelenség is tiszta hangot kelt.

Nem ok nélkül mondatik, hogy a humor muzsája

a szeretet, s mint ilyen egész erejével csak a kereszténységben léphet fel. Végtelen szeretet kell ahhoz, hogy a humorista az élet botorságait szemlélve, a káröröm mosolyát, a keserőség fulánkját, vagy a hideg megvetést latba ne vesse, hanem saját gyengeségeire és botorságára eszmélve, a jó kedv hullámaiban mossa szét a létzavaró ellenmondásokat. Világismerete a legigazságosabb bírónak teszi őt. Jean Paul gúnyolódna; de midőn egy gyermekarcba néz, sejtí a könyeket, melyek egykor nedvesíteni fogják, s letörik a gúny éle. A humorista szemei mindig az universonra vannak irányozva; előtte a legnagyobb ember is kicsiny lesz, mert az egyetemhez képest minden törpe. De másrészt szeretve öleli keblére a legkisebbet is, mert elvégre a kicsiny is része az egyetemnek. „Azért a humorista néha kemény is lehet, midőn a tragikus szigorával a világi nagyságot megalázza és porba dönti; de egyidejűleg szeretetben áradozhat, midőn a legigénytelenbb tárgyban feltalálja az istenit.“

A humornak ezen kettős természete, melyet már Solger egész nyomatékkal kiemelt, igazolja azon aesthetikai nézetet, mely szerint a humort nem lehet egyszerűen a komikum formái közé sorozni, hanem helyét a tragikum és komikum között kell kijelelni, melyekhez, hogy Zeising hasonlatával éljünk, ugy viszonylik, mint a zöld szín a kékhez és sárgához.

Ez osztályozás azonban nem zárja ki, hogy a humorban épen a komikum fejtse ki minden erejét. Épen e magas világnézet teszi lehetővé, hogy az élet komoly hatalmai, nyomasztó terhei ellenében a legszabadabb szeszély játékaí állittassanak, s minden ellentmon-

dás, mely létünkhöz tapadt, a legkülöncebb és legcsodálatosabb formákban vezettenessnek szemléletünk elé. Csakhogy a humor nem áll meg ezen tarka, felfordult világnál; hanem az egyest mindig az általánosba reflectálva, tárgyának ideális jelentőséget ad, s ott, hol a közönséges komikai tehetség csak töredékeiben szemlélheti a nevetséges világot, egész világképet fest, melynek bolondjaiban az örök életalapok nem ugyan közvetlen, de a költő érzülete által napfényre jönnek. Ez az ok, miért fejthető ki a humor legnagyobb hatálylyal oly műfajban, mely a költő személyiségét nem szorítja teljesen háttérbe, t. i. az elbeszélésben, a regényben. Drámában a költő eltűnik személyei megett, de a teremtő szellem felettök lebeg, s a valódi geniust az általa alkotott világ öszhangjában, azon édesen elringató gyönyörben ismerjük fel, mely a csapongó öröm után lágy hullámokkal, elérzékenyítve öleli át lelkünket.

A humor a komikai világszellem, mely előtt, mint már Jean Paul megjegyezte, nincs egyes botorság, nincsenek botorok, hanem csak botorság általában és egy eszeveszett világ.

Azért a valódi humor: világhumor.

Humorú tükrében szétvonatnak s nagyítottatnak az egyéni vonások, s minél tarkább a dolgok külszine, annál szivesebben foglalkozik velök. Alkotásaiban, s úgy a mint a szélsőségeket egymásba fűzi, a közönséges öntudat előtt nem ritkán kihívó önkényességet látszik gyakorolni, de egészben véve soha sem veszti el a komolyság és kedélyesség vegyületéből származott azon alaphangulatot, mely a világ iránt érzett szeretetben

gyökerezik, s mely képessé teszi őt a legkülönösebb formákban is a tartalom igazságára, az ideális magra figyeltetni. E tekintetben Shakspere humora fölülmulhatatlan. Az ő Falstaffja minden kópésága, rakoncztalan életmódja és borútlan könnyelműsége mellett is gyakran elárulja, hogy jellemében a költő gyengéd és emberszerető humora él, mely a tréfák hahotái között a kikacszogott világ feletti részvét egy-egy sohaját hallatja.

A humor kedveli a barokkot, groteszket; máskor a leghódítóbb naivságban nyilatkozik, s a képzelem teljes szabadságával élve a phantastikumot és a regeszerüt (das Märchenhafte) használja. Ismerkedjünk meg e fogalmakkal a komédia érdekében.

A barokk szó (barocco) igen valószínűleg a „barószótól származik *), mely a latin nyelvben ostoba embert, az olaszban hamis játékost jelent. Rosenkranz véleménye, hogy talán a hamis játék fogalma van átvive azon játékra, mely itt a véletlennel üzetik, mert szerinte a barokkban az elbizakodott önkénynek bizonyos vakmerősége és merevsége rejlik, mely gyakran a nevetségesbe, de a kegyetlenbe és sötétbe is átmehet, mint azt a népek büntetésmódjaiban találjuk, melyek gyakran ép oly brutálisak, mint barokkok voltak **). Mi a barokkot a a komikum körében úgy fogjuk fel, mint vighumorost, melyben a humor nevetséges eleme határozottan a szomorú fölé emelkedett, mihez képest hatása is mindig

*) Némelyek azonosnak tartják a barokko következtetési formával; mások azon szóval, mely rézsút laposan bemélyedő keretet jelent.

**) Például bizonyos siriai basát hoz fel, ki barokk kedvtelést talált abban, hogy gonosztevők arczát sajátkezüleg metélje meg, az orrot, fület és ajkakat neki tetsző forma szerint idomitandó.

derítő. A mi a barokk lényegét illeti, az közönséges felfogás szerint is a tárgynak a mindennapitól eltérő, csodálatos voltában nyilvánul, mely tulajdonok által feltűnést okoz s egyszersmind nevetést gerjeszt. Zeising éleselműleg fejtegeti azon processust, melyben a barokk születik*). Fejtegetéséből csak azt emeljük ki, hogy a barokk alapja: ösztön (Drang) valami magasabb, rendkívüli után. Ezen ösztön magában véve tiszteletre méltó, ugyanazon törekvés, melyből minden nagy és jelentékeny származik, s mi, a szemlélők, első pillanatra tökéletességet látunk benne. De amaz ösztön a barokkban oly eszközökhöz nyul, melyekkel célját átalában, és a mint ő a rendkívülit sajátóságosan felfogta, eléri, de melyek által egy másikban azon tudatot kelti, hogy felfogása a magasabbról és rendkívülről hamis, hogy a kitűnést oly dolgokban keresi, melyek magokban véve értéktelenek, tehát a saját érték emelésére nem szolgálhatnak, s melyek ellenében az ember leghelyesebben cselekszik, ha a közönségeshez ragaszkodik. Azon tökéletesség helyett tehát, melyet a barokkban első pillanatra észrevettünk, most már tökéletlenséget látunk, melynek ellenében a subjectiv tökélyt állítván, a barokk tárgy nevetségessé lesz, csakhogy nem egyszerűen, hanem humoristikusan nevetségessé. Az ily komikum ugyanis, midőn azzal, a mi ily ferde módon valami különös, rendkívüli akar lenni, a legvakmerőbben játszik, nem semmisíti meg a tárgyat az alanyi tökély szembe állítása által, sőt éles pillantást enged vetni annak eredetiségbe, és ezt épen azáltal ismerteti

*) Aesthetische Forschungen, 451, s köv. lapok.

fel, hogy ezen eredményben az alanyi felsőbbiséget is, mint magát a kinevetett tárgyat a humoros becslés szempontja alá helyezi. Kitünő példányait lehetne találni a barokk komikumnak a népköltészet termékeiben, s ha mi mélyebb tanulmány tárgyává tennők például meséink szellemét, a születendő magyar regevigjáték vagy vaudeville nagy hasznát vehetné azon előmunkálatoknak, melyek e naiv eposokban már készen vannak. Egyébként a humoristikum e neméhez lehet sorolni minden oly tüneményt, mely a neveltséget a magasabb idealismus talaján hozza napfényre. Egészen a barokk fenebb adott definitioja szerint lehet komikussá maga a fenséges, ha nélkülözi a neki megfelelő érzéki alapot, vagy az érzéket általában a reális iránt. Gondoljunk azon lázas agyu idealistákra, kik egy magasztos eszme gyújtó hatása alatt hőökké válnak szándékban, de bolondok a kivitelben. Gondoljunk a lamanchai hősré, kiből Cervantes e tekintetben örök mintát teremtett. A komédiában nem kevésbé tág tér nyílik barokk alakok számára. Minden oly jellem, melyben az idealismus kellő világismeret nélkül gyökerezik, magában hordozza a neveltségeség csiráját, s hány komikus összeütközést képes a költő létrehozni, midőn a kedély és szellem legnemesebb erejével felfegyverzett egyént az általa balul ismert reális világgal hozza érintkezésbe.

A peleskei nótariusban sok oly vonás van, melyek e sajátságos komikai alakot mint a mondottak kitünő példáját mutatják be.

A groteszk szó alatt közönségesen azon formája értetik a komikumnak, melyben a minden törvényt

gúnyoló önkény az érzéki oldal éles kiemelésével hozza napfényre a furcsaságot*). Ez értelemben az ugynevezett alkomicumhoz tartozik (lásd alább), s nem ritkán illetlen, nyers, mint már a görög szatirjátékokban, a harlekinádkokban, bolondmenetekben stb. észlelhető. Magasabb jelentősége van, mikor a humor szolgálatában lép fel. Eredeti jellemvonását, mely az érzékiség erős hangsúlyozásában áll, itt is megtartja ugyan, de ennek alapja most már azon „szabad, universális, a reflexio minden aggályain felülemelkedett álláspontban“ keresendő, melyet a humorista elfoglal. Bohtz szavai szerint***) a groteszk, melyet nem szabad a közönséges caricaturával azonosítani, ritkán fog hiányozni ott, hol a komikus, átfengedve magát a lelkesedés árjának, a világot minden botorságaiban és bolondságaiban állítja elének. A való életben is van eszme, de ez elhomályosodik egy pillanatra azon törekvés által, hogy a realitás megtagadja az ideát; a világ elveszteni látszik szabályozó közép-pontját, s úgy jelenik meg, mint homoru tükörben. Groteszkké lesz, de olyanná, hogy a fenség egy vonása a komikus romokban is észrevehető, mert a humor az ide-

*) A név, mely minden esetre újabb a dolognál, az olaszoktól ered. Cellini idejében különféle anyagok sajátos vegyületéből készített arany és ezüst művet jelentett. Utóbb azon tarka-barka díszitményekre vitetett át, melyek grottákra, kerti csarnokokra, edényekre stb. alkalmaztattak, s melyek színes kövekből, korálokból, kagylókból, mohából állatokat, majd virágokat, nemtöket, embereket vagy emberi tagokat phantastikus összeállításban tüntettek elő. Innen aztán minden oly forma groteszknak neveztetett, melyben rendkívüli változatosságban, sőt zavarban a legsodálatosabb átmenetek, pl. a tánczosok tagficzamításai voltak szemlélhetők.

**) Über das Komische und die Komoedie, 119.

ális, positiv mozzanatot a legéleseb ellenmondások közt is megőrzi. Aristophanes kiválóan kedveli a humoros caricatura mellett a groteszket; az újabbak közt Tieck.

A groteszk az által, hogy az érzékire nagyobb súlyt fektet, sokszor a frivolság és cynismus vádjával illettek. A komikumnak az érzékiség körében élvezett szabadságát már egy helyütt érintettük; a mit erre nézve még elmondandónak tartunk, azt a komikum módosulásairól szóló czikk számára tartjuk fen.

Míg a humor egy részről tekintetét a világbotorság colossális képeire függeszti s ezekben érvényesíti alkotó hatalmát, más részről az igénytelen, a kisszerűt keresi fel s az ő természet és gyakorlati józan ész primitiv nyilvánulásai közt lesi el az embert, s abban hozza elő a furcsát, hogy a tekintélykövetelő bölcsesség és társadalmi hatalommá nőtt tettetés ellenében a gyermeteg érzület és gondolkodásmod jogosultságát és igazságát hangsúlyozza. Más szóval a humor komikumának egyik formája a naivság. Erről Kant meghatározása így szól: „A naivság az emberek eredetileg természetes őszinteségének kitörése a második s épen azért ép természetté vált tettetés ellenében.“*) A hatás, melyet a naivság ránk tesz, egészen olyan, mint a humor természete magával hozza. Nevetünk az együgyűség felett, mely nem tud alkalmazkodni a conventionális szabályokhoz, mert az alanyi tökély tudata felülemel bennünket a látszólagos tehetetlenség; az egész jelenség semmisnek s így

*) Sämmt. Werke. Kritik der Urtheilskraft und Betrachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen. Herausgegeben von. K. Rosenkranz. Leipzig. 1838. 210.

nevetségesnek tűnik fel előttünk; de egyuttal örömet érzünk a természet együgyűsége felett, midőn látjuk, hogy ez ama második s épen azért ál természetté vált színlelés számítását keresztülhuzza. Azt várjuk, hogy a mesterkéltnél, de egyetemes érvényű, mindennapi szokáshoz mért nyilatkozatot hallunk vagy látunk, s ime „a romlatlan, ártatlan természet az, melyet itt nem is sejdítettünk, s melyet az, a ki felfedte, felfedni nem is szándékozott.“ A jelenetet Kant így magyarázza tovább: „Hogy a szép, de hamis látszat, mely ítéletünkben közönségesen oly nagy horderejű, itt hirtelen semmivé lesz, hogy bennünk egyszersmind a kópé álcáztatik le: ez egy másután két ellentétes irányú kedélymozgalmat idéz elő, melyek egyuttal a testet is jótékonyan megrázkódtatják. Hogy azonban valami, a mi végtelenül jobb, mint minden felvett szokás, t. i. a gondolkodásmód egyenessége, (legalább az alap hozzá), még sem aludt ki egészen az emberi természetben, e tudat komolyságot és nagyrabecsülést vegyit az ítélő tehetség eme játékába. De mivel e jelenség rövid ideig tart és a tettetés által nem sokára ismét háttérbe szorittatik, egyszersmind bizonyos szánalmat, a gyengédség meghatottságát érezzük, mely, mint játék, ily szívélyes nevetéssel igen jól összefér s azzal rendesen valóban össze is köttetik.“

„Készakarva naiv senki sem lehet; ez ellenmondás volna. De valamely költött személyben a naivságot előállítani igen is lehetséges, szép, jóllehet ritka művészet.“ Ehhez csak azt kell adnunk, hogy a drámai forma, melyben az érzület és gondolkodásmód a legközvetlenebbül, tehát a naivság gyümölcshevénak megsértése nél-

kül nyilvánulhat, a legalkalmasabb ama szép és ritka művészet gyakorlására. A komédia mindig nagy sikerrel fogja használhatni a naiv jellemeket, ha ezeket oly helyzetbe hozza, hogy más jellemek közvetítése által a nem naiv álláspont is felvétetik az aesthetikai tárgyba, a mi a naivság komikumának elengedhetetlen feltétele.

A humoros világnézet mindig az egészre, az egyetemestre levén irányozva, mindig oly tárgyakat keres, melyekben az élet általános feltételei és érdekei gyökeresnek. E célból egész mérvben használja a képzelem szabadságát: nem elégszik meg azzal, a mit a valóság nyújt neki, egészen új, mythikus világot teremt, melyben a mindennapi, közönséges lét okszerűsége, a mindent bizonyos előzményekre fektető következetesség elveszti fontosságát, a költői szeszély komikai dithyrambokban csapong, s mint az aristophanesi Nephelokokkugia alapítói, ujjongva gyönyörködik alkotásában. Mondva volt már, hogy a humor a realitásból indul ki, de idealistikussá lesz; midőn is idealismusát ugy hatványozza, hogy az életnek nem formáit, csak substantiáját tartja meg, akkor születik a phantastikum.

A phantastikum, mint a szó is mutatja, tisztán a képzelem munkájából, annak szabad, önkényes játékából, származik, midőn a művész elégedetlenül a természet és élet által kifejtett formákkal, új alakokba önti a létezőt, vegyíti a különváltat, az emberit és állatit, az élő és nem élő egymásba olvasztván. „A képzelem — mint Rosenkranz mondja — voltaképen saját játékosztónében birja az önelvezetet, midőn mintegy felmenti magát az engedelmesség alól, melylyel a positivum reproductiojá-

ban ennek hódolni tartozik, s korlátlanul hoz létre alakokat, melyek saját teremtő erejéből nyernek létet. A képzelem önkénye saturnáliái által saját szabadságáról bizonyosodik meg. Önön túlterheltségével úz tréfát. Növényeket teremt, melyek semmi flórában, állatokat, melyek semmi történetben elő nem fordulnak.“*)

A képzelem e jogát senki sem fogja tagadni, ha meggondolja, hogy itt is tulajdonkép a szellem munkál, ez pedig sajátosságát a tisztán gyakorlati célszerűség szabta korlátokon túl, ha kell, álomszerű képekben is kijelentheti. Csak egy dolgot kell itt nyomatékosan kiemelnünk. A teljes képtelenségnek, melynek még ideális valószínűsége sincs s mely csupán a szellem zavarodásában születik, nincs helye a szép világában; a phantastikumnak is van határa, melyen túl a tökéletes bomlás, a rút szülő anyja, a tagadás uralkodik. E határ ott van, hol a képzelmények még oly csalódásba bírnak vonni bennünket, hogy értelmünk elfeled tiltakozni ellenök, s kétkedés nélkül engedjük át magunkat e bűbájnak, mely az értelmileg hihetlent a valóság szép látszatában állítja álomittas szemünk elé. S ha már a phantastikumnak helye van a szép körében általán, s a művészet egyéb ágai mutatnak fel productumokat, melyeket mint tényeket nem lehet tagadnunk, el kell ismernünk, hogy a költészetben, s ezen belül a komédiában a leghatározottabb joggal követel magának helyet. Látni fogjuk még alább, mily érvénye van a komédiában a véletlennek és önkénynek, ugyanott ki fogjuk fejteni, hogy ezek ural-

*) Aesthetik des Hässlich. 131. lap.

ma nem olyan, mintha a vígjátékban a szükség és okszerűség teljesen mellőzhető volna, de itt már hangsúlyozzuk, hogy a komikum maga a derült látszatban, a ferde állapotoknak a költői sonverain szeszély, ironia és humor által letükrözött s eszményileg színezett előadásában bírja életerét; miből ismét az következik, hogy e helyzetben a vígjátékíró képzelme a legszabadabban bánhatik el a létezővel, s ha ama fenebb mondott határon belül tartja magát, minden alkotását azon gondtalan, életüde subjectiv munkássággal fogjuk élvezni, mely a néző részéről a komikum teljes hatásának feltétele.

A világhumor phantastikumának két fő jelensége ismeretes. : az egyik Aristophanes komédiáiban, a másik az új kor romantikus regevígjátékaiban található. Azokról és ezekről előadásunk III. részében fogunk tüzetesen szólni.

Ezek után az általános részben csak az hiányzik tárgyalásunkból, hogy ama komikai jelenségeket vizsgáljuk, melyekkel a költő a való, objectiv világban találkozik, s melyek feldolgozandó anyagul szolgálnak neki, továbbá a komikumnak némely módosulásait ismertessük meg, melyek az eddigiekben érintve nem voltak, de a komédia theoriájában fontossággal bírnak.

7. §. Komikai jelenségek az objectiv világban.

Tudományos megkülönböztetés szerint a komikai jelenségek lehetnek alakiak és térbeliek, vagy igazi műszóval optikusak; időbeliek, azaz akustikusak, pl. a

zenében vagy a költészet zenei elemeiben, minők a a rímek ; de ezek távolabb esvén az elénk kiszabott körtől, itt csupán azon jelenségeket méltatjuk figyelemre, melyek a szellemi életben, az érzelem és gondolat világában, beszédben és tettben nyilvánulnak.

Emlékezetbe hozzuk itt Jean Paul meghatározását, ki a komikumot érzékileg szemlélt esztelenségnek, azaz oly cselekvénynek nevezi, mely ellenmondásban van a cselekvő helyzetével. Az esztelenség ez értelemben annyi mint czél- és törvényellenesség (Gesetzwidrigkeit*).

E meghatározás alá mindenekelőtt oly egyének esnek, kik együgyűségökben valamely kópé elmésségének czéltábláiuul szolgálhatnak s vizsás beszéd és tettmodor által az egészen köznapi életkörben is nevetségesek. Így talál Falstaff mindig egy alakot, ki alkalmat nyújt neki, hogy végtelen alanyi komikumát kiönthesse. Shakspeare általában különös előszeretettel használja az együgyűség képviselőit, s nincs ok, miért kerülje őket a modern komédiaköltő, csakhogy a komikum fogalmához képest iparkodják a nevetséges korlátoltságot a szánandó szellemi gyengeség- vagy betegségtől jól megkülönböztetni, s olyanoknak festeni őket, a kikből az őseredeti józan természet vagy a naivság képében, vagy mint egy villanása az elmésségnek tör elő alkalom adtával. Erre nézve is megtaláljuk a szabályt Shakspeareben, nem csak alkalmazva, de kimondva is: „Az élcz egy genialis szikrája egy földgörgyben.“ (Felsült szerelmesek.)

Különben a korlátoltság sokféleképen jelenhetik

*) Vorschule der Aesthetik, 28. §.

meg. Így pl. mikor valaki nem találja meg a kellő szót a gonodolat kifejezésére s épen ellenkezőjét mondja annak, a mit mondani akart; mikor ok- és alkalmoszerűtlenül idegen szók almaztatnak féltudósok által, kikre ismét egészen ráillik Shakspere mondása: „Nyelvek nagy vendégségében voltak, s ellopták a morzsákat;“ mikor valaki általános szokások, erkölcsök, divat s hasonlók ellen követ el botlást, stb.

Az érzelmek komikuma akkor áll elő, ha az indulatnak vagy semmi, vagy legalább méltó tárgya nincs. Így születik az ugynevezett komikus pathos, mely egyebek közt a parodiában is nagyfontosságu. Mily komikus pl. egy szakács kétségbeesése, ki egy nem sikerült pudding felett konyhakéssel kezében családi hırnevének és becsületének öngyilkosság által megmentéséről tart othelloí monologot. Ide tartozik a zavar és határozatlanság, melyben az ember, mint ama bizonyos számár a két szénacsomag között, tétováz, végre mihez sem jut, stb.

Nagyobb fontosságu az oly komikai jelenség, mely a szorosán vett erkölcsi világban merül fel. Itt öntudatos czélok vannak, melyeknek elérésére az ember lelke minden erejét munkáltatja. Mikor a czél és eszköz ellenmondásba jönek egymással; mikor az önhittséggel üzött tevékenységet, a közönséges lét jogait ignoráló bölcselkedést, vagy a hidegen számító észet egy nem vélt eset, mint „non putarem“ játszsza ki s szégyeníti meg, s a bölcs elméssége együgyüségnek tünik fel; mikor a gyengeség, mint megszokás, ugy belefészkei magát a lelkületbe, hogy irányzó hatalomként vezeti az embert egyik ellenmondásból a másikba, s ez azon

„esztelenséget“ kizárólagos joggal látszik gyakorolni; s bármely esetben, ha a reális létet az idealizmus ellen is védő természetes józanság van fenyegetve a ferdeségek által: az életjelenetek már magokban nevetségesek. A sok tücsköt-bogarat, melyek e téren születnek, senki sem fogja egyenkint megszámlálhatni, de például megtekinthetünk egyet-mást. Mint a passiv indulat, úgy a cselekvésre ösztönző pathos, a szenvedély is nevetséges, ha nincs méltó tárgya. Nem csak a szélmalomokat óriásoknak néző s ellenök harczó Don Quijote nevetséges, hanem mindazok hasonló helyzetben vannak, kiket valamely rögeszme megvakít, s akadályokba ütközvén, a józan ész rovására vagdalkoznak fa kardjaikkal. Nevetséges a féltékenység, a tulzott becsvágy, a hiuság ezer neme, melyek az emberből szolgát, majmot vagy bábót csinálnak; a tudákosság és pedansság, mely marionetteket oly fontossággal igazgat, mint a hadvezér élethalál csatájában a katonákat, vagy maga hórihorgas fa lábakon akarva komolykodni, gyermekessé lesz.

A szorosán vett erkölcsi botlások is e czimhez tartoznak. Mint válhatnak ezek is komikusakká, már egy helyütt (a 2. §-ban) érintettük.

Tekintve a kört, melyben e jelenségek kisebb vagy nagyobb horderővel és változatossággal felmerülnek, azt vesszük észre, hogy bár a történelmi, politikai s általában a nyilvános élet megtermi a maga részéről a nevetségességet, s épen a társadalmi intézmények, szokások és viszonyok, mint állandó formák szülik ama vizsátságokat, melyek a komikus alakokat szintén állandókká és típusokká teszik, mégis főkép a magán életvi-

zonyok komikuma az, mely örök változatossággal hozza színre mindazon oldalait az emberi természetnek, melyekről egy kaczagó daemon a legfurcsább dolgokat regélheti. Tekintsük magát a családalkotó és igazgató, legeszményibb, de egyszersmind legemberibb indulatot, a szerelmet, ezen csaknem kizárólagos motivumát a jelenkori vigjátéknak, s rövid körültekintés elég lesz arra, hogy meggyőződjünk, mennyire tárva áll a komikum előtt az érzelmek szentélye is. A szerelemről azt mondja Vischer, hogy az „komolyan felfogva az alanyiség legbenső elégtétele, melyhez a modern idealban a kifejlődő személyiség metamorphosisai kötvék.“ De épen e legbenső elégtételhez, ezen metamorphosisokhoz férkezik legkönnyebben ama felbontó és ernyesztő elem, mely a tiszta idealitást az érzéki élet követeléseivel vegyíti, s a realismus előtérbe hozásával a komikumnak szolgálatat hatalmas tényezőket. A szerelem igen gyakran a józan ész rovására munkál, s nagyon találó „A cydoni almában“ a pajkos Amor mondása a heves Acontiusához: „Miért is jössz annyi észszel szeretni? Elég ide a sziv; az ész az én szolgálatomban bohócczá válik.“ (I. jel. 4. 1.)

A szerelem épen úgy szolgálhat tragikai, mint komikai indokul. Válságokon alapulván, a két tényezőnek, u. m. a férfinak és nőnek kölcsönös vonzalmát, egyesülését feltételezi. A küzdelem ezen egyesülésre, vagy a netaláni tévedés ama válság valóságára iránt, hányszor zuditja le a szereplőkre a tragikai sorsot; de ugyanannyiszor a komikait is, ha t. i. az akadályok, melyekkel küzdeni kell, a csupán látszólagos téve-

dés és az ebből folyó meghasonlások nem bírnak oly jelentőséggel, hogy ellenök a komoly pathos egész erejét kelljen csatába vinni. Hogy a komédiában is lehet egészen komoly küzdés, azt annak helyén látni fogjuk, csak azt jegyezzük meg, hogy a szerelem pathetikumának mindig el kell enyésznie a kifejtett komikumában.

Azon komikai jelenségek, melyeket az objectiv világban mint a szellem nyilvánulásait észlelünk, kisebb-nagyobb vegyítékben valamely egyén személyiségének alkatrészeit vagy épen középpontját képezhetik, s általuk az egész alak komikai világitásba helyeztetik, úgy hogy valódi komikai jellem áll elő. Erről a komédiáról szóló részben fogunk tüzetesen szólni.

8. §. A komikum némely módosulásai.

A komikumnak az alanyi munkásság ismertetése mellett érintett, úgy a tárgyias világban észlelt jelenségei nem mind teszik ránk ugyanazon benyomást. Míg ugyanis az alapfogalmat lényege szerint mindegyikben felismerhetjük, különféle körülmények oly módosítólag hatnak a nevetséges tüneményekre, hogy ezek már megjelenésökben más és más alakúak; a költői álláspont nem csak az egyes formák létrehozásában ad sajátos színezetet a nevetségesnek, hanem, a mit főleg a komédiára nézve kell szem előtt tartani, az egész művészi alkotásban érvényesülő életnézetek, a magasabb vagy alacsonyabb életkörülmények, melyekben a komédia személyei mozognak, a közelség vagy távolság a legfelső komikai ideálhoz, az abszolút eszmének, tehát a szépnek

világosabb vagy homályosabb reflexiója amaz álláspont-hoz képest, az elméletben is bizonyos elkülönzéseket eredményeztek. Az ide vonatkozó elnevezések az előbbiekből már jó részt ismeretesek. Itt még csak azon különbséget hozzuk fel, melyet a theoretikusok az ugynevezett finomabb és nyersebb, felsőbb és alsóbb komikum közt tesznek.

Közönségesen a finomabb komikum a felsőbbel, a nyersebb az alsóbbal azonosnak szokott tekintetni. Az első elnevezések alatt ugyanis oly komikumot értenek legtöbben, melynek felfogására és élvezésére magasabb szellemi erők, finomabb műveltség kívántatik. Kellékeül tekintetik a jó ízlés, a társadalmi illem követelményeinek szemmel tartása, általában a nagyvilági elegancia. A nyersebb és alsóbb komikum feltünőbb, erősebben kifejezett, s egyszerre hat érzékeinkre, úgy hogy megértése alsóbb műveltségi fokon is könnyű. Ellentéteül állittatván fel a finomabb, felsőbb komikumnak, s azonosittatván az érzékiségre támaszkodó burleszk és groteszk formákkal is, engedményül bírja a társadalmi tekintetek, a finom társalgás és ízlés korlátait is tullépni s a nevetéséget erőteljes vonásokkal, tartózkodás nélkül kifejezni. Ezért népies és bohó jellegű. De e felosztás, illetőleg megkülönböztetés nagyon ingatag alapon nyugszik s hiányzik belőle a tudományos indokolás. Nem látjuk át, miért neveztessek csak azon komikum felsőnek, mely a conventionális szabályokhoz alkalmazkodik, viszont miért alsónak az, mely erőteljes. A groteszk és burleszk a humor körében jelenhetik meg s aesthetikai szempontból oly magasak, hogy igen sok salonvigjáték komikuma

eltörpül mellettök; s az, a mit sokan finom komikumnak neveznek s csak magasabb lelki erők által vehető észre, gyakran aljasabb, mint a népies komikum vakmerő cynismusa.

Más alapon kell tehát e módosulásokat tekinteni*).

A nevetséges csak az által az, hogy mi érezzük hatását, azt, a mit vis comicának nevezünk. Már ezen vis comica különböző foka szerint felfogó tehetségünk is más- és máskép érintetik, s mi magunk másként fogjuk megítélni a komikai tárgyat, ha ennek ingere dynamicé különbözik egy másik tárgyétól.

E szempontból lehet elkülöníteni a nyersebb és finomabb komikumot (Das Derb-Komische und Fein-Komische), a szerint, a mint a vis comica csak a tárgy felületén vagy mélyében jelenik meg.

Igen természetes, hogy a komikai erő az első esetben sokkal könnyebben és a legközönségesebb ész által is felfogható, míg a tárgy mélyén rejlő komikum mélyebbre ható alanyi munkásságot is feltételez. Az elsőnek például szolgálhatnak mindazon feltűnő botlások, melyek az uralkodó erkölcsök és szokások, divat, etiquette s bármily conventionalis formák ellen elkövetetnek; hasonlókép a naturaliák mezején felmerülő inconvenientiák azok, „melyek a nyers, nem glacékezyüben járó komikumnak anyagot szolgáltatnak, s melyek annál biztosabban és hatalmasabban ragadnak meg, minél messzebb távozott az ember a természeti állapottól, s még sem tagadhatja, hogy csak ebben érzi magát

*) V. Ö. Zeising : Aesthetische Forschungen, 301. és köv. 1.

tulajdonkép szabadnak. " A finomabb komikum az élet titkosabb szálaiból füződött csomókban, azon ellenmondásokban nyugszik, melyek a társadalmi viszonyokba és vonatkozásokba mintegy belopózkodtak, azért kiérzésök is gyengédebb idegzetet s magasabb műveltségi állapotot kíván.

Minket itt főleg azon kérdés érdekel, minő tér engedtessek, vagy általában minő jogosultsága van a nyersebb és finomabb komikumnak a vígjátékban?

Az utóbbira nézve nem lesz nehéz megállapítanunk, hogy a jelenlegi culturállapotok szerint a költő a magasabb szabásu, kevésbbé kirívó komikum által is nagy hatást idézhet elő; míg a nyersebb komikum művészeti értékére és jelentőségére nézve ellenkező vélemények uralkodván, a kérdés kielégítő megoldása nehezebbnek látszik. A mi álláspontunk e tekintetben már az eddigi tárgyalás alatt néhányszor kifejezett nézeteinkből is felismerhető. Soha sem fogjuk az aljasságot komikusnak nevezni, s általában kárhoztatnunk kell minden oly irányt, mely a prózai nyereség mezejére tévedt; de nem csak theoretikus tekintélyek, hanem világirodalmi remekék szólnak mellettünk, midőn a nyersebb komikum alkalmazását megengedhetőnek, sőt az elasszonyosodó, szenvelgő izlés elleni visszahatás czéljából a maga helyén és módjával szükségesnek is tartjuk. Szóljon helyettünk Zeising: „Nem ritkán történik, hogy a finomabb izlést a nyers komikum inkább sérti, mint gyönyörködteti. Ez gyakran tulzott érzékenységből, prüderiából, de nem ritkán természetes szemérem- és erkölcsérzetből származik, pl. nőknél, kik tudvalevőleg

a komikum bizonyos fajai iránt nem látszanak érzékkel birni, sőt a nyersebb komikum iránti ellenszenvből gyakran az e mögött fekvő finomabb komikumot sem tudják felfogni vagy legalább élvezni. Az ilynemű idiosynkrasiákra és az etiquette követeléseire való tekintet által gyakran szánandó módon szegetnek szárnyai a komikumnak, s azért, általában ellene kell dolgozni az ily szükkeblű előítéletek elhatalmasodása- és terjedésének; más oldalról azonban nem lehet tagadni, hogy ama gátokban és ellenhatásokban is van valami üdvös és gyümölcsöző, mert különben a komikum nyersesége és finomsága igen könnyen valódi nyerseséggé és zabólatlansággá fajul.“*)

A felsőbb és alsóbb komikumot a tartalmasság azon foka szerint lehet megkülönböztetni, melylyel a tárgy bir, s képzelünkét s kedélyünket megragadja. Itt természetesen minden az alanyi eszménytől függ, melyhez mi a komikus jelenséget mérjük, s melyhez képest képzetünk a szép, jó és igaz körében inkább vagy kevésbé gyarapodnak és tisztulnak, a tökély eszméje futólagos vagy maradandó eredménnyel munkál lelkünkben. A különbséget a bohózatok és a

*) Tieck L. „Kritikai írásaiban“ minden alkalommal harezol azon „beteges gyengeség“ ellen, mely a vérlázítót nem csak elviseli, sőt épül rajta, de minden nyersebb tréfától megijed s minden valódi bohóságban és kópéságban az erényt látja veszélyeztetve. Holberg „röbust“ komikumát védelmezve, azt mondja, „hogy a divatos morális ideggyengeség nélkül ezer félreértés, számtalan előítélet, s ezekkel a képtelenség az igazat megismerni, egyáltalában nem léteznének.“ Dramaturgische Blätter I. 100 l. Ajánljuk Moliérenek genialis önvédelmét: „A nők iskolájának bírálata.“ Vigj. 1 felvonásban. Fordította Szász Károly.

magasabb, ugynevezett idealistikus vigjáték komikumában lehet főleg észlelni.

Mikor a költő alacsonyabb állásponton megelégszik azzal, hogy az élet botorságait mint ilyeneket csak individuális sajátágaikban állítsa elének, s ezek festésében csak egy kor, hely és nép egészen külön érdekeit tartja szem előtt, s a háttér, melyben képeit reflectáltatja, csak a közönséges existentia : akkor előre lemond a mélyebb jelentőségről, s komikuma soha sem tarthat igényt arra, hogy ideális hatásnak neveztessek. Ehhez az kívánatlik, hogy a különös, az individualis úgy kiszélesedjék a költői alkotásban, miszerint bár erőteljes vonásokkal, a nyers komikum formájában vagy groteszk stýlben fejzessék ki, benne a lényeg, az egyetemes, az örök emberi jelenjék meg úgy, a mint az ember minden korban s minden népek között lenni szokott. Az igazi felsőbb komikum gyönyöre nem pillanatnyi, hanem az életre nézve is gyümölcsöző.

Ez volna minden vigjátékírónak legfőbb feladata, melyet azonban kevésnek, legteljesebben Aristophanesnek sikerült megoldania. Mindazonáltal amaz alsóbb komikum mezején is lehet derék műveket teremteni, mert a nevetségest, nem mint világbotorságot, tehát nem a humor szemüvegével nézve, ez alacsonyabb állásponton lehet igazán minden fokozataiban rendkívüli húséggel és alapossággal ellesni, melyet aztán a komikailag kezelt szatira még az eszmék érdekében is hatásal tud feldolgozni.

Térjünk át a komédia magyarázatára.

II. Rész. A komédia.

9. §. A drámáról általában.

Hogy a komikumot, mint a szépnek fejlődésben megjelenő formáját, egész körében egy művészeti ág sem képes oly életteljesen kifejezni, mint a költészet, azt, mint vitán felülálló tényt egyszerűen csak megemlítjük. Az sem lehet tüzetes fejtegetésünk tárgya, hogy a költészeti alapformák között is a dráma az, mely a komikai világot, mint a valódi botor világnak eszményített mását úgy vezeti elénk, hogy a közvetlenül nyilatkozó nevetségést közvetlen s azért leghatályosabban szemlélhetjük. Maga a drámai művészet, tetőzete a többi művészeti ágaknak, s mint a „A tragédia elmélete”-nek szerzője mondja: „A drámai forma az, mely a nyugalma-vesztett élet (akár tragikus, akár komikus) küzdelmeit legtökéletesebben ki tudja fejezni. . . . A drámában jelenik meg a valódi költészeti ideál, mert csak a dráma képes felvenni az életet örömeivel és fájdalomival, úgy hogy a költői forma azonos lesz magával az élettel. Az élet az emberi cselekvésekben nyilvánul; az ember tetteiben érvényesíti magát; tehát a költői formák között is az a legmagasabb, mely az embert cselekvése körében, mint magát érvényesíteni akaró személyiséget erre célzó küzdelmeiben hozza elénk.“*)

E küzdelmekből két ellentétes életirány fejlődven

*) Névy : A tragédia elmélete. Bevezetés.

ki, midőn egy részről az eszme érdekében vivott komoly s a küzdőre nézve végzetes harc, más részről a közönséges lét örömeinek élvezhetésére irányult törekvés, s az élet apróbb bajaiból kiemelkedő életderű ragadja meg a művész lelkét, ott a tragikum boruja, itt a komikum vidámsága lesz a szépnek „új concret alakulása,“ melyek a drámaköltészetben a tragédiát és komédiát hozzák létre.

Egy töről fakadván mindkettő, jóllehet egymástól messze távozó ágakon hozzák sajátos virágaikat, még sem lehet rólok szólni a nélkül, hogy jellemzésökben a drámai művek egyetemes és közös tulajdonait meg ne vizsgáljuk.

A dráma a cselekvés költői formája, melyben tehát az ember akarati világa, a szabad elhatározásból eredő tettek s az akaratba átható szellemi élet egész köre jelenik meg. A dráma sem tisztán érzelmet és gondolatot, mint a lyra, sem pusztá eseményt, mint az epos, hanem valódi cselekvényt (Handlung) ad elő.

A cselekvény megjelentetett és tárgylagosított akarat, melyben a jellem érvényesíti magát. Míg az epikai esemény, mint valami magasabb hatalom műve vagy mint külső okok eredménye jelenik meg, s az egyéni elhatározás ezekkel áll összefüggésben, addig a cselekvényben az tűnik ki, mint képes az ember minden külső gát és kényszer daczára is szellemi függetlensége tudalmára jutni s e tudalmat átható, ha kell felforgató törekvésekben igazolni, nem ismerve nagyobb hatalmat, mint azt, melyet önkeblében hordoz. Ennek észrevételére leginkább a tragédiában jutunk; de a komédia, t. i. az igazi, a

modern drámai ideálhoz alkalmazott komédia is megkívánja, hogy olynemű cselekvény tegye ki tartalmát, melyben nem tisztán külső körülmények képezik a mozgató elemet, hanem a belső, a jellem. Jellem és cselekvény feltételezik egymást.

Világosítuk meg egy kissé a drámai élet eme két tényezőjét.

A jellem „az emberi szabadság organikus kifejezése, mely bennünk tevékenynyé és productivvá lesz, s bizonyos határozott, reális életkörben adott viszonyok és feltételek között fejlődik ki.“ Akarati elhatározási tevékenység, de bizonyos függés a körülményektől képezik tehát a jellem feltételeit, melyek mind oly egészet alkotnak, hogy az ember mint egyén, a természet és szellem egysége által létrejött mikrokosmos lép fel s képes önmagát személyisége határozott feltételeire támaszkodva, bármily életformában érvényesíteni. Mily helyt eme törekvés felébredt az egyénben, a kiható életmozgalom mindig összefüggésben marad a belsővel s annak csak úgy van aesthetikai jelentősége, ha ennek magyarázatára s a legfőbbnek, az ember erkölcsi világának művészeti értelmezésére szolgál.

És ez a dráma legfőbb feladata, t. i. megmutatni azon összefüggést, mely az ember belső és külső élete közt van, megmutatni, mint határozza el az egyén saját sorsát, mint lesz az erkölcsi szabadság önön büntető vagy jutalmazó istene. Az egész élet fejlődés, haladás; tehát a dráma is azt fogja megmutatni, hogyan fejlődik az ember önelhatározása körében azzá, a mi, sulyt fektetvén a forduló pontokra, melyek a sors kapujához vezet-

nek, mert az érdeket csak a küzdelmes haladás képes fentartani és növelni. Ahhoz, hogy az egyén egész jellemét feltárja, ellenhatások szükségesek, tehát a cselekvés egész folyamának azon uton kell haladnia, mely gátakat állít a czél elé. Minden drámai cselekvésben összeütközés, ebből folyó bonyodalmak vannak, s a kifejlet csak harcok eredménye. E harcokban kell szemlélet elé hozni az egyén beléletét; itt fogjuk látni a sziv titkait, a szenvedélyek hatalmát, az érzelmek magasztosságát épen úgy, mint ama számtalan különcséget gondolkodásban és érzületben, melyek a köznapi élet alakjait, a nevetséges jellemeket megkülönböztetik.

Mindezt másként teszi a tragikus, másként a komikus költő, de az előadásra, illetőleg az egész conceptio-ra és compositióra vonatkozólag áll azon szabály, melyet Vischer*) így fejez ki: „Was nicht blitzt, durchschlägt, zündet, ist nicht dramatisch.“ A dráma nem elbeszélés, hanem cselekvések előadása levén, élő alakjait csak ily mozgásban vezetheti elénk sikerrel, mert csak oly életmozgalmat ismerünk el drámainak, „mely mint közvetlen cselekvés a jelen alapján s ennek feltételei alatt lép elő, s oly processusban, mely minden belső és külső mozzanataiban, a bonyodalom kezdetétől annak kifejletéig, mint valóban megtörténő lesz szemlélhető***)“

Ismerkedjünk meg közelebbről a komédiában uralkodó széptani elvekkel.

*) V. 1390.

**) Dramaturgie oder Theorie und Geschichte der dramatischen Kunst, von Theodor Mundt. I. 68 lap.

10. § A komédia meghatározása.

A drámai költészet két ellentétes ága, ugymint a tragédia és komédia, mint önálló fajok, a bennök uralkodó közös művészeti elvek daczára is annyira különböznek, hogy a dráma elméletéből közölt néhány vonás távolról sem ad tiszta fogalmat kitűzött tárgyunkról; azért az eddig mondottak alapján tovább, és pedig szűkebben határolt uton kell haladnunk, hogy a komédiának világosan áttekinthető elméletét adhassuk. Az első kérdés tehát az lesz, mi a komédia?*)

Ezt legrövidebben így oldhatjuk meg: A komédia oly drámai mű, melyben a nevetséges, és ez által az élet derült oldala cselekvény alakjában megjelenítve adatik elő.

E meghatározás szerint, a mi egyenként a drámaiság fogalmából is érthető, világos, hogy sem az alanyi komikum ismert formái, sem csupán nevetséges alakok és helyzetek nem elégségesek a komédia tartalmához,

*) Eredete hasonló a tragédiáéval, t. i. a Dionysos ünnepein énekelt dithyrambból fejtett ki. Ezen énekekben ugyanis az emberi hangulat szélsőségei, a szilaj kedv és mély fájdalom nyertek kifejezést a szerint, a mint Dionysosnak, a természeti erők képviselőjének tavaszi, szüreti vagy téli ünnepeire vonatkoznak. A komédia neve a vidámságtól ($\kappa\omicron\mu\omicron\varsigma$) és énektől ($\psi\delta\eta$) származik, mert Dionysos szüreti ünnepein vidám, sokszor kicsapongó csoportoktól énekeltetett. Ezen énekek egyszersmind gunyoló irányúak voltak. A szüreti vigadók ugyanis hevenyészett álarcos menetekben jártak körül, s részint a körülállókát boszantották, részint nevetséges napi eseményeket beszéltek el, vagy épen ismert egyéniségeket állítottak gunyolva pelengérré. Különösen kitűnt e tekintetben Megara doriai város.

hanem kell, hogy minden, mi a drámai életmozgalom tényezőit képezi, tehát az érzületben, gondolkodásban, beszédben és tettben nyilatkozó komikum, a költő elmésége, gunya vagy humora a drámai személyekben tárgyilagositva úgy működjék közre, hogy egy életteljes cselekvény álljon elő, melynek komikai ereje a lét kelleméinek élvezetébe vezetvén benünket, ellensúlyozza a komoly életirány terheit és fájdalmait.

Mínt hogy a komikum cselekvény alakjában jelenik meg, ez pedig a jellemekre utal, lássuk, minő természetű a komikai jellem és a komédia cselekvénye.

11. §. A komikai jellem és a komédia cselekvénye.

Rajzoltuk már néhány vonással a drámai jellemet, s fenebb a komikai jellemről is emlékeztünk. Mondottuk, hogy ez akkor áll elő, midőn a szellemi élet komikai jelenségei valamely egyén személyiségének alkatrészeit vagy épen középpontját képezik s általok az egész alak komikai világitásba helyeztetik. E kevés szóban már élesen ki van fejezve azon széptani elv, mely szerint nem elég, hogy a vígjátéki személy csak mulattató s csupán a nézők szemében legyen komikus; ezt el lehet érni egyszerű elmésség által, mint a nevető Demokritos minden élettüneményt derült oldaláról fogván fel, jó kedvre hangol, kaczagásra kelt a semmiségében felfogott és megmutatott világ felett, de ő maga csak komikai tehetség és nem komikai jellem. Ennek a „vis comicát“ önmagában kell birnia, a nevetségest alkotó ellentéteket önmagában kell hozdoznia; ezeknek kell ama „tevékeny

gokat a nevetés tárgyává tenni s így a vis comicát magokból mint objectumból kisugároztatni.

Az első osztály tagjait a közönséges élet alakjai közt gyakrabban találjuk, mint a másodikéit. Bohtz a fenjelzett helyen mindazon egyéneket az első osztályba igtatja, kiknél a tartalmatlan pathos oka a nevetségeségnek. Valaki többnek akar látszani, mint a mi valóban, s mi természetesebb, mint hogy az első kritikus helyzetben el fogja magát árulni, s az éles szem átpillant a roszul szabott színpadi öltönyön, s az, a ki a maga valóságában komoly, értelmes embernek tartatott volna, komikai bolonddá lesz. És hány faja van ezen bolondoknak! Még azok is, kik valóban az eszmény felétörekeshetnek, okvetlen ily szempont alá esnek, mihelyt az eszmény „fixa idea“ lett náluk, mert a reális élet, melyet egy képzelt világ mellett elfetledtek, minden lépten - nyomon csuffá teszi őket. Különbözik a köznapi élet e nemű nevetséges jellemei csak a költői alkotásban válnak igazán komikaiakká, mihez nagy művészi erő kívántatik. A költőnek rendkívüli tapintattal a valóság iránt, és a teremtő képzelem gazdaságával kell birnia, hogy akkor, midőn a botorság végleteit adja elő, ne engedje a meztelen, nyers élet belevegyülése által a derült játékot elenyésztetni. Még a köznapi valóságban is csak akkor fog nevetést kelteni a bolond ötlet, ha vagy nem tudjuk, hogy abban igazi bolondság nyilatkozik, vagy ha hirtelen meglepetésünkben illusio által az eszeveszettnek saját belátásunkat, értelmünket tulajdonítjuk.

Átalában az öntudatlan botorság levén az ily komikai jellemek feltétele, mindazokat ide számítjuk,

és productiv“ erőt képezniök, mely az egyént saját személyisége körében életképessé teszi. Aristophanes jellemei szolgálnak példakul.

Átalánosau tudva van, hogy a vigjátékirók különös előszeretettel használják fel mint a komikai hatás tényezőjét az oly alakot, melyet a theoria „vig személynek“ nevez. Ez a komoly életjelenetek parodizálása, szikrázó élcz, tréfa és cselszövény által nem ritkán oly műnek is sikert szerez, melyben egyetlen művészileg keresztülvitt komikai jellem, sines s egyáltalában nem lehet csodálnunk, hogy a legkülönbféle állásban és costumeben felléptetett, tulajdonkép a régi népies bohózatok kópéjának finomabb szabásu, modernizált ivadéka szivesen látott vendég a szinpadokon. De mindig tévedés volt és lesz ez alakot egyszerűen komikai jellemnek tekinteni. Ehhez, mint mondók, más feltételek kívántatnak, melyeket hogy megértsünk, a dolog mélyére kell hatolnunk.

A nevetséges képviselőit, mint Bohtz is tevé*), átalában két nagy csoportba lehet osztani.

Az egyikbe azokat lehet sorozni, kiknek nincs tudalmok arról, hogy nevetségesek, azon ellenmondások, melyeket szellemi életök nyilvánulásai színre hoznak, a jóhiszeműség ápolgatása alatt élnek a jellemben. A másik csoportba azok tartoznak, kik világos öntudatával bírnak a rájuk tapadt ellenmondásoknak, de megvan nálók egyszersmind a szellem azon szabadsága, a humor azon emelkedettsége, mely képessé teszi őket, önönma-

*) V. ö. Über das Komische und die Komödie 59. és köv. alpokat.

melyek adott és állandó társadalmi intézmények, szokások és erkölcsök között fejlődnek, s ugyanazon, mintegy családi jellemvonást nem ugyan vér szerinti, hanem véralkat szerinti utódaikra átszármasztatják. A fősvény, charlatan, élősd, kaczer, pedans, bürokrata, stb. valódi típusok, melyek az ember örökké fenmaradandó gyengeségeiben gyökerezvén az emberiség közül soha ki nem halnak.

Más természetűek azon komikai jellemek, melyek, mint mondók, tudatával bírnak a rájuk tapadt ellenmondásnak, de elég szellemi függetlenséggel is bírnak saját nevetségességüket mint tárgyat tekinteni, melyet nem csak magok használnak fel játéku, hanem tulesapongó szeszélyök és humoruk által képesek magokat másoknak céltáblául kitenni s ezekkel önönmagok felett kacagni. Falstaff azt mondja: „Nem csak én magam vagyok elmés, hanem oka is annak, hogy mások elmések legyenek.“ És valóban ő azon „vig személyek“ örök példánya, kikben a komikai talentum mellett megvan, és pedig a legbővebb mértékben, a komikai jellem minden feltétele, s mint ilyen egymaga szabály gyanánt szolgálhat. Az ily alak „kettős természetében minden egyoldalú korlátozott komolyság megszűnik“ s a derűtség és kedv habzó patakként ömlik ki belőle, nincs az életnek jelensége, melyet, mert maga felett is tud kacagni, vidám oldaláról ne bírna felfogni. Ő ugy szólván a nevetés istenét képviseli, s magának a komikus költőnek „alter egoja,“ a humor testté lett igéje.

Ha már az eddig mondottakból az eredményt ki akarjuk vonni, azt fogjuk megállapítani, hogy a komé-

dia mindkét fajtáju jellemeket fogja, sőt kell is használnia. A kópé vagyis a „komikailag szabad alany“ főkép activ szerepet fog játszani, míg a bolond, vagyis az öntudatlanul komikai személy inkább passiv tartja magát. Amaz, mint lelke a vigjátéknak, vezeti a játékot, ez a játék tárgya lesz.

Lássuk már most, miként érvényesülnek a cselekvényben a jellemek, vagyis miként alakul egy életteljes, drámailag egész cselekvény?

Abhoz, hogy a jellem a maga valósága szerint kibontakozva, drámai érdeket keltsen, szükséges bizonyos határozott cél felé törekednie, tehát kiható munkásságot kell kifejtenie. E munkásság a cselekvény. A cselekvényben összeütközés, bonyodalom és kifejlet van, melyek itt ugyanazon dialektikát tüntetik fel, mint a tragédiában, csakhogy más életalapokon. Míg a tragédiában a szellemi vonatkozások egész gazdagsága, a lét setét mélységei tárulván fel, a cselekvény ama mozzanatai az átható pathosban, radicalis törekvések csomóiban merülnek fel, addig a komédia cselekvénye inkább az élet felszínén maradván, a mindennapiság tarka világát, s ennek váltakozó alakjait vezeti elénk, kiknek sorsában tehát a közönséges lét feltételei érvényesítik hatalmokat. E szerint a három mozzanatot is más szempontból kell vizsgálnunk.

A komédia minden nemzetnél úgy jelent meg mint a tragédiának lényeges és kiegészítő vizsája, mondhatni fonákja, a mennyiben ennek nagy és magasztos jelenségei helyett „a komédiában a kis embereknek a kis sorssal való küzdelme“ adatik elő. A komikai jellem magvát

mindig valamely egyedi vágy, tehát egészen személyes érdekből folyó törekvés képezi, a mi az eszmék álláspontjáról nézve köznapi önzésnek, tehát gyengeségnek tetszik. Az akadály, melybe ütközik, nem az egyetemes világrend, hanem hasonló személyes érdekek, cselszövény, önkény, és a mi az egyetemes világrendnek valódi fonákját képezi, a véletlen.

Ez a vigjáték elméletének egyik legérdekesebb pontja.

A dramaturgia felállítja az egyetemes szabályt, mely szerint a dráma egy bevégzett, belsőleg összefüggő, erkölcsi világot képez, melyben a következetesség, indokolás, elengedhetetlen kellékek, úgy hogy a következő mindig az előzmény eredményeként tűnjék fel. De tekintve az embernek a természettől, a közönséget lét alapjaitól való kisebb-nagyobb függését, azt is kimondja, hogy ama kérlelhetetlen kényszerűség és szükségesség még az élet nagy kérdéseit költőileg megfejtő tragédiában sem érvényesíthető oly merev szigorral, hogy a véletlen legalább a drámai alkotás „peripheriájában“ meg ne jelenhessék; míg azon műfajra nézve, mely lényegénél fogva a köznapi élet körében mozog, hol az eszményítés a nevetséges küzdelmekben mutatkozó erkölcsi szabadságra nézve se nem szükséges, se nem lehetséges oly mérvben, mint a komoly küzdelmek mezején, jelentékeny szabadalmakat enged meg azon tényező alkalmazása iránt, melyet esetlegnek vagy véletlennek nevezünk.

Hettner e kérdésre nézve így nyilatkozik: „A tragédiában az erkölcsi világrend szükségessége jelenik

meg. De e szükségesség alá nem minden jelensége esik az életnek. Vannak zavarodások (Störungen und Trübungen), melyek által a világfolyás ezen erkölcsi és észszerű szükségessége megszakasztatik. A művészi szellem, mely nem más mint a reális világviszonyok eszményítő visszatükrözője, e zavarodások felett is uralmat vesz. Innét származik a komédia. A komédia világa az önkény és véletlen világa*).

Az önkény és véletlen tehát a vigjátékköltő combinációjában meglepő helyzetek teremtésére lényeges szerepet játszhatik, csak hogy egyiknek sem szabad az aesthetikai mértéken túlmenni, mi akkor történék, ha az egésznek alapeszméjéhez nem alkalmazkodnának s a vigjátéki szabadabb „kasuistiká“-nak megsemmisítését eszközölnék. Az önkény pl. tág mezőt nyer a phantastikumban, de hogy ebben is szükséges az ideális valószínűség, azt kellő helyen már megmutattuk (Lásd a 6. §.-t.)

A véletlennek különösen a bonyodalmak létrehozásában van nagy jelentősége. Midőn oly dolgok találkoznak, melyek egymást minden áron kerülni akarják; mikor a legbölcsebbnek hitt számítást egy láthatatlan, boszantó daemon hiúsítja meg, s annak eredményét épen ellenkezőre fordítja; mily nevetséges helyzetek fejlődnek ott! A sokféle felcserélés, félreértés, mint a „Tévedések vigjátékában,“ kimerithetetlen komikai erőt hordanak magokban. A véletlen egy kobold, az a ját-szi, örök szeszélyü tündér, kit Shakspeare a „Szentivá-

*) Das moderne Drama. 146.

néji álomban“ Puk neve alatt testesített meg. Ki ne ismerné azon önjellemzést, melyet ez magáról ad a vég jelenetben?

A véletlent ily daemonnak képzelve, az általa előidézett bonyodalmakat méltán úgy tekintjük, mint kiszámított cselszövény eredményét, mint „intrigue“-ot.

Ez a vigjátéki cselekvény-fejlésnek leghatalmasabb mozgatója, új és váratlan helyzetek teremtője, melyek gyorsan s a „legeredetibb keresztesetekben“ váltják fel egymást, úgy, hogy a kötött csomók csak azért látszanak egy látszólagos szerencsés fogás által szétbontatni, hogy rögtön újak alakuljanak. De a cselszövény, mely öntudatos szellemi munkásságra utal, tulajdonkép valódi személyekben jelenik meg. A csel megjátszást, s így oly értelmi és realistikus fölényt feltételez, melylyel valaki másnak törekvéseit képes megghiúsítani. Végtelenül nyer érdekekben a bonyodalom, ha az aknákat ellenaknákkal teszik a személyek kártalanokká, ha egy jól kigondolt cselszövénynek egy még ügyesebb áll ellenében, míg a komikai katastropha mindent kiegyenlít. Egyébként megjegyezzük már itt, hogy az intrigue nem minden vigjátékban egyenlő fontosságu; hogy bár a bonyodalom egy életteljes drámai cselekvénynek szükséges feltétele, a költői conceptióban gyakran nagyobb súly van fektetve a lélektani fejlemények komikumára, mint külső esélyekre, melyeken a cselszövény többé-kevésbé alapszik. Így származott a két komédiai faj: a jellem- és cselvigjáték, melyekről a komédia fajainál lesz tüzetesebben szó.

A komédia cselekvényének utolsó mozzanata a ki-

fejlet, melyet komikai katasztróphának nevezünk.

Minden drámai cselekvény kifejtésének megnyugtatónak, azaz olyannak kell lennie, hogy benne a lét megzavart harmoniáját ismét helyreállítva, a küzdelmeket a tényezők álláspontjához képest kiegyenlítve s a küzdő feleket a költői igazság szerint büntetve vagy jutalmazva lássuk.

A tragikai katasztrópha a hős bukását tünteti fel, hogy az erkölcsi világrend sértetlen maradjon; de az eszme túléli a harczos testi halálát, úgy, hogy maga a bukás megnyugtató, „mert az erkölcsi szabadság nincs megtörve általa; az eszme, mely egy időre a korlátolt alanyban jelenik meg, megőrzi végtelenségét, s ennek tudata emel, lelkesít akkor, midőn az egyén sorsa felett a részvét könyeit hullatjuk.*).“

A komédia a realitásnak, az eszme egyeduralma ellenében a természetnek jogosultságát tünteti fel. Ide ömlik ki a cselekvény folyása, és pedig azon szükségességgel, mely a tragikai katasztróphát előidézi. Jóllehet ugyanis a komédia világot az önkény- és véletlenének neveztük, ezt nem úgy kell érteni, mintha itt minden vad, törvény nélküli zavarrá gomolyodhatnék; így nem lehetne szó művészetéről, szépségről; csak hogy a komédia, épen mert az életet a tréfa, játék szempontjából fogja fel, elburkolja a mindenütt uralkodó rend elvét; a szükségesség, mint Carrière mondja, itt „rejtett istenné“ lesz, a ki a látszatot és önkényt, sőt ezeknek az eszme feletti színleges diadalát is megengedi, elvégre

*) Névy : A tragédia elmélete. 30. l.

azon tudatot kelti fel a nézőkben, hogy minden viszásság és ferdeség önönmagát semmísíti meg, s ezen lát-szólagos össze-visszából az egyedül helyes, a jó és igaz eszméje, a józan s nemes emberi természet emelkedik ki diadalmasan; „a véletlenből, a dolgok törvényszerű menete bontakozik ki, s minthogy végül minden jól üt ki, megismerjük a gondviselés nevelő kezét, s a jeleneti világ bonyolataiért vigasztaljuk magunkat az isteni örök szeretettel.*)“

A vígjáték kifejelete midig szerencsés. A józan törekvés célhoz jut, a botorság pórul jár, de maga a személyiség sértetlen marad; öntudatunk örvend a szabadságnak, melyet még a végesben is uralkodni látunk, örvend a helytelenség meghiusulásának, s derült kedélyvel szemléljük, mint válik az ember megnyugtatójának és boldogságának tényezőjévé a kijózanodás önön tévedeséből.

Epen ezen kijózanodásban fekszik a komikai katastropha. A cselekvő személyek egyszerre azon pontra jutnak, hogy belátják, miszerint nevetséges, absurd szerepet játszottak, készek magokat a dolgok valódi, törvény- és észszerű rendjéhez szabni, hogy azt, a mit másutt kerestek, a természeti jóllétet és megnyugvást zavartalanul élvezhessék. Így derül fel az elhomályosodott légkör, melyben mi is örömmel engedjük át magunkat a lét élvezetének**).

*) Carrière : Aesthetik. II. 614.

**) Legyen szabad e jegyzetben idézni Goethe egyik prologjának azon részét, mely a jelenkori vígjáték irányát és hatását oly kitűnően, oly igazán műzsai könnyűséggel és emelkedettséggel jellemzi :

A vigjátéki cselekvényt eddigelé úgy tüntettük fel, mint a tragediáénak tökéletes ellentétét, kiemelve, hogy mindegyikben mások az életalapok és hatalmak. Szándékosan mellőztünk egy, a jelenkori komédia körében igen fontos kérdést, azt t. i, mily tért foglalhat a komoly elem oly műfajban, mely az életet derült oldaláról s a már ismert vég hatással festi? A következő ezikk adjon erről felvilágosítást.

12. §. Komoly elem a komédiában.

Ha a drámai fajokat különválásuk szerint első, klasszikus képviselőik, ugymint a görögök, s ezek közt Aeschylus és Aristophanes műveiben vizsgáljuk, azt vesszük észre, hogy ezen alapban kétségtelenül rokon szellemek ellentétes álláspontokon az életirányok mind-

... Wenn obere Regionen so sich halten,
 Wo Fürst und Fürstin überschwenglich walten,
 So mag darauf Gewöhnliches geschehn !
 Ein Bürger kommt, auch der ist gern gesehn,
 Mit Frau und Kindern häuslich eingezwängt,
 Von Grillenqual, von Gläubigern gedrängt,
 Sonst wackrer Mann, wohlthätig und gerecht,
 Nach Freiheit lehzend, der Gewohnheit Knecht ;
 Die Tochter liebt, sie liebt nicht, den sie soll,
 Ein muntre Sohn, gar mancher Schwänke voll,
 Und was an Oheim, Tanten, dienstbare Alten,
 Sich Charaktere seltsamlich entfalten :
 Das alles macht uns heiter, macht uns froh,
 Denn ungefähr geht es zu Hause so.
 Und was die Bühne künstlich vorgestellt,
 Erträgt man leichter in der Werkelwelt ;
 Die Thoren lässt man durch einander rennen,
 Weil wir sie schon genau im Bilde kennen.

két szélsőségét, a tragikait és komikait már hátrórozott szétváltságukban fogván fel, világnézetök a művészetben is úgy érvényesül, hogy a tragédia az életnek kizárólag setét, a komédia kizárólag nevetséges oldalát veszi fel, és pedig nem töredékekben, hanem mindig egészben, amott az abszolút szükségesség tragikai kényszerét, itt egy felfordult világ óriási botorságait szemléltetve. Mint amott a komikum legkisebb árnyalata, úgy itt a tragikum fellegeinek legcesekélyebb foszlánya sem mutatkozik, s jóllehet Aristophanes világosan reflektál nemes keblében hordozott eszményeire: ez csak a legszabadabb játék, a legcsapongóbb humor képei alatt történik, de a tragikai hatás eszközeit soha sem használja.

Tekintsük azonban már az újabb görög vígjátékot, a spanyolokét, Shakspere komédiáit s általában az egész jelenkori komé diairodalmat, s látni fogjuk, hogy a komikai kataszropha oly jellemekből és életviszonyokból is kifejlődhetik, melyek a komikum alkatrészei mellett jó adagot bírnak a tragikumból, úgy hogy általok első pillanatra nem a nevetséges világba, hanem a komoly pathos és erős küzdelmek mezejére helyeztetünk, a bonyodalmakban életbe vágó érdekek harcát szemléljük, s csak a kifejletben tisztulnak ki e zavaros hullámok, hogy bennök az ellenmodásoktól megszabadult élet derült ege tükröződjék.

Ily kifejlet mellett a művet elemei daczára sem fogjuk egyszerűen „drámának“ vagyis a tragédia és komédia közti átmeneti fajnak nevezni, hanem valódi vígjátéknak, melynek éle t. i. a kataszrophában egészen komikai, s oly hatású, hogy a költő világnézetében

végül is a komoly életviszonyok felett uralkodó, derítő hűmört érezzük ki. (Sok hűhó semmiért. Szeget szeggel. Minden jó, ha vége jó.)

Régibb és újabb műremekekre támaszkodva tehát határozottan kimondhatjuk az elméletben, hogy a komédia felveszi a komoly elemet azon fokig, a mely a derült megoldást megengedi. A jelenkori drámaköltészet ugyanis abban különbözik az antiktól, hogy a költő nem ott fogja fel az életet, a hol az tökéletes ellentétekbe szétválván a tragikai és komikai oldalt kész, tárgyias képekben mutatja fel, hanem az új kor ideáljához képest mindent bensőleg, alapjában, fejlődésében ragad meg, saját korához forrva, együtt érzi annak minden érlüktetését, világnézetébe belefoglalja mindazon elemeket, melyeket az egyének sorsában tényezők gyanánt ismert fel, s megmutatja, mint támadnak az ellentétek. S ha a tragédiában bizonyos szelidebb ellentépek vagy éppen komikus mozzanatok enyhíthetik a sötét hangulatot, és pedig szilárd művészeti elveknél fogva : a komédiában még tágabb tért követelhet magának a komoly elem, mert ez csakugyan gyakori társa a közönséges élet geniusának.

És ez által semmit sem vesz a jelenkori komédia se művészi jelentőségéből, se komikai hatásából. Midőn a költő lemond azon előnyről, hogy egy tárgyon vagy képen egyszerre hozza szemléletünk elé a nevetségest úgy a mint az szembeszökő colossalis botorság alakjában jelenik meg, s a helyett inkább mélyebb, rejtettebb, lélektani utakon halad, hogy az ellentéteket, bár a komoly életezők természetes fegyvereivel, komolyan

küzdve hozza napvilágra, azt nyeri, hogy összefüggő, teljes cselekvényt adhat, melynek bonyodalmai, s az ezekben érvényesülő élethatalmak világos öntudatra, s a vigjáték erkölcsi hatását tekintve, gyümölcsöző eszméletre ébresztenek.

A veszélyt, hogy az ily *conceptio* szerint nem komédia, hanem átszüretlen elemek vegyítékéből ellőállandó *tragi-komédia* lesz, a költő *geniusa* fogja elhárítani. Még azon esetben is, ha, mint Gozzi tette, e czimet írja művei homlokára, kötelessége a művésznek ugy egybeolvasztani a különböző alkatrészeket, hogy a mű összetes benyomása a tiszta komikum feltételeit és hatását juttassa érvényre.

13. §. A komédia *conceptiója*.

Mielőtt a komédia belső és külső technikájáról érdemlegesen szólnánk, szükségesnek tartjuk a drámai-alkotás első mozzanatáról, a *conceptió* ról legalább annyit mondani, a mennyi, e sokfelé ágazó műfaj kivétel-jogait nem tekintve, általában elmondható. A részletekre csak a fajok ismertetésénél lehet kiterjeszkedni.

A *conceptio* minden drámai műben oly felfogása a jellemeknek és cselekvénynek, hogy bennök a tragikai vagy komikai eszme életteljes formát öltve jelenhessék meg. Hogy ezt téhesse a költő, Aristoteles tanácsa szerint mind a jellemeknél, mind a cselekvénynél mindig a szükségeset vagy a valószínűt kell keresnie, ugy, hogy mindegyik csak azt mondja vagy tegye, a mi szükséges vagy valószínű, és abban is, a mi azután (a későbbi fej-

leményekben) történik, csupán a szükséges vagy valószínű mutassa magát *).

A conceptioban tehát mindenekelőtt a költői igazság lesz a fő szempont, mely mind a jellemeben, mind a cselekvényben, még az önkény és véletlen játékaiban, a realistikus úgy, mint a phantastikus irányban érvényesülni fog. A vigjátéki szabadabb Múza ugyan túlteszi magát azon szabályon, mely a tragikai conceptióban uralkodik, s az idealizálás azon fokára, mely a komoly drámában szükségeltetik, csak ritkán emelkedik; de bár tárgyánál és céljánál fogva kevesebbé emeli ki alakjait a valóság korlátaiból, vagy ellenkezőleg, humora által groteszk alakokat teremt, egyet soha sem fog nélkülözhetni, azt t. i., hogy a jelleme és cselekvény számára oly középpontot keressen, mely a drámai művet, mint ilyent, összetartó erővel művészi organismussá tegye. Mint tragikai, úgy van komikai eszme is. A közép és súlypont az egész alkotásra nézve ezen komikai eszme legyen, melynek kisugárzása a sokszor emlegetett életderü.

Érintettük már az objectiv világ komikai jelenségeit, azon életköröket és viszonyokat, melyek a vigjátékírónak alapot és anyagot szolgáltatnak; azt is megemlítettük, hogy bár a jelleme és cselekvény egymást feltételezik, a költő mégis egyikre vagy másikra fektethet kiváló súlyt; most csak arra utalunk még, hogy a vigjátéki conceptióban okvetlen bizonyos irányeszme is felszínre jő, s az, a mire az általános részben nyomatékot helyeztünk, az ironia és szatira tért követel magának. A vig-

*) As. Poetica XV.

játékköltő nem moralizál, de álláspontja, viszonya saját korához és nemzetéhez, a reális viszonyok világos áttekintése, a mindennapi botorságok szemlélete, melyek első impulsust adnak geniusának, úgy fognak hatni már a conceptióra, hogy a valódi művészi hatás mellé az erkölcsi is járul s a komédia szerzője, még a legszabadabb és függetlenebb is, közvetve nevelője, oktatója lesz övéinek.

Igaz, hogy minél nagyobb mérvben használja fel a költő e g y kor és nép adatait, annál többet vesz egyetemes jelentőségéből; de hatni, gyümölcsözőleg hatni egy kor izlésére, erkölcsére, a lángelmék ritka jutalma. Egyébként az, a mi igazi műdarabban örök, élvezhető lesz a későbbi korokban is.

A mondottakból ne következtesse senki, hogy a vigjátékköltő nem állhat egyetemes állásponton s nem nélkülözheti a korszerű czélatokat. A képzelem ereje túlemelhet benünket a reális életviszonyokon, egy örök, mosolygó világot alkothat, s a „Szentiván-éji álom“ képeit láttatja velünk, melyeknek komikai hatása mindig egy, örökkévaló!

14. §. A komédia compositiója.

A compositiónak, mint a felfogott cselekvény szervezésének azon egyetemes törvénye van, mely szerint a műnek „oly drámailag elkészített s berendezett“ tartalma legyen, mely a műfaj természete szerint a tragikai vagy komikai eszmét egész folyamatban kifejezni, s a nézők kedélyében a tragikum vagy komikum hatását „művészi-
leg a lehető legmagasabb mérték szerint érvényesíteni“ képes legyen.

Miután az általános drámai törvények minden drámai műre alkalmazhatók, kimondjuk, hogy ama feladathoz képest a vígjátékban is szükséges mind a jelleme, mind a cselevények azon sajátosságait kiemelni, melyekben a komikai hatás alapja van.

Azonban részletekbe bocsátkozni itt is fölötte nehéz. A komédia tetemesen több fajban válik szét, mint a tragédia, s e fajok a conceptióban s így a belső szerkezetben is sokkal távolabb állnak egymástól, mint a tragédia fajai; különben is a komédia sokkal inkább befolyása alatt áll a koriránynak és a sajátos nemzeti szellemnek, mint az eszményibb és így absolute művészibb tragédia; azért a compositióról, s már itt kimondjuk, az egész technikáról bajosabb egyetemes kimerítő szabályokat adni. Maga Freytag Gusztáv, ki „Die Technik des Dramas“ czimű kitűnő munkájában mélyelműleg fejti ki a komoly dráma szervezeti kellekeit, tartózkodik a komédia szerkezetébe bocsátkozni, azzal indokolván e tartózkodást, hogy a németeknek még nincs oly komikai vagy humoristikus előadásuk, mely a házi és családi élet anekdotáin túl menve, általános emberi érdekek tágabb köreinek rajzolásába bocsátkoznék. Freytag a maga álláspontján akkor képzei lehetségesnek a vígjáték kifejtett technikáját, ha a fejedelmek gyengeségei, a városbeliek politikai nyárspolgársága, a junkerség gőgje, korunk számos sociális ferdeségei a magok vidám és stylszerű értékesítését megtalálták a művészetben.

Világos, hogy a derék német költő és tudós szemel előtt Aristophanes lebegett, midőn e megjegyzést

tette; de érezvén, hogy a modern ideálnak többé nem felel meg az aristophanesi alak, s jelenkori vigjátékunk tárgyai azon magas komikum hordozására nem alkalmasak, melyek az ó-attikai komédiát páratlanná teszik, megelégszik azzal, hogy a jövőre utal s attól várja a kérdés megoldását.

Mindazonáltal a compositióra és az ettől feltételezett technikára nézve még sem lehetetlen irányelveket megállapítani.

Fogadjuk el a komédia azon formáját, mely a modern népeknél általános, s egy Molière, Sheridan, Moreto, Scribe, Gutzkow munkáiban világirodalmi tekintélyt vívott ki. Ezekben azt látjuk, hogy akár a jellemre akár az intrigue-re fektesse a fő súlyt a költő, a compositióban a kettőnek harmonikus összeolvasztására törekszik, s különösen egy egész, organikus cselekvényben iparkodik a komikumot kifejezni.

Az egység tehát, eme legfőbb széptani elv a komédiában is érvényesül, s bár itt, mint tudjuk, önkény és véletlen üzi játékait, de ezek is a művészet hódító ereje alatt fognak állani, s úgy fognak az egésznek szervezetébe illeni, hogy a kifejlet megnyugtató hatásának ők is tényezői lesznek. Az egységes cselekvény itt épen úgy, mint a tragédiában, fog birni oly kezdettel, vagyis alappal, melyből a fejlemények érthetően indulnak ki, középpel, melyben a személyek célra törekvő cselekvése egész hatálylyal érvényesíti magát, s véggel, mely a megoldást tünteti fel. Egy fő személy inkább csak azon fajban kívántatik, mely conceptionjánál fogva egy jellemet állit előtérbe, hogy ennek

legsajátabb egyénisége hozdozza a cselekvény széptani hatását; míg a cselszövényekben mozgó faj a kölcsönös megjátszás természeténél fogva két vagy több személy közt szokta megosztani az érdeket. A tér és idő egységével a szerves alkotás határain belül a vigjátékiró teljes szabadsággal bánhatik el. Az epizódok, a meddig az érdekeltség és komikai hatás szintén tényezői, nem ellenkeznek a vigjátéki műalkotással, de kell hogy, bár csak mint alárendelt mozzanatok, a cselekvény egészéhez illők legyenek.

A valószínűséget, mint a vigjátéki jellemek és cselekvény kellékét, szintén körül lehet irni, jóllehet a korlátok itt lényegesen tágabbak, mint a tragédiában.

A tragikai jellem és cselekvény valószínűsége, vagyis a költői igazság abban áll, hogy nyilvánulásuk és lényegök szerint a nézők egyetemesen érthető tartalmat ismerjenek fel bennök. A jellemeknél a természetesség, a cselekvényeknél a szigorú indokolás lesz a valószínűség alapja.

A komédiában is a költői igazságnak kell uralkodnia, de mert itt minden a játék bélyegét viseli homlokán, mely gyakran gunyban és caricaturában tetszik magának, mind a jellemek, mind a cselekvény alkotásában megengedhető a tulzás, legalább addig, míg a nézők phantasiája képes a szétvont kereteket, nagyított idomok körvonalait áttekinteni. Hibás csak az olyan alkotás, melyben belső igazság nincs, s még a képzelem sem találja meg az összetartó fonalat, az egészen áthuzódó életeret.

Még a jellemek fokozatos fejlődését s a cselekvény

oly haladását kell megemlítenünk, mely az érdekeltséget leköti és növeli.

E tétellel ismét oda jutottunk, a hol a komikai cselekvény mozzanatainak fejtegetését abbahagytuk. A compositiótól fog függeni az összeütközést, bonyodalmat és kifejetlet egymásból úgy következtetni, hogy a drámai fejlődés és emelkedés minden föltétele érvényre jusson. Itt már aztán határozott technikai törvények lépnek előtérbe, melyeket szintén megkísérlünk röviden körvonalozni.

A dráma technikája kétféle, u. m. belső és külső. Amaz szorosán összefügg a dráma lényegével, ez inkább accidentális és a színpad igényeitől van feltételezve. Itt természetesen a belső technikáról van szó, mely nem egyéb, mint a komédiának művészi berendezése, mely azonban az eddig fejtegetett elveknek megfelelően, a mű terjedelmét is meghatározza, annak felosztását s a cselekvény fokozását „nem csak a színileg lehetséges mértéke szerint“ eszközli, hanem a cselekvény minden lényeges mozzanatát élesen kiemeli és elkülöníti, honnan azután a szakaszok vagy felvonások származnak.

A technikának mindenekelőtt meg kell jelölnie az expositiót, mely, mint minden drámai műben, úgy itt is a cselekvény alapját, a bonyodalom első szálait, melyek az összeütközéshez vannak kötve, tartalmazza. A jellemek komikai vonásaival megismerttet, a cselekvényeket előkészíti, vagy már meg is indítja, s mint a tragédiai expositió, a megfelelő drámai hangulatba emeli a nézőt.

Az expositiót követi a szorosán vett bonyoda-

lom, mely a vigjáték lényege szerint vagy a jellem sajátosságos nyilvánulataira, vagy az öntudatos cselszövény és véletlen játékaira, az intrigue-re van fektetve.

Amott a bonyodalom közönségesen egyszerűbb, mert érdekeltségünket a költő főképp az eredeti lelki jelenetek, a jellemelek tisztán komikai tulajdonságai által veszi igénybe; míg emitt a meglepő helyzetek, egymáson felülkerekedő cselek szövevényei által kelt hatást.

A bonyodalmakra nézve általában azt kell megjegyezni, hogy azokat a költő ne mint vég célta, hanem mint eszközt tekintse, mely a kifejelet csattanó voltát, a meglepetések és hánykódó érzelmek közt is helyesnek és természetesnek tartandó katastropha komikai hatását készíti elő. E végből a bonyodalom ne legyen túlterhelt, erőtetett: mert habár van is rá eset, hogy egy költő, mint Calderon „a Véletlen bonyodalmai”-ban, a legkülönczebb compositióból is szerencsésen ki tud bontakozni, az is megeshetik, a mit Scribe-ről anekdota gyanánt följegyeztek, hogy t. i. régibb darabjainak előadásánál önkéntelen felkiáltott: „Hogyan keveredem én ki ebből?” E helyzetbe még inkább beleeshetik a néző, ki a tarka-barka dolgok közt könnyen elveszti a fonalat, s rá nézve kész a bábeli zavar.

Jól felfogva a dolgot, mindenki egyetért Diderot-val, ki azt mondja valahol, hogy a fejlődést nem kell a nézők előtt elrejtteni. E szavak bizonyára nem annyit jelentenek, hogy „az indokok és drámai jellem esemény-szerű bonyolulatai oly készen és átlátszón legyenek a néző előtt kiterítve, hogy ez az ujjain kiszámithassa, mint fog minden történni;” hanem arra utalnak, hogy

a költő a nézőt „saját teremtő álláspontjának magaslatára emelje.“ A homályos mozzanatok általában kerülendők ; a regényszerű meglepetéseknek mindig csekély értékök van a drámában. A komédiában is teljesen érvényes az, mit Mundt állit: „A drámai bonyodalom rejtett fonalainak világosaknak kell lenni a néző előtt, de ez nem kevésbbé egész szellemi feszültségével legyen a bonyodalmakba vonva, hogy a catastropha a néző személyére nézve is catastropha legyen, s a drámai megoldás, mint egy egész emberi kérdés kibontása egyszerűsmind jóltevő megkönnyítése lehessen az abban részvevők mindegyikének.“ *)

A vígjátéki bonyodalmakban épen úgy megkivántatik a válság (krízis), mint a tragikaiakban. Minden műszabályos komédia szerkezetében élesen ki van emelve a pont, hol az érdekek harcza tetőpontra jut, valamint a komikai sorsfordulat (peripetia) is; de ez nem zárja ki, hogy új, élénkítő és bonyolító mozzanat ne szövődjék a cselekvénybe közvetlen a catastropha előtt; ez a nézők szellemi feszültségének új tápot ad s a kifejlet csattanós voltára roppant befolyással van. Scribe „Egy pohár víz“-ében a harcz Marlborough herczegnő és Bolingbroke vicomte közt a III. felvonásban éri el tetőpontját. Az utolsó jelenet zárszavai:

Bol. La partie est superbe !

Abigail. Elle est perdue !

Bol. Elle est gagnée !

A sorsfordulat a pohár víz történetében van, de az

*) Th. Mundt : »Dramaturgie« I. 137.

V. felvonásban, midőn a hercegnő a királynőnél az elrejtett Mashamet megtalálja, a kifejtlet egészen más irányt látszik venni; azonban Abigail elhatározása rögtön kellő mederbe tereli a cselekvényt, s ő kedvesét férjül, Bolingbroke pedig a miniszterséget nyeri, a hercegnő, pártjával, együtt megbukván.

Szigligeti „Fenn az ernyő, nincsen kas“ című jól szerkesztett vigjátéka II. felvonásában Várkövy, midőn Rejtey tanácsára „felidézte a nagyravágyás szellemét,“ mélyebben pillant az „angyalnak“ hitt Gizella szívébe, ki már most hasztalan iparkodott őt czélzások által határozott vallomásra bírni, s a belépő családfőket azon nyilatkozattal lepi meg a báró, hogy két évre Amerikába utazik. Minden számítás egy gazdag, főúri vőlegényre, romba dőlt. A Donátfy-család le van sujtva, de jó arczot erőszakol, s a szerény, házias Etelka csak azon busong, hogy nővére boldogtalan. Donátfy szemrehányásokkal illeti nejét; de az nem akar tágitani; azt hiszi, megmaradt még Rejtey, a másik jőni fog, tehát folytatni kell a megkezdett éledmódot. Itt a bonyodalom tetőpontja. Klára, a nagyravágyó anya terveire a válság megérkezett. A sorsfordulat és katastropha nem soká késnek. A báli tapasztalatok igen alkalmasak voltak a mamát merész álmáiból kijózanítani, s végül, hogy minden jóvá tétessék, Várkövy, ki nem utazott el, nőül veszi Etelkát. Gizella vigasztalódik, mert ugy sem szerette valóban Várkövyt. Rejtey kéri kezét, de kudarcot vall, mert Donátfy egy kifizetetlen váltócsomót mutat neki, mely börtönbe vinné az arszlánt, ha Várkövy nagylelkűen ki nem fizetné adósságait. Klára most már jól érzi magát, s férjének adja visz-

sza a hatalmat, melynek bitorlása oly sok keserőséget szerzett neki.

A katastropháról elég legyen még csak annyit megjegyezni, hogy a bonyodalomra nézve felállított szabályokhoz képest meglepő, de soha természetellenes nem lehet, s hogy gyorsan, mintegy villámszerűen kell bekövetkeznie. Az előbb felhozott műdarabokban erre is megtaláljuk a példákat.

A szerkezeti szabályokhoz mérten a cselekvény technikailag felvonásokra, ezek ismét jelenetekre osztatnak: Sem azok sem ezek száma és terjedelme nem közönyös a műalkotásban.

A mi a felvonásokat illeti, ezek, mint tudjuk, a cselekvény főbb, és bizonyos fokig teljes részeit foglalják magokban. Számuk 1—5-ig változik*). A komédia-írók ugyan nagyobb önkénnyel járnak el e tekintetben mint a tragikusok, de az elmélet széptani elveknél fogva a 3 és 5 felvonásra osztást tarthatja legcélszerűbbnek.

Az expositió, bonyodalom és kifejlet három felvonásra utal, s mert a vigjátéki harcok közönségesen nem oly mérvűek, mint a tragikaiak, különben is a vigjáték sikere a lehető gyors fejleményektől van feltételezve, úgy hogy a közönségre nézve „az óra perczczé, a percz pillanattá“ lesz, és kell hogy legyen, a cselekvényt három részbe tömöríteni ajánlatos. Azonban lehetnek a bo-

*) A németek véget nem érő úgynevezett képei (Bilder), melyek a nagyobb szakaszok (Abtheilung) részeit szokták képezni, itt tekintetbe nem jönnek. Önkényes, művészietlen alkotásra mutatnak, mely által lehet tömegeket színpadra hozni, de széptani érdemre ritkán tarthat igényt.

nyodalmak szélesebb mérvűek is, és ezen esetben ugyanazon elv érvényesül, mely a tragédiában az öt felvonást sürgeti. Csakugyan a nagyobb szabásu műszabályos alkotásu vigjátéki remekekben e számot látjuk uralkodni. „Az ötös szám felel meg leginkább a cselekvény haladásának s egyuttal azon építészeti aránytörvénynek mely a középet a többi rész fölött kiemeli.“ Így lehet a bonyodalmat krízisével és a sorsfordulattal a három középső felvonásban elrendezni, míg az első az expositiót, az ötödik a katastrophát tartalmazza.

A felosztás egyébként mindig a cselekvény természetétől, nem a költő önkényétől fog függeni. Gottschall kifejezése szerint a költő tartozik az anyag belső nehézkedési erejének engedelmeskedni, mely a cselekvény súlypontját önmagától bizonyos helyre teszi, úgy hogy minden felvonásnak, mint az egésznek organismusára nézve, úgy egyszersmind önálló jelentősége is lesz. Miként az egész, úgy minden felvonás bir kezdettel, középkel és véggel, azaz teljes dialektikai folyamatban pereg le szemünk előtt*). De hogy az egész szervezet egysége ne szenvedjen, fő gondot kell fordítani arra, miszerint az előző felvonás zármozzanata ébresztő (erregendes Moment) legyen a következőre nézve, s a nézők szellemi feszültségének lehetőleg gazdag tápot nyújtva, a figyelem és érdekeltség folytonos és fokozott emelésére szolgáljon.

A felvonásokban jelenetek (scena) vannak, és

*) Gottschall : „Poetik, die Dichtkunst und ihre Technik, vom Standpunkte der Neuzeit.“ 424. l.

pedig annyi, a hányszor új személy lép fel. Határozott számról tehát itt egyáltalában nem lehet szó; csupán két dolgot emelünk ki, a mit Gottschall a fent idézett helyen szintén hangsúlyoz. Az első az, hogy minden fellépő személynek kellvén a cselekvénybe nyuló czállal birnia, „henye jelenetnek“ semmi szinműben sincs helye. Soha se lépjen fel személy határozott és világos ok nélkül, vagyis a jelenetnek külsőleg és belsőleg indokoltnak kell lenni. A második az, hogy a fellépő személy által a cselekvénybe hozott új mozzanat kicsiben ép azon dialektikai processust tüntesse fel, mely az egészben és az egyes felvonásokban szükséges, tehát birjon a jelenet is bizonyos teljességgel, mely kezdetet, középet és véget feltételez.

Egyébként nem minden jelenet egyenlő fontosságú, azaz nem mindegyik fejez ki lényeges vagyis oly mozzanatot, melylyel a cselekvény észrevehetőleg tovább fejlesztetik; mások ismét oly jelentékenyek, hogy bennök látszik a drámai életfolyam egész ereje szerint nyilatkozni.

Ezekben, különösen a felvonás végjelenetében kell már a komikumot egész élével (pointe) feltüntetni, és a szini hatás ezen nem csak megengedett, hanem követelt tényezője a költőre és színészre nézve egyaránt jutalmazó lesz.

Szerkezetről levén szó, nem mellőzhetjük hallgatással azon kisebb vigjátékokat, melyeket a francziák bluettek-nek neveznek s melyek a nagyobb szabású darabok mellett mindenütt szívesen látott vendégei szoktak lenni a szinpadoknak. Legtöbbször az egész csak

egy felvonásból áll. Ez még ugyan lehetővé teszi, a mint kívántos is, hogy itt is legyen cselekvény, melyben a drámai processus szemlélet elé jőjön, de gyakran azt tapasztaljuk, hogy az ily művek csak tréfajátékok, melyeknek egész hatása szóélczeken, faggatózó, ellentétes, elmés és gúnyos beszédeken alapszik, s benyomásuk mintegy epigrammai. A vigjáték tréfajátékká lesz.

Azon kérdés merülhet fel itt, van-e az ily műveknek széptani, s különösen drámai becsök, s megérdemli-e faj, hogy műveltessék ?

Minthogy a dráma lényege a jellem és cselekvény, melyekből a komikum közvetlen fejlődik ki, itt pedig e tényezők drámailag alakítva vagy hiányzanak, vagy legalább is alárendelt szerepet játszanak, úgy hogy a mese, melyet elvégre sem lehet teljesen nélkülözni, apró tévedésekből és félreértésekből kölesönöztetik, s a komikum csak czélzatok és ellenczélzatok által közvetve hozatik elő: nem nehéz belátni, hogy az ily daraboknak magasabb szempontból nézve kevés drámai értékök van. Minden a személyek elmésségén fordulván meg, maga a dialog, a társalgás az, mi bennünket érdekel, annyival inkább, mint hogy hiányozván a valódi objectivitás, mi magunk is úgy érezzük magunkat, mintha a darab személyeinek társaságában volnánk. És ez a fő, a mire az ily műveknek törekedniök kell. A társalgási tréfát a való életből úgy kell a szinpadon előadnia, hogy a néző teljesen belevonassék ama vidámságba, melyet otthon, saját körében, a köznapí lét szabadabb, derültebb pillanataiban, az életet fűszerező tréfák által élvezni szokott.

Némelyek, mint pl. Schütze, azt hiszik, hogy az

ily játékok legalkasabb eszközül szolgálnak arra, hogy a közönség a valódi komikum élvezésétől elszokják. Ennek oka abban volna, hogy a tréfa mélyebb tartalommal nem bírván, a képzelmet nem foglalkoztatja, kényelembe s bizonyos lelki henyeségbe helyez bennünket, mely a szellemet, phantasiát s minden érzékünket igénybe vevő igazi komikummal igen kevésé fér össze. De ő is megengedi, hogy vannak e nemben jobb darabok is, olyanok, melyekben finomság, jó élcz, könnyűség uralkodnak; melyek nem ígérnek sokat, de bennök a csekély okok jelentéktelen eredményeikkel haladásra és csattanó kifejletre úgy ki vannak számítva, hogy az ily társalgási darabok iránt táplált várakozást teljesen kielégíthetik. Megérdemli tehát ez a faj is, hogy műveltessék, mert habár a költészet nem sokat nyer velök, bizonyos tekintetben szellemi élvezetek forrásaivá lehetnek.

A mi az előbb kifejezett aggodalmat illeti, arra egyszerűen azt feleljük, hogy ne legyen a színpadnak feladata csupa bagatellekkel mulattatni a közönséget, hanem adjon tartalmas műveket könnyebbekkel felváltva, akkor nem szokunk el a valódi komikum élvezetétől.

15. §. Dialog. Monolog.

A vígjátéknak, mint drámai műnek, előadási formája a dialog (párbeszéd) és monolog (magánbeszéd).

Egyikre úgy, mint másokra nézve csak az általános széptani elveket kell emlékezetbe hoznunk, melyek legfőbbje az, hogy a beszéd nem csak a személyek jelle-

mének hű visszatükrözője, hanem magának a cselekvénynek hordozója s így a drámai élet szükséges tényezője legyen. Ismételjük Vischer egy helyütt idézett szavait, melyek a dráma minden elemére illenek: „A mi nem villámlik, üt és gyújt, az nem drámai.“ Tehát mind a dialog, mind a monolog szükségkép eleven, éles és csattanó legyen, s minden szorosan a helyzethez nem tartozó akár lyrai, akár epikai érzelmes vagy elmés toldalék kerülendő, úgy hogy a beszéd a lehető legkevesebb idővesztéssel értelmezze a jellemek belső és a cselekvény külső vagyis eseményszerű mozzanatait.

A mi különben a dialogot illeti, ez oly „mindig megfeszített ív legyen, melynek nyilai minden irányban kirepülnek és céljokat soha sem hibázzák el.“ E hasonlat alkalmazható a tragédiára, de még inkább a komédiára, melynek lényege, a komikum, maga is a legélénkebb, contrastirozó elemekben mozog. Helyesen jegyzi meg Gervinus, hogy „semmi sem oly dialogikus, már természeténél fogva oly drámai, mint a komikum. A ki tréfát csinál, el kell szivelnie a tréfát s egészen helyesen mondja Falstaff, hogy ő „nemcsak maga elmés, hanem oka is annak, hogy mások elmések legyenek.“ A komikai dialog azonban nem csak kölcsönös elmésséget feltételez; ezen foka a komikumnak elvégre is minden komikai talentum által elérhető, s magában véve még távol marad az igazi dialog céljától; hanem a mi a drámai alkotásra nézve még fontosabb, szükséges oly erővel bírnia, mely a jellemek mimikai és plastikai formáját is meghatározza. Ehhez természetesen a kifejezésmódok jellemző árnyalatai fogják a legjobb szolgálatot tenni; de az is bizonyos,

hogy a dialog szellemi tartalma, azon egyéni dialektika, melyben a személyek belélete és külvonatkozásai tükröződnek, annyira függ a jellemeik és cselekvény conceptiójától, hogy ezeket egymástól elválasztani még az elmélet sem képes. Ismét tekintélyre hivatkozunk. Jean Paul mondja: „Ha fontolgatnia kell, vajon egy jellemmel valamely adott esetben igent vagy nemet mondasson-e, vesse el a jellemet a költő, mert az egy ostoba holttetem“ *); tehát nem a költői önkény, nem a színi opportunítás vagy bárminő mellék tekintet adja a szót a személy szájába, hanem belső szükségesség, a drámai életfolyam törvényessége határozza meg, mit, mikor és hogyan szóljon valaki.

Különösen nem lehet eléggé óvni a vigjátékirót azon veszélytől, mely saját alanyi „esprit-“jének pattogó, de a tárgyhoz és helyzethez kevésbé vagy drámailag éppen nem illő fitogtatásában rejlik, annyival inkább, mert főleg a franczia irodalomban bizonyos tekintélyre emelkedett minták sem hiányoznak azon fajból, melynek egész komikai ereje a költői esprit szemkápráztató szikráiban rejlik. Még Shaksperet sem lehet egészen mentnek mondani a helyen kívüli szócsavarás, legalább is fölösleges elménczkedés iránti előszeretettől; de ez nem tartóztat bennünket annak nyílt kimondásában, hogy széptani szempontból minden oly pontja a dialognak, mely magát a költőt mutatja be elméssége körében, csak hátrányára szolgál a műnek mint ilyenek, mert ez a költő egyéniségének a drámai

*) „Vorschule der Aesthetik.“ II. 53. §.

személyekben tökéletes elmélyedését s eltűnését követeli. Legyen szabad itt ismételni Diderotnak az elmésségről szóló cikkben idézett tanácsát: „Uraim, a helyett, hogy személyeiteknek minden alkalommal éleztet adtok, iparkodjatok őket inkább oly körülményekbe helyezni, melyek éleztet adnak nekik.“

A monologról csak annyit jegyzünk meg, hogy az mint a személyek beszéde önmagokkal, szintén a drámai cselekvény egy szellemi mozzanata, s ne pusztán henye elmélkedés vagy ömledezés legyen, mely a drámai fejlődést ok és czél nélkül hátráltatja. A monolognak csak akkor van helye a drámában, midőn a személy önmagába vonul vissza, de belélete, érzelmei és gondolatai épen a drámai cselekvény teljessége szempontjából nem maradhatnak elfojtva, sőt a pillanatnyi koncentrálás után annál nagyobb bőséggel törnek elő s alkalmat nyújtanak a nézőknek mélyebb pillantást vetni az elhatározás, tervek, eselszövény forrásába, a jellemek legbensőbb szellemi műhelyébe.

A tragikai monologokról mondatik, hogy „akkor igazán hatásosak, ha a tragikai személy egész szenvedélyét, pathosának erejét öntik szóba, s lelke mélységeit tárja ki általuk.“ A komikai monologról ugyanez áll, ha hozzávésszük, hogy a komédia mindezt furesa, fonák módon cselekszi. A komikai pathosnak ily módon nyilatkozása ép oly jutalmazó a komédia mezején, mint a pathetikus monologok a tragédiában. De a mint itt óvakodni kell, nehogy a monologok csupán a „tragédia diszitményeiül, s a par force hatás eszközeiül használtassanak, s ne váljanak nagy

hangu „üres szavalássá, a személy céltalan, fárasztó tépelődésévé s érzelgő ömlengéssé; úgy a komédiában is megvan a határ, hogy a komikai monolog rút paródiává, a személy visszatasító caricaturává ne váljék. Mintán elismertük, hogy a modern drámai ideálhoz képest joga van a komédiában a komoly elemnek, ennek körében a komoly hangú, a szó szoros értelmében pathetikus monologok is alkalmazást nyerhetnek; de egészben véve tudni kell, hogy a komédia nem bocsátkozván az élet valódi mélységeibe, e monologok hatása itt parodikus ellenképek által paralyzálandó; különben is, épen a mondott okból ritkábban fognak a jellemek önmagokban elmélyedni, azért a komédia is ritkábban fogja a monologokat használni, mint a tragédia.

16. §. A komédia stylje és nyelvezete. Vers és próza.

A legmagasabb célpont, mely felé a modern dráma a komoly és vig nemben törekszik, a jellemzettség, annyira, hogy a jelenkori tragédia vagy komédia styljét általánosan charakteristikusnak mondjuk. Tudván azt, hogy a „styl“ szó a költői alkotás egész irányát és belső lényegét magában foglalta, erről nem mint a komédia előadási közegéről, a nyelvről lehet és kell csupán szólni, hanem mindaz a styl értelmezésére szolgál, a mit az eddigiekben a vigjátéki conceptióról és szerkezetről, a jellemekről és cselekvényről, mondottunk, s a mit a III. részben a komédia fajainál el fogunk mondani. A nyelv hordozója a styl belső tulajdonainak, de mint megérezkítője a drámai életelemeknek, s egy-

szersmind a komikum előadására a leghatalmasabb eszköz, külön tekintet alá is esik, azért szükséges róla tüzetesebben szólni.

A dialog és monolog ismertetett kellékei magokkal hozzák, hogy a komédia nyelve is alkalmazkodjék a műfaj drámai feltételeleihez, tehát szükséges, hogy minden kifejezésben, hang- és értelemárnyalatban, mondattani összeköttetésben és fordulatban a drámai élet letükrözője, s mint ilyen, első sorban jellemző legyen. Minthogy a modern vígjáték a közönséges életkörökben mozog, és a valóságra, a magán- és családi viszonyokra támaszkodva nélkülözi amaz ideális lendületet, mely az ó-attikai komédiának kizárólagos sajátja, természetesen, hogy a nyelvezet sem hordja magán ama dithyrambikus ihlet bélyegét, mely Aristophanes egész előadásán, főleg a karok énekein észrevehető, hanem a társalgási nyelvet fogadván el, ezt a költészet azon magaslatára emeli, melyen maga a komédia, mint szép mű, benső lényege szerint áll. Ezzel ki van fejezve a legfőbb széptani elv, mely a komédia mostani álláspontján a nyelvezetre nézve megállapított.

Azon kérdést, melyet egykor Kölcsey „A komikumról“ irt értekezésében oly buzgalommal fejtegetett, vajjon t. i. kellene, s lehetne-e a köz- és provincialis beszédből valami eredeti vígjátéki nyelvet teremteni, egészen fölöslegesnek, s az ilyen törekvéseket előre is sikerteleneknek tartjuk. Ahoz, hogy sikerüljenek, s az így születő irány képes legyen a drámai élet kifejezésére, szükséges volna amaz új nyelvet az élet nyelvéné tenni,

különben a drámai világ curiosum, idegen marad előttünk. S ki hisz e feladat megoldásának lehetőségében? Hanem igen is, lehetségesnek, sőt a komikum érdekében szükségesnek tartjuk a jellemzetesség szempontjából is használni azon árnyalatait a közbeszédnek, melyek a társadalmi alsóbb osztályok ajkán élnek, s a költői czél elérését legalább a komikum körében hatalmasan előmozdítják. A romlott szóalakok, saját kiejtés és hangsúlyozás, az ugynevezett jargonok, különféle nyelvek öntudatlan vegyítése bizonyos személyek szájában már magok komikailag hatnak, e mellett oly charakteristikusok, hogy gyakran misem volna képes az egyén jellemét élesebben visszatükrözni. Még Aristophaness is saját jargonjában beszélteti a spartai nővitézt; Shakspere utolérhetetlen eredetiséggel használja a nyelvvegyítést, Lessing sem borzad ettől „Minna von Barnhelm“ czimű vigjátékában s nálunk csak a peleskei notárius deákizálására emlékeztetek, azonfelül, hogy több darabban szerencsésen van a népies kiejtés, a zsidó, tót accentus és hasonlók felhasználva. Ámbár meg kell vallanunk, hogy a komikum utóbbi eszközei inkább bohózati hatás keltésére alkalmasak, s a magasabb vigjátékban nem látszanak ajánlatosaknak.

Ama törmérdek formát kimutatni, melyek a nyelvnek mind szellemi, mind phonetikus oldaláról, részint a jellemek és helyzetek nevetségességének értelmezésére, részint az ezekben nyilvánuló komikum erősítésére alkalmasak, nem lehet e dolgozat feladata, csak rá akarunk mutatni, mennyire gazdag bányája maga anyelv a használható komikai elemeknek. Képzékeny nyelv, minő a magyar, már

a személy- és helynevek alkotásában fejthet ki vis comicát, mint tették ezt a régi görög és római, úgy szintén az újabb komédia-írók, az által készítvén elő a nézők hangulatát, hogy a n o m e n-nal az o m e n t is kifejezték*). Sajátságos szók és szólások, összetételek, átvitt kifejezésmódok, szójáték, képes élcz, allegoria, mind e körbe tartoznak, melyekre nézve megjegyezzük, hogy mindezek csupán eszközül, és nem czélul tekintendők, mert minden erőszakos szófacsarás, mint természet- és szokásellenes, főleg ha a rajzolt helyzethez épen nem illő, visszatetszést szül, a helyett, hogy az ily beszédben rejlő „choc“ a szükséges „ellenchocot“ keltené, mi nélkül komikai hatás nem képzelhető.

Miután a komédia nyelvezetére nézve azon fő elvet állítottuk fel, hogy ez a költészet magaslatára emelt társalgási nyelv legyen, s azok után, miket alkalom adtával a cynismusról, frivolságról, a köz- és alszerüségről elmondottunk, nem látszik szükségesnek utolsó részletig fejtegetni, mennyit szabad a vigjátékírónak nyelvezet dolgában a köznapiból használni. Csupán elméleti szabályok senkit sem tesznek költővé, azért ha még oly szigoruan körülírnók is, mi által lesz a komédia nyelve költőivé, keveset használnánk ott, hol a művészség egyéb ingredientiai hiányoznak. Egyébként is könnyebb azt elmondani, mi nem, mint azt, hogy mi költői? Kotze-

*) Erre különösen az antik komédia fektetett súlyt. Aristoteles és Donatus szabályul állították fel a nevek egyezését a jellemmel. V. ö. Lessing: Hambargische Dramaturgie. 89. s köv. darabok.

bue egykori páratlan sikerei s könnyü diadalai daczára példány lehet a költőietlenségben, jóllehet senki ugy nem erőszakolta az élczet és a dialog elevenségét, mint ő, annyira, hogy csak szerencsés véletlennek kell tartani, ha néhol igazán költőivé lett. Kisfaludy Károly, bár sok tekintetben Kotzebue tanítványa, a társalgási nyelv költőiségét által nevezetes eredményeket tud felmutatni, mit jó volna a jelenkori vigjátékiróknak figyelem nélkül nem hagyni. Honi iróink közt azonban méltán Szigligetit illeti a koszoru, a ki vigjátékaiban csaknem kivétel nélkül tárgy- és fajszerűleg szép nyelvet használ.

A komédia külső előadási formáját illetőleg azon kérdés volna eldöntendő, vajjon kötött alakot, azaz verset avagy kötetlent, t. i. prózát czélszerűbb-e használni?

Vannak az aesthetikusok közt a versnek és prózának határozott pártfogói; mások eldöntetlenül hagyják a kérdést s annak megoldását a koi igényeitől teszik függővé, elismervén, hogy bizonyos, pl. tulzottan formalításokba sülyedt idősokban ellenhatásul czélszerűbb a prózát használni; mig a dissolut formátlan emberiségre a művészibb alakkal szükség hatni. Mások most is követendőnek tartják Shakspere példáját, ki verset és prózát jellemzetesen használt ugy komoly, mint vig műveiben.*) Annyi tény, hogy mind versben, mind prózában lehet igen jó vigjátékokat írni, a mint hogy

*) Non omnibus omnia. Ez az eljárás mai nap egy kis különzködés. Részemről kételkedem, vajjon Rákosi Jenő művészi öntudattal utánozta-e Shakspere-t „Aesopus“-ában, midőn verset és prózát vegyesen használt.

mindkét formában mutat a világirodalom kitűnő termékeket, s így csakis bizonyos szempontok szerint lehet arról szó, melyik forma előnyösebb. Részünkről egészen egyetértünk a tragédia elméletének szerzőjével, a ki azt mondja: „Mindazon tulajdonok, melyek a költői dictió nélkülözhetetlen kellékei, ugymint az erő, nemesség, édesség s egyebek, ha kifejezhetők is a prózában, hatványozva fognak megjelenni a rythmusos beszédben, mely az eszmény felé emelkedő sziv hangulatából vette származását.“ Igaz, hogy a komédia, viszonyánál fogva a való élethez, nyelv tekintetében sem emelkedik a tragédia eszményei magaslatára, így a hangidomos beszéd sem oly lényeges, mert maga a tartalom sem oly ideális; de a művészet minden ága törekszik a kifejezési formákat lehetőleg eszményi magaslaton tartani, s mivel a komédia-költészet: művészet, ennek formáival sem ellenkezhetik az eszményiség; azért a hangidomos beszéd a komikai dictióhoz is teljesen illeni fog. Az ellenvetés, mintha a verses alakban nem lehetne a realitást a komédiában szükséges hűséggel rajzolni, magától elesik, ha meggondoljuk, hogy nagy költőknek ez soha sem volt lehetetlen.

Legkevésbé alkalmas a verses alak azon rövidke színi tréfákban, egy felvonásos vigjátékokban, melyek egész ereje a könnyű, elmés társalgási beszédben van. (Lásd a 14. szakaszt.)

A vigjáték versneme, mint általában a modern drámáé, az ötös és hatodfeles jambus. A jambus emelkedő láb lévén, már régtől fogva oly művekben használtatott, melyeknek tartalmát emelkedés, küzdés,

cselekvés képezi. Így a görög drámában, az életkedvet zengő anakreoni dolokban. Eredetére nézve azonban tisztán gúnyművek versneme, s már feltalálója, a genialis Archilochos Parosból, oly sikerrel használta a trimetereket, hogy szatirái a monda szerint öngyilkosságra birtak egy általa megtámadott egész családot. Annyi bizonyos, hogy a jambikus költészet a görög vigjátékra forma tekintetében nagy befolyással volt, annyival inkább, minthogy eltérvén az epos nyelvétől, a dictiót is egyszerűsítette, s az élet nyelvéhez közelebb hozta. Azonban sem Aristophanes, sem az új görög vigjáték képviselői és ezek római utánzóí, Plautus es Terentius, nem szabták magokat a szigoru-mértékhez, s főleg az utóbbiak gyakran egészen prózába látszanak szabadságaik által a beszédet feloldani. A modern dráma lehető alaktisztaságot, s így a dallamos verselést sürgeti, ámbár a túlszigoru műgond már csak azért sem kívántatik, mert az előadás lelke drámában nem a technika tisztaságában, hanem belső kellékeken kívül a színész szavalásában nyilatkozik. A rimet a magyar nyelv teljesen nélkülözheti, mert zeneisége a szavaló dráma igényeihez képest amugy is tökéletes.

Versből prózába, s viszont átesapni a dictió egyöntetűsége iránti tekintetből nem tanácsos. De mind a verses, mind a prózai előadás megtür néha oly rhytmusos beszövéseket, melyek vagy parodikusan hatnak a formai és tartalmi ellentét által az egészhez, vagy lyrai hangulatot tolmácsolnak, mint dalok. Itt természetesen azon kérdés merülhet fel, minő tért foglalhat általában a dal s ezzel az ének és zene a szavaló ko-

médiában? Rövid válaszunak az, hogy a valódi szavaló dráma vagy épen nem, vagy csak ritka esetben tűri meg az ily idegen elemeket. Nem vonjuk kétségbe, hogy a költészet és zene kölcsönhatásaikban a legmagasabb művészi eredményhez juthatnak, a mint jutnak is az illető fajokban; azt is elismerjük, hogy a tiszta zene a zöngé- és hangkapcsolatok formális contrastjaiban már nagy erővel tudja kifejezni a komikumot, s még erősebben akkor, ha a contrastokat a szöveg is magyarázza és elősegíti; de mert drámában a lyra nem önálló elem, nem is követelhet magának külön formát, annyival kevésbbé egészen önálló zenei értelmezést. S ha ez mégis történik, a műfaj bizonyára eltávozik a tisztán drámai alaptól, s az ének és zene vegyítésének mértéke szerint valami más, de nem szavaló komédia lesz.*)

*) Hettner többször idézett munkáját : „Das moderne Drama“ ily czinű értekezéssel zárja be : „Die musikalische Komödie und das musikalische Drama überhaupt.“ Tekintettel Wagner ismeretes nézetére az opera jövőjéről, azt mondja, hogy ez, t. i. az opera, vagy jobban mondva a zenészeti dráma, a jövőben igen előkelő helyet foglaland el a művészetben. E nézetet a komédiában látja főképp igazolva. Azt hiszi, hogy minél inkább kilép a komédia a jellem- és cselvigjáték szűk határaiból, minél inkább elhagyja a csupán elmést, tréfást és nevetségést, s valóban a szép és derült emberiség előadásává és élvezetivé, azaz minél inkább tiszta humorrá lesz annál elodázhatatlanabb szükség legbensőbb természeténél fogva, hogy teljes hatásához a zenei elemet is fölvegye. Mert csak a zene öleli fel s hatja át az ő elementaris uralmában az egész emberi természetet, s olvaszt el bennünket egészen érzelemben és élvezetben. — Wagner hivei a themát nem engedik feledésbe menni. Legujabban is Nohl Lajos küzdött a zenészeti dráma mellett, azt kizárólag „nemzeti“-nek s különösen W. „Nürnbergi mesterdalnokait“ az „első kitünő nemzeti vigjátéknak“ nevezvén.

III. Rész. A komédia fajai.

17. §. Fölosztás.

Tárgyalásunk ezen III. részében a komédia fajainak lehető pontos megkülönböztetésével kell foglalkoznunk.

Mindazon szempontokat összevéve, melyekre a fajok elkülönzése alapítható, főképp pedig a stylt tekintve, legtermészetesebbnek látszik Hettner felosztása, a ki szerint a komédia két egymástól tökéletesen különböző fajban jelenik meg. Az egyiket, melyhez az aristophanesi, s általában a régi (*ἡ αρχαία κωμ.*) s módosult színezéssel a romantikus regevigjáték (Märchenkomödie) tartoznak, phantastikusnak, a másikat, melyhez a görögök ugynevezett új komédiája (*ἡ νέα κωμ.*) s a modern népek vigjáték a számíttatnak, realistikusnak nevezi.

Tekintve azonban a modern népek vigjátékának elágazását, a realistikus elnevezés nagyon tág értelemmel bír Hettnernél, a mi arra indítá Gottschallt, hogy a felosztást módosítsa, s egyuttal azon fajt is méltányolja, melyre Hettner kevés súlyt fektetett. Ez a történeti vigjáték. Gottschall szerint tehát a főfajok: az idealistikus (phantastikus) vigjáték, vagyis a világhumor vigjátéka; a realistikus vigjáték, mely ismét a csel- (Intriguen-) és jellem- (Charakter-Comédie) vigjátékban válik kétfelé, s végül a történeti

vigjáték, melyben az idealistikus és realistikus irány egyesül.

Mi is e felosztást fogjuk szem előtt tartani, megjegyezvén, hogy a tárgyak szerint felvett különbségek, melyek a politikai és polgári vigjáték elnevezésre vezettek (Vischer), könnyen beleolvaszthatók a realistikus vigjátékba, azért külön ismertetést nem igényelnek.

18. §. Az idealistikus vigjáték.

Az idealistikus vigjáték a költő azon világnézetéből veszi eredetét, melyet fontebb mint világhumort tanultunk ismerni. A valódi humorista mély személyiségében az objectiv világ egészen el-, majd felmerül, de azon ellentétek tagadásai nélkül, melyek a való életet keresztül-kasul szegdelik; ellenkezőleg, azon sajátyszerű világitásban, melynél az élet igazi tartalma mint az abszolút eszmétől áthatott substantia lesz látható. A humor mindig realismusból indul ki, de midőn az életet egész mélységében fogja fel, s a szeszély derüjének elvesztése nélkül az eszméhez emeli fel az embert, hogy a különben korlátolt alanyiség végtelenné szélesedjék: akkor maga a komikum idealissá, azaz olyanná lesz, hogy benne a valóság ideális jelentőséget nyer.

Az idealistikus vigjáték szabadalmi sokak és nagyok, de soha sem olyanok, hogy a dráma alaptörvényét fenekestül felforgathassák. Ezen alaptörvény szerint minden drámai mű jellemeket és cselekvényeket hoz elénk. A jellem és cselekvény pedig életteljes, azaz oly személyiséget feltételez, melyben sem belső ellenmondás

nincs, sem puszta, üres jelképpé nem vékonyul, hanem képes az adott, bár humorosan gondolt helyzetben a neki tulajdonított tettekört betölteni. Allegorikus alakok mellett képzelhetetlen bármely életrevaló cselekvény, e mellett azon veszély is fenforog, hogy az ily alakokkal népesített komédia a vonatkozást a közhöz, s ezzel az érthetőséget teljesen elejti.*)

Különben az idealistikus vigjáték természetét legvilágosabban úgy ismerhetni fel, ha annak két alfaját, az aristophanesi és romantikus regevigjátékot vesszük vizsgálat alá.

19. §. Az aristophanesi komédia.

Nem lehet e dolgot feladata részletes történelmi áttekintést nyújtani a görög dráma természetéről, annak fokozatos fejlődéséről, mint indult ki a tragédia és komédia a dionysiákból, lavaeákból és phallikus énekekből; mily viszonyban állott mindkettő kezdettől fogva az állami vagy népelethez, mint jutott a legkedvezőbb körülmények között mindegyik a tökélynek, természetesen relative legmagasabb fokára. Mindennek ismeretét feltételezzük, s itt csupán mint tényt vesszük fel, hogy az ó-attikai komédia Aristophanes műveiben tetőzött, s „a Grátiák eme pajkos kedvence,“ ama komé-

*) Például hozom fel Göthe „Erwachen des Epimenides“ című darabját, melynek személyei közt vannak a muzsa, kis és nagy daemonok s különféle nemtők. Mikor e mű egyszer Berlinben előadatott, a nép nem tudván magát beleélni az allegorikai személyesítésekbe, azon jellemző érczet csinálta a cizmhősre: „I, wie meenen Sie des.“

diát egész nagyszerűségében képviseli. Aristophanes költészetében a komikus és humorista lángelme legfényesebb tulajdonai nyilatkoznak, s ha valaki beleéltte magát ama régi világ roppantul kiesiny s botorul óriási jelenetei-, viszonyai- és bonyodalmaiba, s látja, mint képes egy költő merész phantasiája alakjaiban mind a megragadó és nevetséges dolgokat egy összképbe vonni, hogy az egykorú néző a költészet büntető gúnyját és kaczagó szeszélye hatását együttérezve önmaga ellen forduljon, szánja s nevesse önmagát, de úgy, hogy a hátrébe állított fenséghez emelkedni ösztönt érezzen : ha valaki — mondom — beleéli magát e helyzetbe, nemcsak azt fogja elismerni, hogy a Hegel-féle „sawohl“-ból jutott neki jó adag, hanem el lesz ragadtatva ennyi erő, elmésség, s a pajkosság mellett is nyilatkozó erkölcsi érzék felett, a fitymálódó Voltaire ellenében Schlegellel fog tartani, ki Aristophanes komédiáját egyetlennek, utolérhetetlennek hirdeté.

Aristophanes csakugyan egyetlen a maga nemében; de ezzé őt nem csupán lángelméje, hanem helyzete is tette. A kor, melyben élt, maga hívta ki a kiméletlen ostorozót és kaczagót. E kor avallástalanság, szabadosság, önző pártharcok, a sophistika virágkora volt, oly idő, melyben a valódi szabadság gyermeke, s a marathoni napok erkölceit öröklő valódi hazafi fájdalmas tekintettel kísérheté a sülyedés jelenségeit. Aristophanes ilyen volt. Jobb érzete fellázadt az elkoresosulás fölött; de lángesze, győztes humora fölülemelkedett a jelenetek tisztán fájdalmas voltán, az eszeveszett önmegsemmisítésben az emberi botorság quintessentiáját szemlélte,

gunyolt, kaczagott és kaczagtatott, egyszersmind ítéletet tartott kortársai fölött.

Carrière szerint *) ha két világkorszak egymásba ütközik, akkor van a komikumnak s a humor erősebb szellemének igazi ideje. A későbbi korban a protestantismus és catholicismus harca Fischartot és Murnert hívta elő ; a közép- és ujkor ellentéte Rabelais és Cervantes számára szolgál kiindulási pontul. Görögországban a periklesi korra a féktelen demagogia következett, s a helyzetnek megszületett Aristophanese.

Aristophanesnek korához való viszonyából önként következik, hogy darabjai az élet legmélyebb kérdéseit tárgyalják. Ő határozottan irányköltő; alapeszméje többnyire világosan kifejezett politikai, de nem hiányzik nála, mint a „Békák“-ban ettől távolabb eső tendentia sem. Itt ugyanis a tragédiai esemény kérdése döntetik el, midőn a költő Aeschlylos és Euripides versengésében a műbíró Dionysos által amannak ítelteti meg az elsőséget s az ezzel járó diszhelyet az alvilágban. Plutos, a hanyatló kor ezen utolsó gyümölcse pedig teljesen nélkülözi a nemzeti és államéletre való vonatkozásokat, melyek helyére most általános emberi viszonyok és érdekek, a szegénység és gazdagság kérdései lépnek, úgy, hogy e mű közvetlen átmenetet képez az uj komédiához, melynek természetéről alább fogunk szólni.

Tagadhatatlan, hogy azon souverain hatalom, melylyel magát Aristophanes a nemzeti és államélet bonyodalmaiba, majd ezek fölé helyezi, s műveiben mint

*) Die Kunst in Zusammenhang der Culturentwicklung und die Ideale der Menschheit. II. Hellas und Rom. 297.

homoru tükörben mutogatja a caricaturává szétvont valóságot, maga e merész komikum objectiv világa rendkívül érdekes; de a mi az aristophanesi komédiát minden más iránytól elválasztja, s neki saját varázst kölcsönöz, az e művek formája. Nemcsak tarka, hanem valóságos felfordult világot látunk bennök, hol a botor-ság végletei a legkülönczebb és legrikitőbb alakokban jelennek meg, s a mi a költő roppant komikus erejéről tesz tanuságot, az amaz ellenállhatatlan varázs, mely-lyel a nézőt a köznapi életből egyszerre ezen kolossá-isan nevetséges világ közepébe ragadja, hol minden a költő hatalma által tétetik mozgásba, de a legeredetibb, legszeszélyesebb teremtő képzelem vezetése alatt állván, minden egy magasabb ideális czélnak kénytelen szolgál-ni. A költőnek ezen viszonya az általa teremtett világ-hoz nemcsak kiérzik a darabból, különösen a karoknak az ellentéteteket kiegyenlítő, magas röptü, majd játszi, majd komolyabb dalaiból, hanem nyíltan is kinondatik az ugynevezett parabasisban *). Mi természetesebb tehát, mint az, hogy e komédia alakjainak sorsa sem függ egyéb hatalomtól, mint a költő szeszélyé-től, s hogy ezen komikus sorshatalommá lett sze-

*) A παράβασις intermezzo volt a darab folyamában, mely által a személyek játéka félbeszakasztatott, hogy a költő az e czélra felhasznál-t kar, különösen a karvezető által a néző közönséghez szólhasson, érdekeit, vágyait, nézeteit, vetélytársaihoz való viszonyát és saját érdemeit előadhassa. Néha aztán egyéb általános napi érdekekről is volt szó e szakaszban, úgy hogy a parabasis a nézőket a költői csaló-dásból kiragadva, a közvetlen valóságba helyezé át. A parabasis a darab tárgyának érthető előterjesztése, tehát az expositio után szöve-tett be. A kar ilyenkor az orchestrumra lépett s a közönség felé fordult (πρὸς τὸ θέατρον παραβῆναι.)

szély folytán vált az aristophanesi komédia az antik végzettragédiának viszájává. Mint ilyen, e komédia egyszerűs mind parodikus. A parodiának természete, hogy benne egyfelől a fenségesség az alacsony nyúl, másfelől a köznapi a fenségességgel jó érintkezésbe, miből azonban éppen nem következik, hogy a komikai szépség határain túllépve megsemmisítse a fonákság színében feltüntetett komoly tárgy ideális jelentőségét. Aristophanes vígjátékainak vonatkozásai tulajdonképp oly tárgyakat illetnek, melyek alapjukban komolyakul, sőt nagyon komolyakul is felfoghatók. De az ő humora megszábadítja magát a bomladozó kor mereven etikus hatásaitól s a derült látszat mezébe burkolá a világot, hogy a nevető muzsa keze által vezetessünk a fenség körébe.

A parodizáló élcz Aristophanes ellenállhatatlan fegyvere, melyet a valóság minden tüneményével szemközt igénybe vesz. Ez azon bűvészpálcza, melylyel magát a fenséget groteszk alakba öltözteti. De az ő komédiáiban még két elem munkál közre, hogy teljesen bevégzett, saját formával birjanak. Az egyik a *symbolismus*, a másik a *phantastikum*. Ama plastikai érzék, mely a görög nemzetnél, mint semmi másnál, annyira ki volt fejlődve, képesíté Aristophanest a tisztán belső élet mozanatainak oly jelképes előadására, mely által a különben elmosódó elemek az érzéki világ különböző alakjaiban tárgylagosságot nyernek. Néha a sajátos *costume* *), máskor a lég- és állatvilágból vett képek, mint

*) Például a mint Dionysos a „Békák“ első színében fellép. Sáfránysárga női köpenyt, e fölött oroszlánbórt, női papucsot visel, s jobbájában buzogányt tart. Ez öltöztetés nyilván D. gyávaságát, elasz-

a felhők, madarak, darázsok szolgálnak arra, hogy a költő a szellem tévedéseit komikusan, érzeki formákba öltöztetve, megvilágítsa. Messze vezetne bennünket, ha Aristophanes symbolistikáját magyarázni akarnók; elég legyen itt annyit megjegyezni, hogy e forma költőnknél végtelen könnyen, játszian van kezelve. Se körülményben fekszik Aristophanes egyik főérdeme, úgy, mind darabjai sikerének súlypontja Mert Bohtz megjegyzése szerint bizonyos, hogy ha e symbolismus nem könnyű jelzés, hanem tulajdonképeni fejtegetés volna, elenyészne a komédia derültsége, s e helyett oktató tendentia és józan allegoria untatna bennünket. **)

A másik elem, melytől az aristophanesi komédia saját formáját nyeré, a phantastikum. A phantastikum lényegét a 6. § ban kifejtettük, itt nincs egyéb megjegyzésünk, mint hogy Aristophanes egész mérvben igénybe veszi a képzelem alkotó jogát. Maga a fönnebb említett jelképeség, különösen a „Madarak“ czimű komédiában, a legmerészebb phantasia korlátlan játékan alapszik; csakhogy természetesen hiába keresnök Aristophanesnél ama kölcsönös viszonyt, mely az újabb nem-

szonyosodását s azon neveltséges pöffeszkedést jelképezi, mely szerint ő Heraclést akarja utánozni, ki szintén leszállt az alvilágba. Különbben e darab két alakja, D. és szolgája Xanthios a legkomikusabbak közé tartozik, melyeket A. teremtett. X. számaron, urának nehéz utitaskáját saját hátán czipelve s egész magaviseletével, furfangos együgyűségével önkénytelen Don Quijote-t és hirneves szolgáját juttatja eszünkbe. Az atheneiek a számarnak és csomagnak természetesen más vonatkozását ismerték fel. V. ö. Die Lustspiele des Aristophanes, übersetzt und erläutert von H. Müller. Neue Auflage. I 317.

**) Über das Komische und die Komoedie 168. lap.

zetek romantikájában a való és rege, az élet és álom közt bizonyos rendszert hozott létre, úgy, hogy ebben a csodálatos elem a realitással összhangzó egész gyanánt jelenik meg. Az igazi romantikus költő, ha nem ragaszkodik is a népképzelem előmunkája által nyújtott alaphoz, soha sem felejtí, hogy a rege világa csak úgy bir idealis valószínűséggel, ha a valóság és képzelmény egymást áthatják, s ez álmképek, úgy a mint vannak is, egyetemesen érthető tartalmat rejtenek magokban. Az aristophanesi komédia sokkal közelebbi viszonyban áll a való, s különösen a nyilvános államélettel, hogysem a költő, művészete alapelvénél fogva is szem elől téveszthette volna czéltábláját; ezért nem festi különben idealis világát kizárólag az illusió színeivel, sőt közben-közben figyelmezteti közönségét, hogy el ne ringassa magát a csalódásban.

Aristophanesnek sokak által megrótt cynismusáról, s az akkori körülményekből érthető frivolságáról vádolva vagy védve szólni, túlvezetne feladatunk körén; e vázlat teljessége azonban megkivánja, hogy az óattikai vígjáték szerkezetének egyik alapfeltételéről, a vígjátéki cselekvényről röviden szóljunk.

A modern vígjáték szerkezeti szabályaihoz mérve Aristophanes műveinek szerkezete igen sok kívánni valót hagy hátra. Manap minden drámai műnek lélektani érdekeken kell megfordulni, mi csak úgy lehetséges, ha tárgyát valamely jellemeszerű cselekvény képezi. Modern szempontból a szabadabb alkotásu vígjátéknál is megkivántatik, hogy a komikum kifejlése az egyetemes emberire, tehát a lélek mélyeiben lappangó erőre legyen

fektetve s még akkor is, ha a költő teljesen a phantasia világába emel bennünket, követeljük, hogy a komikus helyzetek mellett bizonyos belső szükségességet éreztessen a tényekben, melytől a rajzolt képletek ideális valószínűsége feltételeztetik. Aristophanes vigjátékai más téren állanak. Nála a komikum nem fejlik, hanem készen lép elénk oly groteszk alakokban, melyeknek tevékenységét lehetetlen egyszerűen pszichologiai nézletek szerint mérni. Nála az érdek nem általában az emberi gyarlóság és botorság tapasztalatilag ismeretes alakzataira, hanem a világhumor által csak nagy képekben, mintegy óriási töredékekben felfogott vizás tünémenyekre van fektetve; innen azon sajátság, hogy darabjai bonyolódott cselekvény nélkül, sokszor lazán összefüggő jelenetekből állanak, s általában a személyek jellemére irányzott érdekeltség gerjesztése nélkül folynak le. A közéletből, a napi viszonyokból meritvén tárgyait, mindig bizonyos ismert esetet tételez fel, s expositiója jelentékenyen egyszerűbb a modern vigjátékénál. Ehez képest a végkifejlet is a költői czélhoz alkalmazott ugyan, de egészen nem olyan, mint az ujkori vigjátéknak a megoldott bonyodalmakból tiszta harmoniába olvadt katastróphája. Ezek után kérdést sem lehet tenni az iránt, vajjon czélszerű volna-e az aristophanesi vigjátékot sajátságos, de most már mindenesetre túlhaladott formájával életre kelteni? Minden kornak meg van a maga ideálja, s habár elismerjük, hogy az aristophanesi vigjáték tartalma imposansabb, mint a mienké, de azt is kimondhatjuk, hogy korunk drámai ideálja épen a formát tekintve sokkal magasabban áll, hogysen a

lángelméjü görög költő, úgy, a mint őt ismerjük, teljesen kielégítené igényeinket.

20. §. A romantikus regevigjáték.

Az idealistikus vigjáték, melyben főelem gyanánt a phantastikumot tanultuk ismerni, saját alakot ölt a romantikus költészet ugynevezett rege-, vagy tündérvigjátékaiban. A képzelem merész játéka, mely kedves, tarka álmoképekben vezet elénk az egybeolvadt természeti és szellemi világot, itt is a phantastikumot teszi uralkodóvá; csak hogy a romantikus világnézet annyiban határozott lépést tett előre, a mennyiben a képzelmi világ középpontjává is az embert, annak egyéni sorsát tette, miáltal a fejleményekben, vonatkozásokban gazdagabb s lélektani érdekeltségünkre nézve kielégítőbb cselekvénye lőn a komédiának.

A romantikus regeköltészetet általában azon üdeség és közvetlenség jellemzi, mely egyedül a népszellemlere támaszkodó, abban leledző költői genius sajátja. Mily hatással alkalmazza Shakspere tragédiáiban a csodálatos elemet, mely költőileg hívó lelkébe a középkor képzelmi életének magikus szürkületéből szállt át hagyománykép! és phantastikus vigjátékaiban, a „Vihar“-ban a „Téli regé“-ben s legfőkép a „Szent-ivánéji álm“-ban mily kimondhatatlan báj, ellenállhatatlan varázs vesz körül bennünket, midőn az elfek, gnómok s egyéb szellemek tarka játéka, játszi üzelme a csodák világát tárja fel bámuló szemeink előtt. S tagadhatjuk-e, hogy e varázsnak egyik főoka abban rejlik, miszerint Shakspere

a néphit, vagy ha akarjuk, a babona elemeit használta fel, de volt ereje mind e csodát a dráma szervezetébe úgy belefonni, hogy a való és képzelt világ egygyé-
olvad, s bár csak a költemény közvetlen szemlélete alatt, a legkedvesebb csalódás karjain érezzük magunkat a phantastikus humor ez örökszép országában hordoztatni. A „Szent-ivánéji álom“ a legbevégzettebb minta e nemben, mely Shakspeare-t ép oly magasra helyezi a vig, mint világbámulta komoly művei a tragikai muzsa felkentjei közt.

A romantikus regevigjáték és az aristophanesi komédia közti különbség sok pontban feltűnik. Hettner néhány vonásban így jellemzi az elsőt : „E regevigjáték egy üde, derült idyll; tavaszillatú és álomszerű, mint ez a nyájas regevilághoz illik. A képzelem kényelmesen engedi át magát álomszülte képei kedves játékának, boldogan ringatózik s enyeleg önmagában. Azért itt nincs ama szándékolt megsértése a költői csalódásnak, mint Aristophanesnél; ellenkezőleg a szellős regevilág szabad, tisztán határolt, saját világ, s a költő gondosan figyel arra, hogy az esetlen valóság durva szele szét ne dulja e könnyed álmok verőfényes vidámságát. A jellemek és helyzetek illatos rajzolása, az egymást keresztülvágó események kalandos tarkasága, a komikai fénysugarak, melyek a valóságból átlövellnek, hogy az álomvilág mint igaz és észszerű, a valóság azonban mint természetellenes és zavart tükröződjék le, a beszótt dalok álomszerűen elmosódó hangjai, mindez csak arra szolgál, hogy a néző teljesen elbűvöltessék, s csalfa játékkal hit ébresztessék benne ezen természet-

fölötti világfolyás igazsága iránt. “ És mi hiszünk mindaddig, míg a költő akarja. S midőn a költő elvonja szemünk elől a kaleidoskopot, a valóságra ébredve is enmarad lelkünkben a látottak fölött érzett ideális derűltég, s ennek édességét könnyült kebelben viszsziük magunkkal a mindennapi élet zürzavarába.

A regevigjátékban kétségtelenül Shakspere adta a legtökéletesebbet, de az olasz és német irodalom e nemű termékei között is van több, melyek igazi ihlettel, tiszta humorral, a népies elem szerencsés felhasználásával írva, valódi becsesel birnak. Az olaszok közt Carlo Gozzi volt, ki 1761-ben a velencei dajkamesén alapuló „Fiaba dell' amore delle tre melarance“ czimű darabjával ez iránynak megkezdője lett s azon folytonos siker közt állandóan megmaradt, daczára ama befolyásnak, melyet Goldoni esel- és családi vigjátékaival a közönség francziás izlésű részére gyakorolt.

A németek közt Tieck L. közelíté meg leginkább az idealistikus vigjáték magaslatát. Sok van benne, a mi Aristophanes- és Shakspere-re emlékeztet, de a szinszerőség elhanyagolása s gyakran vakmerő phantastikuma okozák, hogy művei már születésük korában is csak irodalmi érdekekkel birtak. Platen, és Prutz sem voltak szerencsésebbek. Tisztán irodalmi és politikai viszonyokra czélozván, s a szatirai elemet az ideális komikum rovására egész metsző erejével alkalmazván, tárgy és styl miatt elmaradtak a sikertől. Eredménydúsabb volt Raymund munkássága, ki a németeknél Gozzi szerepét vállalta el, s a népmondák felhasználásával egy új fajnak, az ugynevezett „Zauber-

posse“-nak lőn megteremtője, mihez a theoretikusok a jövőre nézve is sok reményt kötnek.*)

A mi vigjátékunkban a phantastikus iránynak igen gyér nyomai vannak. Alig tudnék mást nevezni, mint a tiszta humorú „Aesopus“-t Rákosi Jenőtől, és Északi Károly „Cydoni almá“-ját, melynek alapeszméje, a szerelem hatalmának dicsőítése, sikerülten van egy symbolikus, de életteljes cselekvény képébe öltöztetve.

21. §. A realistikus vigjáték.

A komikum fő forrása a való élet levén, az idealistikus vigjáték minden nagyszerúsége és bájai mellett sem vonhatja el érdekeltségünket azon iránytól, mely nem a világhumor phantastikus képeiben, hanem a közönséges lét jelenségeiben tárja fel a nevetségest, egyszerűs mind megeszményítvén a realitást. Szükségét érezzük annak, hogy a költészet alkotásaiban azon tényezőket szemlélhessük, melyek saját külső és belső életünket meghatározzák. A költő maga a kor behatása alatt állván, kénytelen hódolni az egyetemes világnézetnek, s oly eszméknek fog kifejezést adni, melyek uralkodó joggal foglalták el a szellemeket. Az ember tud lelkesülni, képes magát időközönként az idealismus szárnyain magasabb, a valóság fölötti régiókba emelni, de soha sem fogja magát annyira megtagadhatni, hogy ellökje ma-

*) Raymund legjobb darabjait újabban Zeising A. bocsátotta közre ily czim alatt : «Raymund's dramatische Meisterwerke.» A kötet tartalmát képezik : Der Diamant des Geisterkönigs. Der Bauer als Millionär. Der Alpenkönig und der Menschenfeind. Der Verschwender.

gától érzéki élete alapját, a valóságot. Ehez van tapadva lénye, ettől veszik irányukat mindazon eszmék, melyek a földi lét kérdéseiben vezérelveül szolgálnak. . . . E helyzet teremté a realistikus vigjátékot. Közvetlen Aristophanes után már a görögöknél megjelenik ez újnak nevezett komédia, mely a magánéletben, egészen realis viszonyok közt játszván, határozott ellentétet képezett tárgyban, szerkezetben és stylben az aristophanesi vigjátékkal.

Nem akarván azon meddő kérdést taglalni, vajjon visszaesés vagy haladás volt-e a komédiában e realistikus irány támadása, csak arra akarunk itt utalni, hogy a phantastikum mellőzése, s az arczképező, egyénítő komédia nemcsak a görög nép hanyatlási korának, a nyilvánosságtól visszavonuló s a közönséges lét medrében haladó élet elemeinek felelt meg, hanem egyetemes jogérvényt követelt mindenütt, hol a tisztán emberi művelődés, emelkedésben és sülyedésben, képezi a népelet fő mozgató elemét. Az ez által teremtett körben fogja a vigjáték azon anyagot találni, melyben a kort erkölceivel hűn adhatja vissza, s elhagyván a mythost, a családélet változatai közt s egyetemes emberi tulajdonokból alakult jellemeket rajzolhat.

A realistikus vigjáték, mint említők, már a görögök új komédiájában feltűnik. Ez irány képviselői közt főleg Menander és Philemon voltak azok, kik, mint „a tapasztalatgazdag, elmés, élvvagyó, nagyvárosi civilizatio“ festői legnagyobb hirben állottak, s a görög műveltségen fejlődő rómaiak komédiáinak nemcsak mintakul, de egyenesen forrásokul szolgáltak. „O élet és Me-

nander“, ír a későbbi grammatikus, „melyik követé közöletek a másikat?“ Ezen ismeretes itélet világot vet a nevezett költő műveire s jóformán az egész irányra, úgy, hogy Plautus és Terentius utánképzéseit nem ismerve is, tudók, miszerint ez új komédia minden törekvése oda volt irányozva, hogy a tapasztalati, reális dolgok és viszonyok képét adja, s csak oly motivumokat használjon, melyek egyetemesen emberi érdeket tudnak keltetni. A jellemek az egyéni élet vonásai mellett, sőt gyakran ezek rovására, oly általánosságban vannak tartva, hogy azok megannyi típusok, a szűkebb társadalmi életviszonyok egyetemes képviselői gyanánt tekinthetők. Mindenütt arra van a súly fektetve, hogy ne a kivételes, egyetlen szellemi irányban nyilatkozó botorság, hanem az emberi természet őseredeti gyengeségei, tévedései állittassanak komikai világításba. Innen van, hogy e realistikus görög, s az ennek nyomán indult római vígjáték alakjai, bár külsőleg ezer meg ezer változatban jelennek meg, az alapvonásokat tekintve azonosak a jelenkori vígjáték jellemeivel, mert elvégre a modern komédia is ugyanazon feltételekből indul ki, s legfőlebb az újkor erkölcsi álláspontja idézett elő változást oly dolgokban, melyek a régi világnézet szerint más mértékkel mérettek. Ilyen a szerelem, melynek jelentőségéről a vígjátékban másutt (a 7. §-ban) szoltunk. A szerelem levén alapja a családéletnek, midőn a vígjáték ennek körébe lép, magát a szerelmet fogja leg-hathatósabb motivuma gyanánt használhatni; s valóban az erotikum már a görög új komédiának is lényeges eleme lön. Azonban tudjuk, hogy a szerelem, melyet

csak a keresztény világnézet ismert el magasabb elgyanánt, még a művelt görög népnél sem lépett fel mint a kedélyélet egyik ideális tényezője; minek eredménye lön, hogy a komédia erotikuma csak érzéki szerelem, s mint ilyen, könnyelmű ifjak és élvágyó hetárak által van képviselve.

A realistikus vigjáték, lemondván a világhumor ama szabadabb alkotásainak előnyeiről, önálló s drámailag fejlesztett cselekvénye, a társalgási könnyed, elmés nyelv által pótolja amazok magas lengületét.

A komédiáról szóló részben mindazt elmondottuk, mit a jelenkori realistikus vigjátékban a cselekvényről, szerkezetéről s nyelvezetről tudni kell; itt csak az alább következő felosztás kedvéért ismételjük, hogy a drámailag rendezett vigjátéki cselekvényben nélkülözhetetlen a jellemfestés épen úgy, mint a különféle érdekek által előidézett bonyodalom, s az ebből megnyugtatólag folyó megoldás. Ismételjük, hogy a komédiai eszményt csak azon költő éri el vagy közelíti meg, a ki a jellemeknek és bonyodalmaknak teljes érvényét felismerve, ezeket kellő hatályban alkalmazza, s míg egy részről az élethű jellemképekben a kor erkölceinek tükrét mutatja be, addig más részről oly fordulatokkal, az ellentétes törekvések harcainak oly mesteri át- és összeszövésével köti le figyelmünket, hogy e kölcsönös megjátszásban, az elmésség és komikai véletlen cselszövő hatalmában kiapadhatlan forrását leljük a derült érdekeltségnek. A német mondásként: „Je toller, desto besser!“

Csak hogy a jelenkori realistikus vigjáték e két

alapfeltétele, a jellemfestés és intrigue nagy ritkán egyesíthetők úgy, hogy a mű érdeke egyik vagy másik feltétel felé ne gravitálna. Innen van, hogy a csel- és jellemvigjáték *) szerinti felosztás általános lett s bennünket is utal, hogy e szétvált irányok szerint végük szemügyre a modern komédiát.

22. §. A cselvigjáték (Intriguen-Comodie).

Mit értünk a komédiában a cselszövény alatt, azt a maga helyén világosan kifejtettük. E helyütt csak arra akarunk figyelmeztetni, hogy a cselvigjáték az európai irodalomban különvált fajként van ismerve, s hogy ama természetes érdekeltség, melylyel az egymást keresztülvágó törekvések és az ügyesen felhasznált komikai véletlenség tarka játéka iránt viseltetünk, nélkülözhetlenné teszi szinpadainkon az oly vigjátékot, melyben a közönséges életet annyira jellemző, ezt épen nevetséges zavaraiiban feltüntető költői képet szemlélhetünk. Történeti jelenségeit keresve a cselvigjátéknak, mindenekelőtt a spanyol és francia költők műveiben találjuk a legclassikusabb mintákat; ott különösen Moreto és Calderón, itt Scribe alkotásait.

A spanyol komédia tudvalevőleg kard- és köpenyvigjáték, melynek személyei kivétel nélkül magasabb körből vétetvén, benne e kör erkölcsei, a szerelem és becsület harczai hozatnak napfényre. Ily moti-

*) Ugyanaz, a mit némely aesthetikusok helyzetvigjátéknak neveznek.

vumok folytán igen gyakran megesik, hogy a vigjátéki cselekvény komoly alapja szerint nélkülözi a komikum gondtalan szeszélyét, derült játszóságát; de az elmaradhatatlan gracioso vidámsága, a komoly jeleneteknek általa üzött parodizálása, esetleges bonyodalmak, sokszor merőn fogások gyanánt használt szini meglepetések, s végül a szerencsés kifejtet kiemelnek bennünket a komoly hangulatból, nemcsak, hanem a valódi komikumnak, az ellentéteket kiegyenlítő humornak derítő hatását éreztetik. Hogy a hasonló motivumok és színpad-i eszközök hagyományos alkalmazása bizonyos egyformaságot hozott a spanyol vigjátékba, azt nem fogjuk elvitathatni; de másrészt tagadhatatlan, hogy a spanyol költőknek a bonyodalmak szövésében s a lélektani dialectika hű és igaz voltában tanusított genialitása oly műveknek adott létet, melyek a jelenkori komédia magaslatán állanak. Moreto remeke : „El desden con el desden“, melyet „Közönyt közönnyel“ czimen Győry Vilmos kitünő fordításában mi is birunk, bizonyítsa ezen állításunkat. Egy tanulmányok és szemlélődés által a női természet megtagadásaig vezetett hölgy meghajol a szerelem hatalma előtt, midőn rideg közönység a csak játszott közöny hívja harcra. Az intrigue a legelmésebb, a lélekfestés páratlan; s jóllehet a két főszemély, Diana és Carlos egymáshoz való viszonyának megfelelőleg bizonyos ünnepélyesség terül el az egész játékon, de „a költői dialectika, mely itt mindent mozgásba tesz, eredményezi, hogy épen az, a mi valódi komolyság gyanánt akar fellépni, a komikum leghathatósabb tényezőjévé válik szemeink előtt.“ A „Közönyt

közönnyel“ azon ritka cselvigjátékok közé tartozik, melyek a jellem határozott megvilágítása által az ezen oldalt érintő aesthetikai kívánalmaknak is teljesen eleget tesznek.

A spanyol költők közt még Calderont említők. Nem tartozván ide tüzetes jellemzése, röviden csak azt említjük, hogy a spanyol komédia jellemvonásai, mint ezek általában ismereteseek, az ő műveiben tűnnek fel legvilágosabban. Alakjai- és motivumaiban nélkülözzük a változatosságot, de a bonyolítás és cselszövény mestere levén, mindig képes bennünket a komikum, a derült látszat világába átvinni. A véletlent senki sem használta ügyesebben komikai hatások elérésére, mint ő, de mindig bir annyi költői tapintattal, hogy e „nem szellemi momentumot“ elenyésztesse a cselekvényben, azaz a kifejeletet természetes összefüggésbe hozza a személyek jellemében gyökerező indokokkal.

A román szellem, ellentétben a germánnal, inkább helyzetek, mint jellemek festésére levén hajlandó, a cselvigjáték is a román népeknél, s ezek közt az új korban a francziáknál fejlődött ki legteljesebben. Molière ugyszólván kivételes álláspontot foglal el a franczia költők között azon remekművei által, melyek a jellemvigjátéki fajban mintákká lettek, s az, a mit Laharpe róla mond: „La peinture de l'esprit humain a été l'art de Molière: c'est la carrière, qu'il a ouverte, et qu'il a fermée; il n'y a rien en ce genre, ni avant lui, ni après“ *), most is egész joggal elmondható; de az

*) Lycée ou Cours de littérature ancienne et moderne, par I. F. Laharpe. T. V. 385.

ujabb francia vigjátékirók oly sikereket arattak és aratnak a cselszövényben mozgó komédia mezején, hogy a világ szinpadaira gyakorolt, s különösen a német theoretikusok részéről ferde szemmel kísért hatást, sőt sok tekintetben darabjaik költői értékét nézve is utól nem érve állnak a modern népek előtt. Hogy a hatás eszközeit sokszor túlmerészen alkalmazzák, hogy morális érzékünket, a költői igazságszolgáltatás ellen vétkezve, nem mindig elégitik ki, sőt megsértik, az igaz; de az is igaz, hogy a leleményesség, ügyes bonyolítás, szikrázó élez, szellemdús, könnyü dialog nem érdemetlenül emelék oly magas tekintélyi polczra az ujabb francia vigjátékot. Ebben különösen Scribet lehet elsórangu képviselőnek tekinteni. Szinpadainkról jóformán ismeri őt a magyar közönség, s nem lehet elvitatni, hogy csak előnyösen. Állandó vonása az ő költészetének, hogy a komikai cselekvényt valamely finomul szótt intrigueből indítja meg, s azt oly változatokban fejleszti a catastropháig, hogy az elmésség e bámulatos teremtései egy pillanatig sem szűnnek meg a figyelmet feszültségben tartani, s érdekeltségünk úgy növekedik, a mint a komikai „aknák és ellenaknák“ egymást ártalmatlanná téve, de mindig új meglepő tervre utalva a személyek sorsát a végpontig függésben tartják. Scribe mintha önmagával tetszelegne e könnyed játékban; s ez az oka, hogy művei közt sok olyan is van, melyekből a költői igazság, a valószínűség hiányzik. Egészen véve úgy a Scribe-féle, mint az egész ujabb francia cselvigjátékról el lehet mondani, hogy több benne az esprit, mint a való költészet. Csak hogy ismét az is áll, hogy ez az

esprit sokszor oly cselekvényeket és helyzeteket teremt, melyekben a költészet megragadóan fejtheti ki egész erejét, s épen nem csodálkozhatunk, ha annyi vigjáték-író küzd Scribe koszorujáért. Szigligeti sikereit a komédiában jó részt a szerencsés ellentétek és bonyodalmak feltalálásának köszöni, s általában összes vigjátékunk Kisfaludy Károly óta jó részt eselszövények által remél tapsokat érdemelni.

25. §. A jellemvigjáték (Character -Comoedie).

A jellemvigjáték oly conceptió eredménye, melyben a fősúly a jellemeknek „a saját lényegökben fekvő céljaik“ szerinti kifejtésére van fektetve. Mint minden drámai műben, úgy itt is elengedhetetlen egy jól szervezett, bonyodalmai és folytonos haladása által figyelemfeszítő cselekvény; míg azonban a eselvigjáték az elméség és véletlen játékaival imponál, a jellemvigjátéknak eselszövényei is közvetlen azon vonások megismertetésére szolgálnak, melyekből a jellemek alakultak. A tények és helyzetek érdekelnek, a komikai véletlen egy-egy „choc“-ot ad a személyek törekvéseinek, de lelki szemeinket főkép az emberi természetnek a társadalmi viszonyok közt feltűnedező jelenségei vonják magokra, s a komikumnak azon neme emel bennünket a derült látszat, vagy humor világába, melyet a költő a jellemek fejlődési mozzanataiból, vagy a kész jellemök lélektanilag hű, kifelé ható nyilvánulásaiból les el.

A légkör, melyben a jellemvigjáték mozog, a polgári élet. Itt találhatók azon őskomikai típusok, melyek-

nek léte a szűkebb körbe vonult társas életben, ennek tényezőihez képest a magasabb eszményhez fel nem emelkedett köznapi emberek botorságaiban gyökerezik. Innen hozza magával a komikai személy azon erkölcsöket és ferdeségeket, melyekben a költő az ember semmiségét az abszolút eszmével szemközt, e mellett azonban a szűkebb világ feletti teljes uralmát az ellentétek kölcsönös megvilágítása szerint felfogva, az egyént nem ugyan a világhumor szóró tükrében nagyszerűen nevetséges groteszk alakká szétvonva, hanem annak a társadalmi életviszonyok keretébe foglalt komikai arcképét állítja elé.

A költő célja itt mindig az, hogy valamely határozott egyéniséget éles körvonalokban, mennél több, meglepőbb, de mindig lélektanilag hű és következetes vonásokkal rajzolni, s a jellemhez tapadt nevetségességet, még a bünt is ennek czége alatt helyezze a kaczagó közönség elé. Az ily egyéniségek, például a fősvény, a féltékeny, a charlatan, a tudákos, a szenteskedő, stb. mint azokat Plautusnál és Molière-nél találjuk, mindig a dráma középpontját képezik, s nem csak személyiségek minden föltételeivel, hanem épen a jellemzés részleteire fektetett gondnál fogva az illető gyarlóságok különvált képviselőiként jellennek meg. A jellemvigjáték a viszásságokban az örök emberit fogja fel, s valamely nép és kor erkölceinek leghűbb tükörét képezheti. Plautus- és Terentiusnál, kik görög mintáikban annyira elvoltak fogulva, hogy a szintért sem merték saját földjökre áthelyezni, hiányzik ugyan ezen előny, de oly genie, mint Molière, a vigjátékíró legnehezebb feladatát oldotta

meg, midőn jellemvigjátékaiban az örök emberivel a kor- és helybeli viszonyok igényeit úgy össze tudta egyeztetni, hogy művei egyszersmind a XVII. századbeli Franciaország erkölcsrajzának tekinthetők. Alább még szólni fogunk Molière-ről. Itt csak azt jegyezzük meg meg, hogy a jellemvigjátéknak óvakodnia kell azon veszélytől, mely az erkölcsök igen pontos és szélesbe menő festésénél a művészi álláspontot fenyegeti. Megtörténhetik, hogy a tulzott gondosság a jellemek kifejtésében a cselekvény folyásának s a színi érdekelttségnek rovására jár el; s a mi nem kevésbé hátrányul szolgál a komédia költői értékének, nagyon is tág tért nyit a komikai szeszély, ironia és humor ethikus vetélytársának, a szatírának, mely lényegénél fogva könnyen az irányköltészet medrébe sodorja a komédiát. Már pedig kétségtelen, hogy az irányköltészettel együttjáró reflexio legkevésbé van hivatva a „vis comicát“ pótolni.

A jellemvigjátéki nemben eddigelé Molière adta a legmagasabbat. Igaz, hogy Shakspere Falstaffja, úgy mint az IV. Henrikben, s a Vindsori vig asszonyokban megjelenik, a legtökéletesebb komikai erkölcs- és jellemkép, ugyanannak Makranczos hölgye, Olivíája, Portiája, Rosamundája, bolondjai, Petrucciója s majd minden jelentékenyebb vigjátéki személye egy-egy kitünően concipíált s kivitt drámai jellem; de a forma gyakran hágy kívánni valót, s a mi legfelölőbb, a Makranczos hölgyet kivéve mindenik realistikus komédiájában hiányzik az, mi a jellemvigjátéknak, mint külön fajnak alapul szolgál : egy határozott, élesen kivált alak, mely

az egész cselekvénynek közép- és gyupontját képezi, melyből minden kiható mozzanatra egyenlően árad szét a világitás. Ezért nem vehetők példányokul manap Shakspeare vigjátékai.

Molière jellemvigjátékai, A nők iskolája, Tartuffe, A fősvény, a Misanthrop, A férjek iskolája, s a Tudós nők mindmegannyi erkölcskép, melyeknek rajzolásában a legmélyebb emberismeret a legélesebb ironiával, s komikai költői világnézet szabad kifejezésével párosult, minek eredménye lőn, hogy e művek a kifejletben tanusított egynémely gyengeség, erősebben kifejezett tendentia, csak épen Molière által teremtett *genre sérieux* kevésbé könnyed hangulata daczára (Misanthrope, Le Taartuffe) a jellem-vigjáték példányai s képviselői lettek. Az érintett hiányok előtt soha sem fog szemet hűnyni az elfogulatlan kritika; de az, mit Laharpe főnebb idézett munkájában mond, mindig igaz marad : „Ses comédies bien lues, pourraient supplèer à l'expérience, non pas parce qu'il a peint des ridicules, qui passent, parce qu'il a peint l'homme, qui ne change point *). Molière bohózatai természetesen más szempontok alá esnek.

Az angol Ben Jonsont, Lessinget, Gutzkowot, a dán Holberget, s más a jellemvigjátékban tekintélyes költőket mellőzve, csupán saját irodalmunk néhány kitünőbb jelenségét említjük. Megjegyeztük már, hogy komédiánkban észrevehető törekvés nyilvánul a cselszövények alkalmazására; ez nem tesz annyit, hogy ne

*) 386. lap.

találkoznánk dicséretes jelenségekkel, melyekben a jellemfestésnek van adva az elsőség, vagy legalább oly tér van neki juttatva, hogy a cselszövények mellett a lélektani érdekelletés föltételei is teljes mértékben érvényesülnek. Így Szigligetinél a „Mama“, „Nőuralom“, „Fenn az ernyő nincsen kas“, Eötvöstől „Éljen az egyenlőség“ nem kevés erőről tanuskodnak a jellemfestésben.

24. §. A történelmi vigjáték.

Egészen az új kor, a mi korunk teremtménye azon komédiai faj, melyet történelmi vigjátéknak nevezünk. Nem egyes gyarlóbb, csupán czimezése folytán ilyennek tartott műveket nézve, hanem a dolog lényegébe hatolva, s széptani elvekre támaszkodva lehet állítani, hogy a történelmi vigjáték különvált faj, melyben az idealistikus és realistikus vigjáték elemei egyesülnek. Vannak ugyanis oly darabok, pl. Scribe-nél nagy számmal, melyek a történelmi anekdoták mezején játszanak, s mint a híres „Pohár víz“ a csekély okok és nagy eredmények (Le verre d'eau, ou les effets et les causes) komikai viszonyát tárgyazzák, de a melyekben egy genialisan gondolt mesében, s valódi virtuozitással keresztül vitt intrigue-ben gyökerezvén minden, nélkülözik a legfőbb elemet, azon világhumort, mely a valódi történelmi vigjátékot a jellem- úgy mint cselvigjátéktól elválasztja. Mert ebben, t. i. a világhumorban van egyedül azon hatalom, mely a történelmi élet mezején is bir a valódi komikum számára tért foglalni, s látkörébe vonni oly

jelenségeket, melyek az egyszerű elmésség horizontján kívül esnek.

Az idealistikus elem itt nem csapong át a phantastikumba, nem szükséges valami mythosi vagy álomvilágra gondolnunk; a világhumor mint tudjuk, egészen realis viszonyokból kiindulva is lehet idealistikus, csupán a jelentőség, melyet tárgyának kölcsönöz, a színezés, melyet a dolgoknak ad, emeli ki az ő alkotását a közönséges nevetségesség köréből. Midőn a humor a történelmi élet hullámai közé helyezkedik, s megfigyeli az örök változásokat, az emberi kedély és elme és tetterő ezer meg ezer nyilvánulásait, a feltünedező ellentétekben épen úgy megtalálja az örök emberit, melynek egyik oldala mindig gyarlóság és gyengeség, mint a tragikus, ki a történelemben „az emberiség életfolyamának azon válságait látja, melyekben az egyesek szenvedései és bukása daczára a haladás és szabadság diadala tűnik ki.“ Ezen humor teremti a történelmi vigjátékot. A költő itt nem állhat meg az egyszerű anekdotánál, hanem alkotásának alapelve mindig az lesz, hogy megmutassa, miszerint a történelmi hőst soha sem foglalja el úgy saját küldetése, hogy valami tisztán emberi gyarlóság és helytelenség foltja rajt ne maradjon, s ez által nem csak azért hangol bennünket vidámságra, „mert a történelem kitűnő személyiségeit hozzánk, más halandókhöz közelebb hozza, hanem mert megismerjük, hogy minden emberi üzelem elenyészik a történelem magasabb hatalma ellenében.“ *)

*) Gottschall : Poetik. 471.

A humorista soha sem fog pasquillt írni a mult dök nagy embereire; az óriást a legszabadabb vigjátéki muzsa sem teheti törpévé : ez ellen az óvszer nem csak a személyiségek valódi nagyságában, hanem az igazi költő emberszerető nemes szellemében van. A mit a komikai költészet által nyújtott gondtalan élv karjai közt megmosolygunk, azt még nem vetjük meg, s kegyeletünk épen nem csökken azon kijózanodás által, mely a nagyokat is embereknek láttatja; ellenkezőleg, épen azon öntudat erősödhetik meg bennünk, hogy ezen emberek még is félistenek saját missiójokban. *)

Hogy eddigelé kevés, irodalmunkban épen egyetlen igazi történelmi vigjáték sincs, abból nem következik, hogy e mező majdan a leggazdagabban gyümölcsöző ne lehessen. A németeknél Gutzkow kísérletei találtak kiváló méltánylatra, — a kritika részéről is. Az „Urbild des Tartuffe“ azon történelmi tényt adja elő, mely szerint a „Tartuffe“ színrehozatala udvari üzelmek által gátoltatott, míg Molière kedvesének XIV. Lajosra nyert befolyása az akadályokat elhárította, s a költőnek alkalmá lón az „ösképet“ leálczázni. A „Zopf und Schwert“ I. Fridrik Vilmos udvarát rajzolja mesterileg, a mint a különöz jellemű király, leányának házasságával nagy államérdekeket vél biztosíthatni, végül a csekély tekintélyű „Erbprinz von Baireuth“ lesz a boldog vő!

*) Gyulai Pál igen is cirtumspectus volt, mikor „A király házasodik“ czimű, (különben gyenge) történelmi vigjáték első előadása alkalmából a kegyelet megsértésére reflectált — a nemzeti hősök iránt.

25. §. A bohózat.

A tárgyalás teljessége kívánja, hogy a vigjáték azon legszélsőbb fajáról is szóljunk valamit, melyet bohózatnak nevezünk. A görög satyrdrámától kezdve minden népnek megvoltak azon részint röglönzött, részint már irodalmilag művelt bohó játékaik, melyekben, az idealításra való törekvés nélkül, — ugyszólván kézzelfoghatolag, vagyis népiesen nyers alakban jelent meg a nevetség. A rómaiaknál az atellánok, a középkorban a mysteriumok, a németeknél a farsangi játékok, az olaszoknál a Comédia dell'arte, a francziáknál az „Enfants sans souci“ társulat sotties-ei, mind ugyanazon alapból, t. i. az ősz eredeti, a népszeszélyből veszi származását, mely határozott ellentétbe helyezi magát minden eszményivel, a mennyiben ezt az egyedül jogosultnak tartott realításra nézve károsnak itéli. Innen a sokszor éles guny, mely e játékokat jellemzé, azon szabadosság, melylyel kiméletet nem ismerve állítanak pelengérré személyeket és intézményeket. E játékok elemei kitisztulva és nemesülve átmentek a jelenkori vigjátékba is, de azon műfaj, mely közvetlen folytatásuknak tekinthető: a bohózat.

Ennek lényegét a komikumnak főképen azon módosulásai és alakzatai képezik, melyeket az alsóbb, nyersebb komikum, groteszk és burleszk, parodia, caricatura nevek alatt megismertünk, csakhogy itt a humor még azon népies nyers alakban jelenik meg, melyen a mélyebb, rejtettebb vonások alig észrevehetők, úgy, hogy

figyelmünket első sorban az élesen kifejezett érzékileg szemléltetett nevetséges ragadja meg. Innen van, hogy a bohózat a fő sulyt mindig a tarkabarka bonyodalmakra, tehát azon oldalára fekteti a műalkotásnak, mely a szembeötlő costume mellett legkönnyebben kelti fel bennünk a komikai alanyi munkásságot. A bohózat azonban széptani szempotból annál jobb, mennél nagyobb öszszhangban tartja a jellemeket a cselekvénynyel, arra törekedvén, hogy a bonyodalmak tulzásai bár merészen, de a „költőileg lehetséges“ határai közt concipiált jellemekben is találják magyarázatukat. Figyelmet érdemlő tény, hogy a világ legkitünőbb jellemvigjátékirói, egy Molière, egy Holberg a bohózat mezején is legszerencsésebbek.

Egyébként a bohózat kérdését részleteiben kitünően megfejtette derék aesthetikusunk Dux Adolf, s nekünk itt nincs más teendőnk, minthogy az olvasót a „bohózat elméletére“ utaljuk, *), s ezzel a munkát befejezzük.

*) A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Ujfolyam IV. kötet.

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 10310/1952 sz.